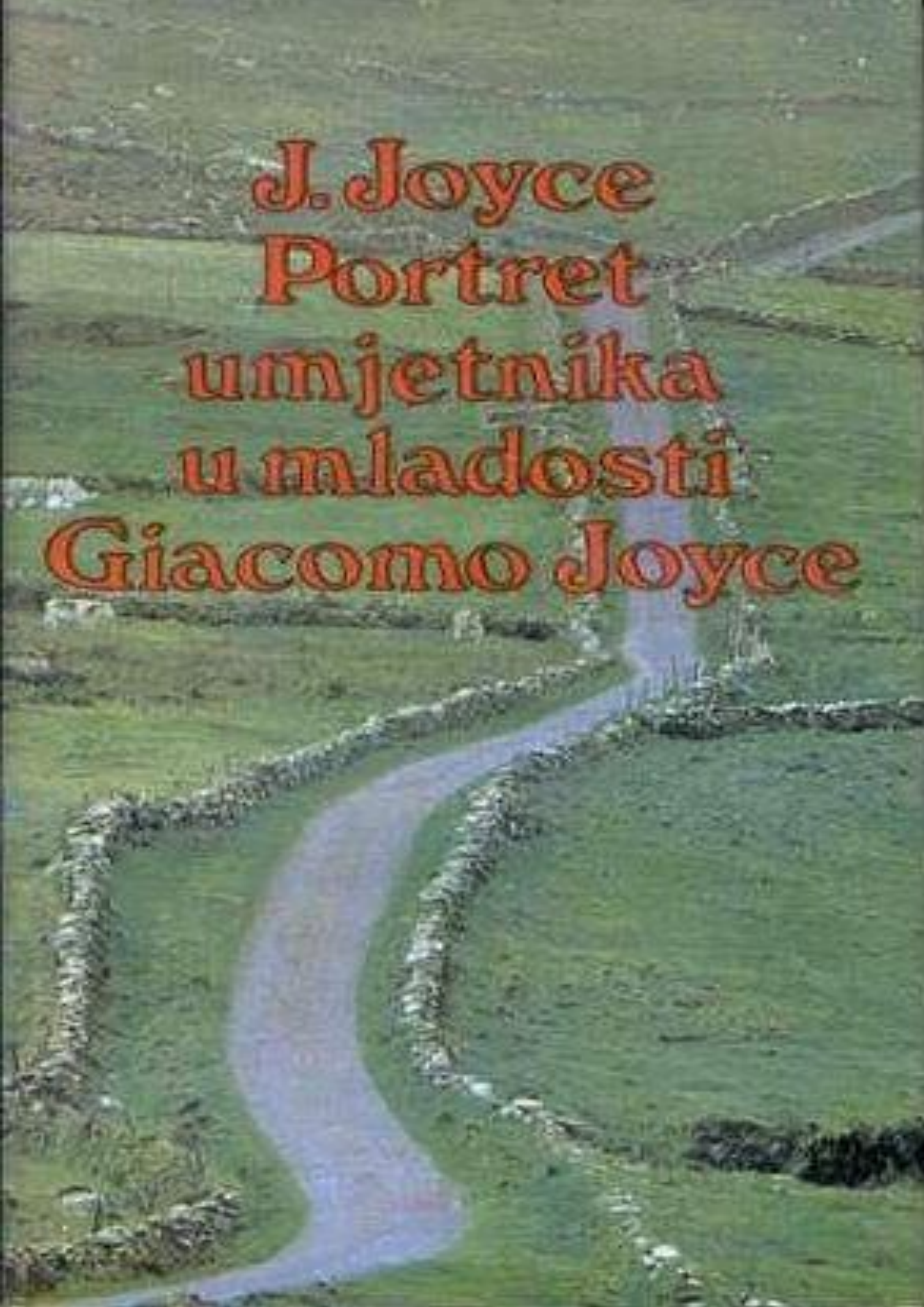
J. Joyce

Portret umjetnika u mladosti

Giacomo Joyce

JAMES JOYCE

PORTRET UMJETNIKA U MLADOSTI

GIACOMO JOYCE

ENGLESKI ROMAN
u 10 knjiga

Izdaje
Sveučilišna naklada Liber

Direktor
Slavko Goldstein

Glavni urednik
Milan Mirić

Urednik
Vera Čičin-Šain

JAMES JOYCE

PORTRET UMJETNIKA U MLADOSTI

GIACOMO JOYCE

Zagreb
1981

Naslov izvornika

James Joyce
A PORTRAIT OF THE ARTIST AS A YOUNG MAN

Likovna oprema

Alfred Pal

Tehnički urednik

Kate Zorzut

PORTRET UMJETNIKA U MLADOSTI

Preveo

Leo Držić

Et ignotas animam dimittit in artes

Ovidije: *Metamorfoze, VIII, 188*

I

Jednom davno, i to u dobro staro vrijeme, išla je niz cestu kravica-mukavica, i ta je kravica-mukavica, što je išla niz cestu, srela jednog ljupkog malenog dječaka kojega su zvali glavica-kudravica...

Otac mu je pripovijedao tu priču: otac ga je gledao kroz monokl; imao je dlakavo lice.

On je bio glavica-kudravica. Kravica je došla niz cestu gdje je živjela Betty Byrne: ona je prodavala limunov kolač.

O, cvjetovi divlje ruže
Na livadici zelenoj

On je pjevao tu pjesmu. To je bila njegova pjesma.

O, zelene luze na livadici zelenoj.

Kad pomokriš postelju, najprije je toplo, onda postaje hladno. Majka mu je stavljala voštano platno. Ono je neobično mirisalo. Njegova je majka bila ugodnijeg mirisa negoli njegov otac. Ona je na klaviru svirala mornarski ples. On je plesao:

Tralala lala
Tralala tralalali
Tralala lala
Tralala lala.

Ujak Charles i Dante su pljeskali. Njih dvoje su bili stariji od njegova oca i majke, ali ujak Charles je bio stariji od Dante.

Dante je u svom ormaru imala dvije četke. Četka sa smeđim baršunastim hrptom bila je za Michaela Davitta, a četka sa zelenim baršunastim hrptom bila je za Parnella. Dante mu je uvijek davala cachou-slatkiš, kad bi joj donio komad svilenog papira.

Vanceovi su stanovali na broju sedam. Imali su drugoga oca i drugu majku. To su bili Eileenin otac i majka. Kad oboje odrastu, on će se oženiti Eileenom. On se skrivao pod stolom. Majka mu je govorila:

— O, Stephen će zamoliti za oproštenje.

Dante je rekla:

— O, ako neće, doći će orlovi i iskljuvati mu oči.

Iskljuvati mu oči,
Oproštenje,
Oproštenje,
Orlovi će doći.
Oproštenje,
Orlovi će doći,
Iskljuvati mu oči,
Oproštenje.

Prostrana su igrališta vrvjela dječacima. Svi su vikali, a prefekti su ih bodrili glasnim povicima. Večernji je zrak bio mutan i hladan, a nakon svakog napada i udarca nogometaša masna kožna lopta proletjela je u sivoj svjetlosti poput kakve teške ptice. On se zadržavao na rubu svoga reda, sakriven pogledu svoga prefekta, izvan dohvata surovih nogu, gradeći

se od vremena do vremena da trči. Činilo mu se da mu je tijelo sitno i nejako u gomili igrača, a oči su mu bile nepouzdane i suzile su. Rody Kickham nije bio takav: postat će kapetan trećeg razreda, govorili su svi momci.

Rody Kickham bio je pristojan momak, ali Opaki Roche bio je gad. Rody Kickham imao je štitnike u svome broju i košaricu za kruh u blagovaonici. Opaki Roche imao je velike ruke. Puding petkom nazivao je psom u pokrivaču. A jednog je dana zapitao:

— Kako ti je ime?

Stephen je odgovorio:

— Stephen Dedalus.

Onda je Opaki Roche kazao:

— Kakvo je to ime?

A kad Stephen nije znao odgovoriti. Opaki Roche je zapitao:

— Šta je tvoj otac?

Stephen je odgovorio:

— Gospodin.

Onda je Opaki Roche zapitao:

— Je li činovnik?

Vukao se od točke do točke na rubu svoga reda potrčavši malo od vremena na vrijeme. Ali ruke su mu bile modrikaste od studeni. Ruke je turnuo u postrane džepove svoga sivog odijela opasanog remenom. Remen se protezao preko njegova džepa. A »remenom« je također značilo zadati kojem drugu udarac. Neki je momak jednog dana kazao Cantwellu: Dat ću ti ja sad, na, remenom!

Cantwell je odvratio:

— Idi i bori se u igri. Zvizni Cecila Thundera remenom. To bih htio vidjeti. On bi tebi dao nogom u stražnjicu.

To nije bio lijep način izražavanja. Majka mu je rekla neka ne razgovara s neuglađenim momcima u kolidžu. Draga majka! Kad mu je prvog dana u predvorju dvorca kazala »zbogom«, presavila je svoju koprenu do nosa, kako bi ga poljubila: a nos i oči bili su joj crveni. Ali on se gradio da ne vidi da će se ona rasplakati. Bila je ona lijepa majka, ali ne tako lijepa kad bi plakala. A otac mu je dao dva komada od pet šilinga kao džeparac. I otac mu je kazao neka, ako što zatreba, napiše pismo kući i neka, što god učinili, nikad ne tužaka drugove. Onda se rektor na vratima dvorca rukovao s njegovim ocem i majkom, sutana mu je lepršala na povjetarcu, i kola s njegovim ocem i majkom su se odvezla. Mašući rukama doviknuli su mu iz kola:

— Zbogom, Stephen, zbogom!

— Zbogom, Stephen, zbogom!

Upao je u vrtlog gužve i, uplašivši se sijevajućih očiju i blatnih kopački, sagnuo se da pogleda između nogu. Momci su se borili i stenjali, a noge su im se doticale i udarale i gazile. Onda su žute kopačke Jacka Lawtona izbacile loptu i sve su ostale kopačke i noge potrčale za njom. On je malo potrčao za njima, a onda stao. Bilo je beskorisno dalje trčati. Uskoro će svi poći kući za praznike. Poslije večere promijenit će u učionici brojku što je bila prilijepljena s unutarnje strane stola od sedamdeset i sedam u sedamdeset i šest.

Bilo bi bolje da je u učionici negoli ovdje vani na studeni. Nebo je bilo blijedo i hladno, a u dvorcu su gorjela svjetla. Pitao se je s kojeg je prozora Hamilton Rowan bacio svoj šešir na nisku ogradu i je li onda bilo cvjetnih gredica ispod prozora. Jednog dana, kad je bio pozvan u dvorac, podvornik mu je pokazao tragove vojničke tanadi u drvu vrata, i dao mu komad kolača što su ga jeli članovi družbe. Bilo je ugodno i toplo gledati svjetla u dvorcu. Bilo je kao u nekoj knjizi. Možda je Leicesterska opatija ovakva. A u čitanci doktora Cornwella bile

su zgodne rečenice. Bile su poput pjesama, ali su zapravo bile samo rečenice po kojima se učilo pravilno pisati riječi.

Wolsey umrije u Leicesterskoj opatiji.
Gdje ga pokopaše opati.
Rakita je vrsta vrbe.
Rak pak bolest živih bića.

Bilo bi lijepo ležati na sagu ispred vatre u kaminu naslonivši glavu na ruke i razmišljati o tim rečenicama. Zadrhtao je kao da je na koži osjetio hladnu sluzavu vodu. Bilo je podlo od Wellsa, četrdeseterostrukog pobjednika, što ga je gurnuo u jarak pun otpadne vode zato što nije htio mijenjati svoju malenu burmuticu za Wellsov osušeni, raspucani kesten. Kako li je voda bila hladna i sluzava! Neki je momak jednoć vidio kako je veliki štakor skočio u tu prljavu pjenu. Majka sad sjedi uz vatru s Dante čekajući da Brigid donese čaj. Položila je noge na zaštitnu rešetku, a njene su ukrašene papuče tako vruće i tako ugodno toplo mirišu! Dante je mnogo toga znala. Ona ga je naučila gdje je Mozambički tjesnac, i koja je najduža rijeka u Americi, i kako se zove najviše brdo na Mjesecu. Otac Arnall zna više od Dante, jer je svećenik, ali i njegov otac i ujak Charles su kazali da je Dante pametna i načitana žena. A kad bi Dante nakon objeda ispustila onaj zvuk i onda stavila ruku na usta: to je bila žgaravica.

Neki se glas oglasi daleko na igralištu:

— Svi unutra!

Onda povikaše drugi glasovi iz donjeg i trećeg reda:

— Svi unutra! Svi unutra!

Igrači se okupiše, zagrijani i blatni, i on je išao među njima sretan što odlazi unutra. Rody Kickham je držao loptu za zamaštenu uzicu. Neki ga je momak zamolio neka mu dopusti

da je još jedanput udari: ali on je hodao ni ne odgovorivši onome momku. Simon Moonan mu je kazao neka to ne čini, jer prefekt gleda. Onaj se momak okrene k Simonu Monanu i reče:

— Svi znamo zašto to kažeš. Ti si McGladeov prisisač.

Prisisač bila je neobična riječ. Momak je tako nazvao Simona Moonana, jer je Simon Moonan običavao vezati prefektu na leđima prazne rukave njegova talara, a prefekt bi se gradio da se ljuti. Ali prizvuk te riječi bio je ružan. Jednom je prao ruke u toaleti hotela »Wicklow«, i njegov je otac nakon pranja povukao lanac čepa, te je prljava voda potekla kroz rupu praonika. I dok je polako otjecala kroz rupu u praoniku, on je razabrao neki zvuk poput ovoga: sis. Samo glasnije.

Sjećajući se toga i bijelog praonika osjeti studen, a onda vrućinu. Tamo su bile dvije slavine, i kad biste ih otvorili, iz njih bi potekla voda: hladna i vruća. On osjeti studen, a onda neznatnu vrućinu: mogao je vidjeti natpise otisnute na slavinama. Bilo je to vrlo neobično. I zrak ga je u hodniku hladio. Bio je neobičan i vlažan. Ali uskoro će upaliti plin i plin će goreći davati od sebe neki lagani šum sličan pjesmici. Uvijek isto: i kad drugovi prestanu govoriti u sobi za igru, mogli ste ga čuti.

Bio je sat računa. Otac Arnall je na ploču napisao neki teški zadatak, a onda kazao:

— Dakle, tko će pobijediti? Naprijed, York! Naprijed, Lancaster! Stephen se trudio koliko je god mogao, ali zadatak je bio pretežak, i on se osjećao zbunjen. Malena svilena značka s bijelom ružom, pričvršćena na prsima njegova haljetka, počela je treperiti. On nije bio dobar u računu, ali se trudio koliko je god mogao, kako York ne bi izgubio. Lice oca Arnalla činilo se vrlo ljutito, ali on nije bio srdit: smijao se. Onda je Jack Lawton pucnuo prstima, a otac Arnall je pogledao u njegovu bilježnicu i kazao:

— Točno! Bravo Lancaster! Crvena ruža je pobijedila. Hajde sad, York! Naprijed!

Jack Lawton ga pogleda. Maleni svileni znak s crvenom ružom činio se vrlo živ, jer je on nosio modri mornarski haljetak. Stephen osjeti da se i njegovo lice zarumenjelo pri pomisli na sve oklade na pobjednika u osnovama računanja: Jack Lawton ili on. Kadšto je Jack Lawton izborio kartu prvog mjesta, a kadšto je on dobio kartu prvog mjesta. Njegov je bijeli svileni znak treperio i treperio dok je rješavao idući zadatak i slušao glas oca Arnalla. Onda nestade sve njegove revnosti i osjeti kako mu je lice gotovo hladno. Pomisli da mu je lice zacijelo blijedo, kad osjeća da je tako hladno. Nije mogao pronaći rješenje zadatka, ali to nije bilo važno. Bijele ruže i crvene ruže: lijepo je bilo misliti o njihovim bojama. I karte prvog mjesta i drugog i trećeg bile su također lijepih boja: ružičaste i žućkastobijele i blijedoljubičaste. Lijepo je bilo misliti na blijedoljubičaste i žućkastobijele i ružičaste ruže. Možda je divlja ruža tih boja, i on se sjeti pjesme o cvjetovima divlje ruže na malenom zelenom travnjaku. Ali nema zelene ruže. No možda ju je moguće naći negdje na svijetu.

Oglasi se zvono i onda razredi počeše redom izlaziti iz soba idući hodnikom prema blagovaonici. On je sjedio gledajući dva komadića maslaca na svome tanjuru, ali nije mogao jesti vlažni kruh. Stolnjak je bio vlažan i mekan. Ali iskapio je vrući vodnjikavi čaj što ga je nespretni sudoper, opasan bijelom pregačom, ulio u njegovu šalicu. Pitao se da li je i sudoperova pregača vlažna, i jesu li svi bijeli predmeti hladni i vlažni. Opaki Roche i Saurin pili su kakao, što su im ga njihovi roditelji poslali u limenkama. Kazali su da ne mogu piti taj čaj, da je taj čaj splačina. Njihovi su očevi bili činovnici, govorili su drugovi.

Njemu su se svi dječaci činili vrlo čudni. Svi su imali očeve i majke i različitu odjeću i glasove. Čeznuo je za domom, da položi glavu u majčino krilo. Ali to nije bilo moguće: i zato poželi da svrši igra i učenje i molitve, pa da se nađe u postelji.

Ispije još jednu šalicu vrućega čaja, a Fleming reče:

— Što je? Boli li te što ili je što drugo?

— Ne znam — odvrati Stephen.

— Mučno ti je u želucu — reče Fleming — jer ti je lice blijedo. Proći će to.

Ali njemu nije bilo mučno u želucu. Činilo mu se da mu je mučno u srcu, ako je moguće da bude mučno u srcu. Fleming je vrlo pristojan što ga je ono zapitao. Htio je zaplakati. Nalaktio se na stol i počeo zatvarati i otvarati ušne školjke. Svaki put, kad bi ih otvorio, razabrao bi žamor u blagovaonici. Ta je buka bila slična onoj vlaka u noći. A kad bi ih zatvorio buka bi prestala poput one vlaka što ulazi u tunel. Tako je bučao vlak one noći u Dalkeyju, a kad je zatim ušao u tunel, buka je prestala. Sklopio je oči i vlak je opet krenuo bučeći, a onda utihnuo. Opet buka, prestanak buke. Zgodno je bilo slušati kako buči i prestaje bučiti, a onda opet buka do tunela i onda tišina.

Onda su momci iz viših razreda počeli dolaziti po sagu u sredini blagovaonice, Paddy Rath i Jimmy Magee i Španjolac, kojemu je bilo dopušteno da puši cigare, i maleni Portugalac, koji je nosio vunenu kapu. A onda stolovi donje linije i stolovi treće linije. I svaki je momak hodao drukčije.

On je sjeo u kut sobe za igru, gradeći se da promatra igru domina, i jedanput je ili dvaput na trenutak razabrao pjesmicu plina. Prefekt je stajao kraj vrata s nekim dječacima, a Simon Moonan je vezao njegove rukave. Nešto im je pripovijedao o Tullabegu. Onda je otišao od vrata, a Wells je prišao k Stephenu i zapitao:

— Reci nam, Dedalus, poljubiš li ti svoju majku prije nego što podeš u postelju?

Stephen odgovori:

— Da.

Wells se okrene k drugim dječacima i reče:

— O, eto, tu je momak koji kaže da svake večeri poljubi svoju majku prije nego što pođe u postelju.

Drugi dječaci prestanu igrati i okrenu se smijući se. Stephen porumeni pod njihovim pogledima i reče:

— Ne.

Wells reče:

— O, evo momka koji kaže da ne poljubi svoju majku prije nego što pođe u postelju.

Svi se opet nasmiju. Stephen se pokuša nasmijati s njima. Osjeti da mu je cijelo tijelo vruće i na trenutak se zbuni. Koji je pravi odgovor na ono pitanje? On je dao dva, a Wells se ipak nasmijao. Ali Wells mora znati pravi odgovor, jer je u trećem razredu klasične. Pokuša pomisliti na Wellsovu majku, ali se ne usudi pogledati Wellsovo lice. Wellsovo mu se lice nije sviđalo. Bio je to onaj Wells, četrdeseterostruki pobjednik, koji ga je jučer gurnuo u jarak pun otpadne vode jer nije htio s njim zamijeniti svoju malu burmuticu za njegov osušeni, raspucani kesten. Bilo je podlo što je to učinio — to su kazali svi momci. I kako li je voda bila hladna i sluzava! A neki je dječak jednoć vidio kako je veliki štakor skočio pljusnuvši u tu prljavu pjenu.

Hladna sluz jarka prekrila mu je cijelo tijelo: i kad se oglasilo zvono za učenje i razredi stali redom izlaziti iz svojih soba za igru, on je u svojoj odjeći osjetio hladni zrak hodnika i stubišta. Još je uvijek pokušavao smisliti kakav je ispravan odgovor. Je li u redu poljubiti majku ili nije u redu poljubiti majku? Što li to znači: poljubiti? Podigneš lice kao kad kažeš laku noć, a onda majka sagne svoje lice. To znači poljubiti. Majka bi stavila svoje usne na njegov obraz: njene su usnice bile mekane i ovlažile mu obraz: i stvarale nježni neznatni šum: pc. Zašto li to ljudi čine sa svojim obrazima?

Sjedeći u učionici otvorio je poklopac stola i izmijenio brojke, prilijepljene iznutra, od sedamdeset i sedam u

sedamdeset i šest. Ali božićni su praznici bili jako daleko: no jednom će doći, jer se zemlja neprestano okreće.

Na prvoj stranici njegova zamljopisa bila je slika Zemlje: velika lopta okružena oblacima. Fleming je imao kutiju olovaka u boji i jedne je večeri za vrijeme slobodnog učenja obojio Zemlju zeleno, a oblake smeđe. Bilo je to poput onih dviju četaka u Danteinom ormaru, četka sa zelenim baršunastim hrptom za Parnella i četka sa smeđim baršunastim hrptom za Michaela Davitta. Ali on nije kazao Flemingu neka ih oboji tim bojama. Fleming je to učinio sam.

Otvori zemljopis da nauči zadaću, ali nije mogao naučiti nazive gradova u Americi. Bila su to sve različita mjesta što su nosila ove različite nazive. Sva su bila u različitim zemljama, a zemlje su bile na kontinentima, a kontinenti na svijetu, a svijet u svemiru.

Okrene prvi list zemljopisa i pročita što je tamo zapisao: sebe, svoje ime i gdje se nalazi.

Stephen Dedalus
prvi razred
Clongowes Wood College
Sallins
Grofovija Kildare
Irska
Evropa
Svijet
Svemir

To je bilo napisano njegovim rukopisom: a Fleming je jedne večeri u šali napisao na suprotnoj stranici:

Stephen Dedalus se zovem,
Irska mi je rodni dom.
Clongowes mi prebivalište,
Nebu žudim nadom svom.

Pročita stihove natraške, ali onda to nije bila poezija. Onda pročita prvu stranicu od dna do vrha, dok nije stigao do svoga imena. To je on: i ponovno pročita stranicu do dna. Što je nakon svemira? Ništa. Ali ima li što oko svemira, gdje on prestaje prije nego što počne ništavilo? To ne mora biti neki zid, ali može biti tanka crta oko svega. Vrlo je oholo misliti o svemu i svačemu. To može samo Bog. Pokuša pomisliti kakva to mora biti velika misao, ali je mogao pomisliti samo na Boga.

Bog se zvao Bog upravo onako kako se on zvao Stephen. *Dieu* je Bog na francuskom, a i to je Božje ime. I kad se tko moli Bogu i kaže *Dieu*, onda Bog odmah zna da je osoba koja se moli Francuz. Ali premda Bog ima različita imena u svim različitim jezicima na svijetu i premda Bog razumije što kažu svi ljudi koji se mole na različitim jezicima, ipak Bog ostaje uvijek onaj isti Bog, i pravo ime Bogu je Bog.

Veoma se umorio ovako razmišljajući. Osjeti da mu je glava vrlo teška. Okrene prvi list i umorno se zagleda u zelenu okruglu Zemlju usred smeđih oblaka. Zapita se je li pravo biti za zeleno ili za smeđe; jer Dante je jednoga dana izrezala svojim nožicama zeleni baršunasti hrbat sa četke što je bila za Parnella i kazala mu da je Parnell zao čovjek. Zapita se prepiru li se o tome kod kuće. To se naziva politikom. Pri tom su bile dvije strane: Dante je bila na jednoj strani, a njegov otac i gospodin Casey na drugoj, ali njegova majka i ujak Charles nisu bili ni na jednoj strani. Svakog je dana bilo nešto o tome u novinama.

Mučilo ga je što nije točno znao što znači politika i što nije znao gdje prestaje svemir. Osjeti se malen i slab. Kad će biti poput momaka iz razreda pjesništva i govorništva? Oni imaju

snažne glasove i velike cipele i uče trigonometriju. To je još jako daleko. Najprije dolaze praznici, a onda iduće polugodište, i onda opet praznici, pa opet polugodište i još praznici. To je poput vlaka što ulazi u tunel i izlazi iz njega, i poput žamora dječaka koji jedu u blagovaonici kad otvaraš i zatvaraš ušne školjke. Polugodište, praznici; tunel, pa van; buka, nema buke. Kako li je to daleko! Bolje je poći u postelju i spavati. Još samo molitva u kapelici, a onda u postelju. Zadršće i zijevne. Bit će lijepo u postelji, pošto se plahte malo ugriju. Isprva su tako hladne kad se uvučeš. Zadršće od pomisli kako su isprva hladne. Ali onda se ugriju i onda možeš zaspati. Lijepo je biti umoran. Ponovno zijevne. Večernja molitva, a onda u postelju: zadršće i htjede zijevnuti. Za nekoliko minuta bit će lijepo. Osjeti kako se neka ugodna toplina diže iz hladnih drhtavih plahta. Sve toplije i toplije, dok ne osjeti toplinu po cijelom tijelu, jaku toplinu; jaka toplina, a ipak je malo drhtao i neprestano osjećao potrebu da zijeva.

Zvono se oglasi za večernju molitvu, i on krene s drugima iz učionice, pa niz stubište i duž hodnika prema kapelici. Hodnici su bili mutno osvijetljeni, i kapelica je bila mutno osvijetljena. Uskoro će svagdje biti mračno i sanjivo. U kapelici je bio studeni noćni zrak, a mramor je bio boje mora u noći. More je hladno danju i noću, ali noću je hladnije. Hladno je i tamno ispod valobrana kraj očeve kuće. Ali kotlić stoji na ploči u ognjištu, kako bi zgotovili punč.

Prefekt kapelice molio je iznad njegove glave, a njegovo pamćenje znalo je responzorije:

O, Gospode, otvori naše usnice

I neka naša usta izreknu slavljenje Tebe.

Prikloni nam se i pomozi nam, o Bože!

O, Gospode, priteci nam u pomoć!

Kapelica je bila puna hladnog mirisa noći. Ali to je bio sveti miris. Nije bio poput onog mirisa starih seljaka koji su klečali pri nedjeljnoj misi u pozadini kapelice. Ono je bio miris zraka i kiše i treseta i pamučne tkanine. Ali to su bili vrlo pobožni seljaci. Oni bi mu puhali straga na šiju, uzdišući u molitvi. Oni su iz Clanea, kazao je neki momak: tamo su malene kolibe, i vidio je neku ženu gdje stoji u vratima s djetetom u naručju, dok su kola prolazila iz Sallinsa. Lijepo bi bilo koju noć spavati u toj kolibi ispred vatre od treseta što se dimi, obasjan plamenom, u toplom mraku, udišući miris seljaka, zraka i kiše i treseta i pamučne tkanine. Ali, jao, cesta je tamo, između stabala, mračna! Izgubili biste se u mraku. Bojao se i pomisliti kako bi to bilo.

Začuje glas prefekta kapelice gdje izgovara posljednju molitvu. I on se pomoli za zaštitu od onog mraka vani ispod stabala.

> *Usrdno Te molimo, o Gospode, pohodi ovaj stan i protjeraj iz njega sve napasti đavola. Neka Tvoji sveti anđeli prebivaju ovdje kako bi nas očuvali u miru, i neka Tvoj blagoslov uvijek bude na nama, po Kristu, Gospodinu našem. Amen.*

Prsti su mu drhtali dok se svlačio u spavaonici. Govorio je prstima neka se požure. Morao se svući, potom kleknuti i izgovoriti svoju molitvu i naći se u postelji prije nego što smanje plin, kako ne bi pošao u pakao kad umre. Svukao je čarape i brzo navukao svoju spavaćicu i dršćući kleknuo uz postelju i ponovio svoju molitvu brzo, brzo, bojeći se da će se smanjiti plin. Osjeti kako mu se tresu ramena dok je mrmljao:

> *Bože, blagoslovi moga oca i moju majku i čuvaj mi ih!*
> *Bože, blagoslovi moju malenu braću i sestre i čuvaj mi ih!*
> *Bože, blagoslovi Dante i ujaka Charlesa i čuvaj mi ih!*

Prekrižio se i brzo se uspeo na postelju i, skupivši skut spavaćice pod noge, skutrio se ispod hladnih bijelih plahta tresući se i dršćući. Ali on neće poći u pakao kad umre; i drhtanje će prestati. Neki glas zaželi dječacima u spavaonici laku noć. On na trenutak proviri iznad pokrivača i ugleda naokolo svoje postelje žuti zastor što ga je okruživao sa svih strana. Svjetlo se polako smanji.

Prefektove su cipele otišle. Kamo? Niz stubište i duž hodnika, ili u njegovu sobu na kraju? Vidio je mrak. Je li istina ono o crnom psu što očiju velikih poput kolskih svjetiljaka obilazi noću? Kažu da je to duh nekog ubojice. Dugi drhtaj straha prostruji mu tijelom. Ugleda mračno predvorje u dvorcu. Stari su sluge u starinskoj odjeći bili u prostoriji za glačanje iznad stubišta. Bilo je to davno. Stari su sluge bili tihi. Vatra je gorjela, ali predvorje je ipak bilo mračno. Neki se lik uspeo stubištem iz predvorja. Nosio je bijeli maršalski plašt; lice mu je bilo blijedo i čudno; rukom je pritiskao bok. Čudnim je pogledom motrio stare sluge. Pogledali su ga i prepoznali lice i plašt svoga gospodara i znali su da je zadobio smrtonosnu ranu. Ali tamo kamo su gledali, bila je samo tama: samo mračni nijemi zrak. Njihov je gospodar zadobio smrtonosnu ranu na praškom bojištu, daleko preko mora. Stajao je na bojnom polju; rukom je pritiskao svoj bok; lice mu je bilo blijedo i čudno i nosio je bijeli maršalski plašt.

O, kako li je hladno i neobično razmišljati o tom! Sav je mrak bio hladan i neobičan. U njemu su blijeda neobična lica, velike oči poput kolnih svjetiljaka. U njemu su duhovi ubojica, likovi maršala što su na bojnim poljima daleko preko mora zadobili smrtonosne rane. Što li to hoće kazati da su im lica tako čudna?

Usrdno Te molimo, o Gospode, pohodi ovaj stan i protjeraj iz njega sve...

Kući za praznike! To će biti lijepo: drugovi su mu ispripovjedili. Ukrcati se u kola vani pred vratima samostana u rano zimsko jutro. Kola se kotrljaju po šljunku. Klicanje rektoru!

Hura! Hura! Hura!

Kola prolaze kraj kapelice i svi skidaju kape. Veselo se voze seoskim cestama. Kočijaši pokazuju bičevima prema Bodenstownu. Momci kliču. Prolaze kraj farmerske kuće Veselog farmera. Klicanje za klicanjem, i opet klicanje. Voze se kroz Clane, klicanje i klicanje. Seoske žene stoje uz vrata, tu i tamo stoje muškarci. Ljupki miris u zimskom zraku: miris Clanea: kiša i zimski zrak i treset što tinja i pamučna tkanina.

Vlak je pun dječaka: dugi, dugi čokoladnosmeđi vlak sa žućkastobijelim trakama. Kondukteri dolaze i odlaze, otvarajući vrata, zatvarajući ih, zaključavajući i otključavajući ih. To su muškarci u tamnomodrom i srebru. Imaju srebrne zviždaljke, a njihovi ključevi stvaraju živahnu glazbu: klik, klik; klik, klik.

I vlak juri dalje ravnicom i kraj Allenovog brda. Prolaze brzojavni stupovi, prolaze. Vlak se kotrlja i kotrlja. Znao je to. U predvorju očeve kuće su obojene svjetiljke i vijenci zelenih grana. Oko velikog zidnog ogledala je božikovina i bršljan, i oko lustera spletena je božikovina i bršljan, zelena i crvena boja. Oko starih portreta na zidovima je crvena božikovina i zeleni bršljan. Božikovina i bršljan za njega i za Božić.

Divno...

Cijela obitelj. Dobro došao kući, Stephen! Žamor dobrodošlice. Majka ga poljubi. Je li to u redu? Sad mu je otac maršal: više negoli kakav činovnik. Dobro došao kući, Stephen!

Stropot...

Zvek kolutića zastora što se pomiču uzduž šipaka, pljuskanje vode u praonicima. Žamor ustajanja i odijevanja i pranja u spavaonici: pljesak ruku dok prefekt hodajući amo-tamo govori dječacima da požure, da ne gube vrijeme. Blijedo sunčevo svjetlo otkri razgrnute žute zavjese, razbacane postelje. Njegova je postelja vrlo vruća, i lice i tijelo su vrlo vrući.

Ustane i sjedne na rub svoje postelje. Slab je. Pokuša navući čarapu. Strahovito je tvrda pod prstima. Sunčano svjetlo je čudno i hladno.

Fleming zapita:

— Zar ti nije dobro?

On nije znao, a Fleming nastavi:

— Vrati se u postelju. Reći ću McGladeu da ti nije dobro.

— Bolestan je.

— Tko?

— Kaži McGladeu.

— Vrati se u postelju.

— Je li bolestan?

Neki drug mu je držao ruke dok je on skinuo čarapu što mu je visila s noge i uvukao se natrag u vruću postelju. Zgurio se između plahta zadovoljan njihovom mlakom toplinom. Čuo je drugove da razgovaraju o njemu dok su se odijevali za misu. Bilo je podlo učiniti ono, gurnuti ga u onaj jarak s otpadnom vodom, govorili su.

Onda njihovi glasovi umuknuše: otišli su. Neki glas uz njegovu postelju reče:

— Nemoj me odati, Dedalus, sigurno nećeš, zar ne?

Tu je bilo Wellsovo lice. On ga pogleda i zamijeti da je Wells uplašen.

— Nisam htio. Sigurno nećeš?

Otac mu je rekao neka da ne oda druga, makar što on učinio. On odmahne glavom i odvrati ne i osjećao se sretan. Wells reče:

— Nisam htio, poštena riječ. Bila je samo šala. Žao mi je.

Lice i glas nestadoše. Bilo mu je žao, jer se uplašio. Uplašio se da nije neka bolest. Rakita je vrsta vrbe a rak bolest živih bića: ili koja druga bolest. Bilo je tome davno kad je na igralištu, u predvečerje, dok se on šuljao od točke do točke po krilu svoje linije, neka velika ptica nisko proletjela u sivoj svjetlosti. Leicesterska je opatija bila osvijetljena. Tamo je umro Wolsey. Pokopali su ga sami opati.

To nije bilo Wellsovo lice, bilo je prefektovo. On se nije pretvarao. Ne, ne: uistinu je bolestan. Ne pretvara se. I osjeti na svome čelu prefektovu ruku. I osjeti kako mu je čelo toplo i vlažno pod prefektovom hladnom vlažnom rukom. Takav je pod prstima štakor, sluzav i vlažan i hladan. Svaki štakor ima dva oka da gleda. Glatko sluzavo krzno, malene, malene noge uzvinute za skok, crne sjajne oči da gleda. Oni znaju kako se skače. Ali štakorska pamet ne može shvatiti trigonometriju. Kad su mrtvi, leže na boku. Onda im se osuši krzno. Oni su samo mrtvi predmeti.

Prefekt je opet bio tu, i to je bio njegov glas što je kazao da mora ustati, da je dežurni svećenik kazao da mora ustati i odjenuti se i poći u bolesničku sobu. I dok se odijevao što je brže mogao, prefekt reče:

— Moramo žurno poći k bratu Michaelu, jer teturamo! Strašno je kad teturamo! Te tur amo, a ti tamo!

Bilo je vrlo ljubazno što govori tako. Sve to samo zato da ga nasmije. Ali on se nije mogao nasmijati jer su mu usnice i obrazi drhtali: i onda se prefekt morao smijati sam.

Prefekt vikne:

— Naprijed marš! Jedan, dva, sijeno, slama!

Pošli su zajedno niz stubište i duž hodnika i kraj kupaonica. Prolazeći kraj tih vrata, s nejasnim se osjećajem straha sjetio tople kaljuže boje treseta, toplog vlažnog zraka, pljuska vode, ručnika što su mirisali na lijek.

Brat Michael je stajao na vratima bolesničke sobe, a kroz vrata tamnog ormarića zdesna dopirao je zadah lijekova. Potjecao je od bočica na policama. Prefekt nešto reče bratu Michaelu, a brat Michael odgovori nazvavši prefekta gospodinom. Imao je crvenkastu kosu protkanu sjedinama i čudan izraz lica. Bilo je čudno da će uvijek ostati samo brat. Također je bilo čudno da ga niste mogli nazvati gospodinom, jer je bio samo brat laik i drukčiji od ostalih. Zar on nije bio dovoljno pobožan, pa da se izjednači s ostalima?

U prostoriji su bile dvije postelje, a u jednoj je postelji ležao neki dječak: i kad su ušli, uzviknuo je:

— Hej! To je mladi Dedalus! Što ga nosi amo?

— Noge — reče brat Michael.

Bio je to neki momak iz trećeg razreda gimnazije i, dok se Stephen svlačio, zamolio je brata Michaela neka mu donese komad prepečenog kruha s maslacem.

— Ah, dajte! — reče.

— Imaš ti dosta masla na glavi! — odvrati brat Michael. — Sutra, čim dođe liječnik, dobit ćeš otpusnicu.

— Ma nemojte! — reče momak. — Još nisam zdrav.

Brat Michael ponovi;

— Dobit ćeš otpusnicu, kad ti kažem.

Sagne se da potakne vatru. Imao je duga pleća slična dugim plećima tramvajskog konja. Ozbiljno je tresao žaračem i kimao glavom momku iz trećeg razreda gimnazije.

Onda je brat Michael otišao, a momak se iz trećeg razreda nakon nekog vremena okrenuo k zidu i zaspao.

To je bila bolesnička soba. Bio je, dakle, bolestan. Jesu li pisali kući da jave njegovoj majci i ocu? Ali bilo bi brže da koji svećenik sam pođe te im javi. Ili da on napiše pismo da ga taj svećenik preda.

> Draga majko!
>
> Bolestan sam. Htio bih kući. Molim te dođi i odvedi me kući. U bolnici sam.
>
> Tvoj sin koji Te voli,
>
> Stephen

Kako li su bili daleko! Vani iza prozora je hladna sunčana svjetlost. Razmišljao je hoće li umrijeti. I u sunčani dan se može umrijeti. Mogao bi umrijeti prije nego što dođe njegova majka. Onda će u kapelici služiti crnu misu, kao što su mu pripovijedali drugovi, kao kad je umro Little. Svi će momci pribivati misi odjeveni u crno, svi tužnih lica. I Wells će biti tamo, ali nitko ga neće ni pogledati. Bit će prisutan rektor u crnoj halji ukrašenoj zlatom, a na oltaru i oko odra stajat će visoke žute svijeće. I polagano će iznijeti lijes iz kapelice i pokopati ga na malenom groblju družbe uz glavni drvored lipa. A Wellsu će onda biti žao zbog onoga što je učinio. I zvono će polagano zvoniti.

Čuo je zvonjavu. U sebi je ponovio pjesmu koju ga je naučila Brigid:

Din-don! Tuče bat!
Zbogom tebi, mila mati!
Na staro me groblje prati.
Gdje već leži i moj brat.
Uz moj kovčeg crne boje
Šest anđela neka stoje:

Dva da mole, dva da poju.
Dva da nose dušu moju.

Kako li je to bilo lijepo i tužno! Kako li su lijepe riječi što kažu *Na staro me groblje prati!* Drhtaj mu prođe tijelom. Kako tužno i kako lijepo! Htio je tiho zaplakati, ali ne nad sobom: zbog riječi, tako lijepih i tužnih, poput glazbe. Zvono! Zvono! Zbogom! O, zbogom!

Hladna je sunčana svjetlost bivala sve bijeda, a brat Michael je stajao uz rub njegove postelje sa zdjelicom goveđe juhe. To mu je bilo drago, jer su mu usta bila vruća i suha. Čuo ih je gdje se igraju na igralištu. I dan se odvijao u školi baš kao da je on bio tamo.

Zatim je brat Michael otišao, a onaj mu je dječak iz trećeg razreda rekao neka se svakako vrati da mu ispripovjedi sve vijesti iz novina. Kazao je Stephenu da mu je ime Athy i da mu otac ima mnogo trkaćih konja koji su sjajni skakači, i da bi njegov otac dao bratu Michaelu dobar savjet za klađenje, kad bi on to zaželio, jer je brat Michael vrlo pristojan i pripovijeda mu najnovije vijesti iz novina što ih svaki dan dobivaju u dvorcu. U novinama ima svakojakih vijesti: nesreće, brodolomi, sport i politika.

— Sad je u novinama sve sama politika — reče. — Govore li i tvoj i roditelji o tom?

— Da — odvrati Stephen.

— I moji — reče on.

Zatim se malo zamisli, te reče:

— Imaš neobično prezime, Dedalus, a i moje je prezime neobično, Athy. Moje je prezime ime nekog grada. Tvoje prezime kao da je latinsko.

Zatim zapita:

— Jesi li vješt zagonetkama?

Stephen odgovori:

— Ne baš osobito.

Onda on reče:

— Možeš li odgonetati ovo? Po čemu je grofovija Kildare slična nogavicama hlača?

Stephen se zamisli kakav bi mogao biti odgovor, a onda reče:

— Predajem se.

— Jer je u njoj stegno — reče on. — Razumiješ li šalu? Athy je grad u grofoviji Kildare, a, *a thigh* se izgovara isto tako i znači stegno.

— O, razumijem — reče Stephen.

— To je stara zagonetka — objasni on.

Za trenutak nastavi:

— Čuj!

— Što? — zapita Stephen.

— Znaš — reče — tu zagonetku možeš zadati i na drugi način.

— Uistinu? — zapita Stephen.

— Istu zagonetku — reče. — Znaš li taj drugi način?

— Ne — odvrati Stephen.

— Zar se ne možeš domisliti tog drugog načina? — zapita.

Govoreći, gledao je Stephena iznad pokrivača. Onda je ponovno legao na jastuk kazavši:

— Ima drugi način, ali ti ga neću reći.

Zašto mu nije htio reći? I njegov je otac, koji ima trkaće konje, zacijelo činovnik poput Saurinova oca i oca Opakog Rochea. Pomisli na svoga oca i kako mu je uvijek davao po šiling kad bi ga zamolio novčić od šest pennyja, i bi mu žao što on nije činovnik kao što su očevi drugih dječaka. Zašto su ga

onda poslali ovamo s njima? Ali otac mu je rekao da on tu neće biti stranac, jer je njegov praujak tu predao svečano pismo osloboditelju prije pedeset godina. Ljude toga doba možete prepoznati po njihovoj starinskoj odjeći. Njemu se to činilo uzvišeno doba: i pitao se je li to bilo ono doba kad su dječaci u Clongowesu nosili modre kapute s mjedenim pucetima i žute prsluke i kape od kunićeva krzna i pili pivo kao veliki i imali vlastite hrtove za lov na zečeve.

Pogleda prema prozoru i zamijeti da je danja svjetlost postala slabija. Zacijelo je svjetlost nad igralištem oblačnosiva. S igrališta se nije čuo žamor. Razred sigurno izrađuje zadatke, ili možda otac Arnall čita iz knjige neku legendu.

Bilo je čudno što mu nisu dali nikakav lijek. Možda će ga donijeti brat Michael kad se vrati. Govorili su da ti u bolnici daju neki smrdljivi napitak. Ali on se sad osjeća bolje nego prije. Bit će lijepo osjećati se pomalo sve bolje. Onda možeš dobiti koju knjigu. U knjižnici ima neka knjiga o Nizozemskoj. U njoj su čudna strana imena i slike neobičnih gradova i brodova. Čovjek je s tom knjigom tako sretan.

Kako li je tmurno svjetlo kraj prozora! Ali bilo je to lijepo. Vatra se diže i njen odsjev pada na zid. Bilo je to poput valova. Netko je dodao ugljena, i on je začuo glasove. Razgovarali su. Bio je to šum valova. Ili su valovi razgovarali među sobom, dižući se i spuštajući.

Vidio je čitavo more valova, duge tamne valove gdje se dižu i padaju, tamne u noći bez mjesečine. Sićušno svjetlo treperilo je na kraju lukobrana gdje ulazi brod: i vidio je mnoštvo ljudi skupljenih uz rub vode da vide brod što ulazi u njihovu luku. Neki visoki muškarac stoji na palubi gledajući prema niskoj mračnoj obali: i pri svjetlu na kraju lukobrana razabere njegovo lice, žalobno lice brata Michaela.

Vidio je kako diže ruku prema ljudima i čuo kako govori snažnim žalobnim glasom nad vodama:

— On je mrtav. Vidjeli smo ga gdje leži na odru.

Jecaj tuge odjeknu među ljudima:

— Parnell! Parnell! Mrtav je!

Pali su na koljena jecajući u tuzi.

I vidio je Dante u haljini od smeđeg baršuna i sa zelenim baršunastim ogrtačem što joj je visio niz ramena, dok je ponosno i šutke prolazila kraj ljudi koji su klečali uz rub vode.

* * *

Velika vatra, visoko natrpana i žarka, plamtjela je na rešetki, a ispod krakova lustera opletena bršljanom stajao je prostrt božićni stol. Vratili su se kući pokasno, međutim, večera još nije bila gotova: ali bit će gotova za čas, kazala je njegova majka. Čekali su da se otvore vrata i da uđu služavke noseći velike posude pokrivene teškim metalnim poklopcima.

Svi su čekali: ujak Charles sjedeći daleko u sjeni prozora, Dante i gospodin Casey smjestivši se u naslonjače s obiju strana ognjišta, Stephen na stolcu između njih, položivši noge na zagrijanu izbočinu na ognjištu. Gospodin Dedalus se gledao u velikom zidnom ogledalu iznad okvira kamina; zasuče vrhove brkova, a onda, razmaknuvši skute svoga kaputa, stane leđima okrenut ražarenoj vatri: s vremena na vrijeme izvukao bi ruku ispod skuta da zasuče vrh brka. Gospodin Casey je naslonio glavu u stranu i smiješeći se tapšao prstima izraslinu na svom vratu. I Stephen se također smiješio, jer je sad znao da nije istina da gospodin Casey ima kesu srebrnjaka u svom grlu. Nasmiješio se pomislivši kako ga je zavaravao srebrnasti zvuk što ga je znao izvoditi gospodin Casey. A kad je kušao otvoriti šaku gospodina Caseyja da vidi je li tamo sakrivena kesa srebrnjaka, razabrao je da mu se prsti ne mogu ispružiti: a

gospodin Casey reče da su se ta tri prsta zgrčila kad je izrađivao rođendanski dar za kraljicu Viktoriju.

Gospodin Casey je tapšao izraslinu na svom vratu i pospanim se očima smiješio Stephenu: a gospodin Dedalus mu reče:

— Da, dobro, to je tako. O, šetnja je bila lijepa, zar ne, Johne? Da... Baš me zanima hoće li već jednom ta večera. Da... O, dakle, danas smo se nadisali ozona oko Vrha. Da, zaista.

Okrene se k Dante i reče:

— Vi se niste ni maknuli iz kuće, gospođo Riordan?

Dante se namršti i odvrati kratko:

— Ne.

Gospodin Dedalus spusti skute kaputa i pođe k ormaru. Izvadi veliki kameni krčag whiskyja iz pretinca i polako napuni bocu od brušena stakla, saginjući se s vremena na vrijeme da vidi koliko je natočio. Vrativši zatim krčag u pretinac, nalije malo whiskyja u dvije čaše, doda malo vode i vrati se s njima do kamina.

— Samo napršnjak, Johne — reče — toliko da ti probudi tek.

Gospodin Casey uzme čašu, iskapi je i postavi kraj sebe na okvir kamina. Onda reče:

— Da, ne mogu a da ne pomislim na našega prijatelja Christophera koji pravi...

Prasne u smijeh i zakašlje se, te doda:

—... pravi taj šampanjac za one momke.

Gospodin Dedalus se glasno nasmije.

— Je li to Christy? — zapita. — Jedna bradavica na njegovoj ćelavoj glavi lukavija je od cijelog čopora lisica.

On spusti glavu, sklopi oči i, dobro oblizavši usnice, stade govoriti glasom vlasnika hotela.

— I tako slatko govori kad nešto kaže, zar ne? Podbradak mu je tako znojan i mokar. Bog mu pomogao.

Gospodin Casey se još borio s napadajem kašlja i smijeha. Stephen se nasmije razabravši i čuvši vlasnika hotela u liku i glasu svoga oca.

Gospodin Dedalus stavi monokl na oko i, zagledavši se u njega, zapita mirno i ljubazno:

— A čemu se ti smiješ, štene nijedno?

Uđoše služavke i postaviše posude na stol. Gospođa Dedalus uđe za njima i razmjesti ljude.

— Sjednite ovamo — reče ona.

Gospodin Dedalus pođe do čela stola i reče:

— Dakle, gospođo Riordan, sjednite ovamo. Sjedni, Johne, junačino moja.

On pogleda onamo gdje je sjedio ujak Charles i reče:

— Onda, gospodine, ptica čeka još samo vas.

Pošto su svi zauzeli svoja mjesta, on stavi ruku na poklopac, ali je povuče, rekavši brzo:

— Hajde, Stephen.

Stephen ustane da izgovori molitvu prije jela.

Blagoslovi, Gospodine, i nas, i ove Tvoje darove što ćemo ih Tvojom milošću primiti po Kristu Gospodinu našem. Amen. Svi se prekriže, a gospodin Dedalus s uzdahom zadovoljstva digne s posude teški poklopac po rubu kojega su poput biserja uokrug blistale kapljice.

Stephen pogleda tustog purana, što je prije ležao na kuhinjskom stolu privezanih krila i nogu i nataknut na roštilj. Znao je da je njegov otac platio za nj jednu gvineju u Dunnovoj trgovini u ulici D'Olier i da ga je onaj čovjek neprestano tuckao po prsnoj kosti da pokaže kako je dobar: i sjećao se čovjekova glasa kad je kazao:

— Uzmite ovoga, gospodine. To je pravi ljepotan.

Zašto je gospodin Barrett u Clongowesu svoju palicu nazivao puranom? Ali Clongowes je bio daleko: i topli teški miris purana i šunke i celera dizao se s tanjura i iz zdjela, i velika je vatra bila visoko zgrnuta i žarila se na rešetki, a zeleni bršljan i crvena božikovina izazivali su osjećaj takve sreće, i kad bude večera dovršena, donijet će veliki puding s grožđicama, ukrašen oljuštenim bademima i grančicama božikovine, s modrikastom vatrom što se razlijeva oko kolača i s malom zelenom zastavicom što će lepršati na vrhu.

Bila je to njegova prva prava božićna večera, i on pomisli na svoju malenu braću i sestre gdje čekaju u dječjoj sobi, baš kao što je i on često čekao da dođe puding. Široki niski ovratnik i etonski kaputić činili su da se osjeti neobično i starije: i to jutro, kad ga je majka dovela dolje u salon, odjevena za misu, njegov je otac zaplakao. Bilo je to zato što se sjetio svoga oca. I ujak Charles je tako rekao.

Gospodin Dedalus pokrije zdjelu te počne pohlepno jesti. Onda reče:

— Jadni stari Christy, sav se već naherio od svojih lupeština.

— Simone — reče gospođa Dedalus — gospođi Riordan nisi dao umaka.

Gospodin Dedalus dohvati zdjelicu s umakom.

— Zar nisam? — klikne. — Gospođo Riordan, oprostite jadnom slijepcu.

Dante pokrije svoj tanjur rukama i reče:

— Ne, hvala.

Gospodin Dedalus se obrati ujaku Charlesu.

— Treba li tebi što, gospodine?

— Ne može mi biti bolje, Simone.

— Tebi, Johne?

— Sve je u redu. Samo nastavi jesti.

— Mary? Evo, Stephen, evo nešto od čega ćeš se naježiti.

On izdašno nalije umak na Stephenov tanjur i položi zdjelicu opet na stol. Onda zapita ujaka Charlesa je li meso mekano. Ujak Charles nije mogao govoriti, jer su mu usta bila puna, ali je potvrdno kimnuo glavom.

— Bio je ono dobar odgovor što ga je naš prijatelj dao kanoniku. Zar ne? — zapita gospodin Dedalus.

— Nisam mislio da se toliko krije u njemu — reče gospodin Casey.

— Platit ću vam vaše lukno, oče, kad prestanete pretvarati kuću božju u glasačku daščaru.

— Lijep odgovor čovjeka koji se smatra katolikom svom svećeniku — reče Dante.

— Sami su krivi — reče ljubazno gospodin Dedalus. — I budala bi im znala reći da bi bolje bilo kad bi svoju pažnju ograničili samo na vjeru.

— I to je vjera — reče Dante. — Oni vrše svoju dužnost poučavajući ljude.

— Mi odlazimo u kuću božju — reče gospodin Casey — u posvemašnjoj poniznosti da se molimo svomu Stvoritelju, a ne da slušamo izborne govore.

— I to je vjera — ponovi Dante. — Oni su u pravu. Oni moraju uputiti svoje stado.

— I s oltara propovijedati politiku, zar ne? — zapita gospodin Dedalus.

— Dakako — reče Dante. — To je pitanje javnog morala. Svećenik ne bi bio svećenik, kad ne bi svom stadu kazao što je pravo i što je krivo.

Gospođa Dedalus položi na stol svoj nož i viljušku, govoreći:

— Zaboga, smilujte se, ne raspravljajmo o politici, barem ne na ovaj dan u godini.

— Posve ispravno, gospođo — reče ujak Charles. — Dakle, Simone, sad je dosta. Sad više ni riječi.

— Da, da — brzo reče gospodin Dedalus.

On odvažno otkrije zdjelu i zapita:

— Dakle, tko želi još purana?

Nitko ne odgovori. Dante reče:

— Lijepo rečeno za svakog katolika!

— Gospođo Riordan, preklinjem vas — reče gospođa Dedalus — prekinite sad ovu temu.

Dante se okrene k njoj i reče:

— I neka sjedim ovdje i slušam kako se podruguju svećenicima moje crkve?

— Nitko ne kaže ni riječi protiv njih — reče gospodin Dedalus — sve dok se ne miješaju u politiku.

— Irski biskupi i svećenici kazali su svoju riječ — odvrati Dante — i mora ih se poslušati.

— Neka ostave politiku na miru — reče gospodin Casey — jer će možda ljudi ostaviti njihovu crkvu.

— Čujete li? — reče Dante okrenuvši se prema gospođi Dedalus.

— Gospodine Casey! Simone! — reče gospođa Dedalus. — Prestanite.

— Zlo! Zlo! — reče ujak Charles.

— Što? — vikne gospodin Dedalus. — Zar smo ga trebali napustiti na zapovijed engleskog naroda?

— On više nije bio vrijedan da nas vodi — odvrati Dante. — Bio je opće poznati grešnik.

— Svi smo mi grešnici, i to crni grešnici — reče mirno gospodin Casey.

— Proklet bio čovjek koji izazove sablazan! — izusti gospođa Riordan. — Bilo bi mu bolje da mu je oko vrata svezan mlinski kamen i da bude bačen u dubinu mora, nego da sablazni koga od ovih mojih najmanjih. To je jezik Duha svetoga.

— I to vrlo loš jezik, ako mene pitate — reče mirno gospodin Dedalus.

— Simone! Simone! — reče ujak Charles. — Dječak.

— Da, da — reče gospodin Dedalus. — Ja sam mislio na... Mislio sam na loš jezik onog kolodvorskog nosača. Dakle, to je u redu. Evo, Stephen, pokaži svoj tanjur, staro momče. Pojedi to, evo.

On natrpa jelo na Stephenov tanjur i posluži ujaka Charlesa i gospodina Caseyja velikim komadima purana i zalije ih umakom. Gospođa Dedalus je malo jela, a Dante je sjedila položivši ruke u krilo. Bila je rumena u licu. Gospodin Dedalus preruje viljuškom i nožem po dnu zdjele i reče:

— Evo ukusnog komada, što ga nazivamo biskupom. Ako koja gospođa ili gospodin...

On digne na šiljcima viljuške komad mesa. Nitko ne reče ni riječi. On ga položi na svoj tanjur rekavši:

— Dobro, ne možete reći da vas nisam pitao. Mislim da je bolje da ga pojedem ja, jer u posljednje vrijeme nisam baš pri najboljem zdravlju.

Namigne Stephenu i stavivši poklopac na zdjelu ponovno se prihvati jela.

Dok je jeo, vladala je tišina. Onda on reče:

— Dakle, dan je ipak ostao lijep. Bilo je dolje i dosta stranaca.

Nitko ništa ne odvrati. On ponovno zausti:

— Držim da je bilo više stranaca negoli prošlog Božića.

Pogleda ostale čija su lica bila sagnuta nad tanjure i, ne dobivši odgovora, počeka koji trenutak, te ogorčeno reče:

— Dakle, moja je božićna večera u svakom slučaju pokvarena.

— U kući, u kojoj nema poštovanja prema svećenicima crkve — reče Dante — ne može biti ni sreće ni milosti.

Gospodin Dedalus bučno baci nož i viljušku na svoj tanjur.

— Poštovanje! — reče. — Zar prema brbljavcu Bilyju, ili prema onoj bačvi crijeva u Armaghu? Poštovanje!

— Crkveni knezovi — reče gospodin Casey s nehajnim prezirom.

— Kočijaš lorda Leitrima, da — reče gospodin Dedalus.

— Oni su pomazanici božji — reče Dante. — Služe svojoj zemlji na čast.

— Bačva crijeva — reče grubo gospodin Dedalus. — Taj ima ljubazno lice, da znate, samo kad spava. Trebali biste vidjeti toga tipa kad se kojeg studenog zimskog dana naklopi na slaninu i kupus. O, Johnny!

On iskrivi lice u bestijalnu grimasu i bučno mljasne usnicama.

— Doista, Simone — reče gospođa Dedalus — ne bi smio tako govoriti pred Stephenom. To nije u redu.

— O, on će se sjetiti svega toga kad odraste — reče uzbuđeno Dante — riječi što ih je čuo protiv Boga i vjere i svećenika u svom domu.

— I neka upamti — dovikne joj gospodin Casey preko stola — riječi kojima su svećenici i svećenički sluge slomili Parnellovo srce i natjerali ga u grob. Neka se sjeti i toga kad odraste.

— Kujini sinovi! — vikne gospodin Dedalus. — Kad je bio poražen, oni su ga, odvrativši se od njega, iznevjerili i razderali poput štakora u kanalu. Podli psi! To im je i slično! Krista mi, to im je slično!

— Oni su se ispravno vladali — vikne Dante. — Poslušali su svoje biskupe i svećenike. Svaka im čast!

— Dakle, uistinu je strašno reći da ni jedan dan u godini — reče gospođa Dedalus — ne možemo biti bez tih strahovitih svađa!

Ujak Charles blago digne ruke i reče:

— Hajdete, hajdete, hajdete! Zar ne možemo svaki imati svoje mišljenje, bez obzira kakvo ono bilo, a da se ne uzbuđujemo ovako i ne govorimo ružno? To je zaista vrlo ružno.

Gospođa Dedalus je tihim glasom govorila Dantei, ali Dante reče glasno:

— Neću šutjeti. Branit ću svoju crkvu i svoju vjeru, kad je vrijeđaju i po njima pljuju katolički otpadnici.

Gospodin Casey surovo gurne svoj tanjur u sredinu stola i, nalaktivši se, reče promuklim glasom svom gostoprimcu:

— Reci, jesam li ti ispripovjedio pripovijest o onom vrlo slavnom pljuvanju?

— Nisi, Johne — odvrati gospodin Dedalus.

— Doista — reče gospodin Casey — to je vrlo poučna pripovijest. Zbila se ne tako davno u grofoviji Wicklow u kojoj sad živimo.

On ušuti i okrenuvši se k Dantei reče mirno i prezirno:

— I mogu vam kazati, ako ste mislili mene, gospođo, da ja nipošto nisam katolički otpadnik. Ja sam katolik, kao što su bili moj otac i njegov otac prije njega i njegov otac prije njega, koji bismo radije dali svoje živote negoli prodali svoju vjeru.

— To veća sramota po vas — odvrati Dante — da sad tako govorite.

— Pripovijest, Johne — reče nasmiješivši se gospodin Dedalus. — Čujmo ipak onu pripovijest.

— Uistinu katolik! — ponovi podrugljivo Dante. — Najcrnji protestant u zemlji ne bi izgovorio to što sam čula večeras.

Gospodin Dedalus počne kimati glavom amo-tamo pjevušeći poput pučkog pjevača.

— Ja nisam protestant, ponovo vam kažem — reče gospodin Casey pocrvenjevši.

Gospodin Dedalus, još pjevušeći i mašući glavom, zapjeva gunđajući kroz nos:

Na okup, rimokatolici,
što nikad ne idete k misi.

On uzme svoj nož i viljušku i, opet dobro raspoložen, prihvati se jela, te reče gospodinu Caseyju:

— Čujmo tu pripovijest, Johne. Ona će koristiti našoj probavi.

Stephen uzbuđeno pogleda lice gospodina Caseyja koji se iznad sklopljenih ruku zagledao preko stola. Volio je sjediti kraj njega uz vatru, gledajući njegovo tamno gnjevno lice. Ali tamne mu oči nikad nisu bile gnjevne, i ugodno je bilo slušati njegov nehajni glas. Ali zašto je bio protiv svećenika? Jer bi onda Dante morala biti u pravu. Ali on je čuo svoga oca kako govori da je ona propala opatica i da je istupila iz samostana u Alleghaniesu, kad se njezin brat dokopao novca prodajući divljacima tričarije i lančiće. Možda je zbog toga bila tako stroga prema Parnellu. I nije voljela da se on igra s Eileen, jer je Eileen bila protestantkinja, a kad je ona bila mlada, poznavala je djecu koja su se igrala s protestantima, i protestanti su se

rugali litanijama blažene Djevice. *Tornju bjelokosni*, znali su reći, *Kućo zlatna!* Kako li žena može biti toranj bjelokosni ili kuća zlatna? Tko je, dakle, u pravu? I sjetio se one večeri u bolesničkoj sobi u Clongowesu, tamnih voda, svjetla na kraju lukobrana i tužnog jecaja ljudi kad su čuli za ono.

Eileen je imala duge bijele ruke. Jedne večeri, dok su se igrali lovica, ona mu je oči pokrila rukama: dugim i bijelim i nježnim i hladnim i mekanim. To je bila bjelokost; hladna bijela tvar. To je bilo značenje *Tornja bjelokosnog.*

— Pripovijest je vrlo kratka i zgodna — reče gospodin Casey. — Bilo je to jednog dana tamo u Arklowu, bio je žestoko studeni dan, kratko vrijeme prije vođine smrti. Bog mu se smilovao!

On umorno sklopi oči i umukne. Gospodin Dedalus uzme sa svog tanjura neku kost te zubima otkine s nje malo mesa rekavši:

— Hoćeš reći, prije nego što su ga ubili.

Gospodin Casey otvori oči, uzdahne i nastavi:

— Bilo je to jednog dana tamo u Arklowu. Bili smo tamo na nekoj skupštini i pošto je skupština završila, morali smo krenuti kroz mnoštvo prema kolodvoru. Čovječe, nikad niste čuli takve riječi prezira i ruganja. Dobacivali su nam najrazličitije pogrde. Dakle, tamo je bila neka stara gospođa, naravno, bila je to pijana stara svadljivica, koja je svu svoju pažnju obratila na mene. Neprekidno je cupkala u blatu kraj mene derući se i kriješteći mi u lice: *Lovac na svećenike! Pariški fondovi! Gospodin Fox! Kitty O'Shea!*

— I što si učinio, Johne? — zapita gospodin Dedalus.

— Pustio sam da se dere — odvrati gospodin Casey. — Bio je studeni dan i da mi ne prestane kucati srce, ja sam (oprostite što to kažem pred vama, gospođo) premetao u ustima grudu tullamoreskog duhana i, dakako, nisam nipošto mogao izustiti ni riječi, jer su mi usta bila puna duhanskog soka.

— I onda Johne?

— Pustio sam je, dakle, da se dere do mile volje, *Kitty O'Shea* i sve ostalo, dok nije ta gospođa napokon izustila jednu pogrdu, što je neću ponoviti da ne uprljam ovaj božićni stol ni vaše uši, gospođo, ni svoje usne.

Umuknuo je. Gospodin Dedalus, digavši glavu od one kosti, zapita:

— I što si učinio, Johne?

— Učinio! — nastavi gospodin Casey. — Ona je primaknula k meni svoje ružno staro lice, izustivši ono, a ja sam imao puna usta duhanskog soka. Sagnuo sam se k njoj i *fst!* ovako u nju.

On se okrene u stranu i pokaže kako je pljunuo.

— Fst, ovako u nju, točno u njeno oko.

On pljesne rukom po svom oku promuklo kriknuvši od boli.

– *O, Isuse, Marijo i Josipe!* krikne ona. *Oslijepjela sam! Oslijepjela sam i utapljam se!*

On ušuti kašljući i smijući se, te ponovi:

– *Posve sam oslijepjela.*

Gospodin Dedalus se glasno nasmije zavalivši se u svoju stolicu, dok je ujak Charles kimao glavom amo-tamo.

Dante je očito bila strahovito srdita i ponavljala, dok su se oni smijali:

— Vrlo lijepo! Ha! Vrlo lijepo!

Ono pljuvanje u ženino oko nije bilo lijepo. Ali kakva je bila ona pogrda kojom je žena uvrijedila Kitty O'Shea, što je gospodin Casey nije htio ponoviti? Pomisli na gospodina Caseyja kako hoda kroz mnoštvo ljudi i drži govore iz otvorene kočije. Zbog toga je bio u zatvoru, i sjeti se da je jedne večeri došao u kuću narednik O'Neil i u predvorju tiho razgovarao s

njegovim ocem, nervozno griskajući kožni podbradnjak svoje kape. I te noći gospodin Casey nije otputovao u Dublin vlakom, već su se pred vrata dovezla neka kola, i čuo je oca gdje govori nešto o cesti za Cabinteely.

On je bio za Irsku i Parnella, a tako i njegov otac: tako je bila i Dante, jer je jedne večeri za vrijeme glazbe na trgu udarila nekog gospodina kišobranom po glavi zato što je skinuo šešir kad je glazba na kraju zasvirala *God save the Queen.*

Gospodin Dedalus prezirno puhne:

— Ah, Johne — reče. — Istina je. Mi smo nesretan narod što ga jašu svećenici, i uvijek smo to bili i uvijek ćemo biti, sve do kraja.

Ujak Charles potrese glavom rekavši:

— Loše! Loše!

Gospodin Dedalus ponovi:

— Narod što ga jašu svećenici, narod što ga je Bog zaboravio!

Pokaže prema portretu svoga djeda na zidu, sebi zdesna.

— Vidiš li tog starog momka tamo gore, Johne? — zapita. — Bio je dobar Irac kad se iz toga nije moglo izvući novca. Bio je osuđen na smrt kao pristaša whiteboyizma. Ali znao je reći da našim popovskim prijateljima nikad neće dopustiti, nijednom od njih, da sjedne za njegov stol.

Dante ljutito upadne:

— Ako smo narod što ga jašu svećenici, morali bismo se ponositi time! Oni su zjenica Božjega oka. *Ne diraj ih,* kaže Krist, jer su oni zjenica oka mojega.

— Zar zato ne smijemo voljeti svoju domovinu? — zapita gospodin Casey. — Zar ne smijemo slijediti čovjeka koji je bio rođen da nas vodi?

— Izdajica svoje zemlje! — odvrati Dante. — Izdajica, preljubnik! Svećenici su bili u pravu što su ga napustili. Svećenici su uvijek bili pravi prijatelji Irske.

— Jesu li, vjere ti? — zapita gospodin Casey.

On spusti svoju šaku na stol i srdito se namrštivši počne pružati jedan prst za drugim.

— Nisu li nas irski biskupi izdali u doba unije, kad je biskup Lanigan predao adresu lojalnosti markizu Cornwallisu? Nisu li biskupi i svećenici tisuću osam stotina dvadeset devete prodali težnje svoje zemlje u zamjenu za katoličku slobodu? Nisu li denuncirali fenijanski pokret s propovjedaonice i u ispovjedaonici? I nisu li oskvrnuli pepeo Terencea Bellewa MacManusa?

Lice mu se zažarilo od srdžbe, i Stephen osjeti kako se žar širi prema njegovim obrazima, potresen izgovorenim riječima. Gospodin Dedalus prasne u surovi prezirni grohot.

— O, bogami — vikne — zaboravio sam malenog starog Paula Cullena! Još jedna zjenica božjega oka!

Dante se nagne nad stol i dovikne gospodinu Caseyju:

— Tako je! Tako je! Oni su uvijek bili u pravu! Bog i ćudoređnost i vjera prije svega.

Gospođa Dedalus, zamijetivši njeno uzbuđenje reče:

— Gospođo Riordan, ne uzbuđujte se odgovarajući im.

— Bog i vjera prije svega! — vikne Dante. — Bog i vjera prije cijeloga svijeta!

Gospodin Casey digne stisnutu šaku i spusti je uz prasak na stol.

— Vrlo dobro, dakle — vikne promuklo — ako smo došli dotle, onda Irskoj ne treba nikakav Bog!

Dante se zagleda preko stola, obrazi su joj drhtali. Gospodin Casey se mučno digne sa stolca i preko stola nagne prema njoj mašući joj rukom pred očima kao da kida paučinu.

— Irskoj ne treba Bog! — vikne. — Dosta nam je Boga u Irskoj! Van s Bogom!

— Bogohulniče! Đavole! — krikne Dante i skoči na noge, gotovo mu pljunuvši u lice.

Ujak Charles i gospodin Dedalus povuku gospodina Caseyja natrag u stolicu, umirujući ga obojica. On je buljio preda se tamnim užarenim očima, ponavljajući:

— Van s Bogom, kažem!

Dante žestoko odgurnu svoj stolac u stranu te ode od stola prevrnuvši svoj kolut za ubrus, što se počeo polagano kotrljati po sagu i zaustavio kraj noge jednog naslonjača. Gospođa Dedalus brzo ustane i pođe za njom prema vratima. Dante se na vratima naglo okrene i vikne u sobu rumenih obraza i dršćući od bijesa:

— Đavole pakleni! Mi smo pobijedili! Satrli smo ga! Vraže!

Vrata zalupiše iza nje.

Oslobodivši se onih koji su ga držali, gospodin Casey iznenada spusti glavu na ruke i bolno zajeca:

— Jadni Parnell! — zavapi na glas. — Moj mrtvi kralju!

Jecao je glasno i gorko.

Stephen, dignuvši svoje užasnuto lice, razabra da su oči njegova oca pune suza.

* * *

Drugovi su razgovarali u malim grupicama.

Jedan momak reče:

— Uhvaćeni su nedaleko Lyonskog brda.

— Tko ih je uhvatio?

— Gospodin Gleeson i dežurni. Bili su u nekim kolima.

Isti momak doda:

— To mi je kazao neki momak iz višeg razreda.

Fleming zapita:

— Ali, reci nam zašto su pobjegli?

— Ja znam zašto — reče Cecil Thunder. — Jer su dignuli novac iz rektorove sobe.

— Tko ga je dignuo?

— Kickhamov brat. A svi su ga međusobno podijelili.

— Ali to je bila krađa. Kako li su mogli to učiniti?

— E, baš ti mnogo znaš o tome, Thunder! — reče Wells. — Ja znam zašto su zbrisali.

— Kaži nam zašto.

— Rekli su mi da ne smijem — odvrati Wells.

— O, hajde, Wells — rekoše svi. — Možeš nam kazati. Nećemo ni pisnuti.

Stephen sagne glavu naprijed da čuje. Wells se ogleda da vidi ne dolazi li tko. Onda tiho reče:

— Znate li ono misno vino što ga drže u ormaru u sakristiji?

— Da.

— Dakle, oni su ga popili, i po mirisu su otkrili tko je to učinio. I zato su pobjegli, ako hoćete znati.

A momak, koji je govorio prvi, reče:

— Da, to sam čuo i ja od onoga momka iz višeg razreda.

Drugovi umuknuše. Stephen je stajao među njima slušajući, bojao se progovoriti. Zbog lagane mučnine od strahopoštovanja

osjeti se slabim. Kako li su mogli to učiniti? Pomisli na mračnu tihu sakristiju. Tamo su bili tamni drveni ormari gdje su tiho ležale složene naborane stole. To nije bila kapelica, ali se ipak moralo govoriti ispod glasa. Bilo je to sveto mjesto. Sjeti se one ljetne večeri kad je bio tamo da ga odjenu kao nosača lađice, one večeri svečanog ophoda k malenom oltaru u šumi. Neobično i sveto mjesto. Dječak koji je nosio kadionicu blago ju je njihao amo-tamo kraj vrata, pošto je s pomoću srednjeg lanca bio podigao srebrni poklopac kako bi se održao žar.[1] A onda, pošto su svi bili odjeveni, on je stao dignuvši lađicu prema rektoru, i rektor je u nju stavio žlicu tamjana, a tamjan je zacvrčao na užarenom ugljenu.

Momci su tu i tamo u malenim skupovima razgovarali na igralištu. Učini mu se da su se momci smanjili: bilo je to zato što ga je dan ranije srušio neki trkač, neki momak iz drugog gimnazije. Dvokolica toga momka odbacila ga je lagano na trkaću stazu i naočale su mu se razbile u tri komada, i malo mu je troske ušlo u usta.

Zato su mu se momci činili manji i udaljeniji, a vratnice tako tanke i daleke, i sivo nebo tako visoko. Ali sad nisu igrali na nogometnom igralištu, jer su se pripremali za kriket: i neki su govorili da će vođa biti Barness, a drugi pak da će to biti Flowers. I posvud su na igralištima udarali loptu i bacali rezane i visoke lopte. I sa svih su strana odjekivali zvukovi kriketskih palica blagim sivim zrakom. Čulo se: pik, pak, pok, puk: poput kapljica vode u vodoskoku, što polagano padajući kaplju u prepuni bazen.

Athy, šuteći dotle, tiho reče:

— Svi se varate.

Svi se naglo okrenu k njemu.

— Zašto?

---

[1] To se zvalo drveni ugljen: gorio je tiho, puštajući slab i kiselkast miris dok ga je dječak blago ljuljao.

— Zar ti znaš?

— Tko ti je kazao?

— Reci nam, Athy.

Athy pokaže prema igralištu, gdje je Simon Moonan išao sam, udarajući nogom pred sobom neki kamen.

— Upitajte njega — reče.

Momci pogledaše onamo, a onda upitaše:

— Zašto njega?

— Je li on umiješan u to?

— Kaži, Athy. Hajde. Reci, ako znaš.

Athy spusti glas i reče:

— Znate li zašto su zbrisali oni momci? Kazat ću vam, ali ne smijete pokazati da znate.

On umukne na trenutak, a onda tajanstveno reče:

— Jedne su ih večeri uhvatili u zahodu sa Simonom Moonanom i Tuskerom Boyleom.

Momci ga pogledaju i zapitaju:

— Uhvatili?

— Što su radili?

Athy odvrati:

— Mazili se.

Svi su momci šutjeli, a Athy doda:

— Eto, zato.

Stephen pogleda lica drugova, ali svi su oni gledali preko igrališta. Htio je nekoga zapitati o tome. Što li znači ono maženje u zahodu? Zašto je onih petero momaka iz višeg razreda zbog toga pobjeglo? To je bila neka šala, pomisli. Simon Moonan ima lijepo odijelo, a jedne mu je večeri pokazao kuglu krcatu punjenim slatkišima što su mu je momci iz nogometne petnaestorice skotrljali po prostiraču u sredini blagovaonice,

kad je bio na vratima. Bilo je to navečer poslije utakmice protiv Bective Rangersa, i kugla je bila slična crvenoj i zelenoj jabuci, samo se mogla otvoriti, i bila je krcata punjenim slatkišima. A Boyle je jednog dana kazao da slon ima dva sjekutića umjesto dvije kljove, i zato su ga nazivali Kljovo Boyle, ali neki su ga momci nazivali Lady Boyle, jer je uvijek bio zaokupljen svojim noktima podrezujući ih.

I Eileen je imala tanke hladne bijele ruke, jer je bila djevojčica. Bile su poput bjelokosti, samo mekane. To je bilo značenje *Tornja bjelokosnog*, ali protestanti to nisu mogli razumjeti, pa su se rugali tome. Jednog je dana stajao kraj nje promatrajući hotelske nasade. Neki je konobar dizao prugastu zastavu na jarbol, a neki je foksterijer skakutao amo-tamo po sunčanoj tratini. Ona je turnula ruku u njegov džep u kojem je bila njegova ruka, i osjetio kako joj je hladna i tanka i mekana bila ruka. Ona je kazala da je neobično imati džep: i onda je posve iznenada odskočila i smijući se potrčala niz strmi zavoj staze. Plava joj je kosa lepršala iza nje nalik suncem obasjanom zlatu. *Tornju bjelokosni. Kućo zlatna.* Stvari se mogu razumjeti ako misliš o njima.

Ali zašto u zahodu? Onamo ideš kad ti je nužda. Sav je opločen debelim škriljevcem, i voda cijeli dan curka iz malenih rupica, i pun je neobičnog zadaha ustajale vode. A iza vrata jednog zahoda crvenom je olovkom nacrtan bradati muškarac u rimskoj odjeći s opekom u svakoj ruci, a ispod crteža je napisano:

Balbo je gradio bedem. Neki su ga momci nacrtali tamo za šalu. Imao je smiješno lice, ali bio je vrlo sličan muškarcu s bradom. A na zidu drugog zahoda bilo je napisano kosim rukopisom lijepim slovima:

Julije Cezar napisa Debelu Galiju. Možda su oni bili tamo baš zato što je to bilo mjesto gdje su neki momci pisali šale. Ali ipak je bilo čudno ono što je kazao Athy, i način na koji je to rekao.

To nije bila šala, jer su pobjegli. On je s ostalima gledao preko igrališta i počeo osjećati neki strah.

Napokon zausti Fleming:

— I zar ćemo svi biti kažnjeni za ono što su učinili drugi?

— Ja se neću vratiti, vidjet ćeš — reče Cecil Thunder. — Tri dana šutnje u blagovaonici i da nas svaki čas šalju gore po šest ili osam udaraca.

Da — reče Wells. — A stari Barrett ima nov način savijanja pisamca tako da ga ne možeš otvoriti i ponovno složiti kako bi doznao koliko ćeš dobiti palicom po ruci. Ni ja se ne vraćam.

— Da — doda Cecil Thunder — i studijski je prefekt bio jutros u drugom gimnazije.

— Pobunimo se — predloži Fleming. — Hoćemo li?

Svi su momci šutjeli. Zrak je bio vrlo tih, pa se moglo razabrati udarce kriketskim palicama, samo su bili polaganiji nego prije: pik, pok.

Wells zapita:

— Što će biti s njima?

— Simona Moonana i Tuskera će išibati — reče Athy — a momci iz višeg razreda mogu izabrati između šibanja i isključenja.

— A što li će izabrati? — zapita momak koji je govorio prvi.

— Svi će izabrati isključenje, osim Corrigana — odvrati Athy. — Njega će išibati gospodin Gleeson.

— Je li Corrigan onaj veliki momak? — zapita Fleming. — Ta on je kadar podnijeti dva Gleesona!

— Znam zašto — reče Cecil Thunder. — On je u pravu, a ostali se momci varaju, jer se šibanje ubrzo zaboravi, dok momka kojega isključe iz kolidža prati to cijeli život. Osim toga Gleeson neće šibati preoštro.

— I bolje mu je da to ne učini — reče Fleming.

— Ne bih htio biti Simon Moonan i Kljovo — reče Cecil Thunder. — Ali ne vjerujem da će njih išibati. Možda će ih poslati gore na dvaput po devet udaraca po ruci.

— Ne, ne — reče Athy. — Obojica će dobiti po plemenitom dijelu.

Wells protrlja stražnjicu i izusti plačnim glasom:

— Molim, gospodine, pustite me!

Athy se naceri i zavrnuvši rukav svoga haljetka reče:

Tu pomoći nema.

Tako mora bit.

Stoga spusti hlače.

I pokaži rit.

Momci se nasmijaše; ali on osjeti da su malo prestrašeni. U tišini blagog sivog zraka razabirao je tu i tamo udarce kriketskim palicama: pok. To je bio zvuk što se čuje, ali ako te pogodi osjetit ćeš bol. I palica kojom udaraju stvara neki zvuk, ali ne takav. Momci su kazali da je načinjena od kitove usi i kože, a iznutra ispunjena olovom: i zapita se kakvu zadaje bol. Ima različitih vrsti boli s različitim vrstama zvuka. Duga tanka palica ima visoki zviždavi zvuk, i zapita se kakva je bol. Zadršće i osjeti studen pri pomisli na tu bol: a i zbog onog što je kazao Athy. Ali što je u tome smiješno? Zadršće: ali to je bilo zato, što se čovjek uvijek strese kad spusti hlače. Isto je tako u kupaonici kad se svuče. Zapita se: tko ih mora svući, učitelj ili sam dječak? O, kako li se samo mogu smijati tome?

Pogleda Athyjeve zasukane rukave i koščate ruke zamazane crnilom. Zasukao je rukave da pokaže kako će gospodin Gleeson zasukati svoje. Ali gospodin Gleeson ima okrugle sjajne manšete i čiste bijele zglobove i podebele bijele ruke, a nokti su mu dugi i šiljasti. Možda ih obrezuje kao Lady

Boyle. Ali to su bili strahovito dugi i šiljasti nokti. Tako su dugi i okrutni, makar bijele podebele ruke nisu okrutne, već blage. I premda je drhtao od studeni i straha pomislivši na okrutne duge nokte i oštar zviždûk palice i na hladnoću što je osjetiš kad svučeš košulju, ipak je u sebi oćutio neki neobični tihi užitak sjetivši se onih bijelih podebelih ruku, čistih i snažnih i blagih. I pomisli na ono što je kazao Cecil Thunder: da gospodin Gleeson neće snažno šibati Corrigana. A Fleming je rekao da to neće učiniti zato, što mu je bolje da to ne učini. Ali to nije bio razlog.

Neki glas daleko na igralištu vikne:

— Svi unutra!

I drugi glasovi zaviču:

— Svi unutra! Svi unutra!

Za vrijeme sata pisanja sjedio je prekriženih ruku slušajući polaganu škripu pera. Gospodin Harford je hodao amo-tamo praveći crvenom olovkom malene znakove i kadšto bi sjeo kraj kojega dječaka da mu pokaže kako treba držati pero. Pokuša tiho pročitati naslov, premda je već znao što piše, jer je to bio posljednji naslov u knjizi. *Revnost bez razboritosti je poput broda prepuštena vjetru i valovima.* Ali crte slova bile su poput tankih nevidljivih niti, i samo je čvrsto zatvorivši svoje desno oko i gledajući lijevim mogao potpuno razabrati krivulje velikih slova.

Ali gospodin Harford bio je vrlo pristojan i nikad se nije ljutio. Svi su se ostali učitelji znali strašno razbješnjeti. Ali zašto bi oni morali trpjeti zbog onoga, što su učinili momci iz viših razreda? Wells je kazao da su popili malo misnog vina iz ormara u sakristiji i da se po zadahu otkrilo tko je to učinio. Možda su ukrali koju monstrancu da bi pobjegli s njom i negdje je prodali. Mora da je strahovit grijeh ušuljati se onamo noću, otvoriti tamni ormar i ukrasti blještavi zlatni predmet u kojem stavljaju Boga na oltar među cvijeće i svijeće pri blagoslovu,

dok se tamjan diže u oblacima s obiju strana i dok jedan dječak ljulja kadionicu, a Dominic Kelly sam pjeva prvi glas u zboru. Ali Bog, dakako, nije bio u njoj, kad su je ukrali. No ipak je neobičan i velik grijeh samo je i dodirnuti. O tom je razmišljao s dubokim strahopoštovanjem; strašan i neobičan grijeh: užasnu se razmišljajući o tom u tišini, uz neznatnu škripu pera. Ali ispiti misno vino iz ormara i biti otkriven po zadahu također je grijeh: ali ne strašan i neobičan. Od toga, od mirisa vina, osjetiš samo malu mučninu. Na dan, naime, kad je bio na svojoj prvoj svetoj pričesti u kapelici, sklopio je oči i otvorio usta malo isplazivši jezik: i kad se rektor sagnuo da mu da svetu pričest, osjetio je slabi vinski zadah po misnom vinu u rektorovu dahu. Riječ je lijepa: vino. Nagoni vas na pomisao o tamnom grimizu, jer je i grožđe što raste u Grčkoj ispred kuća sličnim bijelim hramovima tamnogrimizno. Ali slabi zadah rektorova daha izazvao je u njega ono jutro na dan njegove prve pričesti osjećaj mučnine. Dan vaše prve pričesti najsretniji je dan u vašem životu. I jednoć je skup generala zapitao Napoleona koji mu je najsretniji dan u životu. Držali su da će kazati da je to dan kad je pobijedio u kojoj velikoj bici, ili dan kad je postao car. Ali on je kazao:

— Gospodo, najsretniji dan u mom životu bio je dan na koji sam primio svoju prvu svetu pričest.

Uđe otac Arnall i započne sat latinskog, a on je ostao miran, prekriženih ruku, naslonjen na svoju klupu. Otac Arnall podijeli zadaćnice, te reče da su sramotne i da ih sve treba odmah prepisati s ispravcima. Ali najgora od sviju bila je Flemingova zadaća, jer su stranice bile slijepljene mrljom od crnila: i otac Arnall je digne za ugao i reče da je uvreda za svakoga učitelja ako mu tko preda takvu zadaćnicu. Onda reče Jacku Lawtonu neka sklanja imenicu mare, a Jack Lawton je zapeo pri ablativu jednine i nije znao nastaviti u množini.

— Trebalo bi da se stidiš — reče strogo otac Arnall. — Ti, predvodnik razreda!

Onda je prozvao dječaka kraj njega, pa idućeg i idućeg. Nitko nije znao. Otac Arnall bio je posve miran, bio je sve mirniji i mirniji, kad su dječaci redom kušali odgovoriti, a nisu mogli. Ali lice mu je bilo mračno, a oči ukočene, premda mu je glas bio tako miran. Onda je prozvao Fleminga, a Fleming reče da ta riječ nema množine. Otac Arnall iznenada sklopi knjigu i vikne na nj:

— Klekni tamo nasred razreda. Ti si najljeniji dječak kojega sam igda sreo. Ostali prepišite nanovo svoje zadaće.

Fleming se polagano izvuče sa svoga mjesta i klekne između dviju posljednjih klupa. Ostali se dječaci sagnu nad svoje zadaćnice i počnu pisati. Tišina ispuni učionicu, a Stephen, zagledajući plaho u mrko lice oca Arnalla, zamijeti da se malo zarumenjelo od srdžbe što ga je ispunila.

Je li grijeh kad se otac Arnall ljuti, ili je njemu dopušteno da se ljuti kad su dječaci lijeni, jer ih tako nagoni da bolje uče, ili se on samo gradi da je srdit? Možda mu je to dopušteno, jer će svećenik valjda znati što je grijeh, i neće ga počiniti. Ali ako ga koji put počini zabunom, što li će učiniti da bi se ispovijedio? Možda će poći ispovijediti se prorektoru. A ako prorektor počini grijeh, on će poći k rektoru: a rektor provincijalu: a provincijal isusovačkom generalu. To se naziva red: a čuo je kako je njegov otac kazao da su svi oni pametni ljudi. Svi su mogli postati netko i nešto u svijetu da nisu postali isusovci. I zapita se što bi bili postali otac Arnall i Paddy Barret, a što bi bili postali gospodin McGlade i gospodin Gleeson, da nisu postali isusovci. Teško je bilo i zamisliti što bi postali, jer ih moraš zamisliti na drugi način, u kaputima i hlačama različite boje, i s bradama i brkovima, i s različitim šeširima.

Vrata se tiho otvore i zatvore. Brzi se šapat proširi razredom: studijski prefekt. Na trenutak zavlada mrtva tišina, a onda odjekne glasni prasak palice po posljednjoj klupi. Stephenovo srce poskoči od straha.

— Ima li ovdje dječaka, koji žele batine, oče Arnall? — vikne studijski prefekt. — Ima li u ovom razredu lijenih, bezvrijednih danguba koje treba išibati?

On dođe do sredine razreda i ugleda Fleminga na koljenima.

— Ho-ho! — vikne. — Tko je taj dječak? Zašto kleči? Kako ti je ime, dječače?

— Fleming, gospodine.

— Ho-ho, Fleming! Lijenčina, dakako. Vidi ti se iz očiju. A zašto kleči, oče Arnall?

— Napisao je lošu latinsku zadaću — reče otac Arnall — i nije znao ni jedno pitanje iz gramatike.

— Dakako da nije! — vikne studijski prefekt. — Dakako da nije! Rođena lijenčina! To mu piše na nosu.

On lupi palicom po klupi i vikne:

— Ustani, Fleming! Ustani, mali moj!

Fleming polagano ustane.

— Pruži ruku! — vikne studijski prefekt.

Fleming ispruži ruku. Palica se spusti uz glasan prasak: jedan, dva, tri, četiri, pet, šest.

— Drugu ruku!

Palica se opet spusti i odjeknu šest glasnih brzih udaraca.

— Klekni! — vikne studijski prefekt.

Fleming klekne turnuvši ruke pod pazuha, lica iskrivljena od boli, ali Stephen je znao kako su izdržljive njegove ruke, jer ih je Fleming uvijek trljao kalofonijem. Ali možda ga je ipak jako boljelo, jer je prasak palice bio strašan. Stephenovo je srce dršćući udaralo.

— Na posao, svi! — vikne studijski prefekt. — Ovdje nam ne treba lijenih dokonih danguba, lijenih malih dokonih

smutljivaca. Na posao, kažem. Otac Dolan dolazit će svaki dan da vas vidi. Otac Dolan doći će već sutra.

Gurne jednog dječaka palicom u bok, zapitavši:

— Ti, mali! Kad će otac Dolan opet doći?

— Sutra, gospodine — začu se glas Toma Furlonga.

— Sutra i sutra i sutra — reče studijski prefekt. — Upamtite to. Otac Dolan, svaki dan. Zapišite si to. Ti, mali. koji si ti?

Stephenovo srce naglo poskoči.

— Dedalus, gospodine.

— Zašto ti ne pišeš poput ostalih?

— Ja... moje...

Nije mogao govoriti od straha.

— Zašto ne piše, oče Arnall?

— Razbio je naočale — odvrati otac Arnall — pa sam ga oslobodio od rada.

— Razbio? Što li to čujem? Kako ti je ono ime? — zapita studijski prefekt.

— Dedalus, gospodine.

— Iziđi, Dedalus. Mali lijeni smutljivče. Na licu ti vidim da .si smutljivac. Gdje si razbio naočale?

Stephen dotetura u sredinu razreda, zaslijepljen strahom i žurbom.

— Gdje s.i razbio te naočale? — ponovi studijski prefekt.

— Na trkaćoj stazi, gospodine.

— Ho-ho! Na trkaćoj stazi — vikne studijski prefekt. — Znam ja tu fintu.

Stephen začuđeno digne pogled i na trenutak razabere bijelosivo ne baš mlado lice oca Dolana, njegovu bijelosivu ćelavu glavu s maljama s obiju strana, čelične okvire njegovih

naočala i njegove bezbojne oči što su gledale kroz stakla. Zašto je kazao da zna tu fintu?

— Lijena mala dokona bitanga! — vikne studijski prefekt. — Razbio sam naočale! Stari đački trik! Da si odmah ispružio ruku!

Stephen zatvori oči i ispruži ruku što je drhtala, okrenuvši dlan prema gore. Osjeti na trenutak kako ju je studijski prefekt dodirnuo da je izravna, a onda razabere šuštanje rukava sutane kad se palica digla uvis da udari. Vrući, žarki bolni udarac poput glasnog praska slomljenog pruta skvrčio mu je ruku što je zadrhtala poput lista u vatri: i od onoga zvuka i boli vruće mu suze navru na oči. Cijelo mu se tijelo treslo od straha, ruka mu je drhtala, a skvrčena, spaljena blijeda šaka treperila je poput otkinutog lista u zraku. Krik mu nahrupi na usnice, molba za oproštenje. Ali premda su mu suze žegle oči i udovi drhtali od boli i straha, obuzdao je vruće suze i zatomio krik što ga je pekao u grlu.

— Drugu ruku! — vikne studijski prefekt.

Stephen povuče pozlijedenu i uzdrhtalu desnu ruku i ispruži lijevu. Rukav sutane ponovo zašušti kad se dignula palica, i odjekne glasni praskavi zvuk, a od divlje, bijesne, reske, žestoke boli skvrči mu se ruka zajedno s dlanom i prstima u pomodrjelu uzdrhtalu masu. Kipuća voda šikne mu iz očiju i goreći od stida i patnje i straha užasnut povuče ruku i krikne zacviljevši od boli. Tijelo mu se treslo oduzeto od straha, a u sramoti i bijesu osjeti kako mu žarki krik izvire iz grla, a vruće suze teku iz očiju niz usplamtjele obraze.

— Klekni! — vikne studijski prefekt.

Stephen žurno klekne stiskajući o bokove izudarane ruke. Pomislivši kako su izudarane i otečene od boli, u trenutku se ražali nad njima kao da nisu njegove već nekoga drugoga koga mu je žao. I dok je klečao stišavajući u grlu posljednje jecaje i osjećajući žarku resku bol tik uza svoje bokove, pomisli na ruke

što ih je držao u zraku dlanova okrenutih uvis, i na čvrsti dodir studijskog prefekta kad mu je izravnao drhtave prste, i na izudaranu otečenu pocrvenjelu masu dlanova i prstiju što su se bespomoćno tresli u zraku.

— Na posao, svi do jednog — vikne studijski prefekt na vratima. — Otac Dolan doći će svaki dan da vidi treba li koji dječak, koja lijena dokona mala bitanga batina. Svaki dan. Svaki dan.

Vrata se zatvoriše za njim.

Utišani razred nastavi prepisivati zadaće. Otac Arnall je ustao sa svoga stolca i pošao među njih, pomažući dječacima blagim riječima i razlažući im pogreške što su ih načinili. Glas mu je bio veoma blag i tih. Zatim se vratio k svom stolcu i kazao Flemingu i Stephenu:

— Vas dvojica se možete vratiti na svoja mjesta.

Fleming i Stephen ustanu, pođu na svoja mjesta i sjednu. Stephen, jarko rumen od srama, brzo otvori knjigu pozlijedenom rukom i sagne se nad nju primaknuvši lice posve k stranici.

Bilo je nepravedno i okrutno, jer mu je liječnik kazao da ne smije čitati bez naočala, i to je jutro pisao kući ocu neka mu pošalje nove. A otac Arnall je kazao da ne treba učiti, dok mu ne stignu nove naočale. Eto, nazvati ga pred razredom smutljivcem i išibati, a on je uvijek dobivao odliku prvoga ili drugoga u razredu, i bio je vođa jorkovaca! Kako je studijski prefekt mogao znati da je to finta? Osjetio je dodir prefektovih prstiju kad mu je izravnao ruku, i najprije je pomislio da će se rukovati s njim, jer su mu prsti bili mekani i čvrsti: ali onda je u trenutku razabrao šuštanje rukava sutane i prasak. Bilo je okrutno i nelijepo što ga je onda natjerao da klekne u sredini razreda: a otac Arnall im je obojici kazao da se mogu vratiti na svoja mjesta, ne praveći između njih nikakve razlike. Slušao je duboki i blagi glas oca Arnalla dok je ispravljao zadaće. Možda

mu je sad bilo žao, pa je htio biti uljudan. Ali ono je bilo nelijepo i okrutno. Studijski prefekt bio je svećenik, ali ono je bilo okrutno i nelijepo. A njegovo bijelosivo lice i bezbojne oči iza naočala u čeličnom okviru činili su se okrutnim, jer je najprije čvrstim mekanim prstima izravnao ruku, ali to je bilo zato da bi udarac bio čvršći i glasniji.

— To smrdi od podlosti, baš tako! — reče Fleming u hodniku, dok su razredi u redu išli u blagovaonicu. — Išibati momka zbog nečega za što nije kriv.

— Ti si zbilja slučajno razbio naočale, zar ne? — zapita Opaki Roche.

Stephen osjeti kako su mu Flemingove riječi ispunile srce te ne odvrati ništa.

— Slučajno, dakako! — reče Fleming. — Ja to ne bih trpio. Ja bih pošao gore i kazao rektoru što se zbilo.

— Da — doda žestoko Cecil Thunder — i ja sam vidio da je palicu podigao iznad ramena, a to nije dopušteno.

— Je li jako boljelo? — zapita Opaki Roche.

— Jako — odgovori Stephen.

— Ja to ne bih otrpio — ponovi Fleming — ni od Ćelavca, pa ni od bilo kojeg ćelavca. To je smrdljivo podla niska pakost, upravo tako. Ja bih bez oklijevanja pošao gore k rektoru i sve mu to rekao poslije večere.

— Da, učini tako. Da, učini to — reče Cecil Thunder.

— Da, učini to. Da, pođi gore i ispripovjedi rektoru sve o njemu, Dedalus — reče Opaki Roche — jer je kazao da će sutra ponovo doći da te išiba.

— Da, da. Ispripovjedi rektoru — rekoše svi.

A bili su nazočni i neki drugovi iz drugog gimnazije koji su slušali, i jedan reče:

— Senat i rimski narod izjavljuje da je Dedalus bio nepravedno kažnjen.

Bilo je to nepravedno; bilo je nepošteno i okrutno; i on je, sjedeći u blagovaonici, s vremena na vrijeme osjećao u mislima isto poniženje, sve dok se nije počeo pitati nema li možda ipak nešto u njegovom licu što ga čini sličnim smutljivcu, i zaželio je da ima maleno ogledalo da pogleda. Ali to ne može biti; i ono je bilo nepravedno i okrutno i nepošteno.

Nije mogao jesti crnkaste komadiće ribe što su ih dobivali srijedom za Korizme, a na jednom od njegovih krumpira bio je trag lopate. Da, učinit će što su mu kazali drugovi. Poći će gore i kazati rektoru da je bio nepravedno kažnjen. Tako nešto je već učinio netko u povijesti, neka velika ličnost čija je slika bila u povjesnici. I rektor će izjaviti da je bio kažnjen nepravedno, jer su senat i rimski narod uvijek tvrdili da su ljudi koji su učinili tako bili nepravedno kažnjeni. To su bili veliki ljudi čija su imena u *Pitanjima* Richmala Magnalla.

Sva se povijest bavi tim ljudima i onim što su učinili, i o tom govore pripovijesti Petera Parleyja o Grčkoj i Rimu. Sam Peter Parley naslikan je na prvoj stranici. Naslikan je put kroz vrištinu, s obiju strana obrubljen travom i niskim grmljem: a Peter Parley nosi široki šešir poput protestantskog svećenika i ima veliki štap i brzo hoda cestom prema Grčkoj i Rimu.

Ono, što je trebao učiniti, bilo je lako. Trebao je samo, pošto završi večera i on iziđe sa svojom skupinom, krenuti ne prema hodniku, već nadesno, na stubište što vodi prema dvorcu. Nije trebao učiniti ništa drugo nego okrenuti nadesno i brzo poći uza stepenice, i za pola minute naći će se u niskom mračnom uskom hodniku što kroz dvorac vodi prema rektorovoj sobi. I svi su drugovi kazali da je ono bilo nepošteno, pa i onaj iz drugog gimnazije, koji je rekao ono o senatu i rimskom narodu.

Što se može dogoditi? Čuo je kako su momci iz višeg razreda ustali na kraju blagovaonice i čuo je njihove korake kad

su dolazili po prostiraču: Paddy Rath i Jimmy Magee i Španjolac i Portugalac, a peti je bio veliki Corrigan kojega će išibati gospodin Gleeson. Zato je studijski prefekt njega nazvao smutljivcem i išibao ga ni za što: i, naprežući svoje slabe oči umorne od suza, promatrao je široka ramena i spuštenu crnu glavu velikog Corrigana kad je prolazio u redu. Ali on je nešto i skrivio, a osim toga, gospodin ga Gleeson neće žestoko šibati: i sjeti se kakav je veliki Corrigan u kupatilu. Koža mu je iste boje kao tresetnosmeđa voda u plitkom dijelu kupatila, i kad je hodao tim dijelom, noga mu je glasno pljeskala po mokrim pločicama, a pri svakom su mu se koraku malo potresla stegna, jer je bio debeo.

Blagovaonica je bila napola prazna, a momci su još uvijek prolazili u redovima. Moći će poći uza stubište, jer pred vratima blagovaonice nikad nema nijednog svećenika ni prefekta. Ali ne može poći. Rektor će pristati uz studijskog prefekta i pomisliti da je to đačka smicalica, a onda će studijski prefekt ipak dolaziti svaki dan, samo će biti još gore, jer će biti strahovito ljut na svakoga momka koji zbog njega ode rektoru. Drugovi su mu kazali neka pođe, ali oni sami ne bi pošli. Oni su već sve zaboravili. Ne, najbolje je da i on sve zaboravi, a možda je studijski prefekt samo tako kazao da će doći. Ne, najbolje je ukloniti se, jer tako možeš bolje izmaknuti kad si malen i mlad.

Drugovi za njegovim stolom se digoše. On ustane i iziđe u redu s njima. Mora se odlučiti. Približavao se vratima. Ako pođe dalje s drugovima, nikad neće moći doći gore k rektoru, jer ne može radi toga otići s igrališta. A ako pođe, a ipak bude išiban, svi će se drugovi rugati i govoriti o mladom Dedalusu koji je pošao k rektoru da se prituži na studijskog prefekta.

Hodao je po prostiraču i pred sobom ugledao vrata. Bilo je nemoguće, nije mogao. Pomisli na ćelavu glavu studijskog prefekta okrutne bezbojne oči što su ga gledale, i oču glas studijskog prefekta koji ga je dvaput pitao kako mu je ime.

Zašto nije mogao upamtiti ime kad mu ga je kazao prvi put? Zar prvi put nije čuo, ili je to pitao da se naruga imenu? Veliki su ljudi u povijesti imali takva imena i nitko im se nije rugao. Ako se htio rugati, mogao se narugati svom imenu. Dolan: to je kao ime neke pralje.

Stigao je do vrata i, skrenuvši brzo nadesno, pođe uza stube i prije nego što je mogao odlučiti da se vrati, uđe u niski tamni uski hodnik što je vodio u dvorac. A kad je prešao prag vrata hodnika, zamijeti, ne okrećući glavu, da su svi drugovi prolazeći u redu gledali za njim.

Prolazio je uskim tamnim hodnikom kraj malenih vrata, što su bila vrata soba članova družbe. Gledao je preda se i nadesno i nalijevo kroz mrak, i pomislio da su ono zacijelo portreti. Bilo je mračno i tiho, a oči su mu bile slabe i izmučene suzama, pa nije mogao jasno vidjeti. Ali je pomislio da su ono portreti svetaca i velikih ljudi družbe, koji su ga šutke gledali dok je prolazio: sveti Ignacije Loyola držeći neku otvorenu knjigu i pokazujući na riječi *Ad Majorem Dei Gloriam* u njoj, sveti Franjo Ksaverski pokazujući na svoje grudi, Lorenzo Ricci s beretom na glavi poput nekog razrednog prefekta, tri zaštitnika pobožne mladeži, sveti Stanislav Kostka, sveti Alojzije Gonzaga i blaženi John Berchmans, svi mladoliki, jer su umrli mladi, te otac Peter Kenny, sjedeći na stolcu zaogrnut velikim plaštom.

Stigne do odmorišta iznad ulaznog predvorja i ogleda se. Ovuda je prošao Hamilton Rowan, i to su bili tragovi vojničke tanadi. I tu su stari sluge vidjeli sablast u bijelom maršalskom plaštu.

Na kraju odmorišta neki je stari sluga pometao pod. On ga zapita gdje je rektorova soba i stari sluga pokaže prema vratima na drugom kraju, gledajući za njim dok nije došao do njih i pokucao.

Nije bilo odgovora. On ponovo pokuca glasnije, i srce mu poskoči kad je razabrao neki prigušeni glas:

— Unutra!

Okrene ručicu i otvori vrata te pipajući potraži ručicu unutrašnjih vrata presvučenih zelenom tkaninom. Pronađe je i otvori vrata i uđe.

Ugleda rektora gdje piše sjedeći za stolom. Na stolu je bila lubanja, a soba je neobično svečano mirisala, na staru kožu naslonjača.

Srce mu je brzo lupalo zbog ozbiljnosti mjesta i tišine u toj sobi: i on pogleda lubanju i rektorovo ljubazno lice.

— Dakle, mali moj čovječe — upita rektor — što je?

Stephen proguta gvalju u grlu i odvrati:

— Razbio sam svoje naočale, gospodine.

Rektor otvori usta i reče:

— O!

Onda se nasmiješi i nastavi:

— Dakle, ako razbijemo svoje naočale, moramo pisati kući da nam pošalju nove.

— Pisao sam kući, gospodine — reče Stephen — otac Arnall je kazao da ne moram učiti dok ne stignu naočale.

— Posve ispravno — odvrati rektor.

Stephen ponovno proguta ono što mu je bilo u grlu i pokuša obuzdati noge i glas da mu ne dršću.

— Ali, gospodine...

— Da?

— Otac Dolan je danas došao i išibao me, jer nisam pisao zadaću.

Rektor ga šutke pogleda, i on osjeti kako mu je krv navrla u lice, a suze na oči.

Rektor zapita:

— Tebi je ime Dedalus, zar ne?

— Da, gospodine.

— A gdje si razbio svoje naočale?

— Na trkaćoj stazi, gospodine. Neki je momak izletio iz spremišta za bicikle, i ja sam pao, pa su se razbile. Ne znam ni ime onoga momka.

Rektor ga ponovno šutke pogleda. Onda se nasmiješi i reče:

— O, dakle, to je bila zabuna. Siguran sam da otac Dolan to nije znao.

— Ali ja sam mu kazao da sam ih razbio, gospodine, a on me je išibao.

— Jesi li mu kazao da si pisao kući radi novih naočala? — zapita rektor.

— Nisam, gospodine.

— O, dakle — reče rektor — onda otac Dolan nije razumio. Možeš kazati da te ja oslobađam nekoliko dana od učenja.

Stephen, uplašivši se da će ga drhtanje spriječiti, naglo reče:

— Da, gospodine, ali otac Dolan će doći sutra i ponovno me išibati zbog toga.

— Dobro — odvrati rektor — to je zabuna, i ja ću razgovarati s ocem Dolanom. Hoće li to biti dovoljno?

Stephen osjeti kako mu suze vlaže oči, te promrmlja:

— O da, gospodine, hvala.

Rektor pruži ruku s one strane stola na kojoj je bila lubanja, a Stephen, prihvativši je na trenutak, osjeti hladni vlažni dlan.

— Sad zbogom — reče rektor povukavši ruku i naklonivši se.

— Zbogom, gospodine — reče Stephen.

Nakloni se i mirno iziđe iz sobe zatvorivši brižljivo i polagano vrata.

Ali kad je prošao kraj staroga sluge na odmorištu i opet se našao u niskom uskom mračnom hodniku, počne hodati sve brže i brže. Sve se brže i brže uzbuđen žurio kroz tamu. Udario je laktom o vrata na kraju i, žureći niz stepenice, brzo prošao kroz dva hodnika i izišao na zrak.

Mogao je čuti povike drugova na igralištu. Potrči i, trčeći sve brže i brže, pojuri trkaćom stazom i dašćući stigne na igralište trećeg razreda.

Drugovi su ga vidjeli gdje trči. Okružiše ga, gurajući se da čuju.

— Kaži nam! Kaži nam!

— Što je rekao?

— Jesi li bio kod njega?

— Što je rekao? Kaži nam! Kaži nam!

Ispripovjedi im što je kazao on i što je rekao rektor pošto im je ispripovjedio, svi su drugovi zavitlali kape uvis te povikali:

— Hura!

Uhvatiše kape i ponovo ih zavitlaše nebu pod oblake i ponovo povikaše:

— Hura! Hura!

Uhvativši se za ruke načiniše nosiljku i podigoše ga i nosiše naokolo, dok se nije oteo i oslobodio. A kad im je izmaknuo, oni se raštrkaše na sve strane, ponovno bacajući kape uvis, zviždeći dok su se vrtjele i vičući;

— Hura!

I triput su mumljajući izrazili negodovanje Ćelavcu Dolanu i triput kliknuli hura za Conmeea i kazali da je on najpristojniji rektor od svih koji su bili u Clongowesu.

Klicanje zamre u blagom sivom zraku. Ostao je sam. Bio je sretan i slobodan: ali on nipošto neće biti drzak prema ocu

Dolanu. Bit će veoma miran i poslušan: i zaželi da bi mu mogao iskazati kakvu uslugu kako bi mu pokazao da nije drzak.

Zrak je bio mek i siv i blag i večer se primicala. U zraku je bio miris večeri, miris seoskih polja gdje su kopali repu, ljuštili je i jeli, kad su išli na šetnju prema imanju majora Bartona, miris što ga je osjetio u šumici iza paviljona, u kojoj je bilo šišarki.

Drugovi su vježbali dugo ubacivanje i visoke lopte i polagane rezane lopte. U blagoj sivoj tišini mogao je razabrati udarce lopta: i čas odovuda, čas odonuda odjekivao je kroz tihi zrak zvuk kriketskih palica: pik, pak, pok, puk: poput kapljica vode u vodoskoku što mekano padaju u puni bazen.

II

Ujak Charles je pušio tako crn duhan da mu je njegov sinovac napokon predložio neka uživa u svom jutarnjem pušenju u malenoj kolibi na kraju vrta.

— Vrlo dobro, Simone. Sve u redu, Simone — reče starac spokojno. — Gdje god ti drago. Koliba će mi odgovarati: to će biti zdravije.

— Vrag me odnio — reče gospodin Dedalus iskreno — ako znam kako možeš pušiti tako odvratno jak duhan. Poput baruta, bogami.

— Vrlo je ugodan, Simone — odvrati starac. — Veoma osvježuje i smiruje.

Zato je ujak Charles svako jutro odlazio u svoju kolibu, ali tek pošto bi začešljao i vrlo savjesno očetkao svoju kosu na zatiljku, i očetkao i stavio na glavu svoj cilindar. Dok je pušio, iza dovratnika su kolibe bili vidljivi samo obod njegova cilindra i glava lule. Drvenjara, kako je nazivao kolibu ispunjenu dimom, što ju je dijelio s mačkom i vrtlarskim oruđem, služila mu je i kao zvučna kutija: svako je, naime, jutro zadovoljno pjevuckao koji svoj omiljeni napjev: *O. sjenicu mi spleti* ili *Modre oči, zlatna kosa* ili *Blarneyski gajevi*, dok su se sivi i modri koluti dima polagano dizali iz njegove lule i gubili u čistom zraku.

Ujak Charles je za prvog dijela ljeta u Blackrocku bio Stephenov vjerni drug. Ujak Charles bio je čio starac, preplanule kože, smežurana lica s bijelim zaliscima. U radne je dane nosio narudžbe iz kuće u Aveniji Carysfort u trgovine u glavnoj gradskoj ulici u kojima je obitelj kupovala. Stephenu je bilo drago ići po tom poslu s njim, jer ga je ujak Charles vrlo

darežljivo nudio pregrštima svega što je bilo izloženo u otvorenim kutijama i bačvama pred tezgom. Zahvatio bi šaku grožđa iz drvene slame ili tri do četiri američke jabuke i velikodušno ih tutnuo u ruku svoga prasinovca, dok bi se trgovac usiljeno smiješio; a kad bi Stephen tobože oklijevao da ih uzme, on bi se namrštio i kazao:

— Uzmi ih, gospodine. Čuješ li me, gospodine? One su dobre za tvoju probavu.

Kad su narudžbe bile uknjižene, njih bi dvojica pošli u perivoj, gdje bi na klupi našli starog prijatelja Stephenova oca, Mikea Flynna, koji je sjedio na klupi i čekao ih. Tada bi Stephen počeo trčati oko perivoja. Mike Flynn bi stajao kraj ulaza blizu kolodvora, sa satom u ruci, dok bi Stephen trčao naokolo stazom u stilu koji se sviđao Mikeu Flynu: visoko uzdignute glave, bacajući uvis koljena i ruku pritisnutih ravno uz bokove. Pošto je jutarnja vježba bila završena, trener bi dao svoje primjedbe i kadšto ih objasnio nezgrapno smiješno potrčavši koji korak u starim cipelama od modroga platna. Zadivljena djeca i dadilje stvorili bi gledajući ga omanji krug, a zadržali bi se i onda kad bi on i ujak Charles opet sjeli i razgovarali o atletici i politici. Premda je čuo od svoga oca da je kroz ruke Mikea Flynna prošlo nekoliko najboljih današnjih trkača, Stephen bi, ne vjerujući, često pogledavao uvelo čekinjavo lice svoga trenera dok se sagibao nad duge zamrljane prste što su savijali cigaretu, i sućutno gledao blage mutne modre oči što bi se nenadano podigle s posla i neodređeno zapiljile u modru daljinu, a dugi bi otečeni prsti prestali savijati cigaretu, te bi mrvice i niti duhana opet popadale u kesu.

Ujak Charles bi na povratku kući često pošao u kapelicu i, kako je krstionica bila iznad Stephenova dohvata, starac bi uronio ruku i onda žustro poškropio vodom Stephenovu odjeću i pod predvorja. Dok bi molio klečao bi na svom crvenom rupčiću, čitajući ispod glasa iz nekog molitvenika, zaprljana otiscima palčeva, u kojem su na dnu svake stranice

bile otisnute prve riječi iduće stranice. Stephen bi klečao kraj njega, poštujući njegovu pobožnost, premda je nije dijelio. Često se pitao za što se njegov praujak tako pobožno moli. Možda je molio za duše u čistilištu ili za milost blage smrti, ili je možda molio da bi mu Bog vratio dio velikog imutka što ga je spiskao u Corku.

Nedjeljom bi Stephen sa svojim ocem i praujakom išao u šetnju. Starac je bio žustar šetač unatoč kurjim očima, te su često znali prevaliti udaljenost od deset do dvanaest milja. U malenom selu Stillorganu razdvajali su se putovi. Oni bi krenuli ili nalijevo prema Dablinskim brdima, ili duž goatstownske ceste i dalje u Dundrum, vraćajući se kući kroz Sandyford. Pješačeći cestom ili stojeći u kojoj mračnoj usputnoj gostionici, njegovi su stariji drugovi neprestano razgovarali o stvarima što su im bile na srcu, o irskoj politici, o Munsteru i o događajima u njihovim obitelj ima, što je sve Stephen pozorno slušao. Riječi što ih ne bi razumio neprestano bi ponavljao u sebi dok ih ne bi naučio napamet; i s pomoću njih je zavirio u zbiljski svijet oko sebe. Činilo mu se da se primiče sat u koji će moći sudjelovati u životu toga svijeta, i počeo se potajno pripremati za veliku ulogu koja ga je, kako je osjećao, čekala, a koje je prirodu samo nejasno naslućivao.

Večeri su pripadale njemu; i gutao je neki pohabani prijevod *Grofa Monte Crista.* Lik tog mračnog osvetnika isticao se u njegovu pamćenju iznad svega što je neobično i strašno čuo ili naslutio u djetinjstvu. Navečer bi na stolu u salonu gradio čudesnu otočnu spilju od preslikača i papirnatog cvijeća i šarenog svilenog papira i traka srebrnog i zlatnog papira u koji se umata čokolada. Kad bi mu dosadio taj lažni sjaj i pošto bi srušio ove kulise, u duhu bi mu se pojavila blještava slika Marseillesa, sunčanih vrtnih ograda i Mercedes. Izvan Blackrocka, na cesti što je vodila u brda, stajala je malena obijeljena kuća u vrtu obraslom mnogim ružinim grmom: i u toj kući, govorio bi sam sebi, živjela je druga Mercedes. Na

odlasku od kuće i na povratku kući mjerio bi udaljenost od tog graničnog znaka: a u mašti bi proživljavao dugi niz pustolovina, čarobnih poput onih u knjizi, u kojima bi mu se ukazivao njegov lik, stariji i tužniji, stojeći u vrtu obasjanom mjesečinom s Mercedes koja je prije toliko godina prezrela njegovu ljubav, i tužnom bi ponosnom kretnjom odbijanja govorio:

— Gospođo, ja nikad ne jedem muškat.

Sprijateljio se s nekim dječakom koji se zvao Aubrey Mills, i s njim je u ulici osnovao družbu pustolova. Aubrey je imao zviždaljku, što mu je visila o zapučku, i svjetiljku za bicikl pričvršćenu o pojas, dok su drugi imali kratke palice zataknute za pojas poput bodeža. Stephen, koji je čitao o Napoleonovu jednostavnom načinu odijevanja, odlučio je da se ne kiti, i zato je još više uživao kad bi se prije izdavanja zapovijedi savjetovao sa svojim poručnikom. Družba je upadala u vrtove usidjelica ili odlazila do dvorca i borila se na oštrim klisurama obraslima korovom, a onda bi se umorni borci vraćali kući s ustajalim mirisom žala u nosnicama i užganim vonjem morske trave po rukama i u kosi.

Aubrey i Stephen imali su zajedničkog mljekara, i često su se znali u mljekarskim kolima odvesti do Carrickminesa, gdje su pasle krave. Dok su muškarci muzli, dječaci bi naizmjence jahali poljem na poslušnoj kobili. Ali kada je došla jesen, krave su dotjerali s pašnjaka kući: i Stephenu se smučilo kad je po prvi put vidio zamazani obor za krave u Stradbrooku, s prljavim zelenim lokvama i gustim žitkim gnojem i koritima s mekinjama što su se isparivale. Stoka, što se na pašnjaku za sunčanih dana činila tako lijepa, zgadila mu se i nije mogao pogledati čak ni mlijeko što ga je davala.

Primicanje rujna nije ga te godine uznemiravalo, jer ga neće poslati natrag u Clongowes. Vježbe u perivoju su prestale kad je Mike Flynn otišao u bolnicu. Aubrey je bio u školi i bio je slobodan samo sat ili dva navečer. Družba se razišla, i više nije

bilo noćnih pohoda ni bitaka na klisurama. Stephen se kadšto vozio u kolima što su uvečer razvozila mlijeko; i te prohladne vožnje otpuhnule su njegovu uspomenu na nečisti obor za krave, te nije više osjećao nikakva gađenja kad bi na mljekarovu kaputu zamijetio kravlje dlake i trine sijena. Kad bi se god kola zaustavila pred kojom kućom, on bi čekao da na trenutak ugleda lijepo oribanu kuhinju, ili blago osvijetljeno predvorje, i da vidi kako će služavka držati krčag i kako će zatvoriti vrata. Pomislio je kako bi to bio prilično ugodan život: svake se večeri voziti cestom i dostavljati mlijeko, kad bi imao tople rukavice, a u džepu punu vrećicu đumbirovih oraščića da ih griska. Ali ono isto predviđanje od kojega mu se smučilo i od kojega su mu iznenada otežale noge kad je trčao oko perivoja, ona ista unutrašnja spoznaja kojom je s nepovjerenjem promatrao uvelo čekinjavo lice svoga trenera kad bi se nezgrapno sagnuo nad svoje duge prljave prste, raspršilo bi svaku viziju budućnosti.

Nekako je nejasno naslućivao da mu je otac u neprilici i da je to razlog s kojega ga nisu ponovno poslali u Clongowes. Neko je vrijeme osjećao neznatne promjene u svom domu; i te su promjene onoga što je on držao nepromjenljivim u njegovoj dječačkoj predodžbi svijeta izazvale mnoge neznatne potrese. Ambicija, što ju je u tami svoje duše od vremena do vremena osjećao budnom, nije tražila izlaza. Sumrak, poput onoga u vanjskom svijetu, potamnio bi mu duh dok bi slušao gdje kopita kobile topoću uzduž tramvajske pruge na Rock Roadu, a velika limenka njišući se klepeće iza njega.

U mislima se vratio k Mercedes i, dok bi mozgao o njenom liku, u krv bi mu se uvukao neki čudnovati nemir. Kadšto bi se u njemu nakupila neka groznica i nagnala ga da navečer sam luta duž tihe avenije. Mir u vrtovima i ugodno svjetlo u prozorima blago bi djelovao na njegovo nemirno srce. Smetao mu je žamor djece u igri, a njihovi su luckasti glasovi izazivali u njega osjećaj — čak snažniji nego u Clongowesu — da je

drukčiji od ostalih. Nije se htio igrati. Htio je u zbiljskom svijetu sresti onaj netjelesni lik što ga je tako postojano vidio u svojoj duši. Nije znao gdje da ga traži ni kako: ali neka slutnja što ga je vodila govorila mu je da će sresti taj lik bez ikakva svoga očitog djelovanja. Srest će se mirno kao da su poznavali jedno drugo i ugovorili sastanak, možda na kojim vratima ili na kojem samotnijem mjestu. Njih dvoje bit će sami, okruženi tamom i tišinom: i u tom trenutku vrhunske nježnosti on će se preobraziti.[2] U tom će čarobnom trenutku s njega spasti slabost i plašljivost i neiskustvo.

* * *

Jednog su se jutra zaustavila pred vratima dvoja velika žuta zatvorena kola i ljudi su lupajući nogama ušli u kuću da je ogole. Pokućstvo je bilo izgurano kroz prednji vrt, što je bio posut čupercima slame i okrajcima konopa, u golema kola za prijevoz pokućstva. Pošto je sve bilo dobro složeno, kola su bučno krenula niz aveniju; a Stephen ih je kroz prozor željezničkog vagona, u kojem je sjedio sa svojom uplakanom majkom, vidio kako su teško natovarena treskajući prolazila duž Merrion Roada.

U salonu se te večeri nije htjela rasplamsati vatra, i gospodin Dedalus je, naslonivši žarač o prečage rešetke, čekao da vatra povuče. Ujak Charles je drijemao u kutu polunamještene sobe bez saga, a kraj njega su obiteljski portreti bili naslonjeni o zid. Svjetiljka na stolu bacala je slabo svjetlo na daščani pod, zaprljan nogama ljudi iz kola. Stephen je sjedio na podnožnoj klupici kraj svoga oca slušajući dug i nesuvisli monolog. Isprva je razumio malo od toga ili ništa, ali postepeno je shvatio da je njegov otac imao neprijatelje i da će doći do nekakve borbe. Također je osjetio da će on sudjelovati u toj

[2] Pod njenim pogledom iščeznut će u nešto neopipljivo i tada će se u času preobraziti.

borbi, da će njemu biti nametnuta neka dužnost. Iznenadni bijeg iz udobnosti i sanjarenja u Blackrocku, putovanje kroz turobni magloviti grad, pomisao na praznu neveselu kuću u kojoj će sad morati živjeti, sve to žalostilo ga je: i opet je naslutio ili predvidio budućnost. Također je razumio zašto su služavke tako često šaptale u predvorju i zašto je njegov otac često stajao na sagu pred ognjištem, leđima okrenut k vatri, i glasno razgovarao s ujakom Charlesom koji ga je pozivao da sjedne i večera.

— Ipak je u meni ostala brazgotina od biča, Stephene, staro momče — reče gospodin Dedalus marljivo potičući slabu vatru. — Još nismo mrtvi, sinčiću. Ne, Isusa mi Gospodina (Bog mi oprostio), ni polumrtvi.

Dublin je bio nov i zamršen doživljaj. Ujak Charles je postao tako tup da ga više nisu mogli slati s narudžbama, a nered prilikom namještanja kuće pružao je Stephenu više slobode nego što ju je imao u Blackrocku. S početka se zadovoljio plašljivim kruženjem oko susjednog trga ili, najviše, odlaženjem do polovice koje pokrajnje ulice: ali pošto je u glavi sastavio kartu grada, hrabro je krenuo jednom od gradskih središnjih linija, dok nije stigao do carinarnice. Nesmetano je prošao između dokova i uzduž pristaništa, čudeći se množini čepova što su njišući se na površini vođe plutali u nekoj gustoj žutoj pjeni, mnoštvu pristanišnih nosača i bučnim kolicima i loše odjevenim bradatim redarstvenicima. Neizmjernost i neobičnost života, što su mu ih nagoviještali omoti robe uskladišteni uzduž zidova ili spušteni svisoka iz tovarnog prostora parobroda, ponovno probudiše u njemu nemir što ga je poticao na ona večernja lutanja od vrta do vrta u potrazi za Mercedes. I usred ove nove životne vreve mogao je sebe zamisliti u drugom Marseillesu, ali su mu nedostajali vedro nebo i suncem ugrijane drvene ograde ispred vinarija. Neko je nejasno nezadovoljstvo raslo u njemu, dok je promatrao pristanište i rijeku i nisko nebo, a ipak je dan za danom

nastavljao lutati amo-tamo kao da uistinu traži nekoga tko mu izmiče.

Jedanput je ili dvaput bio s majkom u posjetima rođacima: i premda su prolazili kraj veselog niza trgovina rasvijetljenih i ukrašenih za Božić, njegovo ga raspoloženje ogorčene šutnje nije napuštalo. Povoda njegovoj ogorčenosti bilo je mnogo, dalekih i bližih. Bio je srdit na sebe što je bio mlad i žrtvom nemirnih glupih težnja, također srdit na promjenu sreće što je nanovo oblikovala svijet oko njega u neku viziju prljavštine i neiskrenosti. Strpljivo je bilježio što je vidio, odvajajući se od toga i potajno mu ispitujući mučni okus.

Sjedio je na stolcu bez naslona u kuhinji svoje tetke. Svjetiljka s ogledalom visila je na lakiranom zidu ognjišta, i njegova je tetka pri njenom svjetlu čitala večernje novine što su joj ležale na koljenima. Dugo je gledala u nasmiješenu sliku u novinama i rekla zamišljeno:

— Lijepa Mabel Hunter!

Neka kovrčava djevojčica stane na prste radoznalo pogledavši sliku i tiho zapita:

— U čemu igra, mama?

— U pantomimi, draga.

Dijete nasloni svoju kovrčavu glavu o majčin rukav zureći u sliku i promrmlja kao očarano:

— Lijepa Mabel Hunter!

Kao da je bila očarana, oči su joj dugo počivale na onim usiljeno podrugljivim očima, i ponovno promrmlja pobožno:

— Nije li ona predivno stvorenje?

A dječak, koji je došao s ulice, hodajući pogrbljen pod teretom ugljena, začuje njene riječi. Brzo spusti svoj teret na pod i potrči k njoj da vidi. Ali ona nije digla svoju dokonu glavu da ga pusti da pogleda. On nepažljivo zgrabi rub novina

pocrvenjelim i zaprljanim rukama i gurne je u stranu potuživši se da ne može vidjeti.

Sjedio je u niskoj doručkovaonici, visoko gore u staroj kući tamnih prozora. Svjetlost vatre svjetlucala je na zidu, a vani se iza prozora zgusnuo sablastan sumrak nad rijekom. Pred vatrom je neka starica pripremala čaj i obavljajući taj posao tihim glasom pripovijedala što su kazali svećenik i liječnik. Također je opisala izvjesne promjene što ih je na njoj zamijetila u posljednje vrijeme i njeno neobično vladanje i izjave. Sjedio je slušajući riječi i promatrajući oblike što ih je otkrivao u ugljenu, lukove i svodove i zavojite galerije i nazubljene spilje.

Iznenada zamijeti nešto na vratima. Pojavila se neka lubanja lebdeći u tami vratnica. Tamo je stajao neki slabašni stvor sličan majmunu, što ga je onamo privukao zvuk glasova uz vatru. Neki cmizdravi glas dopre od vrata pitajući:

— Je li to Josephine?

Žustra starica veselo odvrati od ognjišta:

— Ne, Ellen. To je Stephen.

— O... O, dobar večer, Stephen.

On uzvrati pozdrav i zamijeti budalasti smiješak što se pojavio na licu na vratima.

— Treba li ti što, Ellen? — zapita starica za ognjištem.

Ali ona ne odgovori na pitanje, već reče:

— Mislila sam da je Josephine. Mislila sam da si ti Josephine, Stephen.

I ponovivši to nekoliko puta slabašno se nasmije.

Sjedio je na nekoj dječjoj zabavi u Harold’s Crossu. Sklon promatranju, postajao je sve šutljiviji, te je malo sudjelovao u igri. Djeca su, noseći na glavi vrećice svojih hrskavih keksa, plesala i bučno skakala, i premda je kušao sudjelovati u njihovoj zabavi osjećao se nekim neveselim likom među veselim naherenim šeširima i kapama.

Ali pošto je otpjevao svoju pjesmu i povukao se u neki skroviti kutak sobe, počeo je uživati u radosti svoje samoće. Veselje što mu se na početku večeri činilo lažno i ništavno blažilo ga je kao povjetarac što živahno prolazi kraj njegovih osjetila, skrivajući od tuđih očiju grozničavu uznemirenost njegove krvi, dok je između plesača koji su kružili i usred glazbe i smijeha njen pogled prodirao u njegov kut, laskav, izazovan, pronicav, uzbuđujući njegovo srce.

Djeca, koja su ostala najdulje, odijevala su se u predvorju: zabava je bila završena. Ona je prebacila šal dok su zajedno išli prema tramvaju, para je njenog svježeg toplog daha veselo lebdjela nad njenom zakukuljenom glavom, a cipele su joj veselo udarale po staklenastoj cesti.

Bio je to posljednji tramvaj. Mršavi su smeđi konji to znali i opominjući tresli svojim zvoncima u vedroj noći. Kondukter je razgovarao s vozačem, obojica su često kimala glavama u zelenom svjetlu svjetiljaka. Na praznim je tramvajskim sjedalima bilo razbacano nekoliko šarenih karata. S ceste se nije razabiralo nikakva zvuka koraka. Nikakav zvuk nije narušavao noćni mir, osim kad bi mršavi smeđi konji međusobno protrljali svoje njuške i zatresli zvoncima.

Činilo se da njih dvoje slušaju, on na gornjoj stepenici, a ona na donjoj. Ona se više puta uspela na njegovu stepenicu i ponovno bi, sve u razgovoru, sišla na svoju, a jedanput je ili dvaput stala za koji trenutak na gornjoj stepenici tik uz njega, zaboravivši sići, a onda je sišla. Njegovo je srce pri svakoj njenoj kretnji plesalo kao čep na vodi. Čuo je što su mu govorile njene oči ispod kukuljice, i znao je da je u nekoj nejasnoj prošlosti, u životu ili u snu, već čuo njenu priču. Vidio ju je kako ističe svoju taštinu, svoju lijepu haljinu i vrpcu oko pasa i duge crne čarape, i znao je da im je podlegao tisuću puta. Ipak je u njemu neki glas nadjačao razigrano mu srce pitajući ga bi li posegnuo za njom, za što je trebalo samo ispružiti ruku. I sjetio se dana u koji su on i Eileen stajali gledajući hotelske nasade,

promatrajući konobare koji su dizali plamenac na jarbol, i foksterijera što je amo-tamo skakutao na sunčanoj tratini, i kako je ona posve iznenada prasnula u smijeh i otrčala niz strmi zavoj staze. Sad, kao i onda, nehajno je stajao na svom mjestu, naoko pozorni motrilac prizora što se odigravao pred njim.

— I ona hoće da je zgrabim — pomisli. — Zato je sa mnom pošla do tramvaja. Lako bih je mogao ščepati kad se uspne na moju stepenicu: nitko ne gleda. Mogao bih je zagrliti i poljubiti.

Ali nije učinio ni jedno ni drugo: i dok je sam sjedio u pustom tramvaju, razderao je svoju kartu u komadiće i sjetno se zagledao u nažlijebljeni pod.

Sutradan je više sati sjedio za svojim stolom u goloj gornjoj sobi. Pred njim je ležalo novo pero, nova bočica crnila i nova smaragdnozelena bilježnica. Od navike je na vrhu prve stranice napisao početna slova isusovačkog gesla: A. M. D. G. Na prvoj se crti stranice pojavio naslov stihova što ih je pokušao napisati: za E — C — Znao je da valja ovako početi, jer je slične naslove vidio u sabranim pjesmama Lorda Byrona. Pošto je napisao taj naslov i ispod njega povukao ukrasnu crtu, zapao je u maštanje i počeo črčkati po koricama. Vidio je sebe gdje sjedi za svojim stolom u Brayu ono jutro nakon raspravljanja za božićnom večerom, kušajući napisati pjesmu o Parnellu na poleđini očevih opomena za drugu ratu. Ali njegov se mozak tada opirao da se uhvati ukoštac s tom temom i, odustavši, ispisao je stranicu imenima i adresama nekih školskih drugova:

Roderick Kickham
John Lawton
Anthony MacSwiney
Simon Moonan

Sad mu se učinilo kao da će opet zatajiti, ali je razmišljajući o dogadaju stekao povjerenje u sebe. Za tog su procesa svi elementi što ih je držao običnima i beznačajnima ispali iz slike. Nije ostalo ni traga tramvaju, ni tramvajcima, ni konjima: ni on ni ona nisu bili jasni. Stihovi su govorili samo o noći i blagom povjetarcu i djevičanskom sjaju mjeseca. Neka je neodredena tuga bila skrivena u srcima glavnih likova dok su stajali u tišini ispod ogoljelih stabala, i kad je došao trenutak rastanka, poljubac, od kojega se suzdržavalo jedno od njih, dalo je oboje. Nakon ovoga napisao je na dnu stranice slova L. D. S., te sakrivši bilježnicu pošao u majčinu spavaonicu i dugo zurio u svoje lice u ogledalu njena toaletnog stolića.

Međutim se dugotrajno razdoblje njegove dokolice i slobode primicalo kraju. Njegov je otac jedne večeri došao kući pun novosti zbog kojih za cijele večere nije stavio jezik za zube. Stephen je čekao očev povratak, jer je tog dana bila kosana ovčetina, i znao je da će mu otac dopustiti da umače kruh u sok. Ali nije uživao u kosanom mesu, jer se na spomen Clongowesa njegovo nepce prevuklo okusom gađenja.

— Naletio sam na nj — reče gospodin Dedalus po čevrti put — upravo na uglu trga.

— Onda držim — reče gospođa Dedalus — da će on to moći urediti. Mislim, Belvedere.

— Dakako da hoće — odvrati gospodin Dedalus. — Zar ti nisam kazao da je on sad provincijal reda?

— Meni se nikad nije sviđala pomisao da ga šaljemo onoj kršćanskoj braći — reče gospođa Dedalus.

— Do vraga i kršćanska braća! — reče gospodin Dedalus. — Zar k Paddyju Smrdljivcu i Mickeyju Prljavku? Ne, neka se u ime božje drži isusovaca kad je već počeo tamo. Oni će mu biti od koristi i poslije. To su ljudi koji mogu pribaviti položaj.

— I oni su vrlo bogat red, zar ne, Simone?

— Prilično. Dobro žive, kažem ti. Vidjela si kako se hrane u Clongowesu. Utovljeni su, bogami, kao pijetlovi za borbu.

Gospodin Dedalus gurne svoj tanjur Stephenu i ponudi mu da pojede ono što je na njemu.

— Dakle, Stephen — reče — moraš se opet potruditi, stari moj. Imao si lijepe duge praznike.

— O, sigurna sam da će se sad čvrsto prihvatiti posla — reče gospođa Dedalus — osobito, jer će s njim biti Maurice.

— O, sveti Pavle, zaboravio sam Mauricea — reče gospodin Dedalus. — Ovamo, Maurice! Dođi amo, tupoglavi nevaljalče! Znaš li da ću te poslati u kolidž gdje će te naučiti sricati m. a. č. k. a. mačka. I kupit ću ti za jedan penny maleni rupčić da ti nos bude suh. Neće li to biti vrlo zabavno?

Maurice se naceri ocu, a onda svom bratu. Gospodin Dedalus učvrsti monokl na oko i strogo se zagleda u oba sina. Stephen je žvakao kruh ne uzvrativši ocu pogled.

— Uostalom — reče gospodin Dedalus na kraju — rektor, bolje rečeno, provincijal mi je ispripovjedio onu pripovijest o tebi i ocu Dolanu. Ti si besramni lopov, kazao je.

— O, nije valjda, Simone!

— Ne, nije! — odvrati gospodin Dedalus. — Ali dao mi je sjajan prikaz cijeloga događaja. Čavrljali smo, znaš, i riječi su išle same od sebe. I, uostalom, što misliš, za koga je rekao da će dobiti ono mjesto u korporaciji? Ali to ću ti reći poslije. Dakle, kao što sam rekao, popričali smo posve prijateljski, i on me zapitao nosi li ovaj naš prijatelj ovdje još uvijek naočale, i onda mi je ispripovjedio cijelu priču.

— A je li se ljutio, Simone?

— Ljutio! Ne, nije! *Pravi mali muškarac!* kazao je.

Gospodin Dedalus je oponašao provincijalov izvještačeni govor kroz nos.

— Otac Dolan i ja, kad sam im za večerom sve ispričao, otac Dolan i ja smo se srdačno nasmijali. *Bilo bi bolje da pripazite, oče Dolan,* kazao sam mu, *jer će vas mladi Dedalus poslati da vam odrape dvaput po devet.* Sjajno smo se obojica nasmijali. Ha! Ha! Ha!

Gospođin Dedalus se okrene k svojoj ženi i doda svojim prirodnim glasom:

— To odaje duh u kojem oni tamo postupaju s dječacima. O, isusovac je, dok živi, diplomat!

On opet nastavi provincijalovim glasom i ponovi:

— *Svima sam im ispripovjedio o tome za večerom, i otac Dolan i ja i svi smo se zajedno od srca tome nasmijali! Ha! Ha! Ha!*

* * *

Primakla se i večer duhovske predstave, i Stephen je s prozora garderobe gledao maleni travnjak uzduž kojega su se pružali nizovi lampiona. Promatrao je posjetioce koji su niz stepenice dolazili iz kuće i ulazili u kazalište. Razvođači u večernjim odijelima, stari belvederci, postajkivali su u skupinama oko ulaza u kazalište i ceremonijalno uvodili posjetioce. Pri nenadanom bljesku lampiona razabrao bi nasmiješeno lice kojeg svećenika.

Sveti sakrament izvadili su iz svetohraništa, a prve su klupe bile tako pomaknute da su ostavile podnožje oltara i prostor pred njim slobodnim. Uza zidove stajali su nizovi bučica i čunjeva. U jednom su kutu bile nagomilane ručice: a u sredini bezbrojnih hrpa gimnastičkih cipela i vunenih maja i gimnastičkih majica u neurednim smeđim svežnjevima stajao je krupan kožom presvučeni konj čekajući svoj red da ga odnesu na pozornicu. Veliki brončani štit okovan srebrom bio je naslonjen na oltarnu ploču, također čekajući red da ga odnesu

na pozornicu i polože u sredinu pobjedničke momčadi na kraju gimnastičke priredbe.

Stephen — premda su ga iz poštovanja prema njegovu glasu pisca slobodnih sastavaka izabrali za tajnika gimnastičke priredbe — nije sudjelovao u prvom dijelu programa, ali je u predstavi što je tvorila drugi dio imao glavnu ulogu, onu smiješnoga pedagoga. Njega su izabrali zbog njegova stasa i ozbiljna držanja, jer je sad bio na kraju svoje druge godine u Belvedereu, i to na drugom mjestu.

Dvadesetak mladih dječaka u bijelim dugačkim gaćicama i majicama siđe cupkajući s pozornice i prođe kroz sakristiju u kapelicu. Sakristija i kapelica bile su krcate žustrim učiteljima i dječacima. Debeli ćelavi predvodnik ispitivao je nogom odskočnu dasku konja. Kraj njega je, promatrajući sa zanimanjem, stajao mršavi mladić u dugom ogrtaču, koji će izvesti neku osobito tešku vježbu s čunjevima, a posrebreni čunjevi virili su mu iz dubokih džepova. Začulo se prigušeno klepetanje drvenih bučica kad se druga momčad spremala da iziđe na pozornicu: a trenutak poslije tjerao je uzbuđeni prefekt dječake kroz sakristiju poput jata gusaka, lepršajući nervozno krilima svoje sutane i dovikujući mlitavcima neka se požure. Malena četa napuljskih seljaka vježbala je svoje korake u dnu kapelice, neki kružeći rukama nad glavama, neki njišući košare s papirnatim ljubicama, klanjajući se i sagibajući noge u koljenu. U tamnom kutu kapelice, na onoj strani oltara gdje stoji Evanđelje, klečala je neka krupna stara gospođa u širokoj crnoj suknji. Kad je ustala, pokaže se lik odjeven u ružičasto, s kovrčavom zlatnom vlasuljom i starinskim slamnatim šeširom, s obrvama nacrtanim crnom olovkom i pažljivo narumenjenim i napršenim obrazima. Tihi radoznali žamor odjekne kapelicom kad se pokazao taj djevojački lik. Jedan prefekt, smiješeći se i kimajući glavom, približi se onom mračnom kutu i naklonivši se krupnoj staroj gospođi reče u šali:

— Je li ovo lijepa mlada dama ili neka lutka, gospođo Tallon?

Sagnuvši se zatim da pogleda nasmiješeno i našminkano lice pod obodom šešira, klikne:

— Ne! Časne mi riječi, mislim da je to ipak mali Bertie Tallon!

Stephen je na svom mjestu kraj prozora čuo kako su se stara gospođa i svećenik nasmijali i iza sebe razabrao dječački žamor divljenja kad su se prjmaknuli da vide malenog dječaka koji je sam trebao otplesati ples sa šeširom. Nestrpljivo se trgne. Ispusti rub zastora i sišavši s klupe na kojoj je stajao iziđe iz kapelice.

Iziđe iz školske zgrade i zaustavi se pod sušom što je graničila s vrtom. S druge strane dopre iz kazališta prigušeni žamor gledalaca i nenadani limeni zvuk vojničke glazbe. Od svjetla što je prodiralo uvis kroz stakleni krov kazalište je podsjećalo na neku svečanu lađu usidrenu među gomilom kuća, vezanu o sidrište tankim konopcima s lampionima. Iznenada su se otvorila pokrajnja vrata kazališta i zraka svjetlosti obasja malene travnjake. Nenadani prasak glazbe prodre s lađe, predigra nekog valcera: i pošto su se pokrajnja vrata opet zatvorila, slušalac je mogao razabrati nejasni ritam glazbe. Prvi osjećajni taktovi, njihova čeznutljivost i nježni pokret probudili su neizrecivu emociju što je cijeli dan bila uzrokom njegovu nemiru i onoj pređašnjoj nestrpljivosti. Njegov nemir provali poput vala zvuka: na valovima lepršave glazbe lađa je putovala vukući u svojoj brazdi konopce s lampionima. Onda neki štropot kao pucanj iz patuljastih topova zaustavi to kretanje. Bio je to pljesak što je pozdravio ulazak momčadi s bučicama na pozornicu.

U dnu suše, blizu ulice, pojavi se u mraku neka mrlja ružičaste svjetlosti, i kad je krenuo prema tom svjetlu razabrao je slab ugodan miris. Dva su dječaka pušeći stajala u zaklonu

kraj vrata, i prije nego što je stigao do njih prepozna po glasu Herona.

— Plemeniti nam Dedalus sad dolazi! — vikne neki visoki grleni glas. — I pozdrav našem vjernom prijatelju!

Taj pozdrav završi blagim neveselim smijehom, kad je Heron kliknuo »selam« i onda počeo svojim štapom čeprkati po tlu.

— Evo me — reče Stephen zastavši i letimice pogledavši Herona, pa njegova prijatelja.

Ovoga drugog nije poznavao, ali je u tami pri sjaju zažarenih cigareta razabrao neko blijedo kicoško lice na kojem se polagano širio smiješak, neki visoki lik u ogrtaču s polucilindrom. Heron se nije potrudio da ga predstavi, već umjesto toga reče:

— Upravo sam kazao svom prijatelju Walisu kakav bi bio štos kad bi ti u ulozi profesora imitirao rektora. To bi bila kolosalna šala.

Heron skromno pokuša svom prijatelju Wallisu oponašati rektorov cjepidlački bas, a onda, sam se nasmijavši svom neuspjelom pokušaju, zamoli Stephena da on to učini.

— Hajde, Dedalus — reče nagovarajući ga — ti ga znaš izvanredno oponašati. *Ohnaj koji nehće slušhati crhkvu, nehka je za tehbe pohganin i pohreznik.*

Oponašanje je prekinuo Wallisov blagi izraz srdžbe, jer je u svoj cigarluk preduboko usadio cigaretu.

— Ovaj prokleti cigarluk ne valja ništa — reče izvadivši ga iz usta i smiješeći se prijazno se namršti. — Uvijek se začepi. Pušite li vi na cigarluk?

— Ja ne pušim — odgovori Stephen.

— Ne — doda Heron. — Dedalus je uzoran mladić. Ne puši i ne posjećuje dobrotvorne sajmove i ne ljubaka i nikoga i ništa ne šalje do đavola.

Stephen potrese glavom i nasmiješi se svom takmacu u uzbuđeno i nemirno lice slično ptičjem. Često je razmišljao kako je čudno što je u Vincenta Herona ptičje lice, a nosi i ptičje prezime.[3] Čuperak svijetle kose ležao mu je na čelu poput nakostriješene kukme: čelo mu je bilo usko i koščato, a tanki kukasti nos strčao mu je između posve primaknutih izbuljenih svijetlih i bezizražajnih očiju. Takmaci su bili školski drugovi. Sjedili su zajedno u razredu, zajedno su klečali u kapelici, razgovarali pri objedu, pošto bi izmolili krunicu. Kako su momci na broju jedan bili bezlični tupoglavci, Stephen i Heron imali su tijekom godine zapravo vodeći položaj u školi. Oni bi zajedno odlazili k rektoru da zamole koji slobodan dan, ili da koji drug prođe bez kazne.

— O, usput — reče iznenada Heron — vidio sam tvog starog kad je ušao.

Sa Stephenova lica iščezne smiješak. Svako spominjanje njegova oca od strane kojega druga ili učitelja raspršilo bi na trenutak njegov mir. Plašljivo šuteći počeka da čuje što će još kazati Heron. Međutim ga Heron snažno gurne laktom i reče:

— Ti si, Dedaluse, podmukli pas!

— Zašto? — zapita Dedalus.

— Gradiš se posve bezazlen — odvrati Heron. — Ali bojim se da si podmukao pas.

— Smijem li zapitati o čemu to govoriš? — uljudno zapita Stephen.

— Dakako da smiješ — odvrati Heron. — Vidjeli smo je, zar ne, Wallis? I vraški je lijepa. I tako radoznala! *A koju ulogu igra Stephen, gospodine Dedalus? Zar Stephen neće pjevati, gospodine Dedalus?* Tvoj stari je svojski zurio u nju kroz onaj svoj monokl, tako da mislim da te je i starac otkrio. Ja, bogami, ne bih imao ni malo obzira. Sjajna je, zar ne, Wallis?

---

[3] Heron = čaplja. Op. prev.

— Prilično je dobra — odvrati mirno Wallis stavljajući opet svoj cigarluk u kut usta.

Trenutačna srdžba zatreperi u Stephenovom mozgu pri ovim postačkim aluzijama u nazočnosti stranca. Njemu se nije učinilo ništa smiješno u djevojčinu zanimanju i pažnji. Cijeli dan nije razmišljao ni o čemu drugome osim o njihovu rastanku na stepenicama tramvaja kod Harold's Crossa, o nizu ćudljivih osjećaja što ih je taj susret izazvao, i o pjesmi što ju je napisao o tom. Cijeli je dan zamišljao novi sastanak s njom, jer je znao da će ona doći na predstavu. Stara nemirna zlovolja ispunjala je njegove grudi kao one večeri na zabavi, ali nije našla oduška u stihu. Dvije godine razvoja i spoznaja stajale su između ondašnjeg dječaštva i danas: i cijeli je dan njime protjecala struja nujne nježnosti i vraćala se tamnim tokovima i vrtlozima, izmučivši ga do te mjere da je ona prefektova šala s malenim dječakom nabijeljena lica izazvala u njega onu nestrpljivu kretnju.

— Moraš također priznati — nastavi Heron — da smo te ovaj put prilično otkrili. Više ne možeš preda mnom izigravati sveca, to je posve sigurno.

Tihi grohot nevesela smijeha odjekne mu s usnica i sagnuvši se kao prije, sa šaljivim prijekorom lagano udari Stephena štapom po listu noge.

Stephena je već minula srdžba. Nije mu ni laskalo a nije ga ni smelo, već je jednostavno zaželio da tom zadirkivanju bude kraj. Jedva je zamjerio ono što mu se najprije učinilo glupim prostaštvom, jer je znao da doživljaju u njegovoj duši na prijeti nikakva opasnost od njihovih riječi: i na licu mu se kao u ogledalu odrazi himbeni smiješak njegova takmaca.

— Priznaj! — ponovi Heron udarivši ga ponovno palicom po listu noge.

Udarac nije bio ozbiljan, ali ni onako slab kao prvi. Stephen osjeti na koži neznatnu svrbež i žar, ali gotovo nikakve boli; i

pokorno se poklonivši kao da prihvaća šaljivo raspoloženje svoga druga, počne kazivati *Confiteor.* Ta je upadica završila dobro, jer su se i Heron i Wallis dobrohotno nasmijali tom svetogrđu.

Priznanje je došlo jedino na Stephenova usta, i dok su ga izgovarala nenadano sjećanje zazove mu kao nekom čarolijom drugi prizor, trenutak kad je u kutu Heronovih nasmiješenih usnica zamijetio okrutne jamičice i osjetio onaj prijateljski udarac palicom po listu noge, te razabrao poznatu riječ prijekora:

— Priznaj.

Bilo je to potkraj prvog tromjesečja u kolidžu, kad je bio na šestom mjestu. Njegova je osjetljiva priroda još patila pod udarcima nekog neslućenog i nečistog načina života. Duša mu je još bila uznemirena i potištena sumornim fenomenom Dublina. Trgnuo se od dvogodišnje čarolije sanjarenja, da bi se našao usred novog prizora u kojem ga je svaki događaj i lik duboko dirao, tjerao u očaj ili ga zavodio i, bilo da ga je zavodio ili tjerao u očaj, uvijek ga ispunjao nemirom i tužnim mislima. Sve je slobodno vrijeme što mu ga je ostavljala škola provodio u društvu prevratničkih pisaca, čija je podrugljivost i žestina u govoru izazivala u njegovu mozgu neko vrenje prije nego bi iz njega prešla u njegovo nedotjerano pisanje.

Sastavak mu je bio glavni posao u tjednu, i svaki je utorak, idući od kuće prema školi, čitao svoju sudbinu u događajima na putu, boreći se protiv neke osobe ispred sebe i ubrzavajući korake da je prestigne prije nekog određenog cilja, ili koračajući vrlo pažljivo po zakrpama pločnika, i govoreći sam sebi da će biti prvi, ili da neće biti prvi u tjednom pismenom sastavku.

Jednog utorka bio je niz njegovih trijumfa grubo prekinut. Gospodin Tate, učitelj engleskog, uperio je prst u njega i surovo rekao;

— U sastavku ovoga momka ima krivovjerja.

U razredu zavlada tišina. Gospođin Tate je nije prekinuo, već je sjedeći gurnuo ruku među svoja prekrižena stegna, pri čemu mu je uškrobljena košulja zašuškala oko vrata i ručnih zglobova. Stephen nije digao pogled. Bilo je hladno proljetno jutro, i oči su ga još boljele i bile mu slabe. Bio je svjestan neuspjeha, znao je da je zatečen, bio je svjestan nemoći svoga mozga i znanja, i osjećao na vratu oštri rub svoga preokrenutog i otrcanog ovratnika.

Kratki glasni smijeh gospodina Tatea unese olakšanje u razred.

— Možda to niste znali — reče.

— Gdje? — zapita Stephen.

Gospođin Tate izvuče svoju ruku između nogu i otvori sastavak.

— Ovdje. Ono o Stvoritelju i duši. Mm... mm... mm... Ah! *bez mogućnosti da se igda približi.* To je krivovjerje.

Stephen promrmlja;

— Mislio sam bez mogućnosti da je igda dosegne.

To je bilo popuštanje, a gospodin Tate, umirivši se, sklopi sastavak i pruživši mu ga reče;

— O... Ah! *igda dosegne.* To je druga stvar.

Ali razred se nije tako brzo umirio. Premda mu nakon sata nije nitko ništa kazao o toj stvari, osjećao je oko sebe neku neodređenu zluradost.

Nekoliko večeri nakon toga javnog ukora išao je s nekim pismom Drumcondra Roadom, kad začuje glasni uzvik;

— Stoj!

Okrene se i ugleda tri dječaka iz svoga razreda gdje u sumraku idu prema njemu. Bio je to Heron, koji ga je glasno zazvao, i primičući mu se između svoja dva pratioca rezao zrak tankom palicom u taktu koraka. Boland, njegov prijatelj, hodao

je kraj njega široko se cereći, dok je Nash išao nekoliko koraka iza njih dašćući i kimajući velikom crvenom glavom.

Čim su dječaci zajedno skrenuli u Clonliffe Road, počeli su razgovarati o knjigama i piscima, pripovijedajući koje su knjige pročitali i koliko kome otac ima knjiga na policama kod kuće. Stephen ih je slušao pomalo u čudu, jer je Boland bio razredni blesan, a Nash lijenčina. Štoviše, nakon razgovora o najdražim piscima, Nash se izjasnio za kapetana Marryata koji je, kazao je, najveći pisac.

— Glupost! — reče Heron. — zapitaj Dedalusa. Tko je najveći pisac, Dedalus?

Stephen zamijeti u tom pitanju ruganje, te reče:

— Misliš u prozi?

— Da.

— Newman, mislim.

— Je li to kardinal Newman? — zapita Boland.

— Da — odvrati Stephen.

Nashovo se pjegavo lice naceri kad se okrenuo k Stephenu zapitavši;

— I tebi se sviđa kardinal Newman, Dedalus?

— O, mnogi kažu da je u Newmana najbolji prozni stil — reče Heron objašnjavajući onoj drugoj dvojici. — On, dakako, nije pjesnik.

— A tko je najbolji pjesnik, Heron? — zapita Boland.

— Lord Tennyson, naravno — odgovori Heron.

— O, da. Lord Tennyson — reče Nash. — kod kuće imamo knjigu svih njegovih pjesama.

Stephen je nato zaboravio prešutni zavjet kojim se zavjetovao, te plane:

— Tennyson pjesnik! Ta on je samo stihoklepac!

— O, hajde ! — reče Heron. — Svatko zna da je Tennyson najveći pjesnik.

— A tko je, po tvom mišljenju, najveći pjesnik? — zapita Boland gurnuvši laktom svog susjeda.

— Byron, dakako — odvrati Stephen.

Heron se prvi nasmije, i onda se sva trojica stanu prezirno smijati.

— Čemu se smijete? — zapita Stephen.

— Tebi — odgovori Heron. — Byron najveći pjesnik! On je tek pjesnik za neuke.

— Mora da je baš fini pjesnik! — reče Boland.

— A ti bi baš mogao začepiti usta — reče Stephen ustremivši se na njega hrabro. — O pjesništvu znaš samo ono, što si napisao na pločicama škriljevca u dvorištu, za što si zaslužio da te pošalju u nebo.

O Bolandu se uistinu govorilo da je na pločicama u dvorištu napisao dvostih o nekom svom razrednom drugu koji je često iz kolidža jahao kući na poniju:

Kad je Tyson jahao u grad Jeruzalem,
Pao je i nabio stražnjicu na kalem.

Taj je udarac ušutkao onu dvojicu pratilaca, ali Heron nastavi:

— U svakom slučaju, Byron je bio krivovjerac i razvratnik.

— Meni je svejedno što je bio — zaviče vatreno Stephen.

— Zar ti je svejedno je li bio krivovjerac ili nije? — zapita Nash.

— Što ti znaš o tom? — vikne Stephen. — Ti nisi nikad u životu pročitao ni retka, osim kakve gluposti, a tako ni Boland.

— Znam da je Byron bio loš čovjek — reče Boland.

— Hajde, ščepajte ovog krivovjerca — vikne Heron.

U isti je čas Stephen bio zarobljen.

— Tate te je nedavno priklij eštio — nastavi Heron — zbog krivovjerja u tvom sastavku.

— Reći ću mu sutra — reče Boland.

— Doista? — odvrati Stephen. — Ti se bojiš i otvoriti usta.

— Ja da se bojim?

— Da. Bojiš se i živjeti.

— Budi pristojan! — vikne Heron udarivši palicom po Stephenovim nogama.

To je bio znak za napad. Nash mu je straga uklij eštio ruke, dok je Boland dohvatio neki dugi batrljak raštena kupusa što je ležao u jarku. Boreći se i ritajući da se obrani od uboda palicom i udarca kvrgavom stabljikom kupusa, Stephena zguraše na ogradu od bodljikave žice.

— Priznaj da Byron ništa ne valja.

— Neću.

— Priznaj.

— Neću.

— Priznaj.

— Neću. Neću.

Napokon se nakon bijesnog ritanja otrgnuo i oslobodio. Njegovi su mučitelji krenuli prema Jones's Roadu smijući se i rugajući mu se, dok je on satrven i razjaren i usopljen posrtao za njima napola slijep od suza, mahnito stišćući šake i jecajući.

Dok je još ponavljao *Confiteor* usred milostivog smijeha svojih slušalaca i dok su prizori te nemile zgode još jasno i naglo prolazili njegovim pamćenjem, zapitao se zašto ne mrzi one koji su ga mučili. Nije zaboravio ni mrvice njihove

kukavštine i okrutnosti, ali sjećanje na to nije u njega izazivalo srdžbe. Zato su mu se činili nestvarni svi opisi strastvene ljubavi i mržnje što ih je našao u knjigama. Pa i te večeri, dok je teturao kući duž Jones's Roada, osjetio je da ga neka sila lišava one naprasne srdžbe tako lako kao što se s kakva ploda ljušti mekana dozrela kora. Ostao je stojeći uz svoja dva druga u dnu suše, slušajući nemarno njihov razgovor ili prolamanje pljeska u kazalištu. Tamo je među ostalima sjedila i ona, čekajući možda da on nastupi. Nastojao se sjetiti njena lica, ali nije mogao. Samo se sjećao da je na glavi nosila neki šal poput kapuljače i da su ga njene tamne oči mamile i oduzimale mu hrabrost. Pitao se misli li ona na njega kao što on misli na nju. A onda u mraku i nezamijećen od one dvojice položi vrške prstiju jedne ruke na dlan druge ruke, jedva ga dotičući, a ipak lagano pritišćući. Ali pritisak njenih prstiju bio je laganiji i čvršći: i iznenada uspomena na njihov dodir prođe njegovim mozgom i tijelom poput nevidljiva topla vala.

Neki dječak dotrči ispod suše prema njima. Bio je uzbuđen i bez daha.

— O, Dedalus — vikne — Doyle je sav na iglama zbog tebe. Moraš odmah unutra da se odjeneš za predstavu. Bolje ti je da požuriš.

— Doći će — reče Heron glasniku otežući nabusito — kad mu bude volja.

Dječak se okrene k Heronu i ponovi:

— Ali Doyle je zbilja na žeravici.

— Reci Doyleu da ga najljepše pozdravljam i neka ga đavo nosi — odvrati Heron.

— Dakle, sad moram poći — reče Stephen koji je malo mario za takvo pitanje časti.

— Ja ne bih — reče Heron. — Odnio me đavo, ako bih pošao. Nije način ovako pozivati starije dječake. Na iglama je,

molim te! Mislim da je već dosta i to što sudjeluješ u tom njegovom gadljivom starom komadu.

Duh svadljiva drugarstva, što ga je u posljednje vrijeme zamjećivao u svoga takmaca, nije Stephena odvratio od njegove uobičajene navike tihe poslušnosti. Nije vjerovao u žestinu, i sumnjao je u iskrenost takva drugarstva koje mu se činilo jadnim nagovještajem muževnosti. Pitanje časti, što je ovdje bilo pokrenuto, njemu je bilo, poput svih takvih pitanja, beznačajno. Dok mu je mozak ganjao svoje neuhvatljive utvare i neodlučno se odvraćao od takve potjere, slušao je postojane glasove svoga oca i svojih učitelja koji su mu preporučivali neka nadasve bude gospodin i nadasve dobar katolik. Sad su ti glasovi muklo odjekivali u njegovim ušima. Kad je bila otvorena vježbaonica, očuo je i drugi glas što ga je nukao da bude snažan i muževan i zdrav, a kad se u kolidžu počeo osjećati pokret za narodni preporod, opet ga je neki glas pozivao neka bude vjeran svojoj domovini i neka pomaže da se uzdignu njen svrgnuti jezik i predaja. U profanom svijetu, kako je predviđao, neki će mu svjetovni glas naložiti da svojim radom popravi očeve propale prilike, a u međuvremenu je glas školskih drugova zahtijevao da bude dobar drug, da ih čuva od kazne ili da za njih izmoli oproštenje, i neka učini sve što može da za školu pribavi slobodne dane. A žamor svih tih prigušenih glasova bio je uzrokom što je neodlučno zastao u svom traganju za utvarama. Glasove bi poslušao za neko vrijeme, ali sretan je bio jedino daleko od njih, izvan njihova dosega, sam, ili u društvu svojih opsjena.

U sakristiji su neki zdepasti isusovac svježa lica i neki stariji muškarac u otrcanom modrom odijelu premetali po kutiji sa šminkom i krejonima. Dječaci koji su več bili naličeni hodali su ili stajali još u neprilici, pažljivo i krišom dotičući vršcima prstiju svoja lica. U sredini sakristije stajao je neki mladi isusovac, koji je upravo došao u posjete koledžu, ritmički se njišući s prstiju na pete i opet na prste, ruku zaguranih duboko

u džepove. Mala glava ukrašena svijetloriđim uvojcima i svježe obrijano lice dobro su pristajali njegovoj besprijekorno urednoj sutani i besprijekornoj čistoći njegovih cipela.

Promatrajući taj zaljuljani lik i kušajući sebi objasniti podrugljivi smiješak svećenika, Stephenu padne na um izreka što ju je čuo od svoga oca prije nego što su ga poslali u Clongowes: da isusovca uvijek možeš prepoznati po kroju njegove odjeće. U istom trenutku pomisli da je zamijetio sličnost između očeve ćudi i ćudi ovog nasmiješenog dobro odjevenog svećenika; i postao je svjestan nekog oskvrnuća svećeničkog zvanja ili sakristije, koje je tišina sad bila razbijena glasnim govorom i šalama, a njen zrak ispunjen reskim mirisom plinskih žižaka i šminke.

Dok mu je onaj stariji čovjek borao čelo i čeljustima davao crnu i modru boju, rastreseno je slušao glas debelog mladog isusovca koji ga je molio da govori glasno i jasno i uvjerljivo. Razabrao je melodiju *The Lily of Killarney* što ju je svirala glazba i znao da će za nekoliko trenutaka dići zastor. Nije osjećao nikakve treme, ali je osjetio poniženje pri pomisli na svoju ulogu. Sjećanje na neke stihove izazove nenadanu navalu krvi u njegove naličene obraze. Vidio je kako ga njene ozbiljne zamamne oči promatraju iz gledališta, i njena slika odmah odagna svu njegovu neodlučnost i očvrsne mu volju. Činilo se kao da mu je bila dana neka druga narav; zarazno uzbuđenje i mladost oko njega ušli su u nj i preobrazili njegovu zlovoljnu sumnjičavost. U jednom mu se rijetkom trenutku učinilo da je odjeven u pravo ruho dječaštva: i dok je stajao iza kulisa među ostalim glumcima, podijelio je zajedničku radost kad su dva snažna svećenika naglim trzajem i posve neujednačeno povukli zastor uvis.

Nekoliko trenutaka poslije našao se na pozornici usred jarkog plinskog svjetla i nejasnih kulisa glumeći pred nebrojenim licima praznine. Iznenadio se shvativši da je komad, što ga je sa pokusa znao kao nesuvislu i beživotnu

masu, najednoć počeo živjeti vlastitim životom. Sad je izgledalo da se komad igra sam od sebe, a on i njegovi drugovi glumci pomažu mu svojim ulogama. Kad se zastor spustio nakon posljednjeg prizora, začuje kako se praznina ispuni pljeskom, a kroz postrani otvor pozornice ugleda kako se jednolična cjelina pred kojom je glumio čarobno preobličila, kako se praznina ispunjena licima na svim krajevima lomila i raspadala u živahne skupove.

On brzo ode s pozornice i oslobodi se svoje maškarade, te prođe kroz kapelicu u vrt kolidža. Sad, pošto je završila predstava, živci su mu vapili za još nekim doživljajem. Pohrli naprijed kao da će ga sustići. Sva su vrata kazališta bila otvorena i gledaoci su izišli. Na konopcima o koje je, kako je zamišljao, bila privezana lađa na večernjem se povjetarcu njihalo nekoliko lampiona neveselo svjetlucajući. On se žurno uspne iz vrta uza stube kao da se boji da bi mu mogao izmaći kakav plijen, i progura se kroz mnoštvo u predvorje i prođe kraj dvojice isusovaca koji su stajali pomnjivo motreći odlaženje posjetilaca i klanjajući i rukujući se s njima. Snažno se gurao dalje, gradeći se da mu se veoma žuri, jedva svjestan smiješaka i pogleda i gurkanja što ih je za sobom ostavljalo njegovo naprašeno lice.

S vrha stuba ugleda svoju obitelj što ga je čekala kod prve svjetiljke. Letimično ih pogledavši zamijeti da mu je svaki lik u skupu bio poznat, te ljutito potrči niza stube.

— Moram odnijeti neku poruku u George's Street — reče brzo ocu. — Doći ću kući za vama.

Ne čekajući očevo pitanje, pretrči preko ceste i počne se vratolomnom brzinom spuštati niz brežuljak. Jedva je znao kamo ide.[4]

Koračao je niz brežuljak usred uzburkanih i naglih isparina ranjena ponosa i propale nade i prevarene želje. Pred njegovim

[4] Ponos i nada i čežnja u njegovu su srcu poput zgnječenih trava ispuštale oblake nekog zaluđujućeg tamjana pred njegovo unutrašnje oko.

tjeskobnim očima one su strujale uvis u gustom i omamljivom pramenju dima i nestajale iznad njega, sve dok zrak nije postao opet bistar i hladan. Oči mu je još uvijek zastirala neka koprena, ali ga više nisu pekle. Neka sila slična onoj što je često iz njega tjerala srdžbu ili zlovolju zaustavi njegove korake. Stajao je tiho i zagledao se u mračni trijem mrtvačnice, a onda prema tamnoj popločanoj uličici uz nju. Ugleda riječ *Lotts* na zidu uličice i polagano udahne užegli teški zrak.

— To je konjska mokraća i trula slama — pomisli. — Dobro je udisati taj miris. Smirit će mi srce. Moje je srce sad već posve mirno. Vratit ću se.

* * *

Stephen je opet sjedio kraj svoga oca u kutu željezničkog vagona u Kingsbridgeu. Putovao je s ocem noćnim vlakom u Cork. Kad je vlak krenuo iz postaje, sjetio se svog dječjeg čuđenja prije mnogo godina i svakog događaja svog prvog dana u Clongowesu. Ali sad se više nije čudio. Vidio je gdje kraj njega promiču sumračna polja, gdje svake četiri sekunde hitro prolaze kraj njegova prozora tihi brzojavni stupovi, gdje malene svjetlucave postaje s nekolicinom šutljivih čuvara nestaju iza vlaka, zatreptavši na trenutak u tami poput iskričava trnja što ga trkaći konj odbacuje kopitima iza sebe.

Slušao je bez zanimanja uspomene svoga oca na Cork i na događaje iz njegove mladosti, priču prekidanu uzdasima ili gutljajima iz džepne ploške, kad bi mu se u sjećanju pojavila slika kojeg pokojnog prijatelja ili kad bi se god nenadano sjetio prave svrhe svoga sadašnjeg posjeta. Stephen je slušao, ali nije mogao osjetiti nikakve sućuti. Njemu su likovi svih pokojnika bili tuđi, osim ujaka Charlesa, lika što je tek u posljednje vrijeme blijedio u njegovu sjećanju. Znao je, međutim, da će na dražbi rasprodati imovinu njegova oca, pa je osjećao — jer će

na taj način i sam biti izvlašten — da ovaj svijet surovo optužuje njegovu maštu zbog laži.

U Maryboroughu je zaspao. Kad se probudio, vlak je prošao Mallow, a otac mu je ispružen spavao na drugom sjedištu. Hladna svjetlost svitanja počivala je nad krajem, nad pustim poljima i zatvorenim kolibama. Strah od sna obuzimao mu je um, dok je promatrao tihi kraj i povremeno osluškivao očevo duboko disanje ili nenadani sanjivi pokret. Blizina nevidljivih spavača ispunjala ga je neobičnom stravom, kao da bi mu oni mogli nanijeti kakvo zlo; i pomoli se da bi se brzo razdanilo. Njegova molitva, upućena ni Bogu ni svecu, počela je s nekim drhtajem, kad je hladni jutarnji povjetarac kroz pukotine vagonskih vrata prodro do njegovih nogu, i završila nizom smiješnih riječi što ih je prilagodio postojanom ritmu vlaka; a u razmacima od četiri sekunde tihi su brzojavni stupovi podržavali živahne note glazbe između pravilnih crta taktova. Ta je furiozna glazba smirila njegovu stravu i on, naslonivši se na podboj prozora, ponovno sklopi očne kapke.

Još je bilo rano jutro dok su se vozili Corkom u jednopregu na dva točka, i Stephen je prekinuti san nastavio u spavaonici hotela »Victoria«. Sjajna topla sunčana svjetlost prodirala je kroz prozor, i on razabere buku prometa. Otac mu je stajao pred toaletnim stolićem, brižljivo zagledajući svoju kosu i lice i brkove, istežući vrat iznad vrča s vodom i opet ga povlačeći u stranu da vidi ishod. Pritom je tiho za se pjevušio starinskim naglaskom i načinom:

Ah, mladost luda
Ženi se svuda,
Al' ja ti neću
Ostati tu.
Nužda je prijeka.
Tu nema lijeka.

Poći ću s tog
U Ameriku.

Lijepa mi draga.
Sprijeda i straga,
Ko dobar whisky,
Dok je mlada.
Al' starost dođe.
Žar svaki prođe,
Ko rosa gorska
Umine tada.

Svijest o toplu sunčanu gradu iza njegova prozora i blagi drhtaj kojim je očev glas kitio neobično tugaljiv i zgodan napjev otjeraše iz Stephenova mozga svu maglu noćne zlovolje. Brzo ustane da se odjene i pošto je pjesma svršila reče:

— Ova je mnogo ljepša od svih onih tvojih *zapjevajmo sada svi*.

— Zaista misliš tako? — zapita gospodin Dedalus.

— Dopada mi se — reče Stephen.

— To je lijep starinski napjev — reče gospodin Dedalus zasukavši vrške brkova. — Ah, ali trebao si čuti kako ga je pjevao Mick Lacy! Jadni Mick Lacy! On mu je znao dati malene ukrase, služio se ukrasnim notama, a to ja ne znam. Taj momak je znao povesti *zapjevajmo sada svi*, ako baš hoćeš.

Gospodin Dedalus naručio je za zajutrak *drisheens*, i za jela je unakrsno ispitivao konobara o mjesnim novostima. Uglavnom su govorili ne razumijevajući jedan drugoga: kad bi se spomenulo koje ime, konobar bi imao na umu onoga koji se sada tako zove, a gospodin Dedalus njegova oca ili možda djeda.

— Dakle, na svaki se način nadam da nisu preselili Queen's College — reče gospodin Dedalus — jer ga želim pokazati ovom svom dječaku.

Stabla su uzduž Mardykea bila u cvatu. Zakoračili su na područje kolidža i razgovorljivi vratar ih je poveo preko četverokutnog dvorišta. Ali njihov hod po šljunku zaustavljao je svakih dvanaestak koraka neki vratarov odgovor.

— Ah, tako dakle? I jadni Pottlebelly je mrtav?

— Da, gospodine. Mrtav, gospodine.

Za tih zastanaka Stephen je bespomoćno stajao iza obojice muškaraca dosađujući se predmetom razgovora i nemirno čekajući da ponovno polagano krenu. Dok su prolazili četverokutnim dvorištem, njegov je nemir porastao do groznice. Pitao se kako njegov otac, kojega je poznavao kao oštroumna sumnjičava čovjeka, dopušta da ga zavara slugansko vladanje vratarovo; a živahni južnjački govor, što ga je zabavljao cijelo jutro, sad mu je smetao ušima.

Ušli su u predavaonicu anatomije, gdje je gospodin Dedalus uz vratarovu pomoć pretraživao klupe u potrazi za svojim inicijalima. Stephen je ostao u pozadini, potišten više nego igda tamom i tišinom amfiteatra, atmosferom zamornog i strogog studija. Na klupi pred sobom pročita riječ *foetus* urezanu nekoliko puta u tamno obojeno drvo. Taj neočekivani natpis uzbudi mu krv: učini mu se da oko sebe osjeća nenazočne studente kolidža i da zazire od njihova društva. Iz one riječi urezane u klupu pojavi se vizija njihova života što ga riječi njegova oca nisu mogle prizvati. Neki brkati student širokih ramena ozbiljno urezuje džepnim nožićem slova. Drugi studenti stoje ili sjede kraj njega smijući se njegovu ručnom radu. Jedan ga lagano gurne u lakat. Veliki se student okrene namrštivši se. Nosio je ležerno sivo odijelo i žutosmeđe visoke cipele.

Stephen začuje svoje ime. Požuri niz stepenice predavaonice kao da je htio biti što dalje od one vizije, i sagnuvši se zagleda se izbliza u očeve inicijale sakrivajući svoje zarumenjeno lice.

Međutim su ona riječ i vizija poskakivale pred njegovim očima dok je hodao po četverokutnom dvorištu prema vratima kolidža. Užasnuo se kad je u vanjskom svijetu našao trag onoga što je dotle držao nekom surovom i osebujnom bolesti svoga duha. Njegove nedavne čudovišne sanjarije navru mu u sjećanje. I one su iskrsnule pred njim, nenadano i bijesno, iz pukih riječi. On im se uskoro preda i dopusti im da preplave njegov um, neprestano se pitajući odakle su došle, iz kojeg skrovišta strašnih slika, i uvijek slab i smjeran prema drugim, nemiran i odvratan sam sebi, kad bi ga preplavile.

— Da, zbilja! Ta to je ona krčma! — klikne gospodin Dedalus. — Često si čuo gdje govorim o krčmi, zar ne, Stephen? Mnogo puta smo pošli ovamo kad su bila izvješena naša imena, cijelo društvo, Harry Peard i mali Jack Mountain i Bob Dyas i Maurice Moriarty, Francuz, i Tom O'Grady i Mick Lacy, o kojem sam ti jutros pripovijedao, i Joey Corbet i jadni mali dobroćudni Johnny Keevers s Tantilesa.

Lišće stabala uzduž Mardykea treperilo je i šaputalo na suncu. Prošla je momčad igrača kriketa žustri mladići u flanelskim hlačama i šarenim sportskim kaputićima, jedan je nosio dugu zelenu vreću s vratnicama za kriket. U nekoj je tihoj pokrajnjoj ulici njemačka glazba od pet svirača u izblijedjelim odorama na ulubljenim limenim glazbalima svirala za uličnjake i dokone tekliće. Neka je služavka s bijelom kapom i pregačom zalijevala biljke u škrinji na prozorskoj dasci što je na toploj svjetlosti bliještala poput ploče vapnenca. Kroz neki otvoreni prozor dopirao je zvuk klavira, ljestvica za ljestvicom, sve do visokih tonova.

Stephen je hodao kraj svoga oca, slušajući pričice što ih je čuo već prije, ponovno slušajući imena raštrkanih i pokojnih

bekrija koji su bili drugovi očeve mladosti. I neka mu se slabašna mučnina pojavi u srcu. Sjeti se svoga dvoličnog položaja u Belvedereu, vanjski đak, predvodnik koji se boji vlastita ugleda, ponosan i osjetljiv i sumnjičav, boreći se protiv prljavština svoga života i protiv raskalašenosti svoga uma. Slova urezana u obojeno drvo klupe zurila su u nj, rugala se njegovoj tjelesnoj slabosti i jalovom zanosu, i u njega izazivala gađenje prema vlastitim mahnitim i nečistim orgijama. Pljuvačka mu u grlu zagrkne i zgadi mu se progutati je, a u mozak mu se mučnina uvuče tako da je na trenutak sklopio oči koračajući u tami.

Još je uvijek čuo očev glas.

— Kad budeš sam poletio iz gnijezda, Stephen... a rekao bih da uskoro i hoćeš... upamti: što god činio, druži se s pravom gospodom. Kad sam bio mlad, kažem ti, dobro sam se zabavljao. Družio sam se s uglađenim pristojnim momcima. Svatko od nas je znao nešto. Jedan je imao dobar glas, drugi je bio dobar glumac, netko je znao otpjevati koju dobru pošalicu, jedan je bio dobar veslač ili dobar tenisač, jedan je znao ispripovjediti dobru priču i tako dalje. Neprestano bismo razgovarali o svemu i svačemu i zabavljali se i vidjeli nešto malo života, i nipošto nismo bili lošiji dio njega. Ali svi smo bili gospoda, Stephen... barem se nadam da smo bili... a i prokleto dobri pošteni Irci. Htio bih da se družiš s takvom vrsti momaka, s momcima prave vrsti.

Razgovaram s tobom, Stephen, kao prijatelj. Ne držim ti ja ništa do uloge strogog oca. Ne mislim da se sin mora bojati svoga oca. Ne, ja postupam s tobom kao što je tvoj djed postupao sa mnom kad sam bio mlad. Bili smo više kao braća nego kao otac i sin. Nikad neću zaboraviti onaj dan kad me je prvi put uhvatio gdje pušim. Jednog sam dana stajao na kraju South Terracea s nekim dečkima poput mene, i mi smo, dakako, svi mislili da smo već veliki, jer smo gurnuli lule u zube. Iznenada je prošao stari. Nije kazao ni riječi, nije čak ni

zastao. Ali sutradan, u nedjelju, pošli smo zajedno u šetnju, a kad smo stigli kući, on je izvadio svoju kutiju za cigare i rekao: *Uostalom, Simon, nisam znao da pušiš,* ili nešto slično. Ja sam, razumije se, pokušao primiti to što sam bolje mogao. *Ako želiš zapušiti što dobro, kazao je, zapali koju od ovih cigara. Sinoć mi ih je u Queenstownu poklonio neki američki kapetan.*

Stephen je razabrao kako je njegov otac prasnuo u smijeh što je gotovo bio sličan jecanju.

— On je, bogami, u to doba bio najljepši muškarac u Corku! Žene bi na ulici stale i gledale za njim.

Čuo je kako je onaj jecaj glasno zamro u očevu grlu, i nervoznim trzajem otvori oči. Sunčana svjetlost, iznenada prodrijevši u njegov vid, preobrati nebo i oblake u fantastični svijet tamnih masa s mrljama tamnoružičaste svjetlosti sličnim jezerima. Mozak mu je bio slab i nemoćan. Jedva je mogao razabrati slova na natpisnim pločama trgovina. Kao da se svojim čudovišnim načinom života premjestio onkraj granica stvarnosti. U stvarnom ga svijetu nije ništa diralo niti mu što govorilo, osim ako bi u njemu čuo odjek svojih bijesnih unutrašnjih krikova. Nije se mogao odazvati ni na kakav zemaljski ili ljudski zov, bio je tup i neosjetljiv za zov ljeta i radosti i drugarstva, očev ga je glas izmučio i snuždio. Jedva je mogao prepoznati vlastite misli kao svoje, te je polagano ponavljao u sebi:

— Ja sam Stephen Dedalus. Hodam kraj svoga oca kojemu je ime Simon Dedalus. Mi smo u Corku, u Irskoj. Cork je grad. Naša je soba u hotelu »Victoria«. Victoria i Stephen i Simon. Simon i Stephen i Victoria. Imena.

Uspomena na njegovo djetinjstvo iznenada potamni. Pokuša dozvati u pamet neke od živahnih trenutaka djetinjstva, ali nije mogao. Sjeti se samo imena: Dante, Parnell, Clane, Clongowes. Malena je dječaka učila zemljopis neka starica koja je u svom ormaru čuvala dvije četke. Onda su ga poslali od

kuće u neki kolidž. U tom je kolidžu bio na svojoj prvoj pričesti i jeo iz svoje kape za kriket *slim jim*, i promatrao odsjaj vatre kako poskakuje i pleše po zidu malene bolesničke sobe, i sanjao da je mrtav, o misi što ju je za nj služio rektor u crnoj i zlatnoj halji, o tome da su ga pokopali na malenom groblju reda pokraj glavnog drvoreda lipa. Ali on onda nije umro. Umro je Parnell. U kapelici nije bilo mise za pokojnika ni procesije. On nije umro, ali je iščeznuo poput maglice na suncu. Izgubio se ili je otišao iz života, jer on više ne postoji. Kako li je neobično misliti da je on otišao iz života tako, ne umrijevši, već izblijedivši na suncu ili izgubivši se i nestavši zaboravljen negdje u svemiru! Bilo je neobično vidjeti kako se na trenutak ponovno pojavljuje njegovo sitno tijelo: mali dječak u sivom opasanom odijelu. Ruke mu u džepovima, a hlače pričvršćene na koljenima elastičnim vrpcama.

Navečer onoga dana kad je imutak bio prodan Stephen je krotko išao za svojim ocem po gradu od gostionice do gostionice. Gospodin Dedalus je prodavačima na tržnici, konobarima i konobaricama, prosjacima koji su ga moljakali neka im nešto dobaci, pripovijedao istu priču: da je on stari Korkovac, da se već trideset godina trudi da se u Dublinu riješi svog korkskog izgovora i da je ovaj vjetrogonja kraj njega njegov najstariji sin, ali da je on samo dablinski klipan.

Rano ujutro krenuli su iz Newcombeove kavane, gdje je šalica gospodina Dedalusa glasno zveckala po tanjuru, a Stephen je taj sramotni znak očeve sinoćnje pijanke kušao prikriti pomicanjem svoga stolca i kašljem. Slijedilo je poniženje za poniženjem: hinjeni smiješak tržnih prodavača, poskakivanje i namigivanje konobarica s kojima mu je otac očijukao, laskanje i bodrenje očevih prijatelja. Govorili su mu da je vrlo sličan svom djedu, a gospodin Dedalus se suglasio, ali da je ružniji. Nalazili su tragove korkskog naglaska u njegovu govoru i prisilili ga da prizna da je Lee mnogo ljepša rijeka nego Liffey. Jedan ga je, kako bi iskušao njegovu latinštinu, nagnao da

prevodi kratke odlomke iz *Dilectusa* i zapitao ga je li ispravno: *Tempora mutantur nos et mutamur in illis* ili *Tempora mutantur et nos mutamur in illis.* Drugi, neki odsječni starac, kojega je gospodin Dedalus nazivao Johnny Cashman, zbunio ga je pitanjem jesu li ljepše dablinske djevojke ili korkske.

— Nije on od te vrste — reče gospodin Dedalus. — Dajte mu mira. On je razuman dječak koji sebi ne razbija glavu takvim glupostima.

— Onda on nije sin svoga tate — reče onaj maleni starac.

— Ne znam sigurno — odvrati gospodin Dedalus nasmiješivši se samodopadno.

— Tvoj otac — reče maleni starac Stephenu — bio je u svoje vrijeme najdrskiji ženskar u gradu Corku. Znaš li to?

Stephen spusti pogled promatrajući popločeni pod gostionice u kojoj su se našli.

— Ne puni mu glavu kojekakvim mislima — reče gospodin Dedalus. — Prepusti ga njegovu stvoritelju.

— Ta ja mu neću puniti glavu nikakvim mislima. Dovoljno sam star da bih mu mogao biti djed. A i jesam djed — reče starčić Stephenu. — Znaš li to?

— Zbilja? — zapita Stephen.

— Jesam, uistinu — odvrati starčić. — Imam dva čvrsta unuka u Sunday's Wellu. Eto, dakle! Što misliš koliko mi je godina? I sjećam se da sam vidio tvoga djeda kako u crvenom kaputu jaše s čoporom lovačkih pasa. To je bilo prije nego što si se rodio.

— Da, i prije nego što je tko i mislio na nj — doda gospodin Dedalus.

— Uistinu sam ga vidio — ponovi maleni starac. — štoviše, sjećam se čak tvoga pradjeda, starog Johna Stephena Dedalusa, i kakav je on bio žestoki stari svadljivac. Eto, dakle! To je, eto, pamćenje!

— To su tri pokoljenja... četiri pokoljenja — reče jedan od društva. — Ta tebi je, Johnny Cashman, gotovo jedno stoljeće.

— Dakle, kazat ću istinu — odvrati maleni starac. — Meni je točno dvadeset i sedam godina.

— Onoliko nam je, koliko se osjećamo, Johnny — reče gospodin Dedalus. — Ispijmo ono što imamo, pa ćemo uzeti novo. Ovamo, Tim ili Tom ih kako vam je ime, dajte nam ponovno isto. Bogami, ja se ne osjećam stariji od osamnaest. Evo ovog mog sina kojemu nije ni polovica moje dobi, a osjećam se bolje od njega u svako doba dana.

— Ne pretjeruj, Dedalus. Držim da je vrijeme da se povučeš u pozadinu — reče gospodin koji je prije govorio.

— Ne, bogami! — odgovori braneći se gospodin Dedalus. — Otpjevat ću, natječući se s njim, koju tenorsku pjesmu ili ću preskočiti ogradu od pet prečaga ili ću s njim trčati za čoporom pasa kroz polja, kao što sam trčao prije trideset godina s onim momkom iz Kerryja koji je u tome bio najbolji.

— Ali u ovom će te pobijediti — reče maleni starac kucnuvši se po čelu i dignuvši čašu da je iskapi.

— Da, nadam se da će on biti jednako dobar čovjek kao njegov otac. To je sve što mogu kazati — reče gospodin Dedalus.

— Ako je takav, bit će dobar — reče maleni starac.

— I hvala Bogu, Johnny — doda gospodin Dedalus — što smo tako dugo živjeli i počinili tako malo zla.

— Ali mnogo dobra, Simone — reče ozbiljno starčić. — Hvala Bogu što smo živjeli tako dugo i učinili toliko dobra.

Stephen vidje kako su se tri čaše podigle s tezge, kad su otac i njegova dva stara znanca ispijali u spomen svoje prošlosti. Od njih ga je razdvajao ponor sudbine ili naravi. Njegov um kao da je bio stariji od njihova: hladnije je osvjetljivao njihove svađe i zadovoljstva i žaljenja, kao što

mjesec osvjetljuje neku mlađu zemlju. U njemu se nije pokretao život ni mladost kao što se pokretao u njih. On nije poznavao ni radost druženja ni krepkost surova muškog zdravlja ni sinovsko strahopoštovanje. U njegovoj se duši nije pokretalo ništa osim neke hladne i okrutne i bezljubavne pohote. Njegovo je djetinjstvo bilo mrtvo ili izgubljeno, s njime i njegova duša, kadra da osjeti obične radosti, i on je plutao životom poput jalove mjesečeve ljuske.

Jesi li blijed od umora
Penjući se na nebo i zureći na zemlju,
Lutajući bez suputnika...?

On ponovi u sebi ove stihove iz Shelleyja. Zazebe ga u tom ulomku izmjena tužne ljudske nedjelotvornosti s beskrajnim natčovječnim krugovima djelovanja, i on zaboravi vlastite ljudske i jalove jade.

* * *

Stephenova majka i njegov brat i jedan od njegovih bratića čekali su na uglu tihog Foster Placea, dok su on i njegov otac išli uza stube i uzduž kolonade, gdje se kočoperio stražar u škotskoj odori. Kad su ušli u veliku dvoranu i stali pred blagajnom, Stephen izvadi svoj isplatni nalog na trideset i tri funte ravnatelju Irske banke, i tu mu je svotu — novac u ime njegove godišnje stipendije i nagrade za književne sastavke — blagajnik odmah isplatio u novčanicama i kovanu novcu. On ih spremi u džepove hinjenim mirom i dopusti da mu ljubazni blagajnik s kojim je čavrljao njegov otac stisne ruku iznad široke blagajničke tezge i zaželi mu sjajnu karijeru u budućnosti. Gubio je strpljenje od njihovih glasova i noge mu

nisu htjele mirovati. Ali blagajnik je još uvijek otezao da posluži druge, kako bi kazao da je sad drugo doba i da je najvažnije dati dječaku najbolji odgoj što ga je moguće platiti. Gospodin Dedalus se zadržao u dvorani ogledavajući se i promatrajući strop, i kazao Stephenu, koji ga je požurivao da iziđu, da oni stoje u Donjem domu starog irskog parlamenta.

— Neka nam Bog pomogne! — reče pobožno. — Kad pomislim na muževe onoga doba, Stephen, na Helyja Hutchinsona i Flooda i Henryja Grattana i Charlesa Kendala Bushea, i na one plemenite muževe koje imamo sad, vođe irskog naroda u domovini i u tuđini! Da, bogami, oni ne bi htjeli s njima biti ni na istom groblju. Ne, Stephen, staro momče, žao mi je što to moram kazati, to bi bilo posve isto kao da kažem da sam jednog lijepog svibanjskog jutra tumarao u veselom mirisnom mjesecu srpnju.

Oštri listopadski vjetar puhao je oko banke. Tri su lika ištipanih obraza i suznih očiju stajala na rubu blatnog nogostupa. Stephen je gledao svoju jadno odjevenu majku i sjetio se da je prije nekoliko dana vidio u izlozima Barnardoa neki ogrtač s napisanom cijenom od dvadeset gvineja.

— Dakle, to je svršeno — reče gospodin Dedalus.

— Najbolje će biti da pođemo na objed reče Stephen. — Kamo?

— Na objed? — zapita gospodin Dedalus. — Pa, najbolje da pođemo, je li tako?

— Nekamo gdje nije preskupo — reče gospođa Dedalus.

— Underdoneu?

— Da. To je miran lokal.

— Hajdemo — reče naglo Stephen. — Nije važno je skupo.

Hodao je ispred njih kratkim nervoznim koracima, nasmiješen. Oni su nastojali držati korak s njim, također se smiješeći njegovoj žustrini.

— Samo mirno, kao dobar mladić — reče njegov otac. — Ne utrkujemo se na pola milje, zar ne?

Novac od nagrade je za kratko vrijeme radosti iscurio između Stephenovih prstiju. Veliki omoti špecerajske robe i poslastica i sušena voća stizali su iz grada. Svaki je dan sastavljao jelovnik za obitelj i svake večeri vodio društvo od troje ili četvero njih u kazalište da vide *Ingomara* ili *The Lady of Lyons*. U džepovima ogrtača nosio je za svoje goste tablice bečke čokolade, dok su mu džepovi hlača bili puni srebrnog i bakrenog novca. Kupovao je darove svakomu, preuredio svoju sobu, pisao rezolucije, razvrstavao svoje knjige po policama, revno čitao sve vrsti cjenika, izradio nacrt nekog oblika obiteljske republike prema kojemu bi svaki član kućanstva dobio neku službu, otvorio posudbenu kasu za svoju obitelj i naturavao zajmove popustljivim zajmoprimcima, tako da je mogao uživati u sastavljanju priznanica i izračunavanju kamata na pozajmljene svote. Kad već nije imao nikakva posla, vozikao se amo-tamo po gradu tramvajima. A zatim je dobroj zabavi došao kraj. Presušio je lonac s ružičastim emajlom i drvena je oplata njegove spavaonice ostala nedovršena i loše premazana.

Obitelj se vratila svom uobičajenom načinu života. Njegova majka više nije imala prilike da ga kudi zbog rasipanja novca. I on se vratio svom starom životu u školi, i svi su se njegovi neobični pothvati raspali. Republika je propala, pozajmljivaonica je zatvorila svoje škrinje i svoje knjige uz osjetan gubitak, životna pravila, što ih je izmislio za sebe izišla su iz upotrebe.

Kako li je lud bio njegov cilj! Pokušao je sagraditi branu reda i otmjenosti protiv prljave životne plime izvan sebe, i pravilima vladanja i djelatnim zanimanjima novim sinovskim odnosima spriječiti snažno vraćanje plime u njemu. Uzalud. Voda je izvana i iznutra preplavila njegove prepreke: njezina je plima opet počela žestoko nalijetati na lukobran što se raspadao.

Jasno je uvidio i svoju beskorisnu osamljenost. Nije došao ni korak bliže životima kojima se htio približiti, niti je premostio nemirni stid i srditost što su ga dijelili od majke i brata i sestre. Osjećao je da je jedva iste krvi s njima, i da je s njima prije u tajanstvenom srodstvu po usvojenju, kao posvojče i brat po mlijeku.

Žarko se trudio da smiri žestoke žudnje svoga srca kraj kojih mu je sve drugo bilo ništavno i tuđe. Malo je mario što je to smrtni grijeh, što mu je život postao splet izlika i neiskrenosti. Kraj te svoje divlje čežnje da ostvari strahote o kojima je mozgao, ništa mu nije bilo sveto. Cinički se zanosio sramotnim pojedinostima svojih tajnih raskalašenosti, u kojima je s radošću strpljivo kaljao svaku sliku što bi privukla njegov pogled. Danju i noću kretao se među izobličenim slikama vanjskoga svijeta. Onaj lik koji bi mu se danju činio čedan i nedužan, noću bi mu se u vijugavu mraku sna prikazao lica preobražena bludnom himbenošću, očiju punih okrutne radosti. Tek bi ga jutro mučilo svojim mutnim sjećanjem na mračni orgijastični razvrat, na gorki i bolni osjećaj prijestupa.

Vratio se svojim skitnjama. Maglenih jesenskih večeri hodao bi iz ulice u ulicu kao što je prije više godina lutao duž tihih drvoreda u Blackrocku. Ali sad nije nikakav pogled na uredne prednje vrtove ili na prijazno osvijetljene prozore blago djelovao na nj. Samo kadšto, kad bi oslabjela njegova žudnja, kad bi bludnost što je pustošila u njemu uzmaknula pred kojom nježnijom sanjarijom, lik Mercedesin izronio bi u pozadini njegova sjećanja. Opet bi vidio malenu bijelu kuću s vrtom punim ružinih grmova uz cestu što je vodila u brda, i sjetio se tužne ponosne kretnje odbijanja što je mora tamo učiniti stojeći s njom u vrtu obasjanom mjesečinom nakon godina otuđenja i pustolovina. U takvim bi trenucima na njegove usnice navrle blage riječi Claudea Melnottea i ublažile njegov nemir. U njemu bi se budila neka blaga slutnja sastanka kojemu se onda nadao, unatoč strašnoj stvarnosti što je bila

između njegove ondašnje nade i sadašnjosti, i svetog susreta što ga je zamišljao, pri kojem će s njega spasti slabost i plašljivost i neiskusnost.

Takvi bi trenuci prolazili i razorni je plamen požude opet suknuo uvis. S usnica su mu nestali stihovi, i opet su nerazgovijetni krikovi i neizgovorene odvratne riječi srnule iz njegova mozga kako bi sebi silom prokrčile put. Krv mu se pobunila. Lutao je ovamo-onamo mračnim prljavim ulicama zureći u tamne prolaze i veže, željno prisluškujući svaki zvuk. Stenjao je u sebi kao kakva zvijer osujećena u vrebanju. Htio je sagriješiti s nekim od svoje vrste, prisiliti neko biće da s njim zgriješi i da s njim kliče u grijehu. Osjećao je kako se neka mračna prikaza neodoljivo kreće u tami prema njemu, nešto jedva zamjetljivo i što ga poput bujice ispunja svojim žuborom. Taj mu je žubor salijetao uši poput žamora nekog mnoštva u snu; nježno njegovo strujanje prožimalo mu je biće. Njegove su se šake grčevito skupljale a zubi mu se stiskali dok je trpio u agoniji tog prožimanja. Ispružio je ruke prema ulici kako bi čvrsto uhvatio onaj krhki lik što se gubio, što mu je izmicao i dražio ga: i krik što ga je tako dugo gušio u svom grlu provali mu s usana. Otkinuo mu se poput očajnog jauka iz pakla patnika i zamro u bijesnom jauku zaklinjala, u kriku zbog nepravedne napuštenosti, u kriku što je bio samo odjek bestidne črčkarije što ju je pročitao na vlažnom zidu javnog zahoda.

Doluta u splet uskih i prljavih ulica. Iz smrdljivih prolaza razabere nagle šumove gruba razvrata i svađe i dosadno otezanje pijanih pjevača. Pođe dalje, ne uplašivši se, pitajući se nije li zalutao u židovsku četvrt. Žene i djevojke odjevene u duge živopisne haljine krstarile su ulicom od kuće do kuće. Bile su dokone i namirisane. Spopadne ga neko drhtanje, a vid mu se zamuti. Žuti plinski plamenovi, goreći kao pred nekim oltarom, pojave se na maglovitom nebu pred njegovim zamućenim vidom. Pred vratima i u osvijetljenim trijemovima

stajali su skupovi kao poredani za neki obred. Našao se u nekom drugom svijetu: probudio se od stoljetnog sna.

Još je stajao u sredini ulice, srce mu je bučno lupalo u grudima od uzbuđenja. Neka mlada žena, odjevena u dugu ružičastu haljinu, stavi svoju ruku na njegovu da ga zadrži i zagleda mu se u lice. Veselo izusti:

— Dobar večer, dragi Willie!

Soba joj je bila topla i svijetla. Neka je velika lutka sjedila raširenih nogu u velikom naslonjaču kraj postelje. Pokuša zapovjediti svom jeziku da govori kako bi se činio miran; promatrao ju je dok je svlačila haljinu, zamjećujući ponosne samosvjesne pokrete njene namirisane glave.

Dok je šuteći stajao u sredini sobe, ona mu priđe i zagrli ga radosno i ozbiljno. Njene su ga oble ruke čvrsto pritiskale uza se, a on, gledajući njeno lice, ozbiljno i mirno, podignuto k njemu, i osjetivši toplo spokojno dizanje i spuštanje njenih grudi, gotovo brizne u histeričan plač. Suze radosti i olakšanja zasjaju u njegovim ushićenim očima, a usne mu se razmaknu, premda nisu htjele progovoriti.

Ona prođe svojom razigranom rukom kroz njegovu kosu, nazvavši ga malim nevaljalcem.

— Poljubi me — reče ona.

Njegove se usnice nisu htjele sagnuti da je poljube. Htio je da ga ona čvrsto drži u svom naručaju, da ga polagano, polagano, polagano miluje. U njenom je naručaju osjetio da je iznenada postao snažan i neustrašiv i samosvjestan. Ali usnice mu se nisu htjele spustiti da je poljubi.

Ona mu naglim pokretom privuče glavu i spoji svoje usnice s njegovima, a on u njenim iskrenim uzdignutim očima razabere značenje njenih kretnja. To je za njega bilo previše. Zatvori oči, predavši joj se tijelom i duhom, nesvjestan bilo čega na svijetu osim tajanstvenog pritiska njezinih malo razmaknutih usana. One su pritiskale njegov mozak kao i

njegove usnice, kao da su bile prenosnik nekog dvosmislenog govora; i osjeti između njih neki neznani i plahi pritisak, tamniji od nesvjestice grijeha, mekši od zvuka ili mirisa.

III

Nagli prosinački sumrak spustio se nezgrapno se dovaljavši nakon sumorna dana, i on, zureći kroz mutnu četvorinu prozora školske sobe, osjeti kako mu želudac vapi za hranom. Nadao se da će za večeru biti stew, repa i mrkva i zgnječeni krumpir i masna ovčetina u komadima što ih treba vaditi zaimačom iz gustog paprenog zaprženog umaka. Natrpaj se s tim, savjetovao mu je želudac.

Bit će to sumorna tajanstvena večer. Pošto se rano snoća, tu i tamo će žute svjetiljke osvijetliti bijednu četvrt javnih kuća. On će krivudajući prolaziti ulicama, kružeći primicati se sve bliže i bliže u drhtaju straha i radosti, dok ga noge iznenada ne odvedu za neki tamni ugao. Bludnice će upravo izlaziti iz svojih kuća pripremajući se za noć, lijeno zijevajući nakon spavanja i stavljajući ukosnice u pramenje svoje kose. On će spokojno proći kraj njih čekajući neki iznenadni pokret svoje volje ili nenadani zov njihove blago namirisane puti upućen njegovoj grjeholjubivoj duši. Ipak, dok tumara u potrazi za tim zovom, njegova će osjetila zaluđena samo njegovom žudnjom oštro zamjećivati sve što ih vrijeđa ili posramljuje; njegove oči zapazit će krug od crna piva na stolu bez stolnjaka ili fotografiju dvojice vojnika u stavu »mirno« ili kakav kričavi kazališni oglas; uši će mu razabrati otegnuti žargon pozdravljanja:

— Hej, Bertie, što je dobra?

— Jesi li to ti, golubice?

— Broj deset. Čeka te raspoložena Nelly.

— Dobar večer, supruže! Hoćeš li ući da prikratiš vrijeme?

Jednadžba na stranici njegove vježbanke počela je pružati sve širi rep, okast i ukrašen zvijezdama poput paunova: pošto su ta oka i zvijezde bile izlučene, rep se opet počeo polagano sklapati. Eksponenti, što su se pojavljivali i nestajali, bili su oka što su se otvarala i sklapala; oka što su se otvarala i sklapala bila su zvijezde koje su se rađale i trnule. Golemi krug zvjezdana života ponio je njegov umorni um van do svoga krajnjeg ruba i unutra do svoga središta, daleka ga je glazba pratila van i unutra. Kakva glazba? Glazba se primicala, i on se sjeti riječi, riječi Shelleyjeva ulomka o mjesecu koji putuje bez suputnika, blijed od umora. Zvijezde su se počele raspadati, a oblak sitne zvjezdane prašine rasprši se u prostoru.

Blijedo svjetlo padalo je slabije na stranicu na kojoj se druga jednadžba počela polako razvijati i širiti svoj sve prostraniji rep. Bila je to njegova duša koja je izašla da iskusi, razvijajući se od grijeha do grijeha, šireći oganj svojih plamenih zvijezda i svijajući se natrag u se, polagano blijedeći, trnući vlastitu svjetlost i vatru. Ugasile su se: i hladnim se mrakom ispuni kaos.

U duši mu je zavladala neka hladna lucidna ravnodušnost. Pri svom je prvom žestokom grijehu osjetio kako iz njega istječe neki val životne snage, i bojao se da će otkriti kako mu je ta pretjeranost osakatila tijelo ili dušu. Umjesto toga životni val ponio ga je u svom naručju izvan njega samoga i opet natrag kad se povukao: i ni jedan dio tijela ni duše nije bio osakaćen, već je između njih bio uspostavljen neki tajanstveni mir. Kaos u kojem se njegov žar ugasio sam od sebe, bila je hladna ravnodušna spoznaja samoga sebe. On nije samo jedanput, već mnogo puta smrtno sagriješio i znao je, nalazeći se u opasnosti vječnog prokletstva već i zbog prvog grijeha, da će se svakim daljnjim grijehom umnožiti njegova krivnja i njegova kazna. Njegovi dani i djela i misli nisu mogli s njega oprati grijehe, izvori milosti koja očišćuje od grijeha prestali su mu krijepiti dušu. Iscrpljen se nadao da će u najboljem slučaju, dajući

milostinju kojem prosjaku od čijeg je blagoslova bježao, steći nešto malo prave milosti. Pobožnost mu je pala u vodu. Što je koristilo moliti se kad je znao da mu duša žudi za svojom propašću? Stanovit ponos, stanovito strahopoštovanje priječilo ga je od toga da Bogu navečer prikaže ijednu molitvu, premda je znao da je u božjoj moći da mu u snu oduzme život i zavitla mu dušu u pakao a da ne stigne ni zamoliti milost. Ponoseći se vlastitim grijehom, bojeći se Boga a ne ljubeći ga — sve mu je to govorilo da je njegov prijestup pretežak da bi ga mogao posve ili djelomice okajati tobožnjim poštovanjem Svemogućeg i Sveznajućeg.

— Dobro dakle, Ennis, tvrdim da imaš glavu, a ima je i moj štap! Zar hoćeš reći da ne možeš kazati što je iracionalna veličina?

Pogrešan odgovor potaknuo je žar njegova potcjenjivanja drugova. Nije se ni stidio ni bojao drugih. Kad je u nedjeljna jutra prolazio kraj crkvenih vrata, hladno bi pogledao vjernike koji su gologlavi stajali u četveroredu pred crkvom, pribivajući u duhu misi što je nisu mogli ni vidjeti ni čuti. Njihova tupa pobožnost i mučni zadah jeftina ulja za kosu kojim su namazali glave odbijali su ga od oltara pred kojim se oni mole. Ponizio se do grijeha licemjerja prema drugima, sumnjičav prema njihovoj nevinosti koju je tako lako mogao prevariti.

Na zidu njegove spavaonice visio je neki iluminirani svitak, svjedodžba da je prefekt bratovštine Blažene Djevice Marije u kolidžu. Subotom ujutro, kad bi se bratovština skupila u kapelici da izgovori mali oficij, njegovo je mjesto bilo na pojastučenom klecalu s desne strane oltara, i s njega bi vodio svoju četicu dječaka kroz responzorije. Lažnost njegova položaja nije ga mučila. Kad bi na trenutke osjetio neki nagon da ustane sa svog počasnog mjesta i da priznavši pred svima svoju nedostojnost ode iz kapelice, obuzdao bi ga pogled na njihova lica. Njegov bi jalov ponos ublažio kićeni jezik proročanskih psalama. Nadzemaljska ljepota Marijina zarobila

mu je dušu: narda i mirha i tamjan, simbolizirajući skupocjenost božjih darova njenoj duši, bogate haljine simbolizirajući njeno kraljevsko podrijetlo, njena obilježja, kasno zazelenjela biljka i kasno procvjetalo stablo simbolizirajući vjekovni postepeni rast njena štovanja među ljudima. Kad bi ga dopalo da potkraj oficija čita odlomak iz Biblije, čitao bi ga prigušenim glasom, uspavljujući svoju savjest njegovom glazbom:

Quasi cedrus exaltata sum in Libanon et quasi cupressus in monte Sion. Quasi palma exaltata sum in Gades et quasi plantatio rosae in Jericho. Quasi uliva speciosa in campis et quasi platanus exaltata sum juxta aquam in plateis. Sicut cinnamonum et balsamum aroma tizans odorem dedi et quasi myrrha electa dedi suavitatem odoris. Njegov grijeh, koji ga je sakrio od oka Božjeg, odveo ga je bliže utočištu grešnika. Kao da su ga njene oči gledale s blagim sažaljenjem; njena svetost, neka neobična svjetlost što je blijedo odsijevala na njenom nježnom tijelu, nije ponizivala grešnika koji joj se obraćao. Ako ga je igda nagonila želja da odbaci grijeh i da se pokaje, pobuda što ga je na to poticala bila je želja da bude njen vitez. Ako se igda njegova duša, kad bi plašljivo ušao u njeno prebivalište pošto se iscrpla mahnita strast njegova tijela, obratila njoj čije je obilježje bila zvijezda danica, *sjajna i milozvučna, što kazuje o nebu i ulijeva mir,* bilo je to onda kad bi njeno ime tiho promrmorile usne na kojima su još venule ružne i sramotne riječi, sam okus razvratna poljupca.

Bilo je to čudno. Kušao je razmisliti kako je to moguće, ali sumrak što se zgušnjavao u razredu zastirao mu je misli. Odjekne zvono. Učitelj odredi računske zadatke i primjere za idući sat, te iziđe. Heron počne kraj Stephena neskladno mumljati:

— *Moj odlični prijatelj Bombados.*

Ennis, koji je pošao u zahod, vrati se rekavši:

— Kućni momak ide gore po rektora.

Neki visoki dječak iza Stephena protrlja ruke i reče:

— To je pun pogodak. Možemo otpisati cijeli sat. On će doći tek poslije pola dva. Onda ga možeš, Dedalus, zapitati koje pitanje iz katekizma.

Stephen, zavaljen i dokono crtajući po vježbanki, slušao je što razgovaraju oko njega, dok ih je Heron od vremena do vremena stišavao govoreći:

— Šutite. Ne dižite takvu prokletu dreku!

Također je bilo čudno što je nalazio neko jalovo zadovoljstvo da do kraja slijedi stroge odredbe crkvenih doktrina i pronikne u nejasnu šutnju, samo da bi razabrao i što dublje osjetio svoje prokletstvo. Izreka svetoga Jakova, koji kaže da se onaj koji se ogriješi o jednu zapovijed ogriješio o sve, učinila mu se s početka nadutom frazom, dok nije počeo tapkati u tami vlastitog stanja. Iz zlog sjemena požude niknuli su svi ostali smrtni grijesi: oholost i preziranje drugih, gramzljivost za novcem kojim se kupuju nedopušteni užici, zavist prema onima kojih poroke nije mogao doseći i klevetničko ogovaranje pobožnih, proždrljiva naslada u jelu, bešćutni mračni bijes u snovanju svojih žudnja, močvara duhovne i tjelesne lijenosti u koju je utonulo cijelo njegovo biće.

Kad bi sjedio u svojoj klupi zureći mirno u rektorovo pronicavo strogo lice, duh bi mu se povlačio ook neobičnih pitanja što su mu se nametala. Ako čovjek u mladosti ukrade jednu funtu i tu funtu iskoristi da zgrne golemo bogatstvo, koliko mora vratiti: samo funtu što ju je ukrao, ili tu funtu zajedno s kamatima na kamate, ili sve svoje golemo bogatstvo? Ako neki laik krsteći izlije vodu prije nego što je izgovorio riječi, je li dijete kršteno? Je li valjano krštenje mineralnom vodom? Kako to da prvo blaženstvo obećava kraljevstvo nebesko siromašnima duhom, a drugo blaženstvo obećava i krotkima da će posjedovati zemlju? Zašto se sakrament pričesti daje u dva oblika, u kruhu i u vinu, ako je Isus Krist i u samom

kruhu i u samom vinu nazočan tijelom i krvlju, dušom i božanstvom? Sadrži li sitna mrvica posvećenog kruha cijelo tijelo i svu krv Isusa Krista ili samo dio tijela i krvi? Ako se nakon posvećenja vino pretvori u ocat, a hostija pokvari, je li ipak Isus Krist nazočan u njihovu obliku kao Bog i kao čovjek?

— Evo ga! Evo ga!

Neki je dječak sa svog stražarskog mjesta uz prozor ugledao rektora gdje dolazi iz zgrade. Otvoriše se svi katekizmi i sve se glave sagnuše nad njih. Rektor uđe i zauzme svoje mjesto na podiju. Visoki dječak u klupi iza Stephena blago ga gurne nogom da postavi koje teško pitanje.

Rektor nije zatražio katekizam da bi ispitao zadaću. Sklopivši ruke na stolu reče:

— Duhovne vježbe počet će u srijedu popodne u čast svetog Franje Ksaverskog kojega blagdan pada u subotu. Duhovne vježbe trajat će od srijede do petka. U petak, nakon krunice, bit će ispovijed cijelo popodne. Ako koji dječak ima posebnog ispovjednika, bit će možda bolje da ga ne mijenja. Misa će biti u subotu ujutro u deset sati i sveopća pričest za cijeli kolidž. Subota će biti slobodan dan. Dakako i nedjelja. Ali kako su subota i nedjelja slobodni dani, možda će neki dječaci pomisliti da je i ponedjeljak slobodan dan. Čuvajte se da ne počinite ovu pogrešku. Mislim, Lawless, da bi ti mogao počiniti tu pogrešku.

— Ja, gospodine? Zašto, gospodine?

Maleni se val tihe veselosti prolije sa strogog rektorovog smiješka po razredu dječaka. Stephenovo se srce počne od straha previjati i ginuti poput cvijeta koji vene.

Rektor nastavi ozbiljno:

— Svima vam je, držim, poznata povijest života svetog Franje Ksaverskog, zaštitnika vašeg kolidža. On je potekao od stare i odlične španjolske obitelji, i sjećate se da je on bio jedan od prvih sljedbenika svetoga Ignacija. Sreli su se u Parizu gdje

je Franjo Ksaverski bio profesor filozofije na sveučilištu. Taj mladi i nadareni plemić i učen čovjek ušao je srcem i dušom u ideje našeg slavnog utemeljitelja, i znate da ga je sveti Ignacije na vlastitu želju poslao da propovijeda Indijcima. Njega nazivaju, kako znate, apostolom Indije. Putovao je po istoku od zemlje do zemlje, od Afrike do Indije, od Indije do Japana pokrštavajući ljude. Kažu da je u mjesec dana pokrstio deset tisuća idolopoklonika. Kažu da mu je desna ruka onemoćala od toliko česta dizanja nad glave onih koje je krstio. Onda je zaželio poći u Kinu kako bi za Boga pridobio još više duša, ali je umro od groznice na otoku Sancianu. Sveti Franjo Ksaverski velik je svetac! Veliki vojnik božji!

Rektor umukne, a onda mašući pred sobom svojim sklopljenim rukama nastavi:

— U njega je bila vjera što pokreće brda. Deset tisuća duša dobivenih za Boga u jednom mjesecu! To je pravi osvajač vjeran lozinci našega reda: *ad majorem Dei gloriam! Svetac* koji ima veliku moć u nebu, upamtite: moć da se založi za nas u našim jadima, moć da poluči sve što molimo, ako je to za dobro naših duša, nadasve moć da za nas poluči milost pokajanja, ako smo sagriješili. Veliki svetac, sveti Franjo Ksaverski! Veliki ribar duša!

On prestane mahati svojim sklopljenim rukama i položivši ih na čelo oštro pogleda nadesno i nalijevo od njih svoje slušaoce svojim tamnim strogim očima.

U tišini, njihova je tamna vatra osvijetlila sumrak rujnim žarom. Stephenovo se srce zgrčilo poput kakva pustinjskog cvijeta što osjeća da se iz daljina primiče samum.

* * *

— *Spomeni se samo svojih posljednjih stvari pa nećeš nikad sagriješiti* — riječi uzete, draga moja mala braćo u Kristu, iz

Knjige Propovjednikove, sedmo poglavlje, četrdeseti stih. U ime Oca i Sina i Duha svetoga. Amen.

Stephen je sjedio u prvoj klupi u kapelici. Otac Arnall je sjedio za stolom slijeva oltaru. Na ramenima mu je bio teški plašt; blijedo mu je lice bilo otegnuto, a glas oslabljen od nahlade. Lik njegova starog učitelja koji se tako neobično ponovno pojavio podsjeti Stephena na njegov život u Clongowesu: prostrana igrališta na kojima je vrvjelo od dječaka, jarak s otpadnom vodom, maleno groblje uz glavni drvored lipa, gdje su ga, kako je sanjao, pokopali, odsjev vatre na zidu bolesničke sobe u kojoj je ležao bolestan, zabrinuto lice brata Michaela. Kad su te uspomene uskrsnule u njemu, duša mu opet posta dječja.

— Danas smo se sakupili ovdje, draga moja mala braćo u Kristu, na kratak trenutak, daleko od živahne vreve vanjskog svijeta, da proslavimo i odamo počast jednorn od najvećih svetaca, apostolu Indije i svecu zaštitniku vašeg kolidža, svetom Franji Ksaverskom. Svake godine, mnogo dulje nego što seže sjećanje ikoga od vas, moji dragi maleni dječaci, ili nego što seže moje sjećanje, dječaci ovoga kolidža su se skupljali u ovoj kapelici da bi obavili svoje godišnje duhovne vježbe prije blagdana njihova sveca zaštitnika. Vrijeme je prolazilo i sa sobom donosilo promjene. Kojih se promjena, čak za posljednjih nekoliko godina, većina od vas ne bi mogla sjetiti? Mnogi su dječaci, koji su prije nekoliko godina, sjedili u ovim prednjim klupama, sad možda u dalekim zemljama, u žarkim tropskim predjelima ili su utonuli u službene dužnosti ili su u sjemeništima ili plove po golemim morskim prostranstvima ili ih je možda već pozvao veliki Bog u drugi život i na polaganje računa o svojoj službi. I premda godine prolaze donoseći sa sobom promjene na dobro i na zlo, uspomeni velikog sveca odaju počast dječaci ovog kolidža obavljajući svake godine svoje godišnje duhovne vježbe u dane što prethode blagdanu koji je ustanovila naša sveta majka

crkva, kako bi za vijeke vjekova sačuvala ime i slavu jednog od najvećih sinova katoličke Španjolske.

— No koje je značenje riječi *duhovne vježbe* i zašto svi priznaju da je to najspasonosnija vježba za sve koji žele pred Bogom i u očima ljudi voditi pravi kršćanski život? Duhovne vježbe, moji dragi dječaci, znače povući se na neko vrijeme od životnih briga, briga ovog svagdašnjeg svijeta, kako bismo ispitali stanje naše savjesti, razmislili o tajnama svete vjere i bolje razumjeli zašto smo na ovom svijetu. Za tih nekoliko dana namjeravam vam izložiti neke misli u pogledu četiriju posljednjih stvari. To su, kako znate iz katekizma, smrt, posljednji sud, pakao i nebo. Pokušat ćemo ih posve spoznati za ovih nekoliko dana, kako bismo od te spoznaje izvukli trajnu korist za naše duše. I upamtite, moji dragi dječaci, da smo poslani na ovaj svijet radi jednoga i samo radi jednoga: da izvršujemo svetu božju volju i spasimo svoje besmrtne duše. Sve drugo je bezvrijedno. Potrebno je samo jedno: spas duše. Što vrijedi čovjeku da zadobije cijeli svijet, ako izgubi svoju besmrtnu dušu? Ah, moji dragi dječaci, na ovom ubogom svijetu nema ničega što bi moglo nadoknaditi takav gubitak.

— Zato vas molim, moji dragi dječaci, da za ovih nekoliko dana odbacite s uma sve svjetovne misli, bilo to o učenju, bilo o užicima, bilo o ambiciji, i svu svoju pozornost obratite stanju svoje duše. Gotovo vas ne moram podsjetiti da očekujem da će se u dane duhovnih vježbi svi dječaci vladati tiho i pobožno i kloniti se svih bučnih nedoličnih zadovoljstava. Stariji će dječaci, dakako, pripaziti da ovo pravilo ne bude povrijeđeno, i osobito očekujem da će prefekti i službenici bratovštine naše blažene Gospe i bratovštine svetih anđela pružiti dobar primjer svojim suučenicima.

— Pokušajmo stoga ove duhovne vježbe u čast svetoga Franje obaviti svim srcem i svom dušom svojom. Onda će blagoslov božji lebdjeti cijele godine nad vašim učenjem. Ali nadasve, neka ove duhovne vježbe budu takve da ih se možete

sjećati nakon mnogo godina, kad možda budete daleko od ovog kolidža i u posve drukčijoj okolini, da ih se možete sjećati radosno i zahvalno i zahvaljivati Bogu što vam je pružio ovu priliku da položite prvi temelj pobožnom čestitom revnom kršćanskom životu. A ako ima, što se može dogoditi, u ovom trenutku u ovim klupama koja jadna duša koju je snašla neopisiva nesreća da je izgubila svetu milost božju i zapala u težak grijeh, ja se vruće ufam i molim da ove duhovne vježbe budu prekretnica u životu te duše. Molim se Bogu da zaslugama njegova revna sluge Franje Ksaverskog takva duša nađe put k iskrenom kajanju i da sveta pričest na ovogodišnji dan svetoga Franje bude trajni zalog između Boga i te duše. Neka ove duhovne vježbe budu spomena vrijedne pravednom i nepravednom, svetom i grešnom podjednako.

— Pomozite mi, moja draga mala braća u Kristu. Pomozite mi svojom pobožnom pažljivošću, svojom revnošću, svojim vanjskim vladanjem. Protjerajte iz svoga uma sve svjetovne misli i mislite samo na posljednje stvari: na smrt, posljednji sud, pakao i nebo. Onaj koji se opominje toga, kaže Propovjednik, nikad neće sagriješiti. Onaj koji ima na umu ove posljednje stvari djelovat će i misliti uvijek ih imajući pred očima. Živjet će dobrim životom i umrijeti dobrom smrću, vjerujući i znajući da će mu u budućem životu, u kraljevstvu bez kraja i konca, biti dano stostruko i tisućstruko više nego što je žrtvovao u ovom zemaljskom životu: blagoslov, moji dragi dječaci, što vam ga od srca želim, svakomu i svima, u ime Oca i Sina i Duha svetoga. Amen.

Idući kući sa šutljivim drugovima, učini mu se kao da je neka gusta magla zastrla njegov um. Čekao je zalupljenih misli da se ona digne i otkrije što je sakrila. Pojeo je večeru s prostačkim tekom i, pošto je obrok bio završen, a masni tanjuri ležali ostavljeni na stolu, ustao je i pošao k prozoru, čisteći jezikom gustu naslagu u ustima i oblizujući usnice. Tako je spao na razinu životinje koja nakon jela oblizuje gubicu. To je

bio kraj: i neki slabi titraj straha počne probijati maglu njegova uma. Pritisne lice o prozorsko staklo i zagleda se u ulicu što se smračila. Likovi su prolazili amo-tamo u sumornoj svjetlosti. I to je bio život. Slova imena Dublin teško su pritiskala njegov um, gurajući surovo jedno drugo amo-tamo polagano grubom postojanošću. Njegova je duša rasla krutеći se u neku odvratnu mast, tonući sve dublje u svom nejasnom strahu u neku prijeteću mračnu tamu, dok mu je vlastito tijelo stajalo ravnodušno i obešćašćeno, zureći svojim tmurnim očima, bespomoćno, zbunjeno, ljudsko, tražeći nekog glupog boga kako bi se zabuljilo u nj.

Idući dan je donio smrt i posljednji sud, polako pokrenuvši njegovu dušu iz ravnodušnog očaja. Slabi se titraj straha pretvorio u neku stravu duha kad je promukli propovjednikov glas u njegovu dušu udahnuo smrt. Propatio je njenu agoniju. Osjetio je kako je smrtna studen dodirnula udove i uspinjala se prema srcu, koprena smrti zastrla oči, bistra se središta mozga gasila jedno za drugim poput svjetiljaka, posljednji mu je znoj curio po kosi, nemoć udova što su umirali, jezik odebljao i nesuvislo govoreći i klonuo, srce je kucalo slabije i slabije gotovo savladano, dah, jadni dah, jadna bespomoćna ljudska duša, dašćući i uzdišući, krkljala je i hroptala u grlu. Nema pomoći! Nema pomoći! On, on sam, njegovo tijelo kojemu se pokorio umiralo je. U grob s njim! Zabijte truplo čavlima u drvenu škrinju. Iznesite ga iz kuće na unajmljenim ramenima. Maknite ga s ljudskih očiju u neku dugu rupu u tlu, u grob, da sagnjije, da hrani hrpu gmizavih crva i da ga pożderu žustri štakori nabreklih trbuha.

I dok su još prijatelji tiho stajali u suzama uz postelju, grešnikovoj se duši sudilo. U posljednjem je svjesnom trenutku cijeli zemaljski život prošao pred duševnim okom, i prije nego što je imao vremena razmisliti, tijelo je umrlo, a duša stajala užasnuta pred sudačkim prijestoljem. Bog, koji je dugo bio milostiv, bit će tada pravedan. Dugo je bio strpljiv zauzimajući

se za grešnu dušu, dajući joj vremena da se pokaje, štedeći je neko vrijeme. Ali to je vrijeme prošlo. Prošlo je vrijeme grešnosti i užitka, prošlo je vrijeme ruganja Bogu i opomenama Njegove svete crkve, prošlo je vrijeme prkošenja Njegovu veličanstvu, nepokoravanja Njegovim zapovijedima, zavaravanja bližnjih, grijeha za grijehom i opet grijeha i sakrivanja svoje pokvarenosti od ljudskih očiju. I to je vrijeme prošlo. Sad je bio red na Bogu, a njega se ne može zavaravati ni prevariti. Onda će svaki grijeh izići iz svoga skrovišta, najbuntovniji protiv božje volje i najsramotniji po našu jadnu pokvarenu narav, najneznatnija mana i najogavnija grozota. Kakve koristi, ako je tko bio veliki car, veliki general, čudesni izumitelj, najučeniji od učenih? Pred božjim su sudačkim prijestoljem svi jednaki. On će nagraditi dobroga i kazniti grešnika. Jedan je jedini trenutak dovoljan da čovjekova duša dođe na sud. Jedan jedini trenutak nakon tjelesne smrti duša je već izmjerena na vagi. Prošlo je pojedinačno suđenje i duša je prešla u prebivalište radosti ili u tamnicu čistilišta ili je uz urlik bačena u pakao.

Ali to nije sve. Božja se pravda još mora opravdati pred ljudima: nakon pojedinačnog suđenja ostaje još sveopći sud. Primakao se Sudnji dan. Sudnji dan je blizu. Nebeske su zvijezde popadale na zemlju poput smokava popadalih sa smokvina stabla što ga je stresao vjetar. Sunce, ta velika luč svemira, postalo je slično dlakavoj kostrijeti. Mjesec je krvavocrven. Firmament je uklonjen poput smotana svitka. Arhanđeo Mihovil, knez nebeskih vojska, pojavio se na nebu, veličanstven i strašan. Jednom nogom u moru, a drugom na kopnu trubi arhanđeoskom trubljom krutu smrt vremena. Tri zvuka trublje anđeoske ispunila su cijeli svemir. Vrijeme jest, vrijeme je bilo, ali vremena više neće biti. Pri posljednjem zvuku trublje duše cjelokupnog čovječanstva nagrnule su prema dolini Jozafat, bogati i siromašni, mudri i priprosti, dobri i grešni. Duša svakog ljudskog bića što je igda postojalo,

duše svih onih koji će se tek roditi, svi Adamovi sinovi i kćeri, svi su se sakupili na taj Sudnji dan. I gle, eto vrhovnog suca! To više nije ponizni Jaganjac božji, to više nije blagi Isus iz Nazareta, to više nije Čovjek patnik, to više nije Dobri pastir, sad On dolazi na oblacima u svoj svojoj velikoj moći i veličanstvu, prati ga devet zborova anđela, anđela i arhanđela, knezova, utjecajnih ličnosti i odličnika, prijestolja i vladavina, kerubina i serafima. Svemogući Bog, Vječni Bog. On govori: i glas mu se čuje sve do krajnjih granica prostranstva, čak u bezdanom paklu. Vrhovni sudac; protiv njegove presude neće biti i ne može biti priziva. On poziva pravednike k sebi, zapovijedajući im neka uđu u kraljevstvo, u vječno blaženstvo, pripremljeno za njih. Grešnike odbacuje od sebe vičući u svom uvrijeđenom veličanstvu: *Odlazite od mene, prokletnici, u vječni oganj koji je pripremljen za đavola i njegove anđele.* O, kakve li patnje za bijedne grešnike! Prijatelj je silom rastavljen od prijatelja, djeca su rastavljena od svojih roditelja, supruzi od svojih žena. Jadni grešnik pruža ruke prema onima koji su mu bili dragi na ovom zemaljskom svijetu, prema onima kojih se bezazlenoj pobožnosti rugao, prema onima koji su mu savjetovali i kušali ga izvesti na pravi put, prema ljubaznom bratu, prema dragoj sestri, prema majci i ocu koji su ga tako nježno ljubili. Ali prekasno je: pravednici se okreću od nesretnih prokletih duša kojih se odvratni i bezbožni karakter sad ukazuje pred očima sviju. O, vi licemjeri, o, vi obijeljeni grobovi, o, vi koji svijetu pokazujete umiljato nasmiješeno lice, dok vam je duša gnusna močvara grijeha, kako li će vam biti u taj strahoviti dan?

A taj dan će doći, dolazi, mora doći; dan smrti i dan suda. Čovjeku je određeno da umre i da mu se sudi poslije smrti. Smrt je izvjesna. Vrijeme i način su neizvjesni, bilo od dugotrajne bolesti, bilo od nekog neočekivanog nesretnog slučaja; Sin božji dolazi kad ga uopće ne očekujete. Zato budite spremni svaki trenutak, jer možete umrijeti u svakom trenutku.

Smrt je svršetak sviju nas. Smrt i sud, što ih je svijetu donio grijeh naših praroditelja, mračna su vrata što zatvaraju naš zemaljski život, vrata što se otvaraju u nepoznato i neviđeno, vrata kroz koja mora proći svaka duša, sama, bez ičije pomoći, osim potpomognuta svojim dobrim djelima, bez prijatelja ili brata ili roditelja ili gospodara da joj pomognu, sama i dršćući. Neka nam ovo bude uvijek na umu i onda nećemo moći griješiti. Smrt, uzrok strahu grešnikovu, blaženi je trenutak za onoga koji je išao pravim putom, ispunjavajući dužnosti svoga mjesta u životu, obraćajući pažnju svojim jutarnjim i večernjim molitvama, često pristupajući svetom sakramentu i čineći dobra i milosrdna djela. Za pobožna vjernika katolika, za pravednika, smrt nije uzrok straha. Nije li Addison, veliki engleski pisac, ležeći na smrtnoj postelji, poslao po bezbožna mlada grofa Warwicka da bi ovaj vidio kako pravi kršćanin dočekuje svoj kraj? On i samo on, pobožni vjernik kršćanin, može kazati u svom srcu:

O grobe, gdje ti je pobjeda?
O smrti, gdje je tvoj žalac?

Svaka ova riječ vrijedi za njega. Protiv njegova grijeha, gnusna i tajna, bio je uperen cijeli božji gnjev. Propovjednikov je nož duboko prodro u njegovu oboljelu savjest, i sad je osjetio da mu duša trune u grijehu. Da, propovjednik je u pravu. Sad je na Bogu red. Poput životinje u svom brlogu njegova se duša ispružila u vlastitoj nečisti, ali zvuk ga je trublje anđeoske natjerao iz tame grijeha na svjetlo. Riječi osude što ih je izviknuo anđeo u trenutku su uništile njegov drski mir. Vjetar Sudnjega dana zapuše kroz njegov um; njegovi grijesi, bludnice draguljnih očiju iz njegove mašte, pobjegli su pred vihorom, zacičali u strahu poput miševa i skutrili se ispod guste kose.

Kad je prešao preko trga, vraćajući se kući, u njegovo užareno uho dopre vedri smijeh neke djevojke. Taj nježni veseli zvuk pogodi mu srce snažnije od zvuka trublje i, ne usuđujući se podići pogled, svrne ga ustranu i hodajući zagleda se u sjenu isprepletenog grmlja. Iz njegova pogođena srca izroni stid i natopi mu cijelo biće. Pred njim se pojavi lik Emme i njoj na očigled bujica stida ponovno navali iz njegova srca. Kad bi ona znala čemu ju je izvrgnuo njegov um ili kako je njegova životinjska požuda raskomadala i zgazila njenu nevinost! Je li to dječačka ljubav? Je li to viteštvo? Je li to poezija?

Prljave pojedinosti njegovih orgija zasmrdjele su mu u nosnicama: začađeni svežanj slika što ih je sakrio u dimnjaku kamina i pred njihovom bestidnom ili sramežljivom raskalašenošću satima ležao griješeći mišlju i djelom; njegovi čudovišni sni puni majmunolikih stvorova i bludnica očiju blještavih poput dragulja; gnusna duga pisma što ih je pisao uživajući u ispovijedanju krivnje i danima ih tajno nosio samo da ih pod zaštitom noći baci u travu na skrovitom mjestu u polju ili u koji otvor u živici, kako bi koja djevojka prolazeći možda naišla na njih i potajno ih pročitala. Mahnit! Mahnit! Zar je moguće da je on to učinio? Hladni mu znoj izbije na čelo dok su se ta gnusna sjećanja zgušnjavala u mozgu.

Pošto ga je prestao mučiti stid, pokuša dići svoju dušu iz njene bijedne nemoći. Bog i blažena Djevica bih su predaleko od njega: Bog je bio prevelik i prestrog, a blažena Djevica prečista i presveta. Ali je zamislio da stoji kraj Emme u nekoj širokoj zemlji i ponizno se i u suzama saginje i ljubi pregib njena rukava.

U toj širokoj zemlji pod blagim prozirnim večernjim nebom, dok je neki oblak plovio na zapad po blijedozelenom moru neba, njih je dvoje stajalo zajedno, dvoje djece koja su zgriješila. Njihov je grijeh duboko uvrijedio Božje veličanstvo, premda je to bio grijeh dvoje djece, ali nije uvrijedio nju koje ljepota *nije poput zemaljske ljepote što ju je opasno pogledati, već*

poput zvijezde jutarnje koja je njen simbol, svijetle i skladne. Oči koje je upravila u njih nisu bile uvrijeđene ni prijekorne. Ona je spojila njihove ruke, ruku u ruku, i kazala govoreći njihovim srcima:

— Uzmite se za ruke, Stephen i Emma. U nebu je sad lijepa večer. Pogriješili ste, ali vas dvoje ste uvijek moja djeca. To su srca koja se ljube. Uzmite se za ruke, moja draga djeco, i bit ćete zajedno sretni i vaša će se srca voljeti.

Kapelicu preplavi mutna grimizna svjetlost što je prodrla kroz spuštene rebrenice; a kroz rascjep između posljednjeg rebra i prozorskog okvira zraka je slabog svjetla prodrla kao koplje i dodirnula ukrašenu mjed svijećnjaka na oltaru što su blistali poput bojnog mrežastog oklopa anđela.

Kiša je padala na kapelicu, na vrt, na kolidž. Kiša će zauvijek padati, bešumno. Voda će rasti palac po palac pokrivajući travu i grmlje, pokrivajući stabla i kuće, pokrivajući spomenike i vrhove brda. Sav će život biti zagušen, bešumno: ptice, ljudi, slonovi, svinje, djeca: bešumno će plutati trupla među otpacima uništenog svijeta. Četrdeset dana i četrdeset noći padat će kiša, sve dok voda ne pokrije lice zemlje.

To može biti. Zašto ne?

— *Podzemlje će razvaliti ždrijelo, razjapit će ralje neizmjerne* — riječi uzete, moja draga malena braćo u Isusu Kristu, iz Knjige Izaijine, peto poglavlje, četrnaesti stih. U ime Oca i Sina i Duha svetoga. Amen.

Propovjednik izvadi iz unutrašnjeg džepa svoje sutane sat bez lanca i, pošto je na trenutak šutke zamišljeno pogledao brojčanik, tiho ga položi preda se na stol.

Počne govoriti mirnim glasom.

— Adam i Eva, moji dragi dječaci, bili su, kako znate, naši praroditelji, i sjetit ćete se da ih je stvorio Bog kako bi mogao opet popuniti mjesta u nebu, što su ostala prazna nakon pada Luciferova i njegovih buntovnih anđela. Lucifer je, kako kažu,

bio sin jutra, blistav i moćan anđeo; ipak je pao: pao je, a s njim trećina nebeske vojske: pao je i sa svojim buntovnim anđelima bio bačen u pakao. Ne znamo kakav je bio njegov grijeh. Teolozi drže da je to bio grijeh oholosti, grešna misao začeta u jednom trenutku: *non serviam — neću služiti.* Taj trenutak bio je njegova propast. Tom grešnom misli jednog trenutka uvrijedio je veličanstvo božje, i Bog ga je zauvijek bacio s neba u pakao.

— Onda je Bog stvorio Adama i Evu i smjestio ih u Eden, na ravnicu damašku, u onaj ljupki vrt što se sjao na sunčanom svjetlu, šaren, prepun bujnog raslinja. Plodna zemlja bila je darežljiva; životinje i ptice bile su im dragovoljni sluge: nisu poznavali zala što će ih baštiniti naše tijelo, bolesti, siromaštva, smrti: sve što je veliki i dobrostivi Bog mogao učiniti za njih, bilo je učinjeno. Ali Bog im je postavio jedan uvjet: pokornost njegovoj riječi. Nisu smjeli jesti ploda sa zabranjenog stabla.

Na žalost, moji dragi maleni dječaci, i oni su pali. Đavao, nekoć blistavi anđeo, sin jutra, a sad gnusni vrag, javio se u liku zmije, najlukavije od svih zemaljskih životinja. Zavidio im je. On, pali velikan, nije mogao podnijeti pomisao da bi čovjek, biće od gline, naslijedio ono što je on svojim grijehom zauvijek proigrao. Došao je k ženi, slabijem biću, i otrov svoje rječitosti ulio u njeno uho, obećavši joj — o, bogohulnog li obećanja! — da će ona i Adam, pojedu ili zabranjeno voće, postati nalik bogovima, štaviše samom Bogu. Eva podlegne lukavosti toga arhinapasnika. Ona zagrize jabuku i dade je Adamu koji nije imao moralne snage da joj se odupre. Otrovni jezik Sotonin izvršio je svoje djelo. Oni su pali.

— A onda se začu glas Božji u onom vrtu, pozivajući svoje stvorenje, čovjeka, na odgovornost: a Mihovil, knez nebeske vojske, s plamenim mačem u ruci pojavi se pred ono dvoje krivaca i istjera ih iz raja zemaljskog u svijet, u svijet bolesti i napora, okrutnosti i razočaranja, truda i muke, da svoj kruh zasluže u znoju lica svojega. Ali, kako li je Bog i onda bio milostiv! Smilovao se našim jadnim svrgnutim roditeljima i

obećao da će kad se ispuni vrijeme poslati s neba Jednoga koji će ih otkupiti, ponovo ih učiniti djecom božjom i baštinicima Kraljevstva nebeskog: a taj Jedan, taj Otkupitelj paloga čovjeka, bio je jedinorođeni Sin Božji, druga osoba presvetog Trojstva, Vječna Riječ.

— On je došao. Rođen od prečiste djevice Marije, djevičanske majke. Rođen u bijednoj staji u Judeji i trideset godina živio kao skromni tesar, sve dok nije došao sat Njegova poslanja. I onda, ispunjen ljubavlju prema ljudima, istupio je i pozvao ljude da počuju novo evanđelje.

— Jesu li slušali? Da, slušali su, ali nisu htjeli čuti. Bio je uhvaćen i svezan poput obična zločinca, rugali su mu se kao luđaku, odbacili ga da bi ustupio mjesto nekom poznatom razbojniku, bičevali ga s pet tisuća udaraca, okrunili trnovom krunom, židovska svjetina i rimski vojnici tjerali su ga ulicama, zderali mu haljine i raspeli ga na križ, a slabine mu proboli kopljem, te je iz ranjenog tijela Gospodina našeg neprestano istjecala voda i krv.

— Ipak se i onda, u tom času najveće patnje, naš milostivi Otkupitelj smilovao čovječanstvu. Čak i tamo, na brdu Kalvariji, osnovao je svetu crkvu katoličku koju, kako je obećano, ni vrata paklena neće nadvladati. Osnovao ju je na stijeni vjekovnoj i obasuo svojom milošću, sakramentima i žrtvom, i obećao da će ljudi, budu li poslušali riječi njegove crkve, ipak ući u život vječni, ali — pošto je sve to učinjeno za njih — ustraju li i dalje u svojoj opakosti, preostaje im samo vječna muka: pakao.

Propovjednikov glas zamuknu. Zastane, na trenutak sklopi dlanove, pa ih razdvoji. Onda nastavi:

— Pokušajmo sad na trenutak sebi predstaviti, koliko možemo, prirodu onog prebivališta prokletnika što ga je na vječnu kaznu grešnika prizvala u život pravda uvrijeđenog Boga. Pakao je tijesna i mračna i smrdljiva tamnica, prebivalište

đavola i izgubljenih duša, puno vatre i dima. Uskoću ove tamnice izričito je zasnovao Bog kako bi kaznio one koji su odbili da se pokoravaju njegovim zakonima. U zemaljskim uzama jadni zatvorenik ima barem neku slobodu kretanja, bilo unutar četiri zida svoje ćelije ili u sumornom dvorištu svoje tamnice. U paklu nije tako. Tamo su, zbog mnoštva prokletnika, sužnji nagomilani u svojoj užasnoj tamnici koje su zidovi, kažu, debeli četiri tisuće milja: i prokletnici su tako posve sputani i bespomoćni da, kao što je jedan blaženi svetac, sveti Anzelmo, napisao u svojoj knjizi o prispodobama, čak nisu kadri ukloniti s oka crva što im ga izjeda.

— Leže u izvanjskoj tami. Paklena vatra, naime, upamtite, ne daje svjetlosti. Kao što je vatra po božjoj zapovijedi u peći babilonskoj izgubila svoju toplinu, ali ne i svjetlost, tako po božjoj zapovijedi paklena vatra, zadržavši žestinu svoje vrućine, vječno gori u tmini. To je beskrajna oluja mraka, crni plamenovi i crni dim rasplamsala sumpora, između kojih su tijela nagomilana jedno na drugo bez i daška zraka. Od svih nevolja, kojima je bila kažnjena zemlja faraona, samo je jedna nevolja, pomrčina, bila nazvana užasnom. Kako onda da nazovemo pakleni mrak što ne traje samo tri dana, već svu vječnost?

— Užas ove tijesne i mračne tamnice povećan je strašnim smradom. Sva nečist ovoga svijeta, sve smeće i otpaci ovoga svijeta slijevat će se, kažu, onamo kao u golemu smrdljivu kloaku, kad strahoviti požar Sudnjega dana bude očistio ovaj svijet. I sumpor, što tamo gori u tako golemoj količini, ispunja sav pakao svojim nepodnošljivim smradom; a tijela prokletnika odišu takvim kužnim zadahom da bi — kako kaže sveti Bonaventura — samo jedno bilo dovoljno da okuži cijeli svijet. Zrak ovoga svijeta, taj čisti element, usmrdjet će se i ne možemo ga udisati, ako je dugo zatvoren. Razmislite, dakle, kakav mora da je smrad paklena zraka. Zamislite koje smrdljivo i trulo mrtvo tijelo što je gnjijući i raspadajući se

ležalo u grobu, tu gnjecavu vodenastu i kužnu masu. Zamislite da takvo truplo bude plijenom plamena, da ga guta vatra zapaljenog sumpora ispuštajući guste zagušljive pare ogavnog i mučnog raspadanja. I onda zamislite taj odvratni smrad umnožen milijun puta i još milijun puta iz milijuna i milijuna smrdljivih leševa nagomilanih u smrdljivu mraku, golemu i gnjilu ljudsku gubu. Zamislite sve to, pa ćete steći neki pojam o strahoti paklena smrada.

— Međutim, koliko god taj smrad bio strahovit, on nije najveća tjelesna muka kojoj su izvrgnuti prokletnici. Mučenje vatrom je najveća muka kojoj je neki tiranin igda izvrgavao svoje bližnje. Stavite na trenutak prst u plamen svijeće, pa ćete osjetiti bol od vatre. Ali našu je zemaljsku vatru stvorio Bog na korist čovjeku, da u njemu održava iskru života i da mu pomaže u korisnim vještinama, dok je vatra paklena druge vrsti i nju je stvorio Bog da muči i kažnjava nepokajane grešnike. Naša zemaljska vatra također uništava polakše ili brže, prema tome koliko je predmet što ga napada više ili manje upaljiv, tako da je ljudska dosjetljivost čak uspjela otkriti kemijske preparate koji zaustavljaju ili sprečavaju njeno djelovanje. Međutim sumporna je vatra što gori u paklu tvar koja je posebno izmišljena da vječno gori neizrecivom žestinom. Štoviše, naša zemaljska vatra uništava istodobno dok gori, tako da je njeno trajanje kraće što je jača: paklena vatra pak ima to svojstvo da ne uništava ono što pali, i premda bjesni nevjerojatnom žestinom, bjesni vječno.

— Osim toga, naša zemaljska vatra, bez obzira koliko bila žestoka ili se širila, uvijek je ograničena opsega: vatreno jezero u paklu, međutim, neizmjerno je, bez obala i bez dna. Zapisano je da je sam đavao, kad ga je zapitao neki vojnik, morao priznati da bi cijelo brdo bačeno u plameno more pakla u trenutku izgorjelo poput komada voska. A ta strahovita vatra neće samo izvana zahvatiti tijela prokletnika, već će svaka izgubljena duša biti pakao za sebe, s beskrajnom vatrom što

bjesni u samoj njenoj srži. O, kako li je strahovita sudbina tih nesretnih bića! Krv kipi i vrije u žilama, mozak kuha u lubanji, srce u grudima gori i puca, utroba je užarena masa goruće kaše, osjetljive oči plamte poput rastaljenih kugli.

— A ipak ono, što sam kazao o snazi i svojstvu i bezgraničnosti ove vatre, nije ništa u usporedbi s njenom žestinom, žestinom koja je po božanskoj promisli izabrana za kažnjavanje i duše i tijela. To je vatra koja potječe izravno od gnjeva božjeg, koja ne djeluje vlastitom snagom, već kao oruđe božanske osvete. Kao što voda krštenja čisti dušu i tijelo, tako i oganj kazne muči tijelo i duh. Svako je osjetilo tijela mučeno, a time i svaki dar duše: vid neprozirnom posvemašnjom tamom, njuh odvratnim smradom, sluh krikom i jaukom i proklinjanjem, okus gnusnom tvari, gubavom truleži, bezimenom zagušljivom nečisti, opip užarenim badljevima i šiljcima, okrutnim jezicima plamena. I ove pojedine muke osjetila vječno muče besmrtnu dušu u samoj njenoj suštini usred milja i milja žarke vatre što je u paklu podjaruje uvrijeđeno veličanstvo svemogućega Boga, a dah božanske srdžbe raspiruje ju vječitom i sve većom žestinom.

— Napokon zamislite da se muka te paklene tamnice povećava društvom samih prokletnika. Loše društvo na zemlji tako je pogubno da čak biljke, kao prirodnim nagonom, uzmiču od dodira sa svim što je po njih opasno ili štetno. U paklu su svi zakoni naopaki: tamo nema obzira na obitelj ili domovinu, na sveze, na srodstvo. Prokletnici urliču i viču jedni na druge, njihova se muka i bijes pojačavaju nazočnošću bića koja su mučena i bjesne poput njih. Svaki je osjećaj čovječnosti zaboravljen. Vrisak i muka grešnika ispunjaju i najskrivenije zakutke golemog bezdana. Usta prokletnika puna su bogohulstva i mržnje prema svojim supatnicima i kletava protiv onih duša koje su bile njihovi sukrivci u grijehu. U staro je doba bio običaj da se ocoubojicu, čovjeka koji je digao svoju ubojničku ruku na oca, kazni tako da bude bačen u dubinu

mora u vreći u kojoj su bili pijetao, majmun i zmija. Namisao zakonodavaca koji su izmislili takav zakon, što se u naše doba čini okrutnim, bila je da kazne zločinca društvom mrskih i štetnih životinja. Međutim, kakav je bijes ovih nijemih životinja u usporedbi s bjesnim proklinjanjem što provaljuje na spržene usne i iz bolnih grla prokletnika u paklu, kad među svojim drugovima u nevolji opaze one koji su im pomagali i poticali ih na grijeh, one kojih su riječi u njihovim mozgovima zasijale prvo sjeme zle misli i zla življenja, one čiji ih je nećudoredni nagovor naveo na grijeh, one kojih su ih oči mamile i vabile s puta kreposti. Oni navaljuju na te sukrivce i grde ih i proklinju. Ali oni su bespomoćni i beznadni: sad je prekasno za kajanje.

— Na kraju zamislite kakvu užasnu muku za ove proklete duše, napasnike i one koje su oni namamili u napast, znači društvo đavola. Ti će đavoli mučiti prokletnike dvojako, svojom nazočnošću i svojim pogrdama. Ne možemo ni zamisliti kako su strašni ti đavoli. Sveta Katarina Sienska jednoć je vidjela nekog đavola i napisala da bi radije do kraja života hodala po stazi od užarenog ugljevlja negoli samo na trenutak ponovno pogledala onakvu strahovitu nakazu. Ti đavoli, koji su nekoć bili lijepi anđeli, postali su tako gadni i ružni kao što su nekoć bili lijepi. Oni se rugaju i ismijavaju izgubljenim dušama koje su povukli u propast. Ti gnusni demoni glasovi su savjesti u paklu. Zašto si griješio? Zašto si poslušao đavolske napasti? Zašto si se odrekao svojih pobožnih običaja i dobrih djela? Zašto se nisi uklonio prilici da griješiš? Zašto nisi ostavio ono loše društvo? Zašto nisi napustio tu razvratnu naviku, taj nečisti običaj? Zašto nisi poslušao savjete svoga ispovjednika? Zašto se nisi pošto si podlegao po prvi put ili po drugi put ili po treći put ili po četvrti put ili po stoti put pokajao zbog svojih zlih postupaka i obratio Bogu koji je samo čekao da se pokaješ, da ti oprosti tvoje grijehe? Sad je prošlo vrijeme kajanja. Vremena je bilo, vrijeme je prošlo, ali to vrijeme više neće doći! Prošlo je vrijeme u koje si potajno

griješio, naslađivao se u lijenosti i taštini, žudio za nedopuštenim, predavao se pobudama svoje niže prirode, živio poput životinja u polju, čak gore od životinja u polju, jer one napokon nisu drugo do životinje i nemaju razuma da ih vodi: prošlo je vrijeme, i vremena više neće biti. Bog je tebi govorio premnogim glasovima, ali ti nisi htio slušati. Nisi htio istisnuti onu oholost i srdžbu iz svoga srca, nisi htio vratiti ona nepošteno stečena dobra, nisi se htio pokoriti propisima svoje svete crkve ni obavljati svoje vjerske dužnosti, nisi htio ostaviti one bezbožne drugove, nisi se htio kloniti onih opasnih napasti. Takav je jezik onih đavolskih mučitelja, riječi ruganja i kudnje, mržnje i gnušanja. Da, gnušanja! Jer čak i oni, naime, pravi đavoli, kad su zgriješili griješili su grijehom primjerenim onim anđeoskim prirodama, pobunom uma: i oni, čak i oni, mrski đavoli, moraju se odvratiti s gnušanjem i gađenjem od pomisli na one neizrecive grijehe kojima srozani čovjek obeščašćuje i kalja hram svetoga Duha, kalja i oskvrnjuje sebe.

— O moja draga malena braćo u Kristu, neka nam nikad ne bude suđeno čuti taj jezik! Kažem, neka nam nikad ne bude suđeno! Usrdno se molim Bogu da se na taj posljednji dan strašnog obračuna ni jedna duša od onih koje su danas u ovoj kapelici ne bi našla među onim bijednim bićima kojima će Veliki sudac zapovjediti da mu se zauvijek uklone s očiju, da nitko od nas ne bi nikad razabrao svojim ušima odjek strašne osude odbačenja: *Odlazite od mene, prokletnici, u vječnu vatru što je spremljena za đavola i njegove anđele!*

On pođe niz lađu kapelice noge su mu se tresle, a koža navrh glave treperila kao da su je dotaknuli sablasni prsti. Krene uza stube i hodnikom u kojem su uzduž zidova visjeli kaputi i kišne kabanice poput obješenih zločinaca, bezglavi i prokisli i bezoblični. I pri svakom se koraku plašio da je već umro, da mu je duša iščupana iz ljušture tijela, da se strmoglavljuje kroz prostor.

Nije osjećao poda pod nogama, pa se teško spusti na svoju klupu i nasumce otvori neku svoju knjigu zamislivši se nad njom. Svaka je riječ bila upućena njemu! Istina je. Bog je svemoguć. Bog ga može sad pozvati, pozvati ga dok sjedi u svojoj klupi, prije nego što bi bio svjestan toga poziva. Bog ga je pozvao. Da? Što? Da? Tijelo mu se skvrči osjetivši primicanje proždrljivih plamenih jezika, usahne osjetivši naokolo vrtlog zagušljiva zraka. Umro je. Da. Na sudu je. Vatreni val šibne mu tijelom: prvi. Opet jedan val. Mozak mu se počne žariti. Drugi. Mozak mu zakipi i zapjeni se u šupljini napukle lubanje. Plamenovi suknu iz njegove lubanje slični cvjetnom vjenčiću vrišteći poput glasova:

— Pakao! Pakao! Pakao! Pakao! Pakao!

Glasovi su govorili kraj njega:

— O paklu.

— Držim da vam ga je dobro utuvio u glavu.

— Sigurno. Sve nas je smrtno prestrašio.

— Toga vam, momci, i treba: i to napretek, kako bi vas natjerao na posao.

Nemoćno se nasloni na svoju klupu. Nije umro. Bog ga je još uvijek štedio. Još je u poznatom svijetu škole. Gospodin Tate i Vincent Heron stajali su kraj prozora razgovarajući, šaleći se, zureći u tmurnu kišu, kimajući glavama.

— Htio bih da se razvedri. Dogovorio sam se s nekim momcima da ćemo na kratku vožnju dvokolicama do Malahidea. Ali na cestama je zacijelo blato do koljena.

— Možda će se razvedriti, gospodine.

Glasovi, što ih je tako dobro poznavao, svagdašnje riječi, tišina razredne sobe kad bi glasovi umuknuli — dok su drugi dječaci spokojno žvakali svoj doručak ispunjujući tišinu šumom što nastaje kad stoka tiho brsti — smirili su njegovu bolnu dušu.

Još je uvijek bilo vremena. O, Marijo, utočište grešnika, daj mu svoj zagovor! O, Djevice neoskvrnuta, spasi ga od ponora smrti!

Sat engleskog započne ispitivanjem povijesti. Kraljevi, milosnice, spletkari, biskupi prolazili su poput nijemih prikaza iza koprene svojih imena. Svi su pomrli: svima je bilo suđeno. Od kakve li je koristi čovjeku što je zadobio cijeli svijet, ako izgubi svoju dušu? Napokon je razumio: i ljudski je život ležao oko njega, poljana mira na kojoj su u bratskoj slozi radili mravoliki ljudi, a njihovi pokojnici spavali ispod tihih humaka. Dotakne ga lakat njegova druga i dirne mu srce: i odgovarajući na pitanje svoga učitelja, razabere vlastiti glas, posve miran u poniznosti i skrušenosti.

Duša mu je tonula sve dublje u dubine skrušenog mira, više nije bila kadra podnositi muku strave, i tonući je odašiljala malodušnu molitvu. Ah, da, on će još biti pošteđen; pokajat će se u srcu i bit će mu oprošteno; a onda će oni gore, oni u nebu, vidjeti što će on činiti da ispravi prošlost: cijelog života, svakog sata u životu. Samo čekaj.

— Sve, Bože! Sve, sve!

Na vrata dođe glasnik javivši da će sad u kapelici biti ispovijed. Četiri dječaka iziđu iz sobe; a čuo je i druge kako prolaze hodnikom. Oko srca mu zapiri drhtava studen, ne snažnija od povjetarca, a ipak, slušajući i šutke pateći, učini mu se kao da je položio uho na mišić vlastita srca osjećajući ga blizu i smalaksala, osluškujući lepet njegovih klijetaka.

Nema bježanja. Mora se ispovjediti, riječima iskazati ono što je činio i mislio, grijeh za grijehom. Kako? Kako?

— Oče, ja...

Ta pomisao prodre poput hladnog sjajnog rapira u njegovo nježno meso: ispovijed. Ali ne ovdje u kapelici kolidža. Sve će ispovjediti, svaki grijeh djelom ili mišlju, iskreno: ali ne ovdje među svojim školskim drugovima. Daleko odavle, na nekom

mračnom mjestu izmrmljat će svoju sramotu: i ponizno je preklinjao Boga neka se ne ljuti na nj što se ne usuđuje ispovjediti se u kapelici kolidža: i u posvemašnoj skrušenosti duha nijemo je zamolio oproštenje dječačkih srca oko sebe.

Vrijeme je prolazilo.

Ponovno je sjedio u prednjoj klupi kapelice. Napolju je već zamirala danja svjetlost i, dok je polagano prodirala kroz mutnocrvene kapke, činilo se da zalazi sunce posljednjeg dana i da su se sve duše sakupile na sud.

— *Odbačen sam od pogleda Tvoga*: riječi uzete, moja mala braćo u Kristu, iz *Knjige psalama*, trideseto poglavlje, dvadeset i treći stih. U ime Oca i Sina i Duha svetoga. Amen.

Propovjednik počne govoriti tihim dobrohotnim glasom. Lice mu je bilo ljubazno, i blago je spojio prste ruku oblikovavši spojem njihovih vršaka kotaricu.

— Jutros smo nastojali u svojim razmatranjima o paklu utvrditi što naš sveti utemeljitelj u svojoj knjizi o duhovnim vježbama naziva sastavom mjesta. Nastojali smo, naime, zamisliti osjetilom uma, u mašti, materijalni karakter tog strašnog mjesta i tjelesnih muka što ih moraju trpjeti svi koji su u paklu. Večeras ćemo zakratko razmotriti prirodu duševnih muka u paklu.

— Grijeh je, upamtite, dvostruka strahota. On je prezira vrijedan pristanak na nagovor nižih pobuda naše pokvarene prirode, na ono što je prosto i bestijalno; on je također odvraćanje od savjeta naše više prirode, od svega što je čisto i sveto, od samoga dragog Boga. Zato se smrtni grijeh u paklu kažnjava dvama različitim oblicima kazne, tjelesnom i duševnom.

— Ali od svih tih duševnih boli daleko je najveća bol gubitka, zapravo tako velika, da je to po sebi veća muka od svih ostalih. Sveti Toma, najveći crkveni otac, doctor angelicus, kako ga nazivaju, kaže da je to najgore prokletstvo po tome što

je ljudski razum posve lišen božanske svjetlosti, a njegova ljubav tvrdokorno okrenuta od božje dobrote. Bog je, upamtite, beskrajno dobro biće i zato gubitak takva bića mora biti beskrajno bolan gubitak. U ovom nam životu nije posve jasno kakav je to gubitak, ali prokletnici u paklu, na svoju najveću muku, posve shvaćaju što su izgubili i razumiju da su to izgubili zbog svojih grijeha, i to zauvijek. U trenutku smrti razbiju se tjelesne spone i duša odmah poleti k Bogu. Duša teži k Bogu kao k središtu svoga postojanja. Spomenite se, moji dragi mali dječaci, naše duše čeznu da budu s Bogom. Mi od Boga potječemo, po Bogu živimo. Bogu pripadamo: mi smo Njegovi, neotuđivo Njegovi. Bog ljubi božanskom ljubavlju svaku ljudsku dušu i svaka ljudska duša živi u toj ljubavi. Kako bi moglo biti drukčije? Svaki udisaj što ga udahnemo, svaka misao našeg mozga, svaki trenutak života posljedica je neiscrpive dobrote božje. I ako je po majku bolno kad se rastaje od svoga djeteta, po čovjeka kad ga otjeraju od ognjišta i doma, po prijatelja kad se dijeli od prijatelja, o, pomislite, koliku bol, kakvu patnju osjeća jadna duša kad je odgurnu iz blizine najvišeg božanskog i ljubljenog Stvoritelja koji je tu dušu stvorio ni od čega i održavao je na životu i ljubio neizmjernom ljubavlju. To dakle, biti zauvijek odvojen od najvećeg dobra, od Boga, i osjećati tjeskobu te odvojenosti, znajući posve dobro da je to nepromjenljivo, to je najveća muka što je stvorena duša može podnijeti, *poena damni*, bol gubitka.

— Druga je bol, koja će mučiti duše prokletnika u paklu, bol savjesti. Jednako kao što se u mrtvim tijelima trulenjem rađaju crvi, tako se u dušama izgubljenim od grešnog raspadanja javlja trajna grižnja savjesti, žalac savjesti, crv, kako ga naziva papa Inocencije Treći, s trostrukim žalcem. Prvi ubod što ga zada taj okrutni crv bit će uspomena na prošle užitke. O kakva li će to biti strahovita uspomena! U moru proždrljivog plamena ponosni će se kralj sjetiti raskoši svoga dvora, mudri ali grešni čovjek svojih knjižnica i istraživačkih sprava, ljubitelj

umjetničkih užitaka svoga mramora i slika i drugog umjetničkog blaga, onaj koji je uživao u radostima jela svojih sjajnih gozbi, svojih obroka slasne hrane, svojih izabranih vina; škrtac će se sjetiti svoje hrpe zlata, razbojnik nepošteno stečenog bogatstva, bijesni i osvetljivi i nemilosrdni ubojice svojih krvavih djela i nasilja u kojima su uživali, bludnici i preljubnici neizrecivih i prljavih užitaka kojima su se naslađivali. Oni će se sjetiti svega toga i gnušati se nad tim i svojim grijesima. Kako li će se, naime, duši osuđenoj da na vijeke vjekova podnosi paklenu vatru činiti jadni ti užici! Kako li će one bješnjeti i srditi se razmišljajući da su izgubile nebesko blaženstvo zbog zemaljskog taloga, zbog nekoliko komada kovine, zbog taštih časti, zbog tjelesnih udobnosti, zbog nekog nadražaja živaca! One će uistinu žaliti: i to je drugi žalac crva savjesti, kasno i uzaludno žaljenje zbog počinjenih grijeha. Božanska pravda zahtijeva da spoznaja tih jadnih nesretnika bude trajno usredotočena na grijehe što su ih počinili i, štoviše, kako ističe sveti Augustin, Bog će im podijeliti svoje znanje o grijehu tako da će im se grijeh ukazati u svoj odvratnoj zlobi onako kako se ukazuje očima samoga Boga. One će gledati svoje grijehe u svoj rugobi i kajati se, ali bit će prekasno, i onda će oplakivati dobre prilike što su ih propustile. To je posljednji i najdublji i najokrutniji ubod crva savjesti. Savjest će reći: Imao si vremena i prilike da se pokaješ, a nisi se pokajao. Tvoji su te roditelji odgojili pobožno. Imao si sakramente i milost i oproštenje grijeha što ga daje crkva da ti pomogne. Imao si slugu božjega da ti propovijeda, da te pozove natrag kad si zalutao, da ti oprosti grijehe bez obzira koliko ih je bilo, koliko su bili gnusni, da si ih samo priznao i pokajao se. Ne. Ti to nisi htio. Rugao si se slugama svete vjere, okrenuo si leđa ispovjedaonici, sve dublje i dublje si tonuo u kal grijeha. Bog se obraćao tebi, prijetio ti, zaklinjao te da se vratiš. O kakve li sramote, kakve li bijede! Vladar svemira je zaklinjao tebe, stvorenje od gliba, da ljubiš Njega koji te je stvorio i da poštuješ Njegov zakon. Ne. Ti nisi htio. A sad, premda bi svojim suzama

preplavio cijeli pakao kad bi mogao plakati, tim cijelim morem kajanja ne bi mogao postići ono što bi ti dala jedna jedina suza iskrenog pokajanja prolivena za tvog smrtnog života. Sad zazivaš trenutak zemaljskog života da se pokaješ: uzalud. To je vrijeme prošlo: prošlo zauvijek.

— Takav je trostruki žalac savjesti, guja otrovnica što izjeda samu srž srca bijednika u paklu tako da oni, obuzeti paklenim bijesom, proklinju sami sebe zbog svojih ludosti, i proklinju zle drugove koji su ih gurnuli u ovakvu propast, i proklinju đavole koji su ih za života napastovali a sad im se rugaju i neprestano ih muče, i čak psuju i proklinju Vrhovno biće čiju su dobrotu i strpljivost prezreli i potcjenjivali, ali čijoj pravdi i vlasti ne mogu umaknuti.

— Iduća duševna muka kojoj su izvrgnuti prokletnici je muka protežnosti. Čovjek u svom zemaljskom životu, premda je kadar činiti mnoga zla, nije kadar činiti ih sva odjednom s obzirom na to što jedno zlo uklanja i osujećuje drugo, upravo kao što jedan otrov često poništava drugi. Naprotiv u paklu jedna muka, umjesto da osujećuje drugu, daje joj još veću snagu: i, štoviše, kako su unutrašnje sposobnosti savršenije od vanjskih osjetila, one su sposobnije da pate. Upravo kao što svako osjetilo trpi izvjesnu muku, tako je trpi i svaka duševna sposobnost: mašta od strahovitih predodžaba, sjetilna sposobnost od izmjenične žudnje i bijesa, um i spoznaja od neke unutrašnje tame, čak strašnije od izvanjske tame što vlada u toj strahovitoj tamnici. Zloba, premda nemoćna, što opsjeda te demonske duše, zlo je neograničena protezanja, beskrajnog trajanja, užasno stanje bezbožnosti što ga jedva možemo zamisliti, osim ako imamo na umu veličinu grijeha i mržnju kojom ga Bog mrzi.

— Suprotna toj muci protežnosti, a ipak djelujući istodobno s njom, muka je napregnutosti. Pakao je središte zla i, kako znate, sve je napregnutije u svom središtu negoli na udaljenim točkama. Nema nikakvih suprotnosti ili primjesa koje bi

oslabile ili barem ublažile paklene boli. Ne, ono što je samo po sebi dobro, u paklu postaje loše. Tako će društvo, inače izvor utjehe nesretnika, ondje biti trajna muka: znanje, za kojim toliko čeznemo kao glavnim dobrom uma, tamo će biti mrskije od neznanja: svjetlost, za kojom toliko žude svi stvorovi, od gospodara svijeta pa do najčednije biljke u šumi, bit će odbijena sa žestokim gađenjem. U ovom životu naši jadi ne traju jako dugo ili nisu jako veliki, jer ih priroda nadjača navikom ili podlegne pod njihovom težinom. U paklu se, međutim, muke ne mogu nadvladati navikom. One su, naime, strahovito napregnute, a istodobno se neprestano mijenjaju, svaka muka, da tako kažemo, prima vatru od druge i nanovo daje onoj što ju je rasplamsala još bješnji plamen. Ni priroda ne može umaknuti ovim žestokim i raznolikim mukama podliježući im, jer je duša održavana i uzdržavana u zlu tako da njene muke mogu postati veće. Bezgranična protežnost muke, nevjerojatna napregnutost patnje, neposustajuća raznolikost muke — to je ono što zahtijeva božansko veličanstvo što su ga grešnici tako uvrijedili, to je ono što traži svetost neba koju su potcijenili i odgurnuli u stranu za volju bludnih i niskih užitaka pokvarenog tijela, to je ono što uporno zahtijeva krv nevinog Jaganjca božjeg, prolivena za spas grešnika, zgažena od najkukavnijih bijednika.

— Posljednja i vrhunska muka od svih u tom užasnom mjestu je vječnost pakla. Vječnost! O, strašne li i užasne riječi. Vječnost! Koji li je ljudski um može razumjeti? I upamtite, to je vječnost muke. Čak kad paklene muke ne bi bile tako strahovite kao što jesu postale bi beskrajne, jer im je suđeno da traju zauvijek. Ali premda su vječite, one su istodobno, kao što znate, nesnošljivo napregnute, nepodnošljivo protežne. Vječno podnositi samo ubod kojega kukca bila bi strahovita muka. Kako li je onda strašno zauvijek podnositi mnogostruke paklene muke? Zauvijek! Vječno! Ne jednu godinu ili jedno stoljeće, već zauvijek. Kušajte zamisliti strahovito značenje

toga. Često ste vidjeli pijesak na morskom žalu. Kako li su sitna ona malešna zrnca! I koliko li tih sićušnih malešnih zrnaca stane u šaku što ih dijete zahvati u igri. Sad zamislite brdo toga pijeska, visoko milijun milja, što seže od zemlje do najdaljeg neba, i milijun milja široko, protežući se do najudaljenijeg prostora i milijun milja duboko: i zamislite takvu golemu masu nebrojenih zrnaca pijeska pomnoženu toliko puta koliko ima lišća u šumi, kapljica vode u silnom oceanu, perja na pticama, ljuska na ribama, dlaka na životinjama, atoma u golemom zračnom prostranstvu: i zamislite da na kraju svakih milijun godina doleti neka malena ptica do toga brda i odnese u svom kljunu sićušno zrnce toga pijeska. Koliko li bi milijuna i milijuna stoljeća prošlo prije nego što bi ta ptica odnijela samo četvornu stopu toga brda, koliko li eona i eona prije nego što bi odnijela sve. Ipak se na kraju tog golemog vremenskog razdoblja ne bi moglo kazati da je završio i jedan trenutak vječnosti. Na kraju svih tih bilijuna i trilijuna godina vječnost bi jedva počela. I kad bi to brdo ponovno izraslo, pošto bi cijelo bilo odnešeno, i kad bi opet došla ona ptica i ponovno ga odnijela zrno po zrno: i kad bi tako raslo i padalo onoliko puta koliko ima zvijezda na nebu, atoma u zraku, kapljica vode u moru, lišća na stablima, perja na pticama, ljusaka na ribama, dlaka na životinjama, na kraju svih tih nebrojenih dizanja i spuštanja tog neizmjerno golemog brda ne bi se moglo kazati da je završio jedan jedini trenutak vječnosti; čak onda, na kraju takva razdoblja, nakon tog eona vremena od kojega bi nam se pri pukoj pomisli smutio mozak, vječnost bi jedva bila počela.

— Nekom je svecu (mislim da je to bio jedan od naših otaca) bilo milostivo dopušteno da vidi viziju pakla. Njemu se učinilo da stoji u sredini velike dvorane, mračne i tihe, osim što se razabiralo kuckanje nekog velikog sata. Kuckanje se razabiralo neprekidno; i tom se svecu učinilo da je taj zvuk kuckanja neprekidno ponavljanje riječi: svagda, nigda; svagda, nigda. Svagda u paklu, nigda u nebu; svagda odijeljen od božje

nazočnosti, nigda ne uživati u blaženoj viziji; svagda mučen plamenom, izjedan od gamadi, podbadan užarenim šiljcima, nigda slobodan od tih muka; svagda osjećajući grižnju savjesti, tjeran uspomenama u bjesnilo, dok mrak i očaj ispunjavaju mozak, nigda se ne ukloniti tome; svagda proklinjati i psovati gnusne demone koji đavolskom zluradošću uživaju u bijedi svojih lakovjernih budala, nigda ne ugledati blještavo ruho blaženih duhova; svagda vikati iz vatrenog ponora Bogu neka na trenutak, na jedan jedini trenutak obustavi tu strahovitu smrtnu muku, nigda, ni na trenutak, ne primiti božjeg oproštenja; svagda patiti, nigda ne radovati se; svagda biti proklet, nigda spašen; svagda, nigda; svagda, nigda.

O kakve li strahovite kazne! Vječnost beskrajne smrtne patnje, beskrajne tjelesne i duševne muke, bez ijednog zračka nade, bez ijednog trenutka prekida, agonije bezgranične protežnosti, bezgranične napregnutosti, muke neograničena trajanja, neograničeno raznolike, mučenja što se vječno hrani onim što vječno uništava, strepnje što neprestano vreba na duh a kinji tijelo, vječnost čiji je svaki trenutak već po sebi vječnost, i ta je vječnost vječnost boli. Takvu je strašnu kaznu odredio svemogući i pravedni Bog onima koji umru u smrtnom grijehu.

— Da, pravedni Bog! Ljudi kao ljudi, uvijek misle i čude se što Bog odmjeruje vječnu i beskrajnu kaznu u paklenoj vatri zbog jednog teškog grijeha. Oni razmišljaju tako, jer zaslijepljeni strašnom obmanom puti i tamom ljudskog shvaćanja nisu kadri pojmiti odvratnu zloćudnost smrtnog grijeha. Oni tako razmišljaju, jer su nesposobni shvatiti da je i lak grijeh tako gnusne i odvratne prirode da čak kad bi svemoćni Stvoritelj mogao stati nakraj svemu zlu i bijedi na svijetu, ratovima, bolestima, razbojstvima, zločinima, smrti, umorstvima, uz uvjet da dopusti da samo jedan laki grijeh prođe nekažnjen, samo jedan jedini laki grijeh, laž, srditi pogled, trenutak namjerne lijenosti. On, veliki svemogući Bog, ne bi to učinio, jer je grijeh, bilo mišlju bilo djelom, povreda

Njegova zakona, i Bog ne bi bio Bog kad ne bi kaznio prijestupnika.

— Grijeh, trenutak buntovne oholosti uma bio je uzrokom padu Luciferovu i trećine anđeoskih kohorta iz blaženstva. Grijeh, trenutak ludosti i slabosti, otjerao je Adama i Evu iz raja zemaljskog i donio svijetu smrt i patnju. Da bi uklonio posljedice toga grijeha, na zemlju je došao jedini rođeni Sin božji, živio i patio i umro najbolnijom smrću, viseći tri sata na križu.

— O, moja draga mala braća u Isusu Kristu, hoćemo li onda vrijeđati tog dobrog Spasitelja i izazivati Njegovu srdžbu? Hoćemo h ponovno gaziti po tom izranjenom i osakaćenom mrtvom tijelu? Hoćemo li pljuvati u to lice tako puno boli i ljubavi? Hoćemo li se i mi kao okrutni Židovi i surovi vojnici rugati tom blagom i milosrdnom Spasitelju koji je samo radi nas podnio taj strahoviti tijesak boli? Svaka grešna riječ je rana u Njegove nježne slabine. Svaki grešni čin je trn što prodire u Njegovu glavu. Svaka nečista misao kojoj se hotimice prepustimo oštro je koplje što probada ono sveto srce puno ljubavi. Ne, ne. Nemoguće je ikojem ljudskom biću učiniti ono što duboko vrijeđa božansku veličajnost, ono što se kažnjava vječitom smrtnom mukom, ono što ponovo razapinje na križ Sina božjega i izvrgava Ga ruglu.

— Molim Boga da bi moje jadne riječi pomogle da se učvrste u vjeri oni koji su u stanju milosti, da ojačaju kolebljivci, da vrate u stanje milosti jadnu zalutalu dušu, ako ima među vama koja takva. Molim se Bogu, i vi se molite sa mnom, da bismo se pokajali za svoje grijehe. Sad ću vas zamoliti, sve vas, da za mnom ponovite riječi kajanja klečeći ovdje u ovoj čednoj kapelici u nazočnosti Boga. On tamo u svetohraništu gori od ljubavi za ljudski rod, spreman da utješi rastužene. Nije važno koliko je grijeha ili kako su gnusni, samo ako se pokajete bit će vam oprošteno. Neka vas ne priječi svjetovni stid. Bog je još

uvijek milostivi Gospodar koji ne želi vječnu smrt grešnika, već njihovo obraćenje i život.

— On vas zove k sebi. Vi ste njegovi. On vas je stvorio ni iz čega. On vas ljubi kao što samo Bog može ljubiti. Njegove su ruke raširene da vas primi čak i ako ste sagriješili protiv Njega. Dođi k Njemu, jadni grešniče, jadni tašti i zabludjeli grešniče. Sada je pravo vrijeme. Sada je čas.

Svećenik se digne i, okrenuvši se k oltaru, klekne na stepenicu pred svetohraništem, u sumraku što se spustio. Počeka dok svi u kapelici nisu kleknuli i dok se nije stišao svaki i najmanji šum. Onda dignuvši glavu počne gorljivo izgovarati riječi kajanja, rečenicu po rečenicu. Dječaci su govorili za njim rečenicu po rečenicu. Stephen, kojemu se jezik prilijepio o nepce, sagne glavu moleći se svim srcem.

– *O moj Bože!* –

– *O moj Bože!* –

– *Od srca mi je žao* –

– *Od srca mi je žao* –

– *što sam Te uvrijedio* –

– *što sam Te uvrijedio* –

– *Mrzim na sve svoje grijehe* –

– *Mrzim na sve svoje grijehe* –

– *više od svakog drugog zla* –

– *više od svakog drugog zla* –

– *jer sam ražalostio Tebe, Bože moj* –

– *jer sam ražalostio Tebe, Bože moj* –

– *koji si* –

– *koji si* –

– *svake ljubavi vrijedan* –

– *svake ljubavi vrijedan* –

— i tvrdo odlučujem —

— i tvrdo odlučujem —

— po Tvojoj svetoj milosti —

— po Tvojoj svetoj milosti —

— da Te nikad više neću vrijeđati —

— da Te nikad više neću vrijeđati —

— i da ću se popraviti —

— i da ću se popraviti.

* * *

Nakon objeda pošao je u svoju sobu kako bi bio sam sa svojom dušom: i pri svakom se koraku činilo da mu duša uzdiše: pri svakoj se stepenici njegova duša uzdizala s njegovim nogama i uzdisala uspinjući se kroz neki predjel ljepljive tame.

Zaustavio se na odmorištu pred vratima, a onda, uhvativši porculansku ručicu, brzo otvori vrata. Čekao je u strahu, duša mu je ginula, moleći tiho da mu smrt ne dodirne čelo kad prijeđe prag, da zli dusi što nastavaju tamu ne bi imali moći nad njim. Još je uvijek čekao na pragu kao na ulazu u neku mračnu spilju. Tu su bila lica; oči: čekale su i vrebale.

— Savršeno smo dobro znali, dakako, da će on, premda to mora izići na vidjelo, imati znatne poteškoće u nastojanju da pokuša sebe skloniti, da pokuša nastojati odrediti duhovnog opunomoćenika, i tako smo, dakako, znali savršeno dobro...

Lica su mrmljajući čekala i vrebala; mrmljavi glasovi ispunjali su mračnu školjku spilje. Osjećao je silan, strah u duhu i tijelu, ali je, hrabro dignuvši glavu, odlučno ušao u sobu. Ulaz, vrata, ona ista soba, isti prozor. Mirno je govorio sam sebi da one riječi nemaju baš nikakva smisla, riječi koje su,

činilo se, mrmljajući izronile iz tame. Sam je sebi govorio da je to jednostavno njegova soba s otvorenim vratima.

Zatvori vrata i, pošavši brzo k postelji, klekne kraj nje i rukama pokrije lice. Ruke su mu bile hladne i vlažne, a udovi su ga boljeli od studeni. Obuzme ga tjelesni nemir i studen i umor, i rasprši mu misli. Zašto kleči tu poput djeteta koje moli večernju molitvu? Biti sam sa svojom dušom, ispitivati svoju savjest, suprotstaviti se oči u oči svojim grijesima, dozvati u pamet vrijeme i vrstu i okolnosti, plakati nad njima. Nije mogao plakati. Nije ih mogao dozvati u pamet. Osjećao je samo neku duševnu i tjelesnu bol, bol u cijelom tijelu, bol cijelog svog bića, pamćenja, volje, uma, mesa, omamljenih i umornih.

Bila je to đavolja rabota: raspršiti mu misli i zamračiti savjest, napadajući ga na vratima kukavne i grešne puti: i plašljivo se moleći Bogu neka mu oprosti slabost, uspuže na postelju i čvrsto omotavši oko sebe pokrivače ponovno pokrije rukama lice. Zgriješio je. Tako je teško zgriješio protiv neba i pred Bogom da nije bio vrijedan da se naziva djetetom božjim.

Zar može biti da je on, Stephen Dedalus, počinio takve stvari? Savjest mu odgovori uzdahom. Da, on ih je počinio, tajno, besramno, često, i okorio u grešnom nepokajanju usudio se nositi krinku svetosti pred samim svetohraništem dok je duša u njemu bila živa gvalja pokvarenosti. Kako to da ga Bog nije ubio ? Gubavo društvo njegovih grijeha okruži ga dišući u nj, naginjući se nad njega sa svih strana. Nastojao je zaboraviti ih u molitvi, stišćući udove tješnje skupa i silom sklapajući očne kapke: ali osjetila njegove duše nisu se dala vezati, i premda su mu oči bile čvrsto zatvorene, vidio je mjesta gdje je zgriješio, i premda su mu uši bile čvrsto pokrivene, čuo je. Svom snagom volje zaželi da ne čuje i da ne vidi. Želio je to, dok mu tijelo nije zadrhtalo od naprezanja volje i dok mu osjetila duše nisu zamrla. Zamrla su na trenutak, a onda se opet otvorila. Ugleda.

Neko polje žilava korova i čičaka i resastih skupina kopriva. Među grmićima nizova žilavog raslinja gusto su ležale

nabacane limenke i grude i hrpe krutih izmetina. Blijedo močvarno svjetlo probijalo se uvis iz svih izmetina kroz čekinjasti sivozeleni korov. Neki odvratni zadah, slab i gadan poput onog svjetla, polagano se dizao uvis iz onih limenki i iz ustajalih skorenih izmetina.

Na polju su bili neki stvorovi; jedan, tri, šest: stvorovi su se micali poljem amo-tamo. Kozoliki stvorovi ljudskih lica, rogati, rijetke brade i sivi poput gume. U njihovim se tvrdim očima iskrila zloba, dok su se micali amo tamo, vukući za sobom svoje duge repove. Cerek okrutne zloće sivkasto je osvjetljivao njihova stara koštunjava lica. Jedan je oko svojih rebara stezao neki poderani flanelski prsluk, drugi je jednolično gunđao kad bi mu se brada zaplela u busen korova. Tihe su riječi romonile s njihovih suhih usnica, dok su kružeći polako šuškali poljem, krivudajući amo-tamo kroz korov, vukući svoje duge repove među zveketavim limenkama. Kretali su se polako uokrug, okrećući se sve bliže i bliže, kružeći, kružeći, tihe su im riječi silazile s usana, dugi repovi bili su im uprljani ustajalim izmetom, dizali su uvis svoja strašna lica...

U pomoć!

Mahnito zbaci sa sebe pokrivače kako bi oslobodio lice i vrat. Bio je to njegov pakao. Bog mu je dopustio da vidi pakao namijenjen njegovim grijesima, smrdljiv, zvjerski, zloban, pakao razvratnih kozolikih vragova. Za njega! Za njega!

Skoči s postelje, niz grlo mu se slijevao smrdljivi zadah začepljujući i podižući mu utrobu. Zraka! Nebeskog zraka! Otetura prema prozoru stenjući i gotovo gubeći svijest od mučnine. Kod umivaonika obuzme ga iznutra neki grč; i u smrtnoj muci, uzbuđeno stežući svoje hladno čelo, stane obilno povraćati.

Pošto je taj žestoki napadaj jenjao, ode slab do prozora i odignuvši prozorsko krilo sjedne u kut udubljenja i nalakti se na prozorsku dasku. Kiša je prestala; u pari što se dizala

između svjetlosnih točaka grad je oko sebe preo mekanu čahuru žućkaste sumaglice. Nebo je bilo tiho i blijedo prosjajno, a zrak slatkast kao u guštari natopljenoj kišom: i u tom miru i treptavim svjetlima i blagom mirisu on se nagodi sa svojim srcem.

Molio se:

– *On je jednom namislio sići na zemlju u slavi nebeskoj, ali mi smo griješili: i stoga nas nije mogao u sigurnosti posjetiti, već skrovita veličanstva i potamnjela sjaja, jer bio je Bog. Tako je došao glavom, slab, ne u snazi, i umjesto sebe poslao tebe, stvorenje, s ljupkošću i sjajem koje priliči našem stanju. I sad, samo tvoje lice i lik, draga majko, govori nam o Vječnosti; ne zemaljskom ljepotom što ju je opasno pogledati, već poput zvijezde jutarnje koja je tvoja prilika, sjajna i nalik glazbi, odišući čistoćom, pripovijedajući o nebu i ulijevajući mir. O, vjesnice dana! O, svjetlosti hodočasnika! Vodi nas kao što si nas i vodila. U tamnoj noći, kroz golu divljinu vodi nas k našem Gospodinu Isusu, vodi nas kući.*

Oči su mu bile zamućene suzama i gledajući skrušeno u nebo plakao je za nevinošću što ju je izgubio.

Pošto se snoćalo ode od kuće, i prvi dodir vlažnog zraka i šum vrata što su se zatvorila za njim ponovno izazovu bol u njegovoj savjesti smirenoj molitvom i suzama. Ispovjediti se! Ispovjediti se! Nije bilo dosta smiriti savjest suzom i molitvom. Mora kleknuti pred slugu Duha svetoga i nabrojiti iskreno i pokajnički svoje skrivene grijehe. Prije nego što ponovno začuje struganje vrata po pragu da ga propuste unutra, prije nego što u kuhinji ponovno ugleda stol prostrt za večeru, on će kleknuti i ispovjediti se. To je bilo posve jednostavno.

Muka savjesti prođe, i on je brzo hodao tamnim ulicama. Bilo je toliko kamenih ploča na pločniku te ulice i toliko ulica u tom gradu i toliko gradova na svijetu. A ipak vječnost nema kraja. Živio je u smrtnom grijehu. Već samo jedanput, bio je smrtni grijeh. Moglo se zbiti u trenutku. Ali kako tako brzo? Gledajući ili misleći da gleda. Oči to ugledaju i ne htijući vidjeti.

Onda se to dogodi u trenutku. Ali razumije li to onaj dio tijela, ili kako? Zmija, najlukavija zemaljska životinja. Mora razumjeti kad ga u jednom trenutku obuzme želja, a onda odužuje vlastitu želju, tren za trenom, grešno. Osjeća i razumije i želi. Kakve li strahote! Tko je taj život stvorio takvim, životinjski dio tijela koji životinjski razumijeva i životinjski žudi? Je li to onda bio on, ili neljudsko biće što ga je pokretala neka duša niža od njegove? Njegovoj je duši postalo mučno pri pomisli na bešćutni zmijski život što se hranio nježnom moždinom njegova života i gojio na sluzi požude. O, zašto je to bilo tako? O, zašto?

Šćućurio se u sjeni te misli, ponizivši se u strahopoštovanju pred Bogom koji je stvorio sve stvari i sve ljude. Ludost. Tko može smisliti takvu misao? I zguren u tami i bijedan, nijemo se molio svom anđelu čuvaru neka svojim mačem odagna demona koji šapće njegovu mozgu.

Šaptanje utihne, i on onda jasno spozna da mu je duša hotimice griješila mišlju i riječju i djelom, putem njegova tijela.

Ispovjediti se! Mora ispovjediti svaki grijeh. Kako da svećeniku riječima iskaže ono što je učinio? Mora, mora. I kako da objasni a da ne umre od stida? Ili kako je mogao činiti takve stvari ne stideći se. Luđak, odvratni luđak! Ispovjediti se! Oh, uistinu bi htio opet biti slobodan i bez grijeha! Možda će svećenik znati. O, dragi Bože!

Hodao je dalje i dalje loše osvijetljenim ulicama bojeći se i trenutak zastati kako se ne bi činilo da odgađa ono što ga je čekalo, bojeći se da stigne do onoga čemu se još uvijek sa čežnjom obraćao. Kako li mora biti lijepa duša u stanju milosti, kad Bog na nju gleda s ljubavlju!

Neuredne djevojke sjedile su uzduž ruba pločnika ispred svojih košara. Vlažna im je kosa neuredno visila niz čelo. Onako zgurene u blatu nisu izgledale lijepo. Ali Bog je vidio

njihove duše; i ako su im duše bile u stanju milosti, one su bile sjajna izgleda; i videći ih. Bog ih je ljubio.

Neki pustošeći dah poniženja hladno zapahne njegovu dušu kad pomisli kako je pao, kad osjeti kako su te duše Bogu milije od njegove. Vjetar zapuše nad njim i zahvati mirijade i mirijade drugih duša koje je božja naklonost obasjavala sad više sad manje, zvijezde sad sjajnije sad mutnije, okrijepljene i smalaksale. I svjetlucave su duše prolazile, okrijepljene i smalaksale, stopljene u pokrenutom dahu. Jedna je duša bila izgubljena; sitna duša: njegova. Zatreptala je jedanput i ugasila se, zaboravljena, izgubljena. Svršetak: crna hladna prazna pustoš.

Svijest o mjestu polagano mu se vrati kroz neki golemi vremenski prostor, nerasvijetljen, neosjetljiv, neživljen. Oko njega se složi odvratan prizor, prostački naglasak, zapaljeni plinski žišci u trgovinama, zadah ribe i alkohola i mokre pilovine, muškarci i žene u pokretu. Neka je starica s kanticom ulja za podmazivanje u ruci upravo htjela prijeći ulicu. On se sagne i zapita je ima li u blizini kakva kapelica.

— Kapelica, gospodine? Da, gospodine. Kapelica u Crkvenoj ulici.

— Crkvena?

Ona premjesti limenku u drugu ruku i uputi ga; i kad je ona ispružila smrdljivu naboranu desnu ruku ispod ruba rupca, on se sagne još dublje k njoj, rastužen i utješen njenim glasom.

— Hvala.

— Nema na čemu, gospodine.

Svijeće su na glavnom oltaru bile ugašene, ali miris je tamjana još uvijek lebdio u tamnoj lađi. Bradati radnici pobožnih lica iznosili su nebnicu kroz pokrajnja vrata, crkvenjak im je pomagao tihim kretnjama i riječima. Još je nekoliko vjernika stajalo moleći se pred pokrajnjim oltarima ili

klečeći u klupama blizu ispovjedaonica. On se plašljivo približi i klekne u posljednju klupu, zahvalan zbog mira i tišine i mirisnog crkvenog sumraka. Daska na kojoj je klečao bila je uska i izlizana, a oni koji su klečali blizu njega bili su ponizni sljedbenici Isusovi. I Isus je bio rođen u siromaštvu i radio u tesarskoj radionici, režući daske i stružući ih, i najprije je siromašnim ribarima govorio o kraljevstvu božjem, naučavajući tako sve ljude da budu krotka i ponizna srca.

Sagnuo je glavu na ruke pozivajući svoje srce neka bude krotko i ponizno, kako bi bio kao oni koji su klečali kraj njega i kako bi njegova molitva bila primljena kao i njihove. Molio se kraj njih, ali to je bilo teško. Duša mu je bila nečista od grijeha, i on se nije usudio moliti oproštenje priprostim ufanjem onih koje je Isus tajanstvenim božjim putovima prve pozvao k sebi, tesare, ribare, siromašne i obične ljude koji su se bavili priprostim obrtom, koji su rukovali drvom obrađujući ga, koji su strpljivo krpali svoje mreže.

Neki visoki lik dođe niz pobočnu lađu, i pokajnici se uskomešaju: i on u posljednji trenutak, naglo pogledavši, ugleda dugu sijedu bradu i smeđu odoru kapucina. Svećenik uđe u svoj pregradak i nestane s vida. Dva pokajnika ustanu i uđu u ispovjedaonice s obiju strana. Drveni se zaklopac otvori i tihi mrmor glasova naruši tišinu.

Krv mu zamrmori u žilama, mrmoreći poput grešnog grada zazvanog oda sna da sasluša svoju osudu. Malene su vatrene iskre i prah pepela padali tiho, spuštajući se na kuće ljudi. Oni se uskomešaše budeći se oda sna, uzbunjeni vrućim zrakom.

Zaklopac se zatvori. Pokajnik se pojavi iz pobočne ispovjedaonice. Drugi se zaklopac otvori. Neka žena uđe tiho i čedno onamo gdje je klečao prvi pokajnik. Opet odjeknu tihi mrmor.

Još uvijek je mogao izići iz kapelice. Mogao je ustati i, korak po korak, tiho izići, a onda potrčati, trčati, brzo trčati tamnim ulicama. Još je uvijek mogao pobjeći od sramote. Da je počinio bilo kakav strahoviti zločin, samo ne taj grijeh! Da je bilo umorstvo! Malene su užarene iskre padale i dodirivale ga posvuda, sramotne misli, sramotne riječi, sramotna djela. Stid ga je posve prekrio, poput sitnog užarenog pepela što neprestano pada. Kazati to riječima! Njegova duša, gušeći se bespomoćna, prestala bi postojati.

Zaklopac se zatvori. Pokajnik iziđe s druge strane ispovjedaonice. Suprotni se zaklopac otvori. Neki pokajnik uđe onamo odakle je izišao drugi pokajnik. Tihi šum šapta izvije se u oblačićima pare iz ispovjedaonice. Bila je to ona žena: tihi oblačići šapta, tiha para šapta, šapćući i nestajući.

Ponizno, tajno, zaklonjen drvenim osloncem za ruke, on se šakom udarao o grudi. Sjedinit će se s drugima i s Bogom. Ljubit će svoga susjeda. Ljubit će Boga koji ga je stvorio i ljubio. Klečat će i molit će se s drugima i biti sretan. Bog će odozgo gledati njega i njih i sve ih ljubiti.

Tako je lako bilo biti dobar. Božji je jaram bio sladak i lagan. Bolje bi bilo da nije nikad griješio, da je uvijek ostao dijete, jer Bog ljubi malenu djecu i pušta ih k sebi. Strašno je i tužno griješiti. Ali Bog je milostiv prema jadnim grešnicima koji se iskreno kaju. Koliko li je istine u tom! To je uistinu dobrota.

Zaklopac se nenadano zatvori. Pokajnik izide. Idući je bio on. Ustane uplašen i naslijepo uđe u ispovjedaonicu.

Napokon je došlo do toga. Klekne u tihom mraku i digne oči prema bijelom raspelu što je visilo iznad njega. Bog može vidjeti da se on kaje. Ispovjedit će sve svoje grijehe. Njegova će ispovijed biti duga, duga. Onda će svi u kapelici znati kakav je on bio grešnik. Neka znaju. Istina je. Ali Bog je obećao da će mu oprostiti ako se pokaje. On se kaje. Sklopi ruke i digne ih prema onom bijelom liku, moleći se svojim zamućenim očima, moleći

se čitavim svojim uzdrhtalih tijelom, ljuljajući glavu amo-tamo poput kakva izgubljena stvora, moleći se plačljivim usnicama.

— Kajem se! Kajem se! O kajem se!

Zaklopac se škljocnuvši otvori, a njegovo srce poskoči u grudima. Uz rešetku je bilo lice starog svećenika, okrenuto od njega, poduprto o ruku. On se prekriži zamoli svećenika da ga blagoslovi, jer je zgriješio. On da, sagnuvši glavu, uplašeno izgovori *Confiteor.* Pri riječima *moj preveliki grijeh* umukne, ostavši bez daha

— Koliko je vremena prošlo od tvoje posljednje ispovijedi, dijete moje?

— Mnogo, oče.

— Mjesec dana, dijete moje?

— Više, oče.

— Tri mjeseca, dijete moje?

— Više, oče?

— Šest mjeseci?

— Osam mjeseci, oče.

Počeo je. Svećenik zapita:

— A čega se sjećaš otad?

On počne ispovijedati svoje grijehe: propuštene mise, neizgovorene molitve, laži.

— Još što, dijete moje?

Grijesi srdžbe, zavisti, lakomosti, taštine, neposlušnosti.

— Još što, dijete moje?

— Lijenost.

— Još što, moje dijete?

Nije bilo pomoći. On promrmlja:

— Ja... počinio sam grijeh bluda, oče.

Svećenik ne okrene glavu.

— Sam sa sobom, moje dijete?

— I... s drugima.

— Sa ženama, dijete moje?

— Da, oče.

— Jesu li to bile udate žene, moje dijete?

Nije znao. Grijesi su mu kapali niz usnice, jedan po jedan, kapali u sramotnim kapima iz njegove duše poput gnoja i iscjetka iz rane, gnusna struja poroka. Posljednji grijesi kapali su sporo, prljavo. Više nije bilo što kazati. Sagne glavu, savladan.

Svećenik je šutio. Onda zapita:

— Koliko ti je godina, dijete moje?

— Šesnaest, oče.

Svećenik prođe nekoliko puta rukom po svom licu. Onda, poduprijevši čelo rukama, nagne se prema rešetki i, još uvijek odvraćajući pogled, počne polagano govoriti. Glas mu je bio umoran i star.

— Ti si vrlo mlad, dijete moje — reče — i dopusti mi da te zamolim da se odrekneš toga grijeha. To je strahovit grijeh. Ubija tijelo i ubija dušu. To je uzrok mnogim zločinima i nesrećama. Odrekni ga se, moje dijete, za ljubav božju. To je nečasno i nemuževno. Ne možeš znati kamo će te odvesti ta nesretna navika, ni gdje će se okrenuti protiv tebe. Dokle god tako griješiš, jadno moje dijete. Bog neće ni najmanje mariti za tebe. Moli se našoj Majci Mariji neka ti pomogne. Ona će ti pomoći, moje dijete. Moli se našoj blaženoj Gospi, kad ti taj grijeh padne na um. Siguran sam da ćeš to učiniti, zar ne? Ti se za sve ove grijehe kaješ. Siguran sam da se kaješ. A sad ćeš obećati Bogu da ga Njegovom svetom milošću nikad više nećeš uvrijediti ovim bezbožnim grijehom. Dat ćeš Bogu ovo svečano obećanje, zar ne?

— Da, oče.

Taj je stari i umorni glas padao poput blage kiše na njegovo uzbibano sprženo srce. Kako li je to bilo ugodno i tužno!

— Učini tako, jadno moje dijete. Đavao te je skrenuo s pravog puta. Otjeraj ga natrag u pakao, kad pokuša tako obeščastiti tvoje tijelo... onog odvratnog duha koji mrzi našeg Gospodina. Sad obećaj Bogu da ćeš se odreći toga grijeha, tog nesretnog, nesretnog grijeha.

Zaslijepljen suzama i svjetlošću božjeg milosrđa, on sagne glavu i začuje ozbiljne riječi odrješenja i ugleda kako se svećenikova ruka podignula nad njim u znak oproštenja.

— Bog te blagoslovio, moje dijete. Moli se za mene.

On klekne da izgovori svoju pokoru, moleći se u kutu tamne lađe: i njegove se molitve uzdignu prema nebu iz njegova očišćenog srca poput miomirisa što se izvija iz srca bijele ruže.

Blatne su ulice bile vedre. Hodao je kući svjestan neke nevidljive milosti što mu je prožela i oteretila udove. Unatoč svemu on je to učinio. Ispovijedio se i Bog mu je oprostio. Njegova je duša opet postala čista i sveta, sveta i sretna.

Lijepo bi bilo umrijeti, ako to bude božja volja. Lijepo je bilo živjeti, ako je to božja volja, s drugima živjeti u milosti životom mira i kreposti i strpljivosti.

Sjedio je uz vatru u kuhinji ne usuđujući se govoriti od sreće. Do tog trenutka nije znao kako lijep i miran može biti život. Zeleni četverokut papira pričvršćen oko svjetiljke bacao je blagu sjenu. Na ormaru za posude stajao je tanjur s kobasicama i bijeli puding, a na polici su bila jaja. Zacijelo je to bilo namijenjeno za zajutrak nakon pričesti u kapelici kolidža. Bijeli puding i jaja i kobasice i šalica čaja. Kako li je, uostalom, život bio lijep i jednostavan! I cijeli je život bio pred njim.

Sanjareći zaspi. Sanjareći ustane i zamijeti da je jutro. Sanjareći pođe u tiho jutro prema kolidžu.

Svi su dječaci bili tamo, klečeći na svojim mjestima. Klekne među njih, sretan i bojažljiv. Oltar je bio krcat miomirisnim hrpama bijelog cvijeća: a u jutarnjem su svjetlu blijedi plamenovi svijeća među bijelim cvjetovima bili jasni i tihi kao njegova duša.

Klečao je pred oltarom sa svojim suučenicima držeći s njima oltarnik iznad žive ograde ruku. Njegove su ruke drhtale, i duša mu je zadrhtala kad je čuo svećenika gdje s ciborijem ide od pričesnika do pričesnika.

– *Corpus Domini nostri.*

Može li to biti? On je tamo klečao bezgrešan i plah; i on će primiti hostiju na svoj jezik i Bog će ući u njegovo očišćeno tijelo.

– *In vitam aeternam. Amen.*

Novi život! Život u milosti i kreposti i sreći! Bila je to zbilja. To nije bio san od kojega će se probuditi. Prošlost je prošla.

– *Corpus Domini nostri.*

Ciborij je stigao k njemu.

IV

Nedjelja je bila posvećena otajstvu svetoga Trojstva, ponedjeljak Duhu svetom, utorak anđelima čuvarima, srijeda svetom Josipu, četvrtak presvetom oltarskom sakramentu, petak mukama Isusovim, subota blaženoj Djevici Mariji.

Svako se jutro nanovo posvećivao pred kojom svetom slikom ili otajstvom. Dan mu je počinjao junačkim žrtvovanjem svakog trenutka misli ili djela želji vrhovnog svećenika i ranom misom. Hladan jutarnji zrak oštrio je njegovu odlučnu pobožnost; i često bi, klečeći među malobrojnim vjernicima pred pobočnim oltarom, prateći u svom molitveniku s umetnutim čistim listovima svećenikovo mrmljanje, pogledao na trenutak prema svečano odjenutom liku u tami između dviju svijeća, što su predstavljale Stari i Novi zavjet, i zamišljao da kleči pri misi u katakombama.

Svagdašnji mu je život bio podijeljen u područja pobožnosti. Za duše u čistilištu neumorno je pomoću uzdaha i molitava gomilao čitava stoljeća dana i četrdesetnica i godina oprosta; ipak duhovni trijumf, što ga je osjetio postižući s lakoćom tolika basnoslovna stoljeća kanonskih pokora, nije posve naplatio njegovu molitvenu revnost, jer nikad nije mogao doznati koliko je zagovorom smanjio vremensku kaznu izmučenim dušama: i bojeći se da njegova pokora s obzirom na vatru u čistilištu, što se od paklene vatre razlikuje samo time što nije vječna, ne bi možda koristila više od kapi vode, svoju je dušu tjerao svakog dana u sve većem krugu suvišnih dobrih djela.

Svaki dio njegova dana, razdijeljen prema onom što je sada držao dužnostima svoga položaja u životu, kružio je oko

vlastitog središta duhovne energije. Činilo mu se da mu se život približio vječnosti; svaka misao, riječ i djelo, svaki trenutak svijesti kao da je blistavo vibrirao i u nebu: a njegov je osjećaj takva neposredna odjeka kadšto bio tako živ te mu se činilo da osjeća kako mu duša u pobožnosti prstima pritišće tipke velike registarske blagajne i da vidi kako svota njegova utrška odmah odlazi u nebo, ne kao brojka, već kao nježni stup tamjana ili kao vitki cvijet.

I krunice što ih je neprestano molio — krunicu je, naime, nosio nesmotanu u džepu hlača kako bi je mogao moliti hodajući ulicama — pretvarale su se u cvjetne vjenčiće tako neodređeno nezemaljskog tkanja da su mu se činili tako bezbojni i bezmirisni kao što su bili bezimeni. Svakom je od svoje tri dnevne krunice molio da bi mu duša ojačala u svakoj od triju teoloških kreposti, u vjeri u Oca koji ga je stvorio, u ufanju u Sina koji ga je izbavio i u ljubavi prema Duhu svetom koji ga je očistio od grijeha, i tu je trokratnu trostruku molitvu upućivao Trima osobama putem Marije u ime njena otajstva, radosnog, žalosnog i slavnog.

Nadalje je svaki od sedam dana u tjednu molio da bi jedan od sedam darova svetoga Duha sišao na njegovu dušu, i svaki je dan iz nje tjerao sedam smrtnih grijeha kojima se ona uprljala u prošlosti; i za svaki je dar molio u određeni dan, uvjeren da će sići na nj, premda mu se kadšto činilo neobično da bi mudrost i spoznaja i znanje bili po prirodi tako različiti da bi se za svako od toga trebalo moliti zasebno. Ipak je vjerovao da će u nekom budućem stanju njegova duhovnog razvitka ova poteškoća biti uklonjena, kad mu se grešna duša uzdigne iz svoje slabosti i kad je prosvijetli Treća osoba presvetog Trojstva. Sve je to vjerovao tim više, i s uzbuđenjem, zbog božanskog mraka i tišine u kojoj je prebivao nevidljivi Paraklet, kojega su znamenja bila golubica i silni vjetar, protiv koga je griješiti bio grijeh bez oproštenja, vječno, misteriozno, tajno Biće kojemu su

svećenici, kao Bogu, jedanput godišnje služili misu odjeveni u grimiz plamenih jezika.

Slikoviti opisi kojima su narav i srodstvo Triju osoba Trojstva bili tamno osjenčani u pobožnim knjigama što ih je čitao — Otac koji u svoj vječnosti kao u ogledalu promatra svoje božansko savršenstvo i tako vječno rađa vječnoga Sina, i sveti Duh koji za svu vječnost potječe iz Oca i Sina — bili su prihvatljiviji njegovu umu zbog njihove veličanstvene nerazumljivosti, nego što je to bila jednostavna činjenica da je Bog za svu vječnost ljubio njegovu dušu, stoljećima prije nego što se rodio na svijet, stoljećima prije nego što je i sam svijet postojao.

Čuo je gdje s pozornice i s propovjedaonice svečano izgovaraju nazive ljubavnih strasti i mržnje, našao ih je svečano izložene u knjigama, pa se pitao zašto njegova duša nije kadra dati im utočište u svako doba ili zašto ne može prisiliti svoje usnice da uvjerljivo izuste njihove nazive. Često bi ga obuzela kratka srdžba, ali nikad nije bio kadar da od nje načini neku trajnu strast, i uvijek je osjećao kako izlazi iz tog stanja kao da mu se tijelo s lakoćom izvlači iz neke vanjske kože ili ljuske. Osjećao je kako nešto jedva zamjetljivo, tamno i šumoreći prodire u njegovo biće i u njemu užiže neku kratku poročnu požudu: izmaknuo je i tom zahvatu, i duh mu je ostao bistar i ravnodušan. To je, činilo se, bila jedina ljubav, i to je bila jedina mržnja kojima je njegova duša mogla dati utočište.

Ali više nije mogao ne vjerovati u stvarnost ljubavi, jer je sam Bog iz sve vječnosti ljubio baš njegovu dušu božanskom ljubavi. Postepeno, kako mu se duša obogatila duhovnim znanjem, razabrao je da cijeli svijet poprima golemi simetrični izraz božje moći i ljubavi. Život je postao božanski dar za čiji svaki trenutak i osjećanje — bio to i pogled na jedan jedini list na grani kojega stabla — njegova duša mora slaviti i hvaliti Darovatelja. Svijet, uza svu svoju čvrstu tvarnost i složenost, nije više postojao u njegovoj duši osim kao teorem božanske

moći i ljubavi i sveobuhvatnosti. Taj osjećaj božanskog smisla cijele prirode, darovan njegovoj duši, bio je tako potpun i nesumnjiv da je jedva mogao razumjeti zašto je uopće potrebno da on i dalje živi. Ipak, to je bio dio božanske promisli, i on se nije usudio pitati kakva je korist od toga, osobito ne on između svih drugih koji je griješio tako duboko i tako ružno protiv tog božanskog cilja. Njegova duša, ponižena spoznajom te vječne posvudašnje savršene stvarnosti skrušeno je opet prihvatila svoj teret pobožnosti, misa i molitava i sakramenata i trapljenja, i tek onda, po prvi put otkako je razmišljao o velikoj tajni ljubavi, osjetio je u sebi neko toplo gibanje slično micanju novorođenog života ili kreposti same duše. Zanosni odnos prema svetoj umjetnosti, uzdignute i raširene ruke, razmaknute usnice i oči kao u čovjeka koji se onesvješćuje postali su mu slika duše u molitvi, ponižene i klonule pred svojim Stvoriteljem.

Ali on je bio upozoren na opasnosti duhovnog ushita i nije sebi dopuštao da odustane i od najmanje ili najniže pobožnosti, trudeći se također da trajnim trapljenjem radije ukloni grešnu prošlost negoli da stekne svetost skopčanu s opasnošću. Svako od njegovih osjetila bilo je podvrgnuto strogoj stezi. Kako bi trapio osjetilo vida, u pravilu je hodao ulicom oborenih očiju, ne gledajući ni desno ni lijevo, i nikad se ne osvrćući. Njegove su se oči klonile da se sretnu s očima žena. Isto tako ih je povremeno nekom nenadanom snagom volje priječio da gledaju tako što bi ih digao uvis usred neke nedovršene rečenice i zaklopio knjigu. Kako bi trapio sluh, nije obuzdavao svoj glas koji se baš onda mijenjao, a nije ni pjevao ni zviždao ni kušao pobjeći od zvukova što su mu bolno razdraživali živce, kao što je zvuk oštrenja noževa brusom, zvek lopatice pri skupljanju pepela i lupa pri čišćenju prostirača. Trapiti njuh bilo je teže, jer nije osjećao nikakve nagonske odvratnosti prema lošim mirisima, bili to mirisi vanjskog svijeta, kao što je zadah gnoja i katrana ili mirisi vlastite osobe, s kojima je pravio

mnoge neobične usporedbe i pokuse. Napokon je otkrio da je jedini miris protiv kojeg se njegovo osjetilo njuha bunilo, bio stanovit riblji smrad ustajale mokraće i kad je god bilo moguće, izlagao se tom neugodnom zadahu. Kako bi trapio okus, pazio je na stroge običaje pri stolu, doslovce se pridržavao svih crkvenih postova i nastojao odvratiti misli od okusa pojedinih jela. Međutim se najustrajnijom genijalnom maštom posvetio trapljenju opipa. Nikad nije svjesno mijenjao svoj položaj u postelji, sjedio je u najneudobnijim položajima, strpljivo podnosio svaki svrbež i bol, uklanjao se vatri, klečao za cijele mise osim pri evanđelju, ostavljao dio vrata i lice neotrte kako bi ih zrak mogao nadražiti i, kad god ne bi molio krunicu, ruke je držao ukočeno spuštene niz bokove, poput trkača a nikad u džepovima ili preklopljene na leđima.

Nije dolazio u napast da smrtno griješi. Iznenadio se, međutim, otkrivši da je na kraju svojih zamršenih pobožnosti i samosvladavanja bio tako lako izložen na milost i nemilost dječjim i nedostojnim manama. Molitve i postovi malo su mu koristili pri zatomljivanju srdžbe kad bi čuo svoju majku gdje kiše, ili kad bi ga ometali u pobožnostima. Bio mu je potreban golem napor volje da nadvlada težnju što ga je nagonila da da oduška takvoj razdraženosti. Vraćale su mu se u sjećanje slike provale svagdašnje srdžbe što ih je često znao zamijetiti u svojih profesora, njihova grčevito stegnuta usta, stisnute usnice i zarumenjeni obrazi, i obeshrabrivala ga je ta usporedba unatoč svom njegovom vršenju poniznosti. Bilo mu je teže od svakog posta ili molitve da svoj život stopi sa zajedničkim strujanjem drugih života, i njegov neprestani neuspjeh da to učini na svoje zadovoljstvo napokon je u njegovoj duši izazvao osjećaj duhovne presahlosti, zajedno s porastom sumnji i neodlučnosti. Duša mu je prolazila kroz razdoblje očaja u kojem kao da su se i sakramenti pretvorili u presahnule izvore. Ispovijed mu je postala kanal kroz koji su bježale savjesno shvaćene i neokajane mane. Njegovo sadašnje primanje pričesti

nije mu pružalo one iste oslobađajuće trenutke djevičanske samopredaje, koje su mu kadšto znala pružiti ona duhovna sjedinjenja nakon nekih pribivanja Svetom sakramentu. Knjiga kojom se služio za ovih pribivanja bila je neka stara zanemarena knjiga, što ju je napisao sveti Alfonzo Liguori, izblijedjelih slova i požutjelih listova mrljavih od vlage. Kao da je neki izblijedjeli svijet vatrene ljubavi i djevičanskih responzorija uskrsnuo pred njegovom dušom čitajući stranice te knjige na kojoj su kićeni hvalospjevi bili isprepleteni molitvama pričesnika. Kao da je neki nečujni glas milovao dušu, nadijevajući joj ljupka imena i ukrase, pozivajući je da ustane, i pođe kao na zaruke i da gleda kao zaručnica s Amane i leopardskih brda; a duša kao da je odgovarala istim nečujnim glasom predajući se: *Inter ubera mea commorabitur.*

Ta zamisao predaje opasno je privlačila njegov um, sada kad je osjetio da mu je duša ponovno opsjednuta ustrajnim glasovima puti što su mu se svojim mrmorom opet počeli javljati za njegovih molitava i razmišljanja. To mu je saznanje dalo neki silni osjećaj moći da samo jednim činom pristanka, brzinom misli, može razoriti sve što je postigao. Kao da je osjećao neku plimu što nadolazi prema njegovim bosim nogama i kao da čeka da prvi maleni plašljivi bešumni valić dodirne njegovu grozničavu kožu. A tada, gotovo u trenutku toga dodira, gotovo na rubu grešnog pristanka, zatekao bi se gdje stoji daleko od plime, na suhom žalu, spašen nenadanim činom volje ili brzom kratkom molitvom: i gledajući u daljini srebrnu crtu plime, što je ponovno počela polagano napredovati prema njegovim nogama, neki novi ushit snage i zadovoljstva potrese mu dušu, znajući da se nije predao ni uništio sve.

Kad je mnogo puta tako izmaknuo bujici napasti, zabrine se i zapita neće li mu malo-pomalo biti ugrabljena milost što je nije htio izgubiti. Jasna izvjesnost vlastite nedodirljivosti zamutila se i na njeno je mjesto došao nejasni strah da mu je

duša nehotice uistinu već pala. S mukom je ponovno stekao staru svijest o svom stanju milosti, uvjeravajući se da se u svakoj napasti molio Bogu i da mu je milost za koju je molio zacijelo dana, tim više što ju je i Bog morao dati. Upravo su mu napokon učestalost i žestina napasti otkrivale istinu o iskušenjima svetaca o kojima je slušao. Učestale i žestoke napasti bile su dokaz da tvrđava duše nije pala i da đavao bjesni ne bi li je srušio.

Ispovijedajući svoje sumnje i neodlučnost, koju trenutačnu nepažnju za molitve, neki poticaj beznačajne srdžbe u duši ili neznatnu svojeglavost u riječi i djelu, često bi ga njegov ispovjednik pozvao neka navede koji grijeh u svom prošlom životu, prije nego što mu je dan oprost. On bi ih navodio ponizno i stidljivo, ponovno se kajući. Osjećao je poniženje i stid pri pomisli da se nikad neće posve osloboditi toga, kako god živio sveto ili kakve god stekao vrline ili savršenstvo. Neki nemirni osjećaj krivnje bio je u njega uvijek prisutan: ispovijedio bi se i pokajao i dobio oprost, ispovijedio se i ponovo pokajao i ponovo dobio oprost — uzalud. Možda ona prva nagla ispovijeđ, što ju je iz njega iznudio strah od pakla, nije bila valjana? Možda zabrinut samo radi prokletstva što mu je prijetilo nije osjećao iskreno kajanje zbog svog grijeha? Ali najsigurniji znak da je njegova ispovijed bila valjana i da se iskreno pokajao zbog svoga grijeha bilo je, znao je, poboljšanje njegova života.

— Zar nisam popravio svoj život? — pitao se.

* * *

Ravnatelj je stajao u udubljenju prozora okrenuvši leđa prema svjetlosti, naslanjajući se laktom na smeđu rebrenicu i, govoreći i smiješeći se, polagano ljuljao i savijao konopac druge rebrenice. Stephen je stajao pred njim promatrajući čas

nestajanje dugotrajne ljetne dnevne svjetlosti iznad krovova, čas polagane spretne pokrete svećenikovih prstiju. Svećenikovo je lice bilo posve u sjeni, ali je blijedo danje svjetlo iza njega osvjetljivalo duboke sljepoočnice i krivine lubanje. Stephen je također slušao naglasak i stanke u svećenikovu glasu dok je ozbiljno i srdačno govorio o nevažnim predmetima, o praznicima što su upravo završili, o kolidžima reda u inozemstvu, o premještajima profesora. Ozbiljni i srdačni glas nastavljao je mirno svoje pripovijedanje, a Stephen se u stankama osjećao obvezan da ga ponovno potakne uljudnim pitanjima. Znao je da je to pripovijedanje neki uvod i da njegov um čeka nastavak. Otkako je primio ravnateljev poziv, misli su mu se naprezale da otkriju značenje tog poziva; i za duga nemirna vremena što ga je proveo sjedeći u sobi za razgovor i čekajući ravnatelja, oči su mu lutale od jedne do druge ozbiljne slike po zidovima, a misao lutala od jedne do druge pretpostavke sve dok mu svrha ovog poziva nije postala gotovo jasna. A onda, upravo kad je zaželio da kakav nepredviđeni razlog spriječi ravnateljev dolazak, oču okretanje ručice na vratima i šuštanje sutane.

Ravnatelj je počeo govoriti o dominikanskim i franjevačkim redovima i o prijateljstvu između svetoga Tome i svetoga Bonaventure. Kapucinski habit, držao je, bio je malo previše...

Stephenovo je lice uzvratilo svećenikov blagonakloni smiješak i, kako nije želio izraziti svoje mišljenje, neznatno i neodlučno pomaknu usne.

— Mislim — nastavi ravnatelj — da se sad među samim kapucinima govori nešto o njegovu ukidanju, i o povođenju za primjerom drugih franjevaca.

— Držim da će ga zadržati u samostanu — reče Stephen.

— O, svakako — reče ravnatelj. — On je u samostanu posve u redu, ali uistinu držim da bi ga za ulicu bilo bolje ukinuti, zar ne?

— Pretpostavljam da je nezgodan.

— Dakako, dakako. Zamisli samo, kad sam bio u Belgiji vidio sam ih gdje se po svakom vremenu voze na dvokolici s onom suknjom smotanom oko koljena! Bilo je to uistinu smiješno. U Belgiji ih zovu *les jupes.*

Samoglasnik je bio iskrivljen i nerazgovijetan.

— Kako ih zovu?

— *Les jupes.*

— O!

Stephen odvrati smiješkom na smiješak što ga nije mogao vidjeti na svećenikovu zasjenjenom licu, kojega je slika ili priviđenje brzo proletjelo njegovim umom kad je zamijetio tihi oprezni naglasak. Mirno je zurio preda se u blijedo nebo, obradovan večernjom svježinom i slabom žutom svjetlošću, koja je sakrila neznatno rumenilo što se rasplamsalo na njegovim obrazima.

Nazivi dijelova ženske odjeće ili stanovitih mekanih i nježnih tkanina od kojih su bili načinjeni, uvijek su mu u svijest dovodili neki nježni i grešni miomiris. Kao dječak je zamišljao uzde kojima su upravljali konjima kao uske svilene vrpce, i užasnuo se kad je u Stradbrooku dotaknuo masnu kožu orme. Također se užasnuo kad je po prvi put osjetio pod drhtavim prstima nježno tkivo ženske čarape, jer — ne zadržavši u pameti ništa od svega što je čitao, osim onoga što mu se činilo jekom ili proročanstvom vlastita stanja — samo se usred blagih izraza ili u nježnoružičastim tkaninama usudio zamisliti dušu ili tijelo žene u kojem se odvijao nježni život.

Međutim je ona riječ na svećenikovim usnicama bila nepristojna, jer je znao da svećenik ne bi trebao olako govoriti o tom predmetu. Riječ je bila izgovorena namjerno olako, i osjetio je da su zasjenjene oči ispitivale njegovo lice. Što god bi čuo ili čitao o lukavosti isusovaca, iskreno je odbacivao, jer to nije bio plod njegova iskustva. Njegovi profesori, čak i kad ga nisu

privlačili, uvijek su mu se činili pametnim i ozbiljnim svećenicima, atletskim i oduševljenim prefektima. Zamišljao ih je kao ljude koji žustro peru svoja tijela studenom vodom i nose čisto hladno rublje. Za svih onih godina, što ih je proživio među njima u Clongowesu i Belvedereu, bio je samo dva puta išiban i, unatoč tome što je to bilo nepravedno, znao je da je i često izmaknuo kazni. Za svih tih godina nikad nije čuo ni od kojeg svog profesora kakvu neumjesnu riječ: učili su ga kršćanski nauk i nukali neka živi dobrim životom, a kad je teško sagriješio baš oni su ga vratili u stanje milosti. Njihova je nazočnost u njega izazivala sumnju u sebe dok je bio nespretni dječak u Clongowesu, a također i dok je zauzimao svoj dvosmisleni položaj u Belvedereu. Taj mu je osjećaj ostao sve do posljednje godine školovanja. Ni jednom nije bio neposlušan, a nije dopuštao ni da ga buntovni drugovi odvrate od njegove uobičajene tihe poslušnosti: čak i kad bi posumnjao u neku tvrdnju kojeg profesora, nikad si nije sebi dopustio slobodu da otvoreno posumnja. U posljednje su vrijeme neka njihova mišljenja zvučala malo djetinjasto u njegovim ušima i u njega izazivala osjećaj tuge i sažaljenja, kao da polagano izlazi iz nekog svijeta na koji se priučio i kao da posljednji put čuje njegov jezik. Kad su se jednog dana neki dječaci skupili oko nekog svećenika pod natkrivenim prostorom blizu kapelice, čuo je kako svećenik govori:

— Vjerujem da je lord Macaulay bio čovjek koji po svoj prilici nije nikad u životu smrtno sagriješio, to jest nije namjerno smrtno sagriješio.

Onda je jedan dječak zapitao svećenika nije li Victor Hugo najveći francuski pisac. Svećenik je odgovorio da Victor Hugo, otkako se okrenuo protiv crkve, nije nikad više pisao ni napola tako dobro kao onda kad je pisao dok je bio katolik.

— Ali ima mnogo uglednih francuskih kritičara — reče svećenik — koji drže da u Victora Hugoa, kako god zacijelo bio velik, nije onako čist francuski stil kao u Louisa Veuillota.

Neznatno rumenilo, što ga je na Stephenovim obrazima podjarila svećenikova aluzija, opet je nestalo, dok su mu oči još uvijek bile mirno uperene u bezbojno nebo. Međutim, neka nemirna sumnja zaleprša amo-tamo u njegovoj duši. Zakrabuljena sjećanja brzo su promicala pred njim: prepoznao je prizore i osobe, premda je bio svjestan da nije razumio neke bitne pojedinosti u njima. Vidio je sebe gdje hoda po igralištu promatrajući sportske igre u Clongowesu i jede *slim jim* iz svoje kape za kriket. Neki su isusovci hodali naokolo po biciklističkoj stazi u društvu gospođa. Odjeci izvjesnih izraza, uobičajenih u Clongowesu, razlijegali su se u zabitnim šupljinama njegova mozga.

Uši su mu osluškivale te daleke odjeke usred tišine sobe za razgovor, kad je postao svjestan da mu se svećenik obraća drukčijim glasom.

— Poslao sam danas po tebe, Stephen, jer sam htio razgovarati s tobom o jednoj vrlo važnoj stvari.

— Da, gospodine.

— Jesi li igda osjetio u sebi neki nutarnji poziv?

Stephen razmakne usnice da bi odgovorio da, a onda nenadano suspregne tu riječ. Svećenik čekajući odgovor doda:

— Mislim, jesi li igda osjetio u sebi, u svojoj duši, želju da stupiš u red. Razmisli.

— Ponekad sam pomislio na to — odvrati Stephen.

Svećenik ispusti iz ruke konopac rebrenice i sklopivši ruke nasloni ozbiljno podbradak na njih kao da razmišlja.

— U kolidžu kao što je ovaj — reče napokon — ima jedan dječak, ili možda dva, tri dječaka koje Bog poziva u vjerski život. Takav se dječak ističe među svojim drugovima pobožnošću, dobrim primjerom što ga pruža drugima. Oni se u njega ugledaju; možda ga drugovi iz bratovštine izaberu prefektom. I ti si, Stephen, takav dječak u ovom kolidžu,

prefekt bratovštine Naše blažene Gospe. Možda si ti onaj dječak u ovom kolidžu kojega je Bog odlučio pozvati k sebi.

Snažan prizvuk ponosa, pojačan ozbiljnošću svećenikova glasa, ubrza kucanje Stephenova srca u znak odgovora.

— Primiti taj poziv — nastavi svećenik — velika je čast kojom svemogući Bog odbaruje čovjeka. Ni jedan kralj ni car na zemlji nemaju moći božjega svećenika. Ni jedan anđeo ili arhanđeo na nebu, ni svetac, čak ni sama blažena Djevica, nemaju moći božjega svećenika: ključnu moć, moć vezanja i rješavanja od grijeha, moć egzorcizma, moć da iz božjih stvorenja istjeruje zle duhove koji njima ovladaju, moć, ovlaštenje da učini da veliki nebeski Bog siđe na oltar i poprimi oblik kruha i vina. Kakve li strahovite moći, Stephen!

Neki plamen ponovno zatreperi na Stephenovu obrazu, dok je u tom ponosnom govoru čuo odjek vlastitih ponosnih premišljanja. Kako li je često zamišljao sebe kao svećenika koji mirno i skrušeno vrši tu strahovitu vlast pred kojom anđeli i sveci iskazuju poštovanje! Njegova je duša voljela u potaji prebirati misli o toj želji. Vidio je sebe, mladog i šutljivog svećenika, kako brzo ulazi u ispovjedaonicu, uspinje se oltarskim stepenicama, kadi tamjanom, prigiba koljeno, izvodi nejasne svećeničke radnje koje su mu se svidjele zbog njihove sličnosti sa stvarnošću i njihove udaljenosti od nje. U tom maglenom životu što ga je proživljavao u mislima poprimao bi glasove i kretnje što ih je zamijetio u različitih svećenika. Prigibao bi koljena postrance kao ovaj, zanjihao bi samo malo kadionicu kao onaj, raskrilio bi svoje misničko ruho kao neki treći dok bi se ponovno okretao k oltaru pošto je blagoslovio narod. A nadasve bi mu se svidjelo da zauzima drugo mjesto u tim mutnim prizorima svoje mašte. Prezao je od dostojanstva misnika, jer mu se nije svidjelo zamišljati da sav taj neodređeni sjaj konačno svede na svoju osobu, ili da mu obredom bude dodijeljena tako jasna i određena služba. Čeznuo je za manje svetim službama, da bude odjeven u levitsko ruho podđakona

pri velikoj misi, da stoji podalje od oltara, zaboravljen od ljudi, leđa pokrivenih naglavnikom, držeći njegovim naborima pliticu, ili da nakon žrtve stoji kao đakon u đalmatici protkanoj zlatom na stepenici ispod misnika, sklopljenih ruku i lica okrenuta k narodu, te da zapjeva recitativ *Ite, missa est.* Ako je igda vidio sebe kao misnika, bilo je to kao na slikama mise u njegovoj dječjoj misnoj slikovnici, u crkvi bez vjernika, samo s anđelom žrtve, pri golom oltaru, uz asistenciju jednog akolita koji je jedva bio mlađi od njega. Samo u neodređenim žrtvenim ili sakramentalnim radnjama kao da je njegova volja željela da se sretne sa stvarnošću: a djelomice ga je upravo nedostatak propisanog obreda uvijek skučavao do nepokretnosti, bilo da je šutnjom sakrivao njegovu srdžbu ili ponos, bilo da je primao samo ono što je sam želio.

Sad je u smjernoj šutnji saslušao svećenikov poziv, a između riječi je još jasnije očuo glas što ga je pozivao neka se približi, nudeći mu otajno znanje i otajnu moć. Onda će doznati kakav je bio grijeh Simona Magusa i za koji to grijeh protiv Duha svetoga nema oproštenja. Doznao bi sakrivene stvari, skrivene drugima, onima koji su začeti i rođeni kao djeca gnjeva. Doznao bi grijehe, grešne želje i grešne misli i grešna djela drugih, slušajući gdje mu ih usnice žena i djevojaka mrmljajući stidno šapuću u njegove uši u ispovjedaonici mračne kapelice: ali njegova bi duša, postavši tajnovito nedodirljiva polaganjem ruku pri njegovu zaređenju, ponovno neokaljana pošla prema bijelom miru oltara. Na njegovim rukama, kojima bi podizao i lomio hostiju, ne bi ostalo ni traga grijehu; na njegovim usnama u molitvi ne bi ostalo ni traga grijeha koji bi bio uzrokom da jede i pije na svoje prokletstvo, ne raspoznajući tijelo Gospodinovo. Čuvao bi svoje otajno znanje i otajnu moć, bezgrešan i nevin: i zauvijek bi bio svećenik po odredbi Melkizedekovoj.

— Sutra ujutro služit ću misu — reče ravnatelj — da bi ti svemogući Bog otkrio Svoju svetu volju. A ti, Stephen, izmoli

devetnicu svom svetom zaštitniku, prvomučeniku koji je vrlo utjecajan u Boga, da bi Bog prosvijetlio tvoj um. Ali moraš biti posve siguran, Stephen, da osjećaš poziv, jer bi bilo strašno kad bi poslije otkrio da ga uopće nemaš. Jednom svećenik, zauvijek svećenik, upamti. Tvoj ti katekizam kazuje da je sakrament Svetoga reda jedan od onih što ih je moguće primiti samo jedanput, jer on u dušu utiskuje neizbrisivi žig što ga nikad nije moguće izbrisati. Treba dobro odvagnuti prije, a ne poslije. To je ozbiljno pitanje, Stephen, jer o njemu može zavisiti spas tvoje besmrtne duše. Ali molit ćemo se Bogu zajedno.

On otvori teška vrata predsoblja i pruži mu ruku kao da mu je već bio drug u duhovnom životu. Stephen iziđe na prostrano odmorište iznad stepenica i osjeti milovanje blagog večernjeg zraka. Prema Findlaterovoj crkvi išla su četiri mladića držeći se pod ruku, zamahujući glavama i stupajući u taktu živahne melodije s harmonike svoga predvodnika. Kao što se to uvijek zbivalo pri prvim nenadanim taktovima, glazba na trenutak razbije sanjarsko tkivo njegova duha, rastopivši ga bezbolno i bešumno kao što iznenadni val rastapa dječje kule od pijeska. Nasmiješivši se otrcanom napjevu, pogleda svećenikovo lice i razabravši na njemu neki neveseli odraz utonula dana, polagano povuče ruku što je mlako prihvatila to druženje.

Kad je sišao niz stepenice slika nevesele maske na pragu kolidža, na kojoj se odrazio utonuli dan, izbrisala je njegovo uznemireno ispitivanje samoga sebe. Zatim je sjena života u kolidžu svojom ozbiljnošću zastrla njegovu svijest. Bio je to ozbiljan i uredan i hladan život što ga je očekivao, život bez materijalnih briga. Zapita se kako će provesti prvu noć novicijata i s kakvim će se užasom probuditi prvo jutro u spavaonici. Sjeti se neugodna zadaha dugih hodnika u Clongowesu i razabere prigušeni šum upaljena plina. Smjesta je svaki dio njegova bića počeo zračiti nemir. Zatim mu bilo počne grozničavo kucati, a žamor besmislenih riječi zbrkano je

gonio amo-tamo njegove sređene mish. Pluća su mu se nadimala i grčila kao da je udisao neki topli vlažni nepodnošljivi zrak, i ponovno osjeti zadah toplog vlažnog zraka što je lebdio u kupalištu u Clongowesu nad sluzavom smeđežutom vodom. Probuđen tim uspomenama, neki se prirodni nagon, jači od odgoja ih pobožnosti, raspirivao u njemu pri svakom približavanju tom životu, prirodni nagon podmukao i neprijateljski, i naoružavao ga protiv pristanka. Odbijali su ga hladnoća i red toga života. Vidio je sebe gdje se diže u jutarnjoj studeni i u redu s drugima silazi na ranu misu i uzalud nastoji molitvama oprijeti se iscrpljujućoj mučnini u želucu. Vidio je sebe gdje sjedi za objedom s ostalim pripadnicima reda u nekom kolidžu. Što se, dakle, zbilo s onom duboko ukorijenjenom plahosti koja ga je priječila da jede ili pije pod tuđim krovom? Što se zbilo s ponosom njegova duha koji je uvijek u njega budio shvaćanje samoga sebe kao bića koje stoji po strani u svakom poretku?

Velečasni Stephen Dedalus, D. I.

Njegovo ime u tom novom životu pretoči mu se pred očima u slova, a tome je slijedila mentalna slika nekog neodređenog lica ili boje lica. Boja je blijedjela, a onda postajala živahna kao neki promjenljivi odsjev mutne ciglastocrvene boje. Je li to ono sirovocrvenkasto rumenilo što ga je tako često viđao u zimska jutra na izbrijanim podbracima svećenika? Lice je bilo bezoko i zlovoljno i pobožno, protkano ružičastom bojom prigušene srdžbe. Nije li to bilo duševno priviđenje lica jednog isusovca kojega su neki dječaci nazivali Ispijeno lice, a drugi Campbell Podmuklica?

U taj je čas prolazio kraj isusovačkog doma u Gardiner Streetu, i rastreseno se zapita koji bi prozor bio njegov, ako igda stupi u red. Onda se začudi neodređenosti svoga pitanja, udaljenosti svoje duše od onoga što je dotle zamišljao njenim svetištem, slabosti te moći što ga je tolike godine držala u redu i poslušnosti, kad Je jednom takav konačni i neopozivi njegov

čin zaprijetio da će zauvijek, u vremenu i vječnosti, uništiti njegovu slobodu. Glas ravnatelja, ističući ponosne zahtjeve crkve i otajstvenost i moć svećeničkog zvanja, tupo je odjekivao u njegovu sjećanju. Duša mu nije bila tamo da to čuje i pozdravi, i znao je sad da se ono nukanje, što ga je slušao, već pretvorilo u neku isprazno formalnu pripovijest. On neće nikad kao svećenik zamahivati kadionicom pred svetohraništem Njegova je sudbina bila kloniti se društvenih ili vjerskih redova. Mudrost svećeničkog poziva nije ga dirnula u živac. Njemu je suđeno da stekne vlastitu mudrost daleko od drugih ili da uči od mudrosti drugih lutajući sam među stupicama svijeta.

Stupice svijeta su putovi grijeha. On će pasti. Još nije pao, ali će u nekom trenutku šaptom pasti. Teško je bilo ne pasti, preteško: i osjeti tihi pad svoje duše, što će se zbiti u nekom trenutku u budućnosti, padat će, pada, ali još nije pala, još je uspravna, ali tek što nije pala.

Prijeđe mostom preko rijeke Tolke i hladno na trenutak skrene pogled prema blijedomodrom svetištu blažene Djevice što je kao ptičja kućica na stupu stajalo usred nekog naselja siromašnih kućica izgrađenog poput zaseoka. Onda, skrenuvši nalijevo, pođe putom što je vodio prema njegovom domu. Slabi kiseli zadah sagnjilog kupusa iz povrtnjaka zapahne ga na uzvisini nad rijekom. Nasmiješi se pomislivši kako će taj nered, loše gospodarenje i zbrka u očevoj kući i mrtvilo biljnog života dobiti bitku u njegovoj duši. Onda mu se kratki smijeh prolomi s usnica pri sjećanju na onog osamljenog težaka u povrtnjaku iza njihove kuće kojega su nazivali čovjekom sa šeširom. Drugi smijeh, što se nakon stanke nastavio na prvi, provalio je iz njega nehotice, kad se sjetio kako je radio čovjek sa šeširom, kako bi redom pogledao na sve četiri strane svijeta, a onda žalosno zabo lopatu u zemlju.

Gurnu nezabravljena vrata trijema i prođe kroz prazni hodnik u kuhinju. Njegova su braća i sestre sjedili poredani oko

stola. Vrijeme za čaj gotovo je već bilo prošlo i samo je ostatak po drugi put prelivena čaja bio na dnu malenih staklenih vrčeva i posudica za marmeladu što su služile umjesto šalica za čaj. Ostavljene korice i grude zašećerena kruha, smeđe od čaja kojim su bile zalivene, ležale su razasute na stolu. Malene lokvice čaja bile su ponegdje na stolu, dok je nož sa slomljenim drškom od slonove kosti bio zaboden u sredinu razmrvljenog voćnog kolača.

Tužni mirni sivomodri odsjaj umirućeg dana prodre kroz prozor i otvorena vrata prekrivši i ublaživši iznenadni osjećaj grižnje savjesti u Stephenovom srcu. Sve što je bilo uskraćeno njima, njemu je, najstarijem, bilo darežljivo pruženo: ali tihi odsjev večeri nije mu na njihovim licima otkrio ni traga ogorčenja.

Sjedne kraj njih za stol i zapita gdje su otac i majka. Netko odgovori:

— Opotipišlipi supu dapa popoglepedapajupu nepekupu kupućupu.

Opet nova selidba! Neki ga je dječak, imenom Fallon, u Belvedereu često znao zapitati glupavo se smijući zašto se tako često sele. Čelo mu se na trenutak podrugljivo namršti sjetivši se ponovo onog glupavog smijeha pitaoca.

Zapita:

— Zašto se opet selimo, ako smijem zapitati?

Ona ista sestra odvrati:

— Jeper ćepe napas vlapasnipik ipizbapacipitipi.

Glas njegova najmlađeg brata s onu stranu stola kraj ognjišta zapjeva napjev *Često u tihoj noći.* Jedan po jedan pridruže se pjesmi, dok je nije zapjevao cijeli zbor glasova. Tako bi pjevali satima, pjesmu za pjesmom, napjev za napjevom, dok se ne bi na obzorju ugasila i posljednja blijeda

zraka svjetlosti, dok se ne bi pojavili prvi tamni noćni oblaci i pala noć.

Čekao je nekoliko trenutaka slušajući, prije nego što se i on pridružio pjesmi. S boli u duši osluškivao je prizvuk umora u njihovim nježnim svježim nedužnim glasovima. Čak prije nego što će krenuti na životni put, već ih je put, činilo se, izmorio.

Slušao je kako je zbor glasova u kuhinji odjekivao i množio se beskrajnom jekom zborova beskrajnih pokoljenja djece: i čuo u svim tim jekama i neki odjek zvuka umora i boli što se ponavljao. Svi su, činilo se, bili siti života i prije nego što su počeli živjeti. I sjeti se da je Newman čuo taj prizvuk i u nesavršenim Vergilijevim stihovima koji *poput glasa same Prirode iskazuju tu bol i umor, a ipak i nadu u bolji život, što je oduvijek bilo životno iskustvo njene djece.*

* * *

Više nije mogao čekati.

Najprije je polagano hodao od vrata Byronove gostionice do ulaza u Clontarfsku kapelicu, od ulaza u Clontarfsku kapelicu do vrata Byronove gostionice i onda opet natrag do kapelice, pa onda opet natrag do gostionice, koračajući vrlo pažljivo po zakrpama na pločniku, a zatim usklađujući ritam koraka s ritmom stihova. Prošao je cijeli sat otkako je njegov otac ušao s Danom Crosbyjem, tutorom, da bi za nj doznao nešto o sveučilištu. Cijeli je sat čekajući koračao amo tamo: ali više nije mogao čekati.

Naglo je krenuo prema Bullu hodajući brzo, kako ga očev oštri zviždduk ne bi mogao pozvati natrag; i za nekoliko je trenutaka prešao zavoj kraj policijske kasarne i bio siguran.

Da, majka se protivila toj zamisli, kako je mogao razabrati po njenoj nehajnoj šutnji. Ali njeno ga je nepovjerenje jače peklo

negoli ponos očev, i hladno je pomislio kako vidi da vjera, što je venula u njegovoj duši, u njenim očima sazrijeva i jača. U njemu je rastao neki nejasni otpor protiv njenog izdajstva i zamračio mu um kao neki oblak: a kad je to prošlo poput oblaka i kad mu je um opet postao vedar i njoj poslušan, nejasno je i bez žaljenja spoznao da je to bilo prvo tiho odvajanje njihovih života.

Sveučilište! Dakle, izmakao je zovu stražara koji su bili čuvari njegova dječaštva i kušali ga zadržati kod sebe, kako bi ostao zavisan o njima i služio njihovim ciljevima. Ponos pa zadovoljstvo uzdizali su ga poput širokih polaganih valova. Cilj za koji je bio rođen da mu služi, a kojega još nije ugledao, poveo ga je u bijeg nekim nevidljivim putom: i sad mu je opet dao znak i pred njim tek što se nisu otvorili novi doživljaji. Učini mu se da čuje zvukove hirovite glazbe što je odskakivala uvis za jedan ton, a prema dolje za smanjenu kvartu, uvis za ton, a prema dolje za veliku tercu, poput trostruko razgranatih plamenova što hirovito jezik za jezikom plamsaju iz ponoćne šume. Bio je to neki vilinski preludij, beskrajan i bezobličan; i kako je postajao bješnji i brži, plamenovi su iskakali iz takta, učini mu se da ispod granja i trave čuje kako jure divlja stvorenja pljušteći nogama poput kiše po lišću. Njihove su noge u tapkavom komešanju prolazile njegovim mozgom, noge zečeva i kunića, noge jelena i košuta i antilopa, sve dok ih više nije čuo, sjećajući se samo neke smione Newmanove kadence: *kojih su noge poput nogu jelenskih, a odozdo ih drže vječne ruke.*

Ljepota ove nejasne slike ponovno mu dozove u pamet dostojanstvo službe što ju je odbio. Za svog je cijelog dječaštva razmišljao o onom što je tako često držao svojom sudbinom, a kad je svanuo čas da se pokori pozivu, okrenuo se poslušavši neki ćudljivi nagon. Sad je od toga prošlo dosta vremena: ulje zaređenja nikad neće pomazati njegovo tijelo. Odbio je. Zašto?

Kod Dollymounta skrene s ceste prema moru i došavši na bijedni drveni most osjeti da mosnice podrhtavaju od bata

nogu u teškim cipelama. Skup kršćanske braće vraćao se iz Bulla i počeo, dva po dva, prelaziti preko mosta. Uskoro se cijeli most tresao i odjekivao. Opora lica prođu kraj njega, dva po dva, pjegava od mora, žuta ili crvena ili plavkasta, i kad ih je htio pogledati mirno i ravnodušno, na njegovu se licu pojavi slabi trag stida i samilosti. Srdit na sebe pokuša sakriti lice od njihovih očiju oborivši pogled u stranu, u plitku nemirnu vodu ispod mosta, ali je ipak tamo vidio odraz njihovih naherenih cilindara i poput vrpce uskih ovratnika i nestegnute duge svećeničke odjeće.

Brat Hickey

Brat Quaid

Brat MacArdle

Brat Keogh

Njihova je pobožnost zacijelo bila slična njihovim imenima, njihovim licima, njihovoj odjeći, i bilo je uzalud što je govorio sam sebi da su njihova skromna i skrušena srca možda platila bogatiji danak pobožnosti nego što je njegov igda bio, dar Bogu deset puta ugodniji od njegove komplicirane pobožnosti. Bilo je uzalud što je nastojao potaknuti sebe da bude velikodušan prema njima, što je sebi govorio da će oni, dođe li on igda na njihova vrata lišen oholosti, izudaran i u prosjačkim prnjama, prema njemu biti velikodušni i ljubiti ga kao same sebe. Napokon je bilo uzalud gorko se uvjeravati, protiv vlastitog nepristranog uvjerenja, da nam zapovijed o ljubavi ne nalaže da svoga bližnjega ljubimo kao sama sebe, istom mjerom i jačinom ljubavi, već da ga ljubimo kao sama sebe istom vrsti ljubavi.

Izvuče neku frazu iz svoje riznice i izusti je tiho:

— Dan šarenih oblaka rođenih iz mora.

Ta izreka i dan i prizor skladno su se spajali. Riječi. Jesu li to njihove boje? On im dopusti da se ražare i izblijede, boja za bojom: zlatna izlaska sunca, crvenosmeda i zelena boja

jabučnjaka, modra valova, sivo obrubljenog runa oblaka. Ne, to nisu bile njihove boje: bilo je to zbog sklada i ravnoteže. Zar on onda više ljubi ritmičko dizanje i padanje riječi nego njihove asocijacije s legendom i bojom? Ili, jer je jednako slaba vida kao i plaha uma, nalazi manje radosti u odrazu žive smislene riječi kroz prizmu raznobojnog i slojevima bogatog jezika negoli u promatranju nekog unutrašnjeg svijeta osebujnih emocija što ih savršeno odražava jasna podatna periodična proza?

Siđe s drhtavog mosta opet na čvrsto tlo. U taj trenutak, kako mu se učini, zrak je zahladio, i pogledavši iskosa prema vodi, ugleda kako ju je nagli udar vjetra potamnio i nenadano namreškao. Neki slabi trzaj pri srcu, neznatni kucaj u grlu ponovno mu rekoše koliko mu se tijelo boji hladnog podljudskog mirisa mora: ipak ne udari preko sprudova slijeva, već nastavi ravno uzduž hrpta hridi što je vodio k ušću rijeke.

Zastrta sunčana svjetlost blijedo osvijetli sivu plohu vode, gdje je rijeka tvorila zaljev. U daljini uzduž toka polagane Liffey vitki su jarboli šarali nebo, a još dalje mutne se građevine grada dizale naherene u sumaglici. Poput prizora na nekom izblijedjelom zidnom sagu, drevnom kao što je čovjekov umor, prikaže mu se slika sedmoga grada kršćanstva u bezvremenu zraku, ne starijeg ni umornijeg ni strpljivijeg u podložnosti nego što je bio u danima *thingmotea.* Obeshrabren digne pogled prema šarenim oblacima rođenim iz mora, što su polagano plutali. Putovali su nebeskom pustinjom, nomadska gomila u pokretu, putovali su visoko nad Irskom prema zapadu. Evropa, odakle su došli, ležala je tamo iza Irskog mora, Evropa tuđih jezika i dolina i šumskih pojasa i tvrđavica i naroda okruženih šančevima i svrstanih u okruge. Razabere u sebi neku zbrkanu glazbu kao od uspomena i imena kojih je gotovo bio svjestan, ali ih čak ni na trenutak nije mogao uhvatiti; onda kao da je glazba nestajala, nestajala, nestajala: i kao da je od svakog zvuka one nejasne glazbe što je nestajala neprestano ispadao po jedan otegnuti glas dozivajući, probijajući poput kakve zvijezde

sumrak tišine. Opet! Opet! Opet! Neki je glas van svijeta dozivao:

— Hej, Stephanos!

— Evo onoga Dedalusa!

— Ao!... Ej, prestani, Dwyer, kažem ti, ili ću te raspaliti po gubici... Ao!

— Dobro je, Towser! Uroni ga!

— Ovamo, Dedalus! Bous Stephanoumenos! Bous Stephaneforos!

— Uroni ga! Neka se naloče, Towser!

— U pomoć! U pomoć!... Ao!

Sve ih prepozna po glasu prije nego što je razabrao njihova lica. Već samo gledajući ovaj metež mokre golotinje osjeti studen do kostiju. Njihova tijela, bijela poput leševa ili obasjana blijedozlatnom svjetlošću ili ranjavo opaljena suncem, bljeŝtala su mokra od mora. Kamen s kojega su skakali, učvršćen grubim potpornjima i zanjihan pri svakom njihovom skoku i grubo istesano kamenje kosog nasipa na koji su se penjali u svojoj surovoj igri blještahu hladnim vlažnim sjajem. Ručnici, kojima su se udarali po tijelima, bili su natopljeni hladnim morem: i zamršena im je kosa bila sva mokra od studene slane vode.

Zastane odazvavši se njihovu dozivanju i uzvraćajući umjerenim riječima njihovo zadirkivanje. Kako li su se činili beznačajni: Shuley bez svog visokog nezakopčanog ovratnika, Ennis bez grimiznog pojasa sa zmijolikom kopčom, a Connolly bez svog norfolkškog kaputa s bočnim džepovima bez zaklopca! Bilo je mučno gledati ih, i kao ubod mačem boljelo je gledati znakove mladićke dobi što su njihovu bijednu golotinju činili odvratnom. Možda su u vrevi i galami tražili utočište od tajnog straha u svojim dušama. Ali on, od njih po strani i

šutljiv, sjeti se kakav je strah osjećao pred zagonetkom svoga tijela.

— Stephanos Dedalos! Bous Stephanoumenos! Bous Steophaneforos!

Njihovo zadirkivanje nije mu bilo novo, a sad je laskalo njegovoj blagoj ponosnoj samostalnosti. Sad mu se, kao nigda prije, njegovo neobično ime učinilo proročanskim. Sivi se topli zrak činio tako beskrajan, vlastito raspoloženje tako fluidno i bezlično da su mu se sva vremena činila kao jedno. Malo prije je kroz koprenu zamagljenog grada izvirio duh drevnog kraljevstva Danskog. Sad, pri imenu onog mitskog izumitelja, kao da je čuo šum nejasnih valova i vidio neki krilati lik što leti nad valovima polagano se uspinjući u zrak. Što je to značilo? Je li to neobični crtež na početku stranice neke srednjovjekovne knjige proročanstava i simbola, čovjek leteći poput sokola prema suncu nad morem, proročanstvo o cilju za koji je bio rođen da mu služi i kojem je težio kroz maglu djetinjstva i dječaštva, simbol umjetnika koji u svojoj radionici od trome zemljine tvari iznova stvara novo neopipljivo neuništivo biće koje se diže nebu pod oblake?

Srce mu zatrepta; dah mu se ubrza i neki divlji duh obuzme mu udove kao da leti prema suncu. Srce mu zatrepta u nekoj ekstazi straha, a duša poleti. Duša poleti nekakvim zrakom izvan svijeta, a tijelo što ga je poznavao očisti se u jednom dahu i oslobodi neizvjesnosti i postane sjajno i pomiješa se s elementom duha. Od ekstaze leta zažare mu se oči, i dah podivlja, a udovi šibani vjetrom zadršću i podivljaju i zabliješte.

— Jedan! Dva! ... Pazi!

— O, bogamu, utapljam se!

— Jedan! Dva! Tri, i kreni!

— Sad ću ja! Sad ću ja! — Jedan! ... Uh!

— Stephaneforos!

Grlo ga zaboli od želje da glasno vikne, da ispusti kliktaj sokola ili orla u visini, da svoje oslobođenje prodorno krikne u vjetar. To je bio zov života njegovoj duši, a ne tupi surovi glas svijeta dužnosti i očaja, ne onaj neljudski glas što ga poziva na blijedu oltarsku službu. Trenutak divljega leta oslobodi ga, a pobjedonosni krik što su ga zatomile njegove usnice, rascijepi mu mozak.

— Stephaneforos!

Što li su oni sad bili nego mrtvački pokrovi streseni sa smrtnog tijela — strah u kojem se kretao dan i noć, neizvjesnost što ga je okruživala, stid što ga je ponizivao iznutra i izvana — mrtvački pokrovi, grobna posteljina?

Njegova je duša ustala iz groba dječaštva, odbacivši svoje grobno ruho. Da! Da! Da! On će, kao veliki izumitelj čije nosi ime, ponosno stvoriti od slobode i snage svoje duše nešto živo, novo, što se uzvija u visine, i lijepo, neopipljivo, neuništivo.

Uzbuđeno skoči s kamena, jer više nije mogao obuzdati plamen u svojoj krvi. Osjeti da su mu se užari obrazi, a u grlu zatreperila pjesma. Noge su mu žudile za hodanjem, goreći da krenu na kraj svijeta. Srce kao da mu je vikalo: Naprijed! Naprijed! Večer će se zgusnuti nad morem, noć će se spustiti na ravnice, zora će zaruditi pred putnikom i otkriti mu strana polja i brežuljke i lica. Kamo?

Pogleda na sjever prema Howthu. More se na plićini uz nasip spustilo ispod crte od morske trave i već je uzduž obale brzo opadala plima. Već je dugi obli pješčani humak ležao topao i suh usred valića. Tu i tamo sjali su nad osekom topli pješčani otoci, a oko otoka i dugih humaka i u plitkoj struji uz obalu gacali su kopajući lagano i šareno odjeveni likovi.

U času je bio bosonog, složene je čarape turnuo u džepove, dok su mu se platnene cipele zauzlanih vezica ljuljale obješene preko ramena: i odabravši među naplavinama u hridima šiljasti prut izjeden solju, mučno se spusti niz kosinu nasipa.

Uz žal je tekao dugi potočić: i polagano gacajući uz njegov tijek čudio se morskoj travi što ju je neprestano nosila struja. Smaragdna i crna i crvenosmeđa i maslinasta kretala se ispod površine njišući se i prevrćući. Voda potočića bila je crna od beskrajnog nanošenja trave odražavajući oblake što su plovili visoko gore. Oblaci su tiho plovili nad njim, a morska je trava tiho plovila ispod njega; i sivi je topli zrak bio tih: a u njegovim je žilama pjevao neki novi divlji život.

Gdje li je sad bilo njegovo dječaštvo? Gdje li je bila duša što se opirala svojoj sudbini da bi mozgala sama o sramoti svojih rana i da bi je u njenom domu prljavštine i izlika okitio kao kraljicu izblijedjelim mrtvačkim pokrovima i vijencima što su venuli od dodira? Ili, gdje je on?

Bio je sam. Neopažen, sretan i blizu divljeg srca života. Bio je sam i mlad i uporan i hrabar, sam u pustoši divljeg zraka i ustajale vode i berbe morskih školjaka i trave i zastrte sive sunčane svjetlosti i lagano šareno odjevenih likova, djece i djevojaka, i dječjih i djevojačkih glasova u zraku.

Neka je djevojka stajala pred njim usred struje, sama i tiha, nepomično gledajući prema moru. Činilo se kao da se nekom čarolijom preobrazila u lik neobične i lijepe morske ptice. Njene duge vitke bose noge bile su nježne kao ždralove, i čiste, osim tamo gdje se smaragdna pruga morske trave oblikovala poput nekog znaka na koži. Stegna, punija i blago obojena poput slonove kosti, bila su joj gola gotovo do bokova gdje su bijele rese njenih gaćica podsjećale na nježno bijelo perje. Škriljastomodra suknja bila joj je smjelo nabrana oko struka i straga visila poput lastina repa. Grudi su joj bile nježne kao u ptice i malene, malene i nježne kao grudi golubice tamna perja. Ali njezina je duga plava kosa bila djevojačka, i djevojačko, dotaknuto čudom smrtne ljepote, bilo joj je lice.

Bila je sama i tiha, nepomično gledajući prema moru; a kad je osjetila njegovu nazočnost i divljenje njegovih očiju, okrenula mu je svoje oči tiho podnoseći njegov pogled, bez stida ili

raskalašenosti. Dugo je, dugo podnosila njegov pogled, a onda mirno odvratila oči od njega i upravila ih k struji, blago miješajući vodu nogom amo-tamo. Prvi slabi šum vode, što se blago pomaknula, razbije tišinu, tih i nejasan i šaptav, tih poput zvona u snu; amo-tamo, amo-tamo: i neznatno rumenilo zatrepta na njenom obrazu. ‘

— Nebeski Bože! — krikne Stephenova duša prepuna profane radosti.

Naglo se okrene od nje i krene žalom. Obrazi su mu bili užareni; tijelo uzbuđeno; udovi uzdrhtali. Hodao je dalje i dalje i dalje i dalje, daleko po pijesku, divlje pjevajući moru, vičući pozdravljao advent života što ga je dozivao.

Njena je slika zauvijek ušla u njegovu dušu i nijedna riječ nije narušila svetu šutnju njegova zanosa. Njene su ga oči dozivale, i duša mu je poskočila na taj zov. Živjeti, zabluditi, pasti, trijumfirati, nanovo stvarati život iz života! Prikaže mu se neki divlji anđeo, anđeo smrtne zemaljske mladosti i ljepote, neki poslanik iz lijepih dvora života, da pred njim u trenutku zanosa otvori vrata svih putova zablude i krasote. Dalje i dalje i dalje i dalje!

Nenadano zastane i u tišini začuje svoje srce. Koliko li je daleko odšetao? Koliko je sati?

Blizu njega nije bilo ni jednog ljudskog lika, do njega nije zrakom dopirao nikakav zvuk. Ali upravo je nadolazila plima, a dan je blijedio. Okrene se prema kopnu i potrči prema obali i, trčeći uza strmi žal, ne obazirući se na oštri šljunak, nađe neko pješčano utočište okruženo obraslim pješčanim uzvisinama, te tu legne kako bi večernji mir i tišina smirili pobunu njegove krvi.

Iznad sebe osjeti golemi ravnodušni svod i tihe ophodnje nebeskih tijela; a zemlja pod njim, zemlja što ga je nosila, privine ga na svoje grudi.

Sklopi oči u snenoj klonulosti. Očni kapci mu zatreptaju kao da su osjetili golemo kružno kretanje zemlje i njenih promatrača, zatreptaju kao da su osjetili neobičnu svjetlost nekog novog svijeta. Duša mu se gubila u nekom novom svijetu, fantastičnom, nejasnom, neizvjesnom kao pod morem, ispresijecanom mutnim likovima i stvorovima. Neki svijet, neko svjetlucanje ili neki cvijet? Svjetlucanje i treperenje, treperenje i otkrivanje, neki lom svjetla, otvaranje cvijeta — širilo se to samo sobom u beskrajnom slijedu, razbijalo u jarkom grimizu i otvaralo i nestajalo u najbljeđoj ružičastoj boji, list za listom i val svjetlosti za valom svjetlosti, preplavljujući cijelo nebo svojim blagim rumenilom, rumenilom što je postajalo sve tamnije.

Već se bila spustila večer kad se probudio, a pijesak i suha trava njegova ležaja više nisu bili topli. Polagano ustane i sjetivši se svoga zanosnog sna uzdahne od golema užitka.

Uspne se na vrh pješčanog humka i ogleda se. Večer je pala. Rub mladog mjeseca rasijekao je blijedu pustoš neba poput ruba srebrnog koluta ukopanog u sivi pijesak; a plima je brzo nadolazila prema kopnu uz tihi šapat svojih valova, pretvarajući u otoke nekoliko posljednjih likova u dalekim lokvama.

V

Iskapi treću šalicu vodnjikava čaja i počne žvakati kore pržena kruha što su ležale razasute kraj njega, buljeći u tamnu tekućinu lončića. Žuta iscjedina kao da je bila pokupljena u kakvoj kaljužnoj rupi, a lokvica pod lončićem dozove mu u sjećanje tamnu smeđežutu vodu kupališta u Clongowesu. Upravo je pregledao kutiju sa založnicama što mu je stajala uz lakat, i dokono redom uzimao masnim prstima modre i bijele potvrde, neuredno ispisane i posušene pijeskom i previjene, s imenima zalagača, primjerice Daly ili MacEvoy.

1 par čizmica

1 tamni kaput

3 predmeta i rublje

1 muške hlače

Onda ih odgurne u stranu i zamišljeno se zagleda u poklopac kutije zamrljan tragovima ušiju, te rastreseno zapita:

— Koliko sat ide naprijed?

Njegova majka uspravi uleknutu budilicu što je ležala prevrnuta na bok posred okvira kuhinjskog kamina, a njen brojčanik je pokazivao petnaest do dvanaest, i onda je opet polegne na bok.

— Jedan sat i dvadeset i pet minuta — odvrati ona. — Sad je točno deset i dvadeset. Bog zna zašto ne pokušaš točno dolaziti na predavanja.

— Ulij mi vode da se umijem — reče Stephen.

— Katey, ulij vodu da se Stephen umije.

— Boody, ulij vodu da se Stephen umije.

— Ne mogu, upravo idem po plavilo. Ulij je ti, Maggie.

Pošto je emajlirana posuda bila namještena u udubinu izljeva i stara rukavica za umivanje bačena na njen rub, on dopusti majci da mu istrlja vrat i pročeprka po udubinama ušiju i po naborima oko nosnica.

— Da, doista je žalosno — reče ona — kad je student sveučilišta tako prljav da ga majka mora prati.

— Ali tebi je to drago — odgovori mirno Stephen. S gornjeg se kata začuje oštar zvižduk, i majka mu baci u ruke neki vlažni haljetak rekavši:

— Sam se obriši i, za boga miloga, požuri.

Drugi prodorni zvižduk, srdito otegnut, privuče jednu od djevojaka do podnožja stepenica.

— Da, oče?

— Je li ona lijena kuja od tvoga brata već otišla?

— Da, oče.

— Sigurno?

— Da, oče.

— Hm!

Djevojka se vrati dajući mu znakove da požuri i brzo iziđe na stražnja vrata. Stephen se nasmije i reče:

— U njega je čudna predodžba o rodovima, ako misli da je kuja muškoga roda.

— Ah, to je sablažnjivo sramotno po tebe, Stephen — reče njegova majka — još ćeš požaliti dan kad si onamo zakoračio nogom. Znam koliko si se otad izmijenio.

— Svima želim dobro jutro — reče Stephen smiješeći se i dobaci im poljubac za rastanak poljubivši vrhove svojih prstiju.

Prolaz između vrtova bio je natopljen vodom, i dok je polagano prolazio hodajući između hrpa mokroga smeća začuje neku ludu opaticu gdje vrišti iza zida ludnice za opatice.

— Isuse! O Isuse! Isuse!

Srditim trzajem glave otrese iz ušiju taj zvuk i požuri se spotičući se o istrule otpatke, dok ga je za srce već ujela bol od gnušanja i ogorčenja. Očev zvižduk, majčino gunđanje, vrisak nevidljive luđakinje bili su premnogi zvukovi što su ga vrijeđali i prijetili mu ponizujući njegov mladenački ponos. Proklinjući istjera iz srca i njihov odjek: ali idući niz prilaz i osjećajući kako ga kroz mokro granje stabala obasjava siva jutarnja svjetlost, i mirišući neobični divlji miris vlažnoga lišća i kore, duša mu se oslobodi jada.

Stabla u prilazu, puna kiše, probude u njega, kao uvijek, sjećanje na djevojke i žene u komadima Gerharta Hauptmanna; a sjećanje na njihove blijede jade i miomiris što se širio od mokrih grana združe se u neko raspoloženje tihe radosti. Počelo je njegovo jutarnje pješačenje kroz grad, i unaprijed je znao da će prolazeći kraj blatnjava zemljišta u Fairviewu pomisliti na samostansku srebrom protkanu Newmanovu prozu, da će se hodajući North Strand Roadom, dokono gledajući izloge trgovina namirnicama sjetiti mračnog raspoloženja Guida Cavalcantija i nasmiješiti, da će prolazeći kraj Bairdove klesarske radionice na Talbot Placeu kroza nj prostrujati Ibsenov duh poput živahna vjetra, duh jogunaste dječačke ljepote, i da će prošavši kraj neke prljave trgovine pomorskim potrepštinama iza Liffeya u sebi ponoviti pjesmu Bena Jonsona koja počinje:

Ne bijah umorniji tamo gdjeno ležah

Kad bi mu se duh umorio od traženja biti ljepote u nezemaljskim riječima Aristotela ili Akvinca, često bi prešao zbog zadovoljstva na otmjene pjesme elizabetinaca. Njegov je duh, u odjeći sumnjičava redovnika, često stajao u sjeni ispod prozora toga doba slušajući ozbiljnu i podrugljivu glazbu

lentaša ili prostodušan smijeh namiguša, dok ne bi kakav preprostački smijeh, koja vremenom zamagljena riječ o razuzdanosti i lažnoj kreposti žacnula njegov redovnički ponos i otjerala ga iz njegova skrovišta.

Znanost, uz koju je, kako su vjerovali, mozgajući provodio dane, te ga otela mladenačkom društvu, bila je samo zbirka tanahnih izreka iz Aristotelove poetike i psihologije i neki *Sinopsis Philosophiae Scholasticae ad mentem divi Thomae.* Njegovo se umovanje sastojalo od neke sutonske sumnje i nepouzdanja u samoga sebe, osvijetljene na trenutke munjama spoznaje, ali munjama tako jasna sjaja da je u tim trenucima svijet propadao pod njegovim nogama kao da je bio uništen vatrom: a nakon toga bi mu jezik otešćao i on je dočekivao poglede drugih očima bez odgovora, jer je osjećao da se duh ljepote omotao oko njega poput ogrtača i da je barem u snovima upoznao plemenitost. Međutim, kad bi ga taj kratki ponos šutnje opet napustio, bio je zadovoljan što se još uvijek nalazi usred običnog života te bez straha i laka srca prolazi svojim putom među prljavštinom i bukom i nehajem grada.

Kraj drvene pregrade uz kanal ugleda sušičavca, lica kao u lutke i sa šeširom bez oboda, koji je sitnim koracima dolazio prema njemu niz kosinu mosta, čvrsto zakopčana čokoladnosmeđeg ogrtača, i držeći svoj smotani kišobran koji pedalj ili dva daleko od sebe poput vilinskih rašlja. Zacijelo je jedanaest, pomisli, i zagleda se u mljekarstvo da vidi koje je doba. Sat u mljekarstvu mu pokaže da je pet minuta do pet, ali okrenuvši se razabere blizu sebe neki nevidljivi sat što je brzom točnošću otkucavao jedanaest udaraca. Začuvši to nasmije se, jer ga je to podsjetilo na MacCanna, i on ga ugleda — zdepasti lik u lovačkom kaputu i jahaćim hlačama, s plavom šiljastom bradicom — gdje stoji na vjetru na Hopkinsovu uglu i začuje njegove riječi:

— Ti si, Dedalus, nesocijalno biće uvučeno u se. Ja nisam. Ja sam demokrat: i ja ću raditi i djelovati za društvenu slobodu i

jednakost svih klasa i spolova u budućim Sjedinjenim državama Evrope.

Jedanaest! Dakle, zakasnio je i na to predavanje. Koji je to dan u tjednu? Zastane kod prodavača novina da pročita glavni naslov na plakatu. Četvrtak. Deset do jedanaest engleski; jedanaest do dvanaest francuski; dvanaest do jedan fizika. Zamisli sebi predavanje iz engleskog i čak se na tu udaljenost osjeti nemiran i bespomoćan. Vidio je skrušeno sagnute glave svojih kolega kako u svoje bilježnice unose glavne točke što su ih morali zapisati, nominalne definicije, esencijalne definicije i primjere, ili datume rođenja i smrti, glavna djela, povoljnu kritičku ocjenu uz nepovoljnu. Njegova glava nije bila sagnuta, jer su mu misli odlutale, i bilo da je promatrao mali skup studenata ili kroz prozor zapuštene vrtove, salijetao ga je neki miris tužne podrumske vlage truleža. Druga glava, pred njim zdesna u prvim klupama, lebdjela je ravno nad glavama sagnutih drugova poput glave nekog svećenika koji se bez poniznosti moli pred svetohraništem za skrušene vjernike oko sebe. Zašto nije nikad mogao, kad bi pomislio na Cranlyja, u duhu zamisliti cijelu priliku njegova tijela, već samo sliku glave i lica? Čak sad, pred sivim zastorom jutra, pred sobom je vidio poput prikaze iz sna lice odrubljene glave i posmrtnu masku čela okrunjena žilavom crnom uspravnom kosom kao željeznom krunom. To je bilo svećeničko lice, svećeničko zbog bljedila, nosa širokih nosnica, sjena ispod očiju i uzduž čeljusti, svećeničko zbog dugih i beskrvnih usnica neznatno nasmiješenih: i Stephen je, naglo se sjetivši kako je pripovijedao Cranlyju o svoj uzbuđenosti i nemiru i čežnjama svoje duše, dan za danom i noć na noć, našto je umjesto odgovora dočekao samo pozornu šutnju svoga prijatelja, kazao sebi da je to bilo lice grešnog svećenika koji je čuo ispovijed onih kojima nije bio ovlašten dati oprost od grijeha, ali je, opet u sjećanju, osjetio pogled onih tamnih ženskih očiju.

Kroz tu je sliku razabrao bljesak neke čudnovate tamne spilje spekulacije, ali se najednom odvratio od nje osjetivši da još nije vrijeme da stupi u nju. Međutim mu se učinilo da je noćna sjena ravnodušnosti njegova prijatelja širila zrakom oko njega neke rijetke i smrtonosne pare, i opazi kako se od jedne do druge slučajne riječi letimice ogledava desno i lijevo, zapanjen što su one bile tako tiho lišene svog trenutnog smisla, dok se nije svaki jadni natpis na trgovini nametnuo njegovu umu poput riječi kakve bajalice, i njegova se duša zgrči uzdišući od starosti, dok je hodao dalje putom među hrpama mrtva jezika. Vlastita svijest o jeziku istekla mu je iz mozga kapljući riječima što su se družile i razdruživale u jogunastom ritmu.

Taj bršljan se po zidu vere
Po zidu vere se i stere
Po zidu se bršljan vere
Žuti bršljan svud se stere
Bršljan bršljan uza zid

Je li igda itko čuo takvu glupost? Svemogući Bože! Tko li je igda čuo za žuti bršljan što se vere po nekom zidu? Žuti bršljen: to je posve u redu. I žuta slonova kost. A kako bi bilo: pršljen od slonove kosti?

Ta riječ sad zasja u njegovom mozgu, jasnija i sjajnija od ikoje slonove kosti ispiljene od prugastih slonovih kljova. *Slonova kost, ivory, ivoire, avorio, ebur*. Jedan od prvih primjera što ga je naučio na latinskom glasio je: *India mittit ebur*; i sjeti se oštroumnog sjevernjačkog lica rektora koji ga je učio prevoditi Ovidijeve *Metamorfoze* biranim engleskim jezikom kako je poprimilo čudnovati izgled pri spominjanju odgojene svinje i ugojene djece. Ono malo što je znao o zakonima latinskog stiha

naučio je iz neke otrcane knjige što ju je napisao neki portugalski svećenik.

Contrahit orator, variant in carmine vates. Krize i pobjede i raskoli u rimskoj povijesti bili su mu predavani plitkim riječima *in tanto discrimine*, i kušao je zaviriti u socijalni život grada gradova kroz riječi *implere ollam denariorum* što ih je rektor zvučno preveo: punjenje lonca denarima. Stranice njegova vremenom otrcana Horacija nikad nisu bile hladne kad bi ih dodirnuo, čak ni onda kad su mu prsti bili hladni: to su bile ljudske stranice: i prije pedeset godina njima su listali ljudski prsti Johna Duncana Inverarityja i njegova brata Williama Malcolma Inverarityja. Da, to su bila plemenita imena na tamnom listu na početku knjige, i ti su sumorni stihovi čak tako jadnom latincu kao što je on bili tako miomirisni kao da su sve te godine ležali među mirtom i lavandom i sporišom; međutim ga je ipak boljelo, kad bi pomislio da on nikad neće biti drugo nego plašljivi gost na gozbi svjetske kulture i da ona redovnička naobrazba, u granicama koje je nastojao skovati neku estetsku filozofiju, nije u doba u kojem je on živio bila cijenjena više od tajanstvena i neobična nerazumljivog govora heraldike i sokolarstva.

Sivi blok Trinityja, njemu slijeva, postavljen nespretno usred gradskog nehaja poput velikog tamnog dragulja u nekom neodgovarajućem prstenu, pritisne mu duh; i dok je na sve načine nastojao osloboditi noge od okova preobražene savjesti, stigne do smiješnog kipa irskog nacionalnog pjesnika.

Pogleda ga bez srdžbe: jer unatoč tromosti tijela i duše, što je puzala uz kip poput nevidljive gamadi, uz teške noge i gore uz nabore ogrtača i oko servilne glave, činilo se da je kip ponizno svjestan svoje nedostojnosti. Bio je to Firbolg u posuđenom ogrtaču nekog milezijanca; i on se sjeti svog prijatelja Davina, seljaka-studenta. Tako ga je nazivao od šale, ali mladi je to seljak primao vedro govoreći:

— Nastavi, Stevie, u mene je trijezna glava, kažem ti. Nazivaj me kako hoćeš.

Stephen je bio dirnut kad je po prvi put čuo taj prisni oblik svog krsnog imena s usnica svoga prijatelja, jer je u razgovoru s drugima bio jednako formalan kao što su oni bili s njim. Često se, sjedeći u Davinovim sobama u Grantham Streetu, čudio prijateljevim čvrstim cipelama što su par do para stajale uza zid, i recitirao prijateljevu priprostom uhu tuđe stihove i ritmove koji su poput koprene zastirali njegove čežnje i tuge — neotesani firbolgški duh slušatelja privlačio je njegov duh, a ipak ga odbijao, privlačeći ga tihom prirodnom uljudnom pažnjom ili neobičnim obratima drevnog engleskog govora ili snagom njegova uživanja u gruboj tjelesnoj vještini — Davin je, naime, bio učenik Gaela Michaela Cusacka — i odbijajući ga brzo i naglo neotesanošću razuma ili tupošću osjećaja ili mutnim izrazom straha u očima, duševnog straha izgladnjelog irskog sela u kojem je večernje zvono još uvijek izazivalo strah.

Usporedo s uspomenama na junačka djela svoga strica, atleta Mata Davina, mladi je seljak obožavao tužnu legendu Irske. Njegovi su ga kolege, u nastojanju da jednolični život u kolidžu po svaku cijenu dobije neku važnost, voljeli smatrati mladim fenijancem. Dadilja ga je naučila irski i njegovu sirovu maštu oblikovala isprekidanim svjetlima irskog mita. Prema tom mitu, u kojem još ni jedan individualni um nije nikad povukao ni crtu ljepote, i prema njegovim glomaznim pričama, što su se dijelile u cikluse, on je imao isti stav kao i prema rimokatoličkoj vjeri, stav tupoglava čestita sluge. Protiv svake misli ili osjećaja što su do njega stizali iz Engleske ili putem engleske kulture njegov se um naoružao poslušnošću lozinci: a od svijeta što se prostirao s onu stranu Engleske znao je samo za francusku legiju stranaca u kojoj će, govorio je, služiti.

Povezujući tu ambiciju s mladićevom sposobnošću shvaćanja šale, Stephen ga je često nazivao pitomom guskom: i u tom je nazivu bila čak neka oštrica razdraženosti uperena

protiv onog prijateljevog opiranja jeziku i djelu, i ta je razdraženost, činilo se, vrlo često stajala između Stephenova uma željna razmišljanja i skrivenih putova irskog života.

Jedne je večeri mladi seljak, čiji je duh bio potaknut snažnim ili raskošnim jezikom kojim se Stephen poslužio da bi se spasio od hladne šutnje intelektualne pobune, izazvao u Stephenovom duhu neobičnu viziju. Njih su dvojica polagano hodali prema Davinovom stanu mračnim ulicama siromašnijih Židova.

— Meni se, Stevie, prošle jeseni, pred zimu, nešto dogodilo, i to nisam nikad ispripovjedio ni živoj duši, i ti si sad prva osoba kojoj sam to igda kazao. Ne sjećam se je li to bilo u listopadu ili studenom. Bilo je u listopadu, jer se to zbilo prije nego što sam došao ovamo da se upišem u tečaj za prijemni ispit.

Stephen okrene nasmiješene oči prema prijateljevu licu, polaskan njegovim povjerenjem i osjetivši sklonost prema govornikovu priprostom naglasku.

— Tog cijelog dana nisam bio kod kuće, bio sam tamo u Buttevantu... ne znam znaš li gdje je to... na utakmici u hurlingu[5] između »Rođenih« iz Crokea i »Neustrašivih« iz Thurlesa, i bogami, Stevie, to je bila žestoka borba. Mojeg su prvog bratića Fonsyja Davina, koji je taj dan čuvao vrata Limeričana, ali je pola utakmice igrao u navalnom redu i derao se kao lud, svukli do kože. Nikad neću zaboraviti taj dan. Jedan je od igrača iz Crokea strahovito zamahnuo prema njemu svojim *camannom* i, kunem se Bogom, umalo ga nije pogodio u sljepoočicu. Oh, poštenja mi, da ga je palica zahvatila, ovaj put bi ga ubio.

— Drago mi je što je izmaknuo — reče Stephen nasmijavši se — ali to zacijelo nije ono neobično što ti se dogodilo?

---

[5] Hurling, vrsta irske igre loptom (Op. ur.)

— Da, držim da te to ne zanima, ali je ipak nakon utakmice bilo toliko gužve da sam zakasnio na vlak kući, i nisam mogao naći nikakvih kola da me povezu jer, kako je sudbina htjela, taj isti dan bio je u Castletownrocheu neki masovni zbor, pa su sva kola iz okolice bila tamo. Tako nije bilo druge već ostati preko noći ili se zaputiti pješice. Krenuo sam, dakle, pješice i hodao, i kad sam stigao u ballyhouraska brda snoćalo se; to je više od deset milja od Kilmallocka, a odanle vodi duga pusta cesta. Uzduž te ceste nećeš zamijetiti ni traga nekoj kršćanskoj kući ni čuti ikakva zvuka. Bilo je mračno kao u rogu. Zastao sam jedanput ili dvaput ispod kakvog grma da bih ražario lulu, i da rosa nije bila tako obilna ispružio bih se i odspavao. Napokon, iza nekog zavoja ceste, zapazih malenu kolibu rasvijetljena prozora. Uspeh se do nje i pokucah na vrata. Neki glas zapita tko je, a ja odvratih da sam bio na utakmici u Buttevantu i da se pješice vraćam, te da bih bio zahvalan kad bio dobio čašu vode. Nakon nekog vremena vrata otvori neka mlada žena i donese mi veliki vrč mlijeka. Bila je napol rezodjenuta, kao da se upravo spremala u postelju kad sam pokucao, i raspuštene kose; i pomislih s obzirom na njeno obličje i na nešto u njenom pogledu da zacijelo nosi u sebi dijete. Prilično je dugo sa mnom razgovarala na vratima, i to mi se učinilo neobičnim, jer su joj grudi i ramena bili otkriveni. Zapitala me jesam li umoran i ne bih li tu noć htio ostati tamo. Kazala je da je sama u kući i da joj je muž jutros otišao u Queenstown da otprati svoju sestru. I za cijelo vrijeme što je govorila, Stevie, oči su joj bile uperene u moje lice, i stajala je tako blizu mene da sam čuo kako diše. Kad sam joj napokon vratio vrč, uhvatila mi je ruku da me povuče preko praga u kuću rekavši: *Uđi i ostani ovu noć ovdje. Ne moraš se bojati. Nema nikoga osim nas dvoje...* Nisam ušao, Stevie. Zahvalih joj se, te sav u groznici opet pođoh svojim putom. Pri prvom se zavoju okrenuh, a ona je stajala na vratima.

Posljednje riječi Davinove pripovijesti odzvanjale su mu u sjećanju, a lik je žene u pripovijesti poprimio obličje odrazujući

se u drugim likovima seljačkih žena koje je vidio gdje stoje na vratima u Claneu kad su prolazila školska kola — bio je to tip njene rase i njegove, duša poput šišmišove, u koje se u tami i tajnosti i samoći probudila svijest o sebi, te očima i glasom i kretnjom žene bez zlih namjera poziva stranca u svoju postelju.

Neka ga ruka uhvati za nadlakticu, a mladenački glas vikne:

— Ah, gospodine, evo vaše djevojke, gospodine. Danas ste prvi kupac, gospodine. Kupite ovu ljupku kiticu. Hoćete li, gospodine?

Plavo cvijeće što ga je podigla prema njemu i njene mlade modre oči učine mu se na trenutak slikom bezazlenosti; i zastao je, dok se ta slika nije rasplinula, i on ugleda samo njenu otrcanu haljinu i vlažnu raščupanu kosu i nestašno lice.

— Hajdete, gospodine! Ne zanemarite svoju djevojku, gospodine!

— Nemam novaca — reče Stephen.

— Kupite ovo ljupko cvijeće, gospodine. Samo jedan penny.

— Nisi li čula što sam kazao? — zapita Stephen sagnuvši se k njoj. — Kazao sam da nemam novaca. Ponovno ti kažem.

— Ali zacijelo ćete imati jednog dana, gospodine, ako Bog da — odvrati djevojka nakon jednog trenutka.

— Možda — reče Stephen — ali ne mislim da je to vjerojatno.

Brzo ode dalje bojeći se da bi se njena prisnost mogla pretvoriti u peckanje, i želeći da se makne prije nego što ona ponudi svoju robu drugome, kakvom turistu iz Engleske ili kojem studentu iz Trinityja. Grafton Street, duž koje je hodao, produžila je ovaj trenutak malodušnog siromaštva. U kolnik je na vrhu ulice bila ugrađena ploča u spomen Wolfea Tonea, i on se sjeti da je s ocem bio nazočan kad su je polagali. S

ogorčenjem se sjeti tog prizora lažno sjajnog iskazivanja počasti. Tamo su bila četiri francuska delegata u velikoj kočiji, a jedan od njih, neki zdepasti smiješni mladić, držao je štap o koji je bio pričvršćen karton s otisnutim riječima: *Vive l' Irlande!* Međutim su stabla u Stephen's Greenu mirisala od kiše, a kišom natopljena zemlja odisala je mirisom smrti, nekim slabim mirisom tamjana što se iz mnogih srca dizao kroz gornji sloj zemlje. Duša divnog podmitljivog grada, o kojem su mu pripovijedali pripadnici starijeg pokoljenja, s vremenom se pretvorila u neki slabi smrtni miris što se diže iz zemlje, i znao je da će u trenutku kad uđe u mračni kolidž postati svjestan pokvarenosti drukčije negoli je ona Bucka Egana i Burnachapela Whaleyja.

Bilo je prekasno da pođe gore na sat francuskog. Prođe kroz predvorje i uđe u hodnik slijeva, što je vodio u fizikalnu predavaonicu. Hodnik je bio mračan: tih, ali ne nebudan. Zašto je osjećao da nije nebudan? Zar zato što je čuo da je tu u doba Bucka Whaleyja bilo neko tajno stepenište? Ili je ova isusovačka kuća bila eksteritorijalna, te je on hodao među strancima? Irska Tonea i Parnella je nestala, činilo se, u prostoru.

Otvori vrata predavaonice i zastane u hladnoj sivoj svjetlosti što se probijala kroz prašne prozore. Neki je lik čučao pred velikom rešetkom, a po njegovoj mršavosti i sivoći znao je da to nadstojnik studija pali vatru. Stephen tiho zatvori vrata i priđe kaminu.

— Dobro jutro, gospodine! Mogu li vam pomoći?

Svećenik naglo pogleda uvis i reče:

— Samo trenutak, gospodine Dedalus, pa ćete vidjeti. Paljenje vatre je vještina. Imamo slobodne umjetnosti, a imamo i korisne vještine. Ovo je jedna od korisnih vještina.

— Pokušat ću to naučiti — reče Stephen.

— Ne previše ugljena — reče predstojnik nastavljajući žustro svoj posao — to je jedna od tajna.

Iz bočnih džepova sutane izvadi četiri ostatka svijeće i postavi ih vješto među ugljen i smotani papir. Stephen ga je šutke promatrao. Klečeći tako na kamenim pločama potpaljujući vatru, zauzet rasporedom papirnatih snopića i ostataka svijeća, činio se više no igda skrušenim slugom koji priprema mjesto za žrtvu u praznom hramu, levitom Gospodovim. Poput levitskog ruha od jednostavna lanenog platna, izblijedjela izlizana sutana pokrivala je taj lik što je klečao, kojemu bi propisna crkvena odjeća ili ona obrubljena zvončićima bila neugodna i mučna. Tijelo mu je ostarjelo u nižim službama Gospodu — održavanju vječnog svjetla pred oltarom, tajnom prenošenju poruka, u posluživanju svjetovnjaka, brzom udaranju kad bi mu to naredili — a ipak ga nije resilo ni malo svetačke ili prelatske ljepote. Ne, i duša mu je ostarjela u toj službi ne uzdižući se prema svjetlosti i ljepoti ni ne šireći slatki miris svoje svetosti — ugušena volja koja nije osjećala uzbuđenja pokornosti više negoli uzbuđenja ljubavi ili borbe, tijelo što je starjelo, mršavo i žilavo, posivjelo od malja srebrnastih vršaka.

Nadstojnik se nasloni natraške na pete promatrajući kako vatra zahvaća pruće. Stephen reče, kako bi ispunio tišinu:

— Siguran sam da ja ne bih mogao naložiti vatru.

— Vi ste umjetnik, zar ne, gospodine Dedalus? — reče nadstojnik pogledavši ga i zatreptavši blijedim očima. — Cilj umjetnika je stvaranje ljepote. Drugo je pitanje što je ljepota.

Polagano i ravnodušno protrlja ruke nad ovim teškim pitanjem.

— Možete li riješiti to pitanje? — zapita.

— Akvinac — odvrati Stephen — kaže: *Pulcra sunt quae visa placent.*

– Ova vatra pred nama — reče nadstojnik — godit će očima. Hoće li zato biti lijepa?

— Ukoliko je shvaćamo vidom, što, držim, ovdje znači estetsko shvaćanje, ona će biti lijepa. Ali Akvinac također kaže: *Bonum est in quod tendit appetitus.* Ukoliko vatra zadovoljava životinjsku čežnju za toplinom, ona je dobra. U paklu, međutim, ona znači zlo.

— Upravo tako — reče nadstojnik — zacijelo ste točno pogodili.

Žustro ustane i pođe prema vratima, odškrine ih i reče:

— Kažu da je u ovoj stvari propuh od pomoći.

Pošto se vratio kaminu neznatno hramajući, ali živahna koraka, Stephen osjeti kako ga šutljiva isusovačka duša gleda iz blijedih hladnih očiju. Bio je hrom kao Ignacije, ali u očima mu nisu plamtjele iskre Ignacijeva zanosa. Čak legendarna lukavština toga reda, lukavština finija i tajnija od njegovih legendarnih knjiga tajne fine mudrosti, nije u njegovoj duši potaknula snagu apostolstva. Činilo se kao da se služi sredstvima i znanošću i lukavošću svijeta kad mu bude naloženo da tako čini, na veću slavu božju, primjenjujući ih bez radosti ili mržnje prema onome što je u njima loše, primajući nalog odlučnom pokornom kretnjom: i unatoč svoj toj šutljivoj službi, činilo se kao da nipošto ne voli gospodara i ciljeve, ako ih uopće voli, kojima služi. *Similiter atque senis baculus*, bio je onakav kakvog je osnivač želio, poput štapa u staračkoj ruci što ga se može ostaviti u kojem kutu, poduprijeti se o nj na cesti za sumraka ili za nepogode, položiti ga uz kakvu kitu cvijeća koje gospode na vrtni stolac, prijeteći ga podići.

Nadstojnik se vrati do kamina i počne gladiti svoj podbradak.

— Kad možemo od vas očekivati nešto o pitanjima estetike? — zapita.

— Od mene! — reče začuđeno Stephen. — Jedanput u četrnaest dana nabašem na kakvu zamisao, ako me posluži sreća.

— Ta su pitanja vrlo duboka, gospodine Dedalus — reče nadstojnik. — To je onako kao kad gledamo u dubinu s moherskih litica. Mnogi se spuste u dubinu i nikad ne isplivaju. Samo vješt ronilac može sići u te dubine i istražiti ih i opet izroniti na površinu.

— Ako mislite spekulaciju, gospodine — reče Stephen — i ja sam siguran da uopće nema slobodna mišljenja, jer je svako mišljenje nužno ovisno o vlastitim zakonima.

— Ha!

— Za svoje potrebe mogu sad raditi u svjetlu jedne ili dviju Aristotelovih ili Akvinčevih ideja.

— Razumijem. Posve razumijem što mislite.

— Trebaju mi samo za vlastitu upotrebu i upravljanje, dok u njihovu svjetlu ne postignem nešto za se. Ako se svjetiljka dimi ili smrdi, nastojat ću je urediti. Ako ne daje dovoljno svjetlosti, prodat ću je i kupiti drugu.

— I Epiktet je imao svjetiljku — reče nadstojnik — što su je nakon njegove smrti prodali po neku fantastičnu cijenu. Bila je to svjetiljka uz koju je pisao svoje filozofske rasprave. Poznajete li Epikteta?

— Stari gospodin — reče surovo Stephen — koji je kazao da je duša veoma nalik vjedru vode.

— On nam na svoj jednostavni način pripovijeda — nastavi nadstojnik — kako je neku željeznu svjetiljku postavio pred kip jednoga boga i da je neki kradljivac ukrao svjetiljku. Što je učinio filozof? Zaključio je da je u kradljivčevom karakteru da krade i odlučio sutradan kupiti glinenu svjetiljku umjesto željezne.

Iz nadstojnikovih ostataka svijeća izvije se miris rastopljena loja i pomiješa u Stephenovoj svijesti sa zvukom riječi vjedro i svjetiljka i svjetiljka i vjedro. A i svećenikov je glas odzvanjao nekako kruto. Stephenov duh instinktivno zapne, zaustavljen

neobičnim zvukom slikom i svećenikovim licem sličnim nekoj neupaljenoj svjetiljci ili reflektoru obješenom u pogrešnom žarištu. Što je bilo iza njega ili u njemu? Neka bešćutna obamrlost duše ili tromost olujnog oblaka nabijena razumijevanjem, sposobna da pojmi božju tamu?

— Mislio sam drukčiju vrst svjetiljke, gospodine — reče Stephen.

— Nesumnjivo — odvrati nadstojnik.

— Poteškoća je — reče Stephen — u estetskom raspravljanju u tome što treba znati jesu li riječi upotrebljene u skladu s književnom tradicijom ili s tradicijom ulice. Sjećam se neke Newmanove izreke u kojoj kaže o blaženoj Djevici da se ona zadržava u društvu svih svetaca. Upotreba te riječi na ulici posve je drukčija. *Nadam se da vas ne zadržavam.*

— Ni najmanje — odvrati uljudno nadstojnik.

— Ne, ne — reče Stephen nasmiješivši se — mislim...

— Da, da: razumijem — reče naglo nadstojnik — posve razumijem u čemu je stvar *zadržavati.* — On isturi svoju donju čeljust i kratko se suho nakašlje.

— Da se vratimo svjetiljci — reče — i punjenje svjetiljke je priličan problem. Morate izabrati čisto ulje te ga pažljivo nalijevati da se ne prelije, da ne ulijete više nego što može primiti lijevak.

— Koji lijevak? — zapita Stephen.

— Lijevak kroz koji ulijevate ulje u svoju svjetiljku.

— Onaj? — zapita Stephen. — To li se naziva lijevak? Nije li to punjača?

— Što je punjača?

— Pa to... lijevak.

— Zar to u Irskoj nazivaju punjača? — zapita nadstojnik. — Nikad u životu nisam čuo tu riječ.

— To nazivaju punjačom u Lower Drumcondri — odvrati Stephen smijući se — gdje govore najbolji engleski.

— Punjača — zamišljeno ponovi nadstojnik. — To je vrlo zanimljiva riječ. Moram pogledati tu riječ u rječniku. Poštenja mi, moram.

Njegovo se uljudno vladanje činilo malo hinjeno, i Stephen je promatrao tog engleskog obraćenika istim očima kojima bi stariji brat u paraboli promatrao izgubljena sina. Skromni sljedbenik u brazdi bučnog obraćenja, siromašni Englez u Irskoj, kao da je stupio na pozornicu isusovačke povijesti kad je taj neobičan komad o spletki i patnji i zavisti i borbi i sramoti bio već gotovo posve završen — kasni pridošlica, spori duh. Odakle je krenuo? Možda se rodio i odrastao među ozbiljnim disenterima koji su spas vidjeli samo u Isusu i prezirali razmetljivi sjaj priznatog crkvenog sistema. Osjetio je potrebu neke slijepe vjere u zbrci sektaštva i žargona žestokih raskola, pristaša šest načela, pekulijarista, sjemenskih i zmijskih baptista, supralapsarijskih dogmatika? Je li našao pravu crkvu posve nenadano, odvijajući s koluta pamuka kraj neke nježno sukane niti razmišljanja o istjerivanju zloduha ili o polaganju ruku ili o emanaciji svetoga Duha? Ili ga je Krist Gospodin dodirnuo i pozvao neka ga slijedi, kao onog učenika koji je sjedio u carinarnici, dok je sjedio uz vrata neke kapelice pocinčana krova zijevajući i brojeći svoje crkvene novčiće?

Nadstojnik opet ponovi riječ:

— Punjača! Uistinu, to je zanimljivo!

— Pitanje, što ste ga meni postavili malo prije, čini mi se zanimljivije. Što je ljepota koju se umjetnik trudi izraziti grudama zemlje — reče hladno Stephen.

Kao da je ta mala riječ okrenula šiljak rapira njegove osjetljivosti protiv ovog uljudnog i budnog protivnika. Bolnom je potištenošću osjetio da je čovjek s kojim razgovara zemljak Bena Jonsona. Pomisli:

— Jezik kojim razgovaramo prije je njegov nego moj. Kako li su različite riječi *domovina*, *Krist*, *pivo*, *gospodar* njegovim usnicama i na mojima! Ove riječi ne mogu izustiti ni napisati bez nemira u duši. Njegov će jezik, tako uobičajen i tako tuđ, meni uvijek biti naučeni jezik. Ja nisam stvorio ni prihvatio njegove riječi. Moj glas im se opire. Moja duša gine od jada u sjeni njegova jezika.

— I razlikovati između ljepote i uzvišenosti — doda nadstojnik. — Razlikovati moralnu ljepotu i materijalnu ljepotu. I istražiti koja je vrsta ljepote svojstvena svakoj od različitih umjetnosti. To su neke zanimljive točke kojima bismo se trebali pozabaviti.

Stephen je šutio iznenada obeshrabren nadstojnikovim čvrstim suhoparnim tonom. I nadstojnik je šutio: u toj tišini dopre do njih udaljeni šum mnogih cipela i zbrkanih glasova na stepeništu.

— Međutim pri ovom razmišljanju — reče nadstojnik odlučno — postoji opasnost od iscrpenosti koja uništava. Najprije morate diplomirati. Postavite to sebi kao prvi cilj. Onda ćete malo-pomalo razabrati svoj put. Mislim u svakom smislu, svoj put u životu i u razmišljanju. Možda je to ispočetka mučno. Uzmite gospodina Moonana. Njemu je dugo trebalo dok nije stigao na vrh. Ali je uspio.

— Možda u mene nema njegova talenta — reče mirno Stephen.

— Nikad ne znate — odvrati prijazno nadstojnik. — Nikad ne možemo reći što je u nama. Ja posve sigurno ne bih klonuo duhom. *Per aspera ad astra.*

Brzo ode od ognjišta i pođe prema odmorištu da nadzire dolazak studenata filozofije prve godine.

Stephen je, naslonjen na kamin, slušao kako žustro nepristrano pozdravlja svakog studenta, i gotovo je mogao vidjeti slobodan smiješak neotesanijih studenata. Njegovo je

pomalo ozlojeđeno srce počela poput rose prožimati neutješna sućut prema ovom savjesnom sluzi viteškog Loyole, prema tom polubratu klera, potkupljivijem u govoru od njih, nepokolebljivije duše od njih, prema čovjeku koga on nikad ne bi nazvao svojim duhovnim ocem: i pomisli kako su taj čovjek i njegovi drugovi stekli naziv svjetovnjaka ne samo od nesvjetovnjaka već i od svjetovnjaka, jer su se za svoje cijele povijesti pred sudom božje pravde zauzimali za duše klonulih i mlakih i opreznih.

Ulazak profesora bio je najavljen nekoliko puta ponovljenim bučnim lupanjem teškim cipelama onih studenata koji su sjedili u najvišem redu mračne predavaonice ispod sivih prozora zastrtih paučinom. Započne prozivanje i odzivi na imena odzvanjali su u različitim tonovima, dok nije bilo prozvano ime Petera Byrnea.

— Ovdje!

Duboki se bas odazove iz gornjeg reda uz protestni kašalj u ostalim klupama.

Profesor prestane čitati, a onda prozove iduće ime:

— Cranly!

Nije bilo odziva.

— Gospodine Cranly!

Smiješak preleti Stephenovim licem pri pomisli na studij svoga prijatelja.

— Pokušajte u Leopardstownu! — javi se neki glas iz stražnje klupe.

Stephen brzo digne pogled, ali je Moynihanovo nosato lice, što se ocrtavalo na sivoj svjetlosti, bilo mirno. Bude zadana neka formula. Usred šuštanja bilježnica Stephen se ponovno okrene i reče:

— Daj mi, zaboga, komad papira!

— Zar te je tako pritisnulo? — zapita Moynihan široko se nacerivši.

Istrgne list iz svoje bilježnice i pruživši mu ga šapne:

— To može u slučaju nužde učiniti svaki laik ili žena.

Formula što ju je poslušno zabilježio na onaj list papira, profesorovo proračunavanje što se zaplitalo i otplitalo, sablasni simboli snage i brzine očaravali su i umarali Stephenov duh. Čuo je kako neki govore da je stari profesor bezbožni slobodni zidar. O kakva li siva sumorna dana! Činio se nekim čistilištem bezbolne strpljive svijesti, kojim lutaju duše matematičara crtajući duge nježne strukture od plohe do plohe uvijek sve rjeđeg i bljeđeg sumraka, zrakasto šireći brze vrtloge do krajnjeg ruba sve silnijeg, daljeg i neopipljivijeg svemira.

— Moramo, dakle, razlikovati eliptično od elipsoidnoga. Možda tko od vas, gospodo, poznaje djela gospodina W. S. Gilberta. On u jednoj od svojh pjesama govori o biljarskom varalici koji je bio osuđen igrati:

Na suknu punom rupa
Sa štapom vrha tupa
I kuglama eliptična oblika.

— On misli kuglu oblika elipsoida glavnih osi o kojima sam govorio malo prije.

Moynihan se nagne prema Stephenovu uhu i promrmlja:

— Na kakvoj li su cijeni elipsoidna jaja! Lovite me, moje dame, ja sam u konjaništvu!

Surovi humor njegova kolege prohuja kao žestok udar vjetra klaustrom Stephenova uma, probudivši u veseli život mlohave svećeničke halje što su visile na zidovima, zanjihavši ih i prevrćući kao u nekom vrzinom kolu. Likovi reda izrone iz napuhnutih halja, nadstojnik studija, dostojanstveni rumeni

kvestor s kapom sijede kose, predsjednik, maleni svećenik čupave kose koji je pisao pobožne stihove, zdepasti seljački lik profesora ekonomije, visoki lik mladog profesora duhovne znanosti koji je na odmorištu sa svojim razredom raspravljao o nekom problemu savjesti, sličan žirafi koja među krdom antilopa brsti visoko lišće, ozbiljno uznemireni prefekt bratstva, tusti obloglavi profesor talijanskog vragolastih očiju. Dolazili su polagana koraka i teturajući, skakućući i prevrćući se, potpasujući halje spremajući se na preskakivanje, zadržavajući jedni druge, tresući se od duboka nagla smijeha, pljeskajući jedni druge po stražnjici i smijući se svojoj surovoj zlobi, nazivajući jedni druge prisnim nadimcima, s nenadanim dostojanstvom prosvjedujući protiv kakve surovosti, šapćući po dvojica zakrilivši usta rukama.

Profesor je pošao do staklenih ormara uz pobočni zid, izvadio iz pretinca seriju kalemova, otpuhnuo prašinu s mnogih mjesta i, noseći sve oprezno k stolu pridržavajući jednim prstom, nastavio predavati. Objasnio je da su žice u suvremenim kalemovima od smjese nazvane platinoid što ju je nedavno otkrio F. W. Martino.

Razgovijetno je izgovorio inicijale i prezime otkrivača. Moynihan šapne straga:

— Dobri stari smrdljivi Martin!

— Upitaj ga — šapne Stephen umorno — treba li mu tko da ga smakne na električnoj stolici. Evo mu mene.

Moynihan, zamijetivši da se profesor sagnuo nad svitke, ustane u klupi i tiho škljocnuvši prstima desne ruke počne zvati glasom balava derana:

— Molim, profesore! Molim, profesore! Ovaj je dječak kazao nepristojnu riječ, profesore.

— Platinoidu se — reče svečano profesor — daje prednost pred slitinom od nikla, cinka i bakra, jer ima niži koeficijent varijacija otpora pri promjenama temperature. Platinoidna žica

je izolirana i svilena presvlaka što izolira, namotana je na ebonitne kaleme upravo ovdje gdje mi je prst. Kad bi bila namotana jednostruko, u kalemovima bi se indicirala još jedna struja. Kalemi su natopljeni vrućim parafinskim voskom...

Neki oštri ulsterski glas reče u klupi ispod Stephena:

— Je li vjerojatno da će nas pitati i iz primijenjene znanosti?

Profesor se počne ozbiljno poigravati pojmovima čiste znanosti i primijenjene znanosti. Neki snažno građeni student sa zlatnim naočalama nekako se začuđeno zagledao u pitaoca. Moynihan promrmlja straga svojim naravnim glasom:

— Nije li MacAlister đavao kad je u pitanju njegova funta mesa?

Stephen ravnodušno pogleda duguljastu lubanju ispod sebe, obraslu zamršenom kosom boje kučine. Glas, izgovor, ćud pitaoca vrijeđali su ga, i on dopusti da ga ta uvreda ponese u hotimičnu neljubaznost, da njegov um prihvati pomisao kako bi otac toga studenta bio uradio bolje da je sina poslao na studij u Belfast i tako nešto uštedio na željezničkoj karti.

Duguljasta se lubanja nije okrenula da se suprotstavi onoj strelici, a strelica se ipak vratila u tetivu na luku: na trenutak je, naime, ugledao studentovo lice blijedo kao sirutka.

— Ta misao nije moja — brzo reče sam sebi. — Potječe od onog komičnog Irca u klupi iza mene. Strpljenja. Možeš li kazati sa sigurnošću tko je prodao dušu tvoga naroda i izdao njegove izabranike: pitalac ili izrugivač? Strpljenja. Sjeti se Epikteta. Vjerojatno je u njegovu karakteru da u takvom trenutku i takvim tonom postavlja pitanje i da riječ *znanost* izgovara kao jednosložnu: *znanst*.

Jednolični profesorov glas i dalje se polagano vrtio oko svitaka o kojima je govorio udvostručujući, utrostručujući, učestverostručujući svoje uspavljujuće djelovanje baš kao što kalem umnožava svoje omove otpora.

Moynihanov se glas oglasi straga kao jeka daleka zvona:

— Zatvaramo, gospodo!

Ulazno predvorje bilo je krcato i odzvanjalo je razgovorom. Na stolu blizu vrata stajale su dvije fotografije u okvirima, a između njih dugi smotak papira s nepravilnim nizom potpisa. MacCann je žustro hodao amo tamo među studentima, govoreći brzo, odgovarajući na prigovore i dovodeći jednog za drugim k stolu. U unutrašnjem je trijemu stajao predstojnik studija razgovarajući s nekim mlađim profesorom, ozbiljno gladeći podbradak i kimajući glavom.

Stephen, kojega je zadržalo mnoštvo na vratima, neodlučno zastane. Ispod široka spuštena oboda mekana šešira promatrale su ga Cranlyjeve tamne oči.

— Jesi li potpisao? — zapita Stephen.

Cranly zatvori široka usta tankih usnica, sastane se za trenutak sam sa sobom i odgovori:

— Ego habeo.

— Zbog čega je to?

— *Quod?* — Zbog čega je to?

Cranly okrene svoje blijedo lice k Stephenu i reče uljudno i tužno:

— *Per pax universalis.*

Stephen pokaže prema carevoj fotografiji i reče:

— U njega je lice zaluđena Krista.

Prezir i srdžba u njegovu glasu privuku Cranlyjeve oči što su mirno promatrale zidove trijema.

— Jesi li ljut? — zapita.

— Ne — odvrati Stephen.

— Jesi li zlovoljan?

— Ne.

— *Credo ut vos sanguinarius mendax estis* — reče Cranly — *quia fades vostra monstrat ut vos in damno malo humore estis.*

Moynihan prilazeći k stolu šapne Stephenu u uho:

— MacCann je u izvrsnoj formi. Spreman je proliti posljednju kapljicu krvi. Nov novcati svijet. Bez alkohola i bez prava glasa za kučke.

Stephen se nasmiješi njegovoj tajnoj povjerljivosti pošto je Moynihan otišao, okrene se pogledavši Cranlyju u oči.

— Možda mi ti možeš kazati — reče — zašto on tako izdašno izlijeva svoju dušu u moje uho. Možeš li?

Sumorno se mrštenje pojavi na Cranlyjevom čelu. Zagledao se prema stolu gdje se Moynihan sagnuo da napiše svoje ime na smotak, a onda odlučno reče:

— Laskavac!

— *Ouis est in malo humore* — reče Stephen — *ego aut vos?*

Cranly se ne osvrne na ovo bockanje. Kiselo se zamisli nad svojom osudom i ponovi istom odlučnošću:

— Pretjerani prokleti laskavac, eto, to ti je on!

To je bio njegov nadgrobni natpis svim mrtvim prijateljstvima, i Stephen se zapita hoće li on na isti način govoriti i o njegovoj uspomeni. Teška nezgrapna rečenica polagano tonući nestane iz njegova sluha poput kamena bačena u močvaru. Stephen je vidje kako tone, kao što je vidio mnoge druge, osjećajući kako mu njena težina pritišće srce. U Cranlyjevu govoru, drukčijem od Davinova, nije bilo rijetkih izričaja elizabetinskog engleskog ni neobično izmijenjenih verzija irskih idioma. U njegovu otezanju odjekivala su dablinska pristaništa, jeka neke sumorne morske luke koja propada, njegova je energija jeka svete dablinske rječitosti kojom odlučno odjekuje neka wicklowska propovjedaonica.

Ono žalosno mrgođenje iščezne s Cranlyjeva lica kad je MacCann krenuo prema njima s drugog kraja trijema.

— Tu si! — veselo reče MacCann.

— Tu sam! — odvrati Stephen.

— Kasniš kao obično. Zar ne možeš spojiti napredne tendencije s poštovanjem točnosti?

— To pitanje nije na dnevnom redu — odgovori Stephen. — Sljedeća točka.

Oči su mu bile uperene u pločicu mliječne čokolade umotane u srebrni papir, što je virila iz agitatorova prsnog džepa. Naokolo se skupi mali krug slušalaca da čuje duhovito nadmetanje. Neki mršavi student maslinaste boje kože i glatke crne kose ugura lice među onu dvojicu, pogledavajući pri svakoj rečenici čas jednog čas drugog kao da nastoji svaku izgovorenu rečenicu uhvatiti svojim otvorenim vlažnim ustima. Cranly izvadi iz džepa malenu sivu kuglu i počne je pozorno pregledavati, neprestano je okrećući.

— Iduća točka? — zapita MacCann. — Hm!

On se glasno hripavo nasmije, onda široko se smiješeći dvaput trzne kozjom bradom boje slame što mu je visila s tupog podbratka.

— Iduća točka je potpisivanje rezolucije.

— Hoćeš li mi što platiti, ako potpišem? — zapita Stephen.

— Mislio sam da si idealist — odvrati MacCann.

Student ciganskog izgleda osvrnu se i obrati gledaocima nekim nerazgovijetnim meketavim glasom.

— Do đavola, to su čudni pojmovi. Smatram da tako misle potplaćeni.

Glas mu zamre u tišini. Nitko nije mario za njegove riječi. On okrene svoje maslinasto lice konjska izraza k Stephenu kao da ga poziva neka opet nešto kaže.

MacCann počne rječito govoriti o carskom reskriptu, o Steadu, o općem razoružanju, arbitraži u slučaju

međunarodnih sporova, o znakovima vremena, o novom čovječanstvu i novom evanđelju života koje stavlja u zadatak zajednici da osigura po mogućnosti najjeftiniju najveću moguću sreću po mogućnosti najvećem broju ljudi.

Ciganski student vikne na kraju ovog odlomka:

— Triput hura za sveopće bratstvo!

— Nastavi, Temple — reče neki snažni rumeni student kraj njega. — Ostajem pri obećanju da ću ti poslije platiti politru.

— Vjerujem u sveopće bratstvo — reče Temple ogledavši se tamnim jajolikim očima. — Marx je obični prokleti klipan.

Cranly se nemirno nasmiješi i čvrsto stisne njegovu ruku kako bi mu obuzdao jezik, te reče ponavljajući:

— Polako, polako, polako!

Temple pokuša osloboditi ruku, ali nastavi, pri čemu mu rijetka pjena poprska usne:

— Socijalizmu je temelje položio Irac, i prvi čovjek u Evropi koji je propovijedao slobodu misli bio je Collins. Prije dvije stotine godina. Taj filozof iz Middlesexa razotkrio je svećeničku lukavost. Triput hura za Johna Anthonyja Collinsa!

Neki se tanki glas odazove s ruba kruga:

— Pip! Pip!

Moynihan promrmlja kraj Stephenova uha:

— A što ćemo s jadnom malom sestrom Johna Anthonyja:

Lottie Collins izgubila gaće;
Tko je reko da joj svoje dat će?

Stephen se nasmije, a Moynihan obradovan rezultatom opet promrmlja:

— Stavit ćemo, ovako ili onako, pet šilinga na Johna Anthonyja Collinsa.

— Čekam tvoj odgovor — reče kratko MacCann.

— Stvar me nipošto ne zanima — odgovori umorno Stephen. — To dobro znaš. Zašto od toga praviš takvu scenu?

— U redu! — odvrati MacCann mljasnuvši usnicama. — Ti si, dakle, reakcionaran?

— Držiš li — zapita Stephen — da me se doima tvoje mahanje drvenim mačem?

— Metafore! — reče kratko MacCann. — Iznesi činjenice.

Stephen se zarumeni i okrene u stranu. MacCann ne popuštajući nastavi neprijateljskim humorom.

— Minorni su pjesnici, držim, iznad takvih sitnica kao što je pitanje sveopćeg mira.

Cranly digne glavu i pruži kuglu između dva studenta kao žrtvu zahvalnicu govoreći:

— *Pax super totum sanguinarium globum.*

Stephen odgurnuvši gledaoce srdito trgne ramenom prema carevoj slici rekavši:

— Neka ti bude tvoja ikona. Ako već moramo imati Isusa, imajmo legitimnog Isusa.

— Do đavola, to je dobro! — reče ciganski student onima oko sebe. — To je lijepo rečeno. Te mi se riječi neobično sviđaju.

Proguta pljuvačku u grlu kao da guta tu rečenicu, i pipnuvši štitnik svoje suknene kape okrene se k Stephenu govoreći:

— Oprostite, gospodine, što ste mislili s time što ste upravo rekli?

Osjetivši da ga studenti kraj njega gurkaju, reče im:

— Želim znati što je mislio time što je maloprije rekao.

Opet se okrene k Stephenu i šapćući reče:

— Vjeruješ li u Isusa? Ja vjerujem u čovjeka. Dakako, ne znam vjeruješ li ti u čovjeka. Divim vam se, gospodine. Divim se ljudskom umu koji je nezavisan od svih vjera. Je li ono bilo tvoje mišljenje o duhu Isusovu?

— Nastavi, Temple — reče onaj snažni rumeni student vraćajući se, kao što je bila njegova navika, svojim prvim mislima — ona te politra čeka.

— On misli da sam slabouman — objasni Temple Stephenu — jer vjerujem u snagu duha.

Cranly uhvati pod ruku Stephena i njegova štovatelja i reče:

— *Nos ad manum ballum jocabimus.*

Upravo kad su Stephena htjeli odvesti, on zamijeti MacCannovo zarumenjeno lice grubih crta.

— Moj potpis nije važan — reče uljudno. — Tvoje je pravo da ideš svojim putem. Pusti mene da idem svojim.

— Dedalus — reče oštro MacCann — vjerujem da si dobar momak, ali moraš još dosta naučiti o uzvišenosti altruizma i odgovornosti pojedinog čovjeka.

Neki glas reče:

— Bolje je da u tom pokretu nema intelektualnih smušenjaka nego da su u njemu.

Stephen, prepoznavši oštri prizvuk MacAlisterova glasa, ne okrenu se njegovom smjeru. Cranly se svečano progura kroz gužvu studenata držeći pod ruku Stephena i Templea kao kad misnika njegovi ministranti vode k oltaru.

Temple se hitro sagne kraj Cranlyjevih grudi i zapita:

— Jesi li čuo što je kazao MacAlister? Taj je mladić ljubomoran na te. Jesi li to zamijetio? Kladim se da Cranly to nije zamijetio. Do đavola, ja sam to odmah vidio.

Kad su prolazili unutrašnjim trijemom, nadstojnik studija je upravo kušao umaknuti studentu s kojim je razgovarao. Stajao je na podnožju stepeništa, jednom nogom na najdonjoj stepenici, otrcanu je sutanu skupio ženskastom pažljivošću oko sebe u namjeri da se počne uspinjati, neprestano klimajući glavom i ponavljajući:

— Nema sumnje, gospodine Hackett! Vrlo dobro! Nema sumnje!

U sredini trijema prefekt bratstva kolidža ozbiljno je govorio tihim svadljivim glasom s nekim zavodskim studentom. Govoreći malo je mrštio pjegavo čelo i između pojedinih rečenica griskao malenu koštanu olovku.

— Nadam se da će doći svi upisani. Doći će prilično sigurno prvi klasičari. Također drugi klasičari. Moramo osigurati dolazak novajlija.

Temple se opet sagne pred Cranlyja kad su prolazili kroz vrata, te reče brzo šapćući:

— Znate li da je on oženjen? Bio je oženjen prije nego što su ga obratili. Negdje su mu žena i djeca. Do đavola, mislim da je to najsmješnija stvar što sam je igda čuo! Ha?

Njegov se šapat raspline u podmuklom hihotu. U trenutku kad su prošli kroz vrata Cranly ga surovo zgrabi za šiju i strese govoreći:

— Ti usijana smušena budalo! Tako mi moje posljednje pomasti, nema, znaš, na tom cijelom usijanom prokletom svijetu većeg prokletog majmuna od tebe!

Temple se koprcao u njegovu zahvatu, još uvijek podmuklo zadovoljan, dok je Cranly pri svakom surovom trzaju jednolično ponavljao:

— Usijani glupi prokleti idiote!

Zajedno su prošli kroz vrt obrastao korovom. Predsjednik ogrnut teškim širokim plaštom dolazio je stazom prema njima,

čitajući svoj brevijar. Zastao je na kraju staze prije nego što se okrenuo i digao pogled. Studenti pozdrave. Temple kao i prije dotakne štitnik svoje kape. Šutke su išli dalje. Približujući se igralištu Stephen razabere mukle udarce ruku igrača i mokri pljesak lopte i Davinov uzbuđeni poklik pri svakom udarcu.

Trojica se studenata zaustave kraj škrinje na kojoj je sjedio Davin promatrajući igru. Nakon nekoliko trenutaka Temple se primakne Stephenu i reče:

— Oprosti, htio sam te zapitati misliš li ti da je Jean Jacques Rousseau bio iskren čovjek?

Stephen se glasno nasmije. Cranly, dignuvši s trave kraj svojih nogu razbijenu dužicu, naglo se okrene i strogo reče:

— Temple, kunem se živim Bogom, ubit ću te super mjestum, ako kažeš još jednu riječ, znaš, bilo komu o bilo čemu.

— Držim da je bio osjećajan čovjek kao ti — odgovori Stephen.

— Do đavola, proklet bio! — surovo reče Cranly. — Više ne razgovaraj s njim. Dakako, jednako tako kao s Templeom mogao bi razgovarati, znaš, s kakvom raspuklom noćnom posudom. Hajde kući, Temple. Zaboga, pođi kući.

— Baš mi je stalo do tebe, Cranly — odvrati Temple uzmaknuvši iz blizine podignute dužice i pokazavši prema Stephenu. — On je, držim, jedini čovjek u ovom zavodu u kojega ima individualnoga duha.

— Zavod! Individualan! — vikne Cranly. — Pođi kući, do đavola, jer ti si prokleto beznadan čovjek.

— Ja sam osjećajan čovjek — reče Temple. — To je posve točno rečeno. I ponosan sam što sam emocionalan.

Krene postrance s igrališta lukavo se smiješeći. Cranly ga je promatrao prazna bezizražajna lica.

— Gle ga! — reče. — Jesi li igda vidio takva puzavca?

Njegove riječi pozdravi neobičan smijeh nekog studenta koji se lijeno vukao uza zid, s kapom nabijenom na oči. Tako piskutav smijeh iz tako mišićava tijela podjećao je na slonovsko trubljenje. Cijelo se tijelo studentovo treslo i, kako bi obuzdao svoje veselje, s užitkom objema se rukama trljao po slabinama.

— Lynch se probudio — reče Cranly.

Lynch se na to uspravi i isprsi.

— Lynch se isprsuje — reče Stephen — i to je neka kritika života.

Lynch se bučno udari o grudi i reče:

— Tko se usuđuje što reći o mom obujmu?

Cranly ga uhvati za riječ i njih se dvojica obujme ukoštac. Kad su im se lica ražarila od borbe, rastave se dašćući. Stephen se sagne k Davinu koji, pozorno promatrajući igru, nije obraćao pažnju razgovoru ostalih.

— A kako je moja mala pitoma guska? — zapita. — Je li potpisala i ona?

Davin kimne i reče:

— A ti, Stevie?

Stephen odmahne glavom.

— Ti si strašan čovjek, Stevie — reče Davin izvadivši iz usta kratku lulu. — Uvijek si sam.

— Sad, pošto si potpisao peticiju za sveopći mir — reče Stephen — nadam se da ćeš spaliti onu malu bilježnicu što sam je vidio u tvojoj sobi.

Kako Davin nije odgovorio, Stephen počne citirati:

— Korakom, fianna! Nadesno, fianna! Razbrojs, fianna, pozdrav, jedan, dva!

— To je druga stvar — reče Davin. — Ja sam prvenstveno irski nacionalist. Ali to si i ti. Ti si rođeni podrugljivac, Stevie.

— Kad ponovno pripremite pobunu sa svojim sportskim palicama — reče Stephen — i zatreba vam neophodni potkazivač, samo mi kaži. Mogu vam ih nekoliko naći u ovom kolidžu.

— Ne razumijem te — reče Davin. — Jedanput govoriš protiv engleske književnosti. Sad govoriš protiv irskih denuncijanata. Što je s tvojim imenom i tvojim idejama... Jesi li uopće Irac?

— Pođi sad sa mnom u ured za grbove, pa ću ti pokazati rodoslovno stablo moje obitelji — odvrati Stephen.

— Onda budi naš — reče Davin. — Zašto ne učiš irski? Zašto si nakon prvog sata istupio iz razrednog saveza?

— Znaš jedan razlog — odgovori Stephen.

Davin odmahne glavom i nasmije se.

— O, hajde — reče. — To je bilo zbog one izvjesne mlade dame i oca Morana? Ali sve si to ti sebi samo zamislio, Stevie. Njih dvoje su samo razgovarali i smijali se.

Stephen šuteći prijateljski položi ruku na Davinovo rame.

— Sjećaš li se — zapita — kako smo se upoznali nas dvojica? Prvo jutro, kad smo se sreli, zamolio si me da ti pokažem put u sobu za prijemni ispit, pri čemu si vrlo oštro naglašavao prvi slog. Sjećaš li se? Onda si običavao isusovce oslovljati s oče, sjećaš li se? Ja sam zapitao sam sebe: — *Je li on tako nedužan kao što mu je govor?*

— Ja sam priprost čovjek — reče Davin. — To znaš. Kad si mi one večeri u Harcourt Streetu ispripovijedio one stvari iz svog privatnog života, bogami, Stevie, ja nisam mogao večerati. Bilo mi je prilično mučno. Te sam noći dugo bdio. Zašto si mi ono pripovijedao?

— Hvala — reče Stephen. — Držiš da sam neko čudovište.

— Ne — odvrati Davin — ali želio bih da mi nisi pripovijedao.

Ispod mirne površine Stephenove naklonosti počela se burkati plima.

— Ovaj narod i ova zemlja i ovaj život su me stvorili — reče. — Izrazit ću se kakav jesam.

— Pokušaj biti naš — ponovi Davin. — U srcu si Irac, ali si preponosan.

— Moji su preci odbacili svoj jezik i prihvatili drugi — reče Stephen. — Dopustili su da ih podjarmi šačica stranaca. Zar zamišljaš da ću ja cijelim svojim životom i osobom plaćati njihove dugove? Zašto?

— Za našu slobodu — odgovori Davin.

— Nikad vam pošten i iskren čovjek — reče Stephen — nije predao svoj život i svoju mladost i svoje sklonosti, od Toneovih do Parnellovih dana, a da ga niste prodal neprijatelju ili ga ostavili na cjedilu u nuždi ili mu se narugali i napustili ga zbog koga drugoga. I ti mene zoveš da budem vaš. Radije bih vas prije toga vidio u paklu.

— Oni su umrli za svoje ideale, Stevie — reče Davin. — Ipak će svanuti naš dan, vjeruj mi.

Stephen je šutio koji trenutak, usredotočen na vlastitu misao.

— Duša se rađa — reče neodređeno — tek u onim trenucima o kojima sam ti govorio. To je spor i mračan porod, tajanstveniji od rađanja tijela. Kad se u ovoj zemlji rodi duša kojega čovjeka, hvataju je mrežom i ne daju joj da poleti. Ti meni govoriš o narodnosti, jeziku, vjeri. Ja ću pokušati proletjeti kraj ovih mreža.

Davin istrese pepeo iz svoje lule.

— To je preduboko za me, Stevie — reče. — Ali čovjekova domovina prije svega. Najprije Irska, Stevie. A onda možeš biti pjesnik ili mistik.

— Znaš li što je Irska? — zapita Stephen hladnom žestinom. — Irska je stara krmača koja ždere svoje praščiće.

Davin ustane sa škrinje i pođe prema igračima tužno odmahujući glavom. Ali u nekom trenutku nestane tuge i on počne uzbuđeno raspravljati s Cranlyjem i onom dvojicom igrača koji su završili svoju igru. Dogovore se o igri u četvero, ali Cranly je uporno zahtijevao da igraju njegovom loptom. Baci je dvaput ili triput o tlo i uhvati rukom, pa je snažno i naglo baci prema biljezi na igralištu, kliknuvši kao u odgovor na njen mukli udarac:

— Tako ti duše!

Stephen je stajao s Lynchom sve dok nije broj bodova počeo rasti. Onda ga povuče za rukav neka pođe s njim. Lynch posluša rekavši:

— Pođmo ajde, kao što bi kazao Cranly.

Stephen se nasmije tom udarcu s boka. Opet prođu kroz vrt i onda kroz predvorje gdje je drhtavi vratar upravo pričvršćivao u okvir neku obavijest. Zastanu na podnožju stepenica, i Stephen izvadi iz džepa paklić cigareta te ponudi njima svoga druga.

— Znam da si siromašan — reče.

— Do đavola, baš si bezobrazan — odvrati Lynch.

Taj drugi dokaz Lynchove kulture opet izazove smiješak u Stephena.

— Bio je to velik dan za evropsku kulturu — reče — kad si konačno odlučio propsovati.

Zapale cigarete i krenu nadesno. Nakon stanke Stephen zausti?

— Aristotel nije definirao sućut i strah. Ja jesam. Kažem...

Lynch zastane i surovo reče:

— Dosta! Neću slušati! Mučno mi je. Sinoć sam s Horanom i Gogginsom bio na nekoj kukavičkoj pijanki.

Stephen nastavi:

— Sućut je osjećaj koji obuzima duh pred kakvim god teškim i trajnim ljudskim patnjama i sjedinjuje ga s čovjekom patnikom. Strah je osjećaj koji obuzima duh pred kakvim god teškim i trajnim ljudskim patnjama i sjedinjuje ga s tajnim uzrokom.

— Ponovi — reče Lynch.

Stephen polagano ponovi definicije.

— Prije nekoliko dana — nastavi— ukrcala se neka djevojka u kočiju u Londonu. Pošla je da dočeka svoju majku koju nije vidjela godinama. Na uglu neke ulice rudo teretnih kola razmrska prozor kočije u obliku zvijezde. Dugi tanki šiljak razmrskana stakla probode joj srce. Umrla je na mjestu. Reporter je to nazvao tragičnom smrću. Nije tako. Ta je smrt daleko od straha i sućuti prema pojmovima mojih definicija.

— Tragični je osjećaj, zapravo, lice koje gleda u dva smjera, prema strahu i prema sućuti, a oboje su njegove faze. Vidiš, ja se služim riječju *obuzimati*. Mislim da je tragični osjećaj statičan. Ili bolje, takav je dramatični osjećaj. Osjećaji pobuđeni nepravom umjetnošću kinetički su, želja ili gađenje. Želja nas nagoni da nešto posjedujemo, da nekamo pođemo; gađenje nas nagoni da se nečega okanimo, da se od nečega udaljimo. To su kinetički osjećaji. Zato su umjetnosti što ih pobuđuju, pornografske ili poučne, neprave umjetnosti. Zato je estetski osjećaj (služim se općenitim pojmom) statičan. Duh je obuzet i uzdignut nad želju i gađenje.

— Kažeš da umjetnost ne smije pobuditi želju — reče Lynch. — Pripovijedao sam ti da sam jednoć olovkom napisao svoje ime na stražnjici Praksitelove Venere u muzeju. Zar to nije želja?

— Govorim o normalnim naravima — odvrati Stephen. — Pripovijedao si mi također da si kao dječak u onoj dražesnoj karmelićanskoj školi jeo komade osušene kravlje balege.

Lynch opet prasne u onaj hrzavi smijeh i opet počne trljati slabine objema rukama ne vadeći ih iz džepova.

— O, jesam! Jesam! — krikne.

Stephen se okrene k svom drugu i na trenutak ga drsko pogleda u oči. Lynch, oporavivši se od smijeha, uzvrati pogled svojim poniženim očima. Duga uska spljoštena lubanja ispod duguljaste kape sa štitnikom izazove u Stephenovu umu sliku nekog zakukuljenog gmaza. I oči su bile slične gmazovim, ljeskave i nepomične. Ipak u tom trenutku, gledajući poniženo a oprezno, u njima je zasjala neka malena ljudska iskra, prozor zgrčene duše, ljute i ogorčene same na sebe.

— Kad je riječ o tom — reče Stephen uljudno dodavši — svi smo životinje. I ja sam životinja.

— Jesi — odvrati Lynch.

— Ali sad smo u duhovnom svijetu — nastavi Stephen. — Želja i gađenje izazvani nepravim estetskim sredstvima uistinu su neestetski osjećaji ne samo zato što su karakterom kinetički, već i zato što nisu drugo do fizički. Naše tijelo preza pred onim čega se boji, a odaziva se poticaju onoga što želi čistim refleksivnim djelovanjem živčanog sustava. Naši se očni kapci sklapaju prije nego što znamo da će nam muha uletjeti u oko.

— Ne uvijek — reče kritički Lynch.

— Upravo tako — nastavi Stephen — tvoje se tijelo odazvalo poticaju gologa kipa, ali to je bilo, kažem, jednostavno refleksivno djelovanje živaca. Ljepota, što ju je izrazio umjetnik, ne može u nama izazvati osjećaj koji je kinetičan ili uzbuđenje koje je čisto fizičko. Ona budi, ili bi trebala buditi, ili izaziva, ili bi trebala izazvati, estetsku stasis, idealnu sućut ili idealni strah, stasis izazvanu, produljenu i napokon razriješenu onim što nazivam ritmom ljepote.

— Što je to zapravo? — zapita Lynch.

— Ritam je — odvrati Stephen — primarni formalni estetski odnos jednog dijela prema drugom u bilo kojoj estetskoj cjelini ili estetske cjeline prema svom dijelu ili dijelovima ili bilo kojeg dijela prema estetskoj cjelini čiji je dio.

— Ako je to ritam — reče Lynch — da čujem što nazivaš ljepotom: i, molim, upamti, premda sam nekoć pojeo kolač od kravlje balege, da se divim samo ljepoti.

Stephen skine svoju kapu kao na pozdrav. Onda, malo se zarumenjevši, položi ruku na Lynchov debeli sukneni rukav.

— Mi smo u pravu — reče — a drugi su u zabludi. Govoriti o tim stvarima i kušati shvatiti njihovu prirodu i, shvativši je, kušati polagano i skromno i trajno izraziti, ponovno je istisnuti iz grube zemlje ili iz onoga što ona rađa, iz zvuka i oblika i boje koji su vrata tamnice naše duše, sliku ljepote do shvaćanja koje smo došli — to je umjetnost.

Stigli su do mosta preko kanala i, skrenuvši s puta, pođu uz drveće. Mutna siva svjetlost, što se zrcalila u polaganoj vodi, i miris mokrih grana iznad njihovih glava, kao da su se borili protiv tijeka Stephenovih misli.

— Ali nisi odgovorio na moje pitanje — reče Lynch. — Što je umjetnost? Što je ljepota koju ona izražava?

— To je ona prva definicija što sam ti je dao, pospani jadniče — odvrati Stephen — kad sam za sebe kušao promisliti tu stvar. Sjećaš li se one noći? Cranly je izgubio strpljenje i počeo govoriti o wicklowskoj slanini.

— Sjećam se — odgovori Lynch. — Pripovijedao nam je o onim đavolskim žestoko masnim svinjama.

— Umjetnost — reče Stephen — je ljudska sklonost osjećajnoj ili razumljivoj stvari upravljenoj prema estetskom cilju. Ti se sjećaš svinja, a ovo si zaboravio. Vas ste dvojica, ti i Cranly, žalostan par.

Lynch se naceri prema mutnom sivom nebu i reče:

— Ako već moram slušati tvoju estetsku filozofiju, daj mi barem još jednu cigaretu. Meni je to svejedno. Meni čak nije stalo ni do žena. Neka đavo nosi tebe i sve ostalo. Hoću neki posao za pet stotina godišnje. A ti mi ga ne možeš pribaviti.

Stephen mu pruži paketić s cigaretama. Lynch uzme posljednju preostalu jednostavno rekavši:

— Nastavi!

— Akvinac — reče Stephen — kaže da je lijepo ono što nam se opažanjem sviđa.

Lynch kimne glavom.

– *To se sjećam* – reče. – *Pulcra sunt quae visa placent.*

– On upotrebljava riječ *visa* — nastavi Stephen — da bi obuhvatio estetsko opažanje svih vrsti, bilo vidom bilo sluhom bilo drugim kojim prilazom opažanju. Ta riječ, premda neodređena, dovoljno je jasna da isključi dobro i zlo koje izazivaju želju i gađenje. Ona sigurno znači neku stasis, a ne kinesis. Što je s istinitošću? I ona stvara neku stasis uma. Ti ne bi olovkom napisao svoje ime uzduž hipotenuze pravokutnog trokuta.

— Ne — odvrati Lynch — radije mi daj hipotenuzu Praksitelove Venere.

— Dakle je statična — reče Stephen. — Platon, mislim, kaže da je ljepota sjaj istine. Ne mislim da to nešto znači, ali istina i ljepota su srodne. Istinu vidi um koji je zadovoljen najboljim mogućim odnosima inteligibilnog: ljepotu vidi imaginacija koja je zadovoljena najboljim mogućim odnosima senzibilnog. Prvi korak prema istini je razumijevanje okvira i opsega samoga intelekta, razumijevanje samoga čina shvaćanja. Cijeli Aristotelov filozofski sustav počiva na njegovoj knjizi o psihologiji, a ona, mislim, počiva na njegovoj tvrdnji da isti atribut ne može u isto vrijeme i u istoj svezi pripadati i ne

pripadati istom subjektu. Prvi korak prema ljepoti je u razumijevanju okvira i opsega imaginacije, u razumijevanju samoga čina estetskog opažaja. Je li to jasno?

— Ali što je ljepota? — nestrpljivo zapita Lynch. — Daj mi drugu definiciju. Nešto što vidimo i što nam se sviđa! Je li to najbolje što ti i Akvinac možete pružiti?

— Uzmimo ženu, — reče Stephen.

— Uzmimo je! — reče vatreno Lynch.

— Grci, Turci, Kinezi, Kopti, Hotentoti — nastavi Stephen — svi se oni dive nekoj različitoj vrsti ženske ljepote. To je, čini se, labirint iz kojega ne možemo izići.

Ipak vidim dva izlaza. Jedan je ova hipoteza: svaka fizička kakvoća kojoj se muškarci dive u žena u izravnoj je svezi s raznovrsnim funkcijama žena u rasplođivanju vrste. Može biti tako. Svijet je, čini se, jednoličniji nego što ga čak ti, Lynch, sebi zamišljaš. Meni se, međutim, ne sviđa taj izlaz. On prije vodi do eugenike negoli do estetike. Vodi iz onoga labirinta u novu blještavu predavaonicu u kojoj ti MacCann, s jednom rukom na *Podrijetlu vrsta*, a s drugom na Novom zavjetu, pripovijeda da se diviš Venerinim širokim bokovima, jer osjećaš da bi ti ona mogla roditi kršnog potomka, i da se diviš njenim velikim grudima, jer osjećaš da će ona davati dobro mlijeko svojoj i tvojoj djeci.

— Onda je MacCann kukavički lažac — odlučno reče Lynch.

— Preostaje drugi izlaz — reče Stephen nasmijavši se.

— To jest? — zapita Lynch.

— Ova hipoteza — počne Stephen.

Neka duga pivarska kola natovarena starim željezom dovezu se oko ugla bolnice sira Patricka Duna zaglušivši neskladnim treskanjem štropotave i zveketave kovine kraj Stephenove rečenice. Lynch zatisne uši protiskujući kletvu za

kletvom dokle god kola nisu prošla. Onda se naglo okrene na petama. I Stephen se okrene i pričeka nekoliko trenutaka da njegova prijatelja prođe zlovolja.

— Ova hipoteza — ponovi Stephen — drugi je izlaz: premda se isti predmet ne mora svim ljudima činiti lijep, svi ljudi koji se dive nekom lijepom predmetu nalaze u njemu izvjesne odnose koji ih zadovoljavaju i koji se podudaraju samim stupnjevima svekolikog estetskog opažanja. Ti odnosi senzibilnog, što ih ti vidiš u jednom obliku, a ja u drugom, moraju stoga biti nužni kvaliteti ljepote. Sad se možemo vratiti našem starom prijatelju svetom Tomi po još jednu petparačku mudrost.

Lynch se nasmije.

— Strahovito se zabavljam — reče — slušajući kako ga neprestano citiraš kao nekog vraški prostodušnog fratra. Smiješ li se pritom ispod brka?

— MacAlister bi — odgovori Stephen — moju estetsku teoriju nazvao primijenjenim Akvincem. Koliko seže ova strana estetske filozofije, Akvinac će me voditi cijelim putom. Pošto stignemo do fenomena umjetničkog začeća, umjetničke trudnoće i umjetničnog rasplođivanja, trebat će mi nova terminologija i novo osobno iskustvo.

— Dakako — reče Lynch. — Uostalom, Akvinac je, unatoč svom intelektu, bio samo dobri priprosti fratar. Ali o novom osobnom iskustvu i noyoj terminologiji pričat ćeš mi drugi put. Požuri se i dovrši prvi dio.

— Tko zna? — reče smiješeći se Stephen. — Možda bi me Akvinac bolje razumio nego ti. On je i sam bio pjesnik. Napisao je himnu za Veliki četvrtak. Počinje riječima *Pange lingua gloriosi.* Kažu da je ona najveći ukras pjesmarice. To je složena i utješna himna. Meni se sviđa: ali nema himne što bismo je mogli usporediti sa žalosnom i veličanstvenom ophodnom pjesmom *Vexilla Regis* Venancija Fortunata.

Lynch zapjeva tiho i svečano dubokim basom:

Impleta sunt quae concinit
David fideli carmine
Dicendo nationibus
Regnavit a ligno Deus.

— To je divno! — reče vrlo zadovoljan. — Velika glazba!

Skrenu u Lower Mount Street. Nekoliko koraka od ugla pozdravi ih i zaustavi neki debeli mladić sa svilenim šalom oko vrata.

— Jeste li čuli rezultate ispita? — zapita. — Griffin je pao. Halpin i O'Flynn položili su za državnu službu.

Moonan je dobio peto mjesto za Indiju. O'Shaughnessy je četrnaesti. Irski momci kod Clarka nahranili su ih sinoć. Svi su jeli curry.

Na njegovu se blijedom podbuhlom licu izražavala dobrohotna zloba i, kako se primicao kraju svojih vijesti o uspjesima, malene su mu se salom okružene oči potpuno gubile, a slabi sipljivi glas postajao nečujan.

Odgovarajući na Stephenovo pitanje, oči i glas mu opet izvire iz svojih skrovišta.

— Da, MacCullagh i ja — reče. — On uzima čistu matematiku, a ja ustavnu povijest. Ima dvadeset predmeta. Uzimam i botaniku. Ja sam, znate, član poljskog kluba.

On dostojanstveno uzmakne malo od one dvojice i položi debelu ruku u vunenoj rukavici na svoje grudi iz kojih iznenada prodre prigušeni hripavi smijeh.

— Kad idući put pođeš onamo — ravnodušno reče Stephen — donesi nam koju repu i luka da načinimo stew.

Debeli se student blago nasmije i reče:

— Svi smo mi u poljskom klubu vrlo ugledni ljudi. Sedmorica nas bili smo prošle subote u Glenmalureu.

— Sa ženama, Donovan? — zapita Lynch.

Donovan ponovno položi ruku na grudi i reče:

— Naš je cilj stjecanje znanja.

Onda brzo doda:

— Čujem da pišeš neku raspravu o estetici.

Stephen neodređeno odričući odmahne rukom.

— Goethe i Lessing — reče Donovan — mnogo su pisali o tom predmetu, o klasičnoj školi i romantičnoj školi i o svemu tome. *Laokoon* je u mene pobudio vrlo mnogo zanimanja kad sam ga čitao. Dakako, to je idealistički, njemački ultraduboko.

Ona dvojica ne reknu ništa. Donovan se uljudno oprosti od njih.

— Moram poći — reče tiho i dobrohotno. — Obuzima me prilična slutnja, koja gotovo graniči s uvjerenjem, da moja sestra namjerava obitelji Donovan danas ispeći palačinke za večeru.

— Zbogom — vikne za njim Stephen. — Ne zaboravi repu za me i za moga druga.

Lynch se zagleda za njim polagano i prezirno kriveći usnicu sve dok mu lice nije postalo slično nekoj đavolskoj maski:

— Kad pomisliš da ova kukavična izmetina od žderača palačinaka može dobiti dobar posao — reče napokon — a ja moram pušiti jeftine cigarete!

Skrenu prema Merrion Squareu hodajući šuteći neko vrijeme.

— Da završim ono što sam govorio o ljepoti — reče Stephen — najbolji odgovarajući odnos mora stoga odgovarati nužnim fazama umjetničkog opažaja. Pronađi ih, pa si našao

kvalitete sveopće ljepote. Akvinac kaže: *ad pulcritudinem tria reguiruntur, integritas, consonantia, claritas.* To prevodim ovako: *Za ljepotu treba troje: cjelovitost, skladnost i sjajnost*, odgovara li to fazama opažanja? Razumiješ li?

— Dakako, razumijem — dogovori Lynch. — Ako misliš da je u mene govnarska inteligencija, potrči za Donovanom i zamoli ga neka te sluša.

Stephen pokaže prema košari što ju je neki mesarski šegrt prevrnutu nataknuo sebi na glavu.

— Pogledaj tu košaru — reče.

— Vidim je — odvrati Lynch.

— Kako bi vidio tu košaru — reče Stephen — tvoj um mora prije svega odijeliti košaru od sveg ostalog vidljivog svemira koji nije ta košara. Prva faza opažaja je rubna crta povučena oko predmeta opažanja. Estetska slika nam se pokazuje ili u prostoru ili u vremenu. Ono što je čujno pokazuje nam se u vremenu, ono što je vidljivo prikazuje nam se u prostoru. Ali estetsku sliku, bila ona vremenska ih prostorna, treba najprije jasno opaziti kao samoograničenu i samosadržajnu na neizmjernoj pozadini prostora ili vremena koja nije to. Ti je opažaš kao *jednu* stvar. Gledaš je kao jednu cjelinu. Opažaš njenu cjelovitost. To je *integritas.*

— Točno u središte cilja! — reče Lynch nasmijavši se. — Nastavi.

— Onda — nastavi Stephen — polaziš od točke do točke, vođen linijama njenih oblika; spoznaješ je kao uravnoteženi dio prema dijelu unutar njenih granica; osjećaš ritam njene strukture. Drugim riječima, nakon sinteze neposredne percepcije slijedi analiza opažaja. Pošto si najprije osjetio da je to *jedna* stvar, sad osjetiš da je to *stvar.* Spoznaješ je kao kompleksnu, mnogostruku, djeljivu, odvojivu, sastavljenu od dijelova, kao rezultat njenih dijelova i njihove sume, kao harmoničnu. To je *consonantia.*

— Ponovno točno u središte! — reče Lynch u šali. — Sad mi još kaži što je *claritas*, pa dobivaš cigaru.

— Značenje te riječi — nastavi Stephen — prilično je neodređeno. Akvinac upotrebljava neki termin koji se čini netočan. Dugo me je zbunjivao. Naveo bi te da vjeruješ da je imao na umu simbolizam ili idealizam, da je vrhunski kvalitet ljepote svjetlost s nekog drugog svijeta, ideja čiji je sadržaj samo sjena, samo simbol njene stvarnosti. Držao sam da on možda misli da je *claritas* umjetničko otkriće i prikaz božanske svrhe u svemu ili snaga generalizacije koja će estetsku sliku učiniti univerzalnom, učiniti da ona zasjeni vlastite uvjete. Ali to je književno brbljanje. Tako sam shvatio. Pošto si ovu košaru opazio kao jednu stvar i onda je analizirao s obzirom na njen oblik i shvatio kao stvar, stvorio si jedinu sintezu koja je logički i estetski dopustiva. Vidiš da je to ona stvar koja jest, a nipošto koja druga. Sjaj o kojem on govori skolastična je *quidditas*, *štastvo* neke stvari. Taj vrhunski kvalitet osjeća umjetnik, kad je po prvi put u svojoj mašti zamislio estetsku sliku. Shelley je u tom tajanstvenom trenutku lijepo usporedio duh sa žeravom što trne. Trenutak u kojem taj vrhunski kvalitet ljepote, tu jasnu sjajnost estetske slike, spoznaje duh kojega je njena cjelovitost obuzela i zanijela svojom skladnošću, blistava je tiha stasis estetskog užitka, duhovno stanje vrlo slično onom stanju srca što ga talijanski fiziolog Luigi Galvani, služeći se gotovo jednako lijepim izričajem kao Shelley, naziva ushitom srca.

Stephen umukne i, premda njegov drug nije kazao ništa, osjeti da su njegove riječi izazvale oko njih šutnju očaranih misli.

— Ono što sam kazao — počne opet — odnosi se na ljepotu u širem smislu te riječi, u smislu što ga ta riječ ima u književnoj tradiciji. Na ulici ona ima drugo značenje. Kad govorimo o ljepoti u onom drugom smislu toga pojma, na naš sud utječe prvenstveno sama umjetnost i oblik te umjetnosti. Slika, jasno je, mora biti postavljena između uma ili osjetila samog

umjetnika i uma ili osjetila drugih. Ako to imaš na pameti, vidjet ćeš da se umjetnost nužno dijeli u tri oblika koji se kreću od jednoga do drugoga. Ti su oblici: lirski oblik, oblik u kojem umjetnik prikazuje svoju sliku u neposrednom odnosu prema sebi; epski oblik, oblik u kojem on prikazuje svoju sliku u posrednom odnosu prema sebi ili prema drugima; dramatski oblik, oblik u kojem on prikazuje svoju sliku u neposrednom odnosu prema drugima.

— To si mi kazao prije nekoliko večeri — reče Lynch — pa smo načeli onu slavnu raspravu.

— Imam kod kuće bilježnicu — nastavi Stephen — u koju sam zabilježio pitanja koja su zabavnija nego što su bila tvoja. Tražeći odgovore na njih otkrio sam estetsku teoriju što ću je kušati objasniti. Evo nekoliko pitanja što sam ih postavio sebi: *Je li lijepo izrađeni stolac tragičan ili komičan? Je li portret Mone Lize dobar, ako ga želim vidjeti? Je li poprsje sira Philipa Cramptona lirsko, epsko ili dramsko? Može li izmetina ili dijete ili uš biti umjetničko djelo? Ako ne, zašto?*

— Uistinu, zašto ne? — reče Lynch nasmijavši se.

— *Ako koji čovjek bijesno cijepajući kladu* — nastavi Stephen — *izradi lik krave, je li ta tvorevina umjetničko djelo? Ako ne, zašto?*

— Ovo je zgodno — reče Lynch ponovo se nasmijavši. — To zaudara na pravu skolastiku.

— Lessing — reče Stephen — nije trebao uzeti skupni kip da o njemu piše. Umjetnost, jer je inferiorna, ne prikazuje jasno oblike o kojima sam govorio, razlučujući jedne od drugih. Čak u književnosti, najvišoj i najoduhovljenijoj umjetnosti, oblici su često pobrkani. Zapravo je lirski oblik najjednostavnije verbalno ruho trenutačne emocije, onakav ritmički krik kakav je prije mnogo stoljeća bodrio čovjeka koji je snažno veslao ili vukao kamenje uza strminu. Onaj koji ga izgovara svjesniji je trenutka emocije, negoli samoga sebe kad osjeća emociju. Najjednostavniji epski oblik izlazi iz lirske književnosti kad

umjetnik oteže i razmišlja o sebi kao o središtu epskog događaja, i taj se oblik razvija dok središte emocionalne sile teže ne bude jednako udaljeno od samog umjetnika i od drugih. Pripovijedanje više nije posve osobno. Osobnost umjetnika prelazi u pripovijedanje, strujeći oko osoba i zbivanja poput vitalnog mora. Taj razvoj možeš lako razabrati u onoj staroj engleskoj baladi *Junak Turpin* koja počinje u prvom licu, a završava u trećem licu. Dramatski se oblik postiže, kad vitalnost, što je strujila i kružila oko svake osobe, svaku osobu ispuni takvom vitalnom snagom da on ili ona poprima vlastiti i nepovredljivi estetski život. Osobnost umjetnika, najprije krik ih kadenca ih raspoloženje, a onda tečno i iskričavo pripovijedanje, napokon se pročišćuje od života, postaje bezlično da tako kažem. Estetska slika u dramskom obliku je pročišćeni život što ga je ljudska mašta ponovno projicirala. Misterij estetskog stvaranja kao i onaj materijalnog stvaranja je završen. Umjetnik kao Bog Stvaranja ostaje u svom djelu ili iza njega ili postrance ili iznad njega nevidljiv, očišćen iz života, nepristran, podrezujući nokte.

— Kušajući i njih očistiti iz života — napomene Lynch.

Sitna kiša počne padati s visokog zastrtog neba i oni skrenu na vojvodsku tratinu kako bi prije pljuska stigli u Narodnu knjižnicu.

— Šta namjeravaš — zapita mrzovoljno Lynch — s tim svojim brbljanjem o ljepoti i mašti na ovom jadnom otoku što ga je napustio i Bog? Nije čudo što se umjetnik povukao u svoje djelo ili iza njega, pošto je skrivio ovu zemlju.

Kiša je počela jače padati. Kad su prošli kroz prolaz kraj Kraljevske irske akademije, zateknu mnoge studente koji su zatražili utočište pod lukovima knjižnice. Cranly, naslanjajući se na stup, čačkao je zube zašiljenom šibicom i slušao neke svoje drugove. Neke su djevojke stajale kraj ulaznih vrata. Lynch šapne Stephenu:

— Tvoja ljubljena je tu.

Stephen šutke zauzme mjesto na stepenici ispod skupa studenata ne mareći za kišu što je jako padala, pogledavajući s vremena na vrijeme prema njoj. I ona je šuteći stajala među svojim drugaricama. Nema nijednog svećenika s kojim bi mogla očijukati, pomisli svjesno ogorčen kad se sjetio kako ju je vidio posljednji put. Lynch je bio u pravu. Njegov duh, lišen teorije i hrabrosti, ponovno utone u nehajni mir.

Čuo je kako studenti razgovaraju. Govorili su o dvojici prijatelja koji su prošli na medicinskom završnom ispitu, o mogućnostima da dobiju posao na oceanskim linijskim brodovima, o siromašnim i bogatim praksama.

— Sve je to dim. Irska seoska praksa je bolja.

— Hynes je bio dvije godine u Liverpoolu i kaže isto. Bila je to, kaže, strašna rupa. Sami primaljski slučajevi. Slučajevi za pol krune.

— Misliš li kazati da je bolje ovdje dobiti posao na selu negoli u kakvom bogatom gradu? Poznajem nekog momka...

— Hynes nema mozga. On je prošao bubanjem, običnim bubanjem.

— Ostavi ga. U kojem velikom poslovnom gradu može se zaraditi mnogo novaca.

— Ovisi o praksi.

— *Ego credo ut vita pauperum est simpliciter atrox, simpliciter sanguinarius atrox, in Liverpoolio.*

Njihovi su glasovi dopirali do njegovih ušiju kao iz neke udaljenosti u isprekidanim udarima. Ona se spremala na odlazak sa svojim drugaricama.

Brzi je laki pljusak prestao zadržavši se u dijamantnim grozdovima među grmljem četverokutnog dvorišta, gdje se iz pocrnjele zemlje širio miris njegovih para. Njihove su uredne visoke cipele škripale dok su stajale na stepenicama kolonade,

tiho i veselo razgovarajući, pogledavajući prema oblacima, vješto držeći kišobrane braneći se od nekoliko posljednjih kapljica kiše, opet ih zatvarajući, skupljajući prenemažući se svoje suknje.

A ako je prema njoj bio strog? Ako je njen život bio jednostavno čislo sati, njen život jednostavan i neobičan kao život kakve ptice, vesele ujutro, nemirne cijeli dan, umorne za zalaza sunca? Srca jednostavna i svojevoljna poput ptičjeg srca?

* * *

Probudi se u zoru. O kakve li slatke glazbe! Duša mu je bila sva mokra od rose. Udovima su mu u snu kliznuli blijedi hladni valovi svjetlosti. Ležao je mirno kao da mu duša leži u hladnoj vodi, svjestan tihe slatke glazbe. Um mu se polagano budio u drhtavu jutranju spoznaju, u neko jutarnje nadahnuće. Ispuni ga neko raspoloženje, čisto kao najčišća voda, slatko kao rosa, dirljivo kao glazba. Ali kako li je lako disao, kako neuzbudljivo, kao da mu sami serafimi daju dah! Duša mu se polako budila bojeći se da se posve ne razbudi. Bio je to onaj utihli sat zore, kad ludost bdije i neobične se biljke otvaraju svjetlosti, a noćni leptir tiho odlijeće.

Očaranost srca! Noć je bila čarobna. U nekom je snu ili viziji upoznao ekstazu serafskog života. Je li to bio samo trenutak opčaranosti ili dugi sati i dani i godine i stoljeća?

Trenutak nadahnuća kao da se sad najednom odrazio sa svih strana od množine mutnih okolnosti onoga što se zbilo ili što se moglo zbiti. Trenutak zabljesnu poput točke svjetlosti, i sad se iz oblaka na oblaku nejasnog zbivanja pojavio zbrkani oblik, blago zastirući njegov uminuli žar. O! U djevičanskoj utrobi mašte riječ je postala tijelo. Arhanđeo Gabrijel je ušao u djevičinu odaju. Neko rumenilo zgusne se u njegovom duhu, odakle je nestao bijeli plamen, zgušnjujući se u ružičastu i jarku

svjetlost. Ta ružičasta i jarka svjetlost bilo je njeno čudnovato svojevoljno srce, čudnovato, jer ga ni jedan muškarac nije poznao niti ga neće upoznati, svojevoljno još od prije početka svijeta: i zborovi serafima padaju s neba namamljeni tim jarkim ružolikom žarom.

Nisi li klonula od strasti koja gori,
Od zamamnosti palih serafima?
O zatravljenim danima ne zbori!

Stihovi mu prijeđu iz pameti na usnice i mrmljajući osjeti da ih prožima ritmički pokret villanelle. Ružičasti žar bacao je svoje zrake zvuka: umori, zbori, gori, zori. Njegove su zrake zapalile svijet, uništile srca ljudi i anđela: zrake iz ruže koja je bila njeno svojevoljno srce.

Dok pogled tvoj od srca plamen stvori.
Svoju si volju provela do čina.
Nisi li klonula od strasti koja gori?

A onda? Ritam zamre, prestane, ponovno se pokrene i počne kucati. A onda? Dim, tamjan vijući se s oltara svijeta.

A ponekad plama dim ko pjesma ori.
Iz mora zahvalnica diže se ko plima.
O zatravljenim danima ne zbori!

Dim se uzvine s cijele zemlje, sa zamagljenih oceana, dim njoj u hvalu. Zemlja je bila slična zanjihanom ljuljavom kadioniku što se dimi, kugli tamjana, elipsoidnoj kugli. Ritam u trenutku zamre; krik njegova srca prekine se. Usnice mu stanu

neprestano mrmoriti prve stihove; onda nastave spotičući se o cezure, zapinjući zbunjene; onda zamuknu. Krik srca se prekinuo.

Prošao je zastrti utihli sat, a iza stakala gologa prozora pribirala se jutarnja svjetlost. Vrlo daleko tiho je udaralo neko zvono. Ptica je cvrkutala; dvije ptice, tri. Zvono i ptica umuknu: a mutna bijela svjetlost proširi se prema istoku i zapadu, pokrivajući svijet, pokrivajući ružičastu svjetlost u njegovu srcu.

Bojeći se da će izgubiti sve, iznenada se digne nalaktivši se da potraži papir i olovku. Na stolu ih nije bilo; samo duboki tanjur s kojega je za večeru pojeo rižu i svijećnjak s ostacima loja i njegova papirnata čaška opaljena posljednjim plamenom. Umorno ispruži ruku prema podnožju postelje pipkajući tražeći u džepovima kaputa što je tamo visio. Prsti mu napipaju olovku, a onda zamotak cigareta. Opet legne i otvorivši zamotak položi posljednju cigaretu na prozorsku dasku i počne na površini hrapava kartona malim urednim slovima pisati strofe villanelle.

Napisavši ih legne na grudvasti jastuk mrmljajući ih ponovno. Grude zgužvana pamuka pod njegovom glavom podsjete ga na grude smotane konjske strune u sofi njena salona, na kojoj je obično sjedio, nasmiješen ili ozbiljan, zbunjen litografijom Presvetog srca nad praznim ormarom za suđe. Vidio ju je kako mu za nekog zatišja u razgovoru prilazi i moli neka otpjeva koju od svojih neobičnih pjesama. Onda je vidio sebe za starim klavirom, nježno udarajući zamrljanim tipkama o žice, i usred razgovora, što je opet oživio u sobi, pjeva njoj, koja je stajala naslonjena kraj okvira kamina, neki nježni napjev elizabetanaca, tužan i sladak napjev o boli rastanka, pobjednički pjev Agincourta, radostan napjev *Greensleevesa.* Dok je pjevao, a ona slušala, ili se gradila da sluša, njegovo je srce bilo mirno, ali pošto bi završile neobične stare pjesme i on opet razabrao glasove u sobi, sjetio bi se svoga sarkazma: kuća

u kojoj mladiće malo prebrzo počinju nazivati njihovim krsnim imenom.

U stanovitim su se trenucima njene oči činile kao da se uzdaju u nj, ali uzalud je čekao. Sad je njegovim mislima prošla lagašno plešući, kao one večeri na karnevalskom plesu, malo podignute bijele haljine, dok joj se u kosi njihala neka bijela grančica. Lagašno je plesala u kolu. Plesala je prema njemu i približivši se malo je otklonila oči, dok su joj obrazi bili neznatno zažareni. Prekinuvši lanac ruku, svoju je ruku na trenutak položila u njegovu, glatki predmet.

— Sada si vrlo tuđ.

— Da. Rođen sam za redovnika.

— Bojim se da si krivovjerac.

— Jako li se bojiš?

U znak odgovora otplesala je od njega uzduž lanca ruku, plešući lagašno i odmjereno, ne predavši se nikome. Dok je plesala bijeli se ukras njihao, a kad je ušla u sjenu, onaj je žar na obrazima postao tamniji.

Redovnik! Prikaže mu se vlastita slika profanatora samostana, krivovjernog franjevca, sklonog i nesklonog da služi, predući poput Gherardina da Borgo San Donnino podatno tkanje sofisterije i šapćući joj u uho.

Ne, to nije bila njegova slika. Bila je slična slici mladog svećenika u čijem ju je društvu vidio posljednji put, kad ga je gledala očima golubice igrajući se stranicama svoje zbirke irskih izreka.

— Da, da, dame se sad okupljaju oko nas. Dame su uz nas. Najbolji pomagači koje ima jezik.

— A u crkvi, oče Moran?

— I u crkvi. I tamo se okupljaju. I tamo rad napreduje. Ne brinite se zbog crkve.

Bah! Dobro je učinio što je prezirno izišao iz sobe. Dobro je učinio što je nije pozdravio na stepenicama knjižnice. Dobro je učinio što ju je ostavio da očijuka sa svojim svećenikom, da se poigrava s crkvom, tom sudoperom kršćanstva.

Gruba surova srdžba istjera iz njegove duše posljednji zaostali trenutak zanosa. Silovito je razbila njenu lijepu sliku i razbacala komade na sve strane. Na svim su se stranama u njegovu sjećanju pojavili iskrivljeni odrazi njene slike: prodavačica cvijeća u otrcanoj haljini vlažne raščupane kose i vragolasta lica koja je sebe nazvala njegovom djevojkom i molila da bude prvi kupac, djevojka iz kuhinje u susjednoj kući koja je uz zveket tanjura otežući poput seoskog pjevača pjevala prve taktove *Kraj killarneyskih jezera i močvara*, djevojka koja se veselo nasmijala vidjevši ga kako se spotaknuo kad mu se željezna rešetka na pješačkoj stazi kod Cork Hilla zadjela u poderani potplat njegove cipele, djevojka koju je pogledao privučen njenim malenim zrelim usnama kad je izišla iz Jacobove tvornice keksa dobacivši mu preko ramena:

— Sviđa li vam se ono što vidite na meni, glatka kosa i kovrčave obrve?

A ipak je osjećao, koliko god grdio i rugao se njenoj slici, da je i njegova srdžba bila neki oblik poštovanja. Otišao je iz razredne sobe pun ne baš posve iskrena prezira, osjećajući da je možda tajna njezine rase sakrivena iza onih tamnih očiju što ih naglo zasjenjuju duge trepavice. Sam je sebi ogorčeno govorio, hodajući ulicama, da je ona lik ženstva svoje zemlje, duše slične šišmišovoj, probuđene u vlastitu svijest u mraku i tajni i samoći, zadržavajući se neko vrijeme, bez ljubavi i bezgrešna uz svog blagog voljenog, da bi ga ostavila da šapće o nedužnim prestupcima u svećeničko uho sakriveno iza rešetke. Njegova srdžba prema njoj našla je oduška u surovom ruganju njenom dragom, kojega su ime i glas i crte lica vrijeđale njegov zbunjeni ponos: zaređeni seljak kojemu je jedan brat policajac u Dublinu, a drugi momak u krčmi u Moycullenu. Radije je onomu otkrila

stidljivu golotinju svoje duše, onomu koji je samo školovan u vršenju nekog formalnog obreda, negoli njemu, svećeniku vječne mašte, koji svagdašnji kruh iskustva pretvara u blistavo tijelo vječno živog života.

Blještava slika euharistije u jednom trenutku opet sjedini njegove ogorčene i očajne misli, njihovi se krikovi neslomljeni dignu u himni zahvalnici.

Slomljeni krici, turobni govori
u jedno se spliću, ko pričesna himna.
Nisi li klonula od strasti koja gori?

Kad žrtvujuća ruka što se bori
Podiže uvis kalež prepun vina,
O zatravljenim danima ne zbori!

Glasno je govorio stihove počevši od prvog retka, dok mu glazba i ritam nisu proželi duh, preobrativši ga u mirnu blagost; onda ih pomno zapiše kako bi ih bolje osjetio gledajući ih; onda opet legne na jastuk.

Jutro je posve svanulo. Nije se čulo ni glasa: ali je znao da se svagdje oko njega budi život uobičajenim zvukovima, promuklim glasovima, pospanim molitvama. Zgrozivši se od takva života, okrene se k zidu načinivši od pokrivača kukuljicu i zagleda se u pretjerano velike grimizne cvjetove na otrcanim tapetama. Pokuša njihovim grimiznim žarom podgrijati svoj ushit što je jenjao, zamišljajući neki cvjetni put posut grimiznim ružama od mjesta gdje je ležao pa sve gore do neba. Iznuren! Iznuren! I on je bio iznuren od sanjarenja o strastima.

Pomalo ga prožme toplina, sanjarski umor, spuštajući se niz hrptenjaču počevši od čvrsto zakukuljene glave. Osjeti kako se spušta i nasmiješi se razabravši kako leži. Ubrzo će zaspati.

Nakon deset godina ponovo je za nju napisao stihove. Ona je prije deset godina nosila šal poput kukuljice, ispuštajući paru svog toplog daha u noćni zrak, lupkajući nogama po staklastoj cesti. Bio je ono posljednji tramvaj; mršavi smeđi konji znajući to upozoravali su na to tresući svojim zvoncima u vedroj noći. Kondukter je razgovarao s vozarom, obojica su često kimala glavom u zelenom svjetlu svjetiljke. Njih dvoje stajalo je na tramvajskim stepenicama, on na gornjoj, ona na donjoj. Ona se više puta uspela na njegovu stepenicu i opet sišla, a jedanput je ili dvaput ostala uz njega zaboravivši sići, i onda sišla. Ostavimo to! Ostavimo na miru!

Deset godina od te dječje mudrosti do njegove ludosti. Što ako joj pošalje te stihove? Čitat će ih glasno pri zajutarku razbijajući pri tom ljusku jajeta. Uistinu ludost! Braća će se smijati nastojeći da jedan drugome iščupaju stranicu svojim čvrstim surovim prstima. Ljubazni svećenik, njen ujak, sjedeći u naslonjaču, držat će stranicu odmaknuvši je na daljinu, čitat će smiješeći se i izraziti priznanje književnom obliku.

Ne, ne: to je ludost. Čak i kad bi joj poslao stihove, ona ih ne bi pokazala drugima. Ne, ne: ona to ne bi mogla.

Počne osjećati da joj je nanio nepravdu. Neki osjećaj njene nevinosti gotovo ga potakne da se sažali nad njom, nevinost što je nikad nije razumio, dok je nije spoznao grijehom, nevinost što je nije razumjela ni ona dok je bila nevina ili prije nego što ju je snašlo ono neobično poniženje njene prirode. Onda je tek njena duša počela živjeti kao i njegova kad je po prvi put sagriješio: i nježna mu sućut ispuni srce sjetivši se njene krhke bljedoće i njenih očiju što ih je ponizio i rastužio tamni stid ženstvenosti.

Gdje li je bila ona dok je njegova duša prešla iz ushita u čežnju? Može li biti da je njena duša tajanstvenim putovima duhovnog života u onim istim trenucima bila svjesna njegova poštovanja? Može biti. Žarka želja ponovno mu potakne dušu i zapali i ispuni cijelo njegovo tijelo. Svjesna njegove želje, ona se

probudi iz mirisnog sna, zavodnica njegove villanelle. Njene oči, tamne i čeznutljiva pogleda, otvoriše se njegovim očima. Njena mu se nagost preda, blještava, topla, mirisna i raskošnih udova, omota ga poput oblaka, pokrije poput vode tekućim životom: i poput oblaka pare ili poput vode što optječe prostorom, tekuća slova govora, simboli elementa misterije, prostruje njegovim mozgom.

Nisi li klonula od strasti koja gori,
Od zamamnosti palih serafima?
O zatravljenim danima ne zbori!

Dok pogled tvoj od srca plamen stvori.
Svoju si volju provela do čina.
Nisi li klonula od strasti koja gori?

A ponad plama dim ko pjesma ori.
Iz mora zahvalnica diže se ko plima.
O zatravljenim danima ne zbori!

Slomljeni krici, turobni govori
u jedno se spliću, ko pričesna himna.
Nisi li klonula od strasti koja gori?

Kad žrtvujuća ruka što se bori
Podiže uvis kalež prepun vina,
O zatravljenim danima ne zbori!

I dok još uvijek tvoj me pogled mori.
Oko čeznutljivo, raskoš svih milina.
Nisi li pala od strasti koja gori,

O zatravljenim danima ne zbori.

(Prev. N. Petrak)

* * *

Kakve su to bile ptice? Stajao je na stepenicama knjižnice da ih vidi, umorno se naslonivši na svoju jasenovu palicu. Letjele su okolo naokolo neke kuće što je stršila u Molesworth Streetu. Zrak kasne ožujske večeri učinio je njihov let vidljivim, njihova su se tamna nasrnula drhtava tijela leteći isticala na pozadini neba kao na pozadini neke mekane modre tkanine nježne poput dima.

Promatrao je njihov let; ptica za pticom: tamni bljesak, zaokret, ponovni bljesak, pokret u stranu, zavoj, lepršanje krilima. Pokuša ih prebrojiti prije nego što su proletjela sva njihova srljajuća drhtava tijela: šest, deset, jedanaest: i pitao se ima li ih neparni ili parni broj. Dvanaest, trinaest: dvije su, naime, vrteći se sletjele s visoka neba. Letjele su visoko i nisko, ali uvijek okolo naokolo u ravnim i zavojitim crtama i uvijek su letjele s lijeva na desno, kružeći oko nekog zračnog hrama.

Slušao je krikove: poput skvičanja miševa iza drvene oplate: reski dvostruki zvuk. Ali zvukovi su bili otegnuti i reski i fijukavi, za razliku od krika grabežljivih ptica, spuštali su se za tercu ili kvartu i treperili kad bi kljunovi u letu rezali zrak. Krikovi su im bili reski i jasni i nježni, i padali poput niti svilene svjetlosti što se odmotava s lepetavih koluta.

Neljudski su zvukovi godili njegovim ušima u kojima su postojano romonili majčini jecaji i prijekori, i tamna su lomna drhtava tijela, kružeći i lepršajući i vrteći se oko zračnog hrama prozirnog neba godila njegovim očima koje su još uvijek vidjele sliku majčina lica.

Zašto je sa stepenica trijema zurio uvis, slušajući njihov reski dvostruki krik, promatrajući njihov let? Da bi po letu

prorekao dobro ili zlo? Na um mu padne neka izreka Kornelija Agripe, a onda mu počnu letjeti amo tamo bezoblične misli Swedenborgove o odnosu ptica prema duhovnim stvarima i o tome kako ti zračni stvorovi posjeduju znanje i poznaju vrijeme i godišnja doba, jer, za razliku od čovjeka, žive u poretku svoga života i taj red nisu izopačile razumom.

A čovjek je stoljećima zurio uvis kao što on zuri u ptice u letu. Kolonada iznad njega nejasno ga podsjeti na neki drevni hram, a jasenova palica, o koju se umorno podupirao, na svinuti augurski štap. Osjećaj straha pred nepoznatim pokrene se u srcu njegova umora, strah od znakova i slutnja, od onog čovjeka slična sokolu čije je ime nosio i koji se vinuo iz svoga zarobljeništva krilima spletenim od vrbovih šiba, od Thotha, boga pisaca, koji je pisao trskom na pločici i na svojoj uskoj ibisovoj glavi nosio mjesečev srp.

Nasmiješi se pri pomisli na taj lik tog boga, jer se sjetio na nekog suca crvena nosa s vlasuljom koji stavlja zareze na spis što ga drži lakat daleko od sebe, i znao je da ne bi upamtio imena onoga boga da nije slično nekoj irskoj kletvi. Bila je to ludost. Ali nije li zbog te ludosti htio zauvijek ostaviti onu kuću molitve i razboritosti, u kojoj se rodio, i životni poredak iz kojega je izišao?

Vratile su se reskim krikovima preko izbočine one kuće, leteći tamne u blijedom zraku. Kakve su to ptice? Pomisli da su to zacijelo lastavice što su se vratile s juga. Onda on mora otići, jer to su ptice što neprestano odlijeću i dolijeću, neprestano gradeći privremeni dom ispod streha ljudskih kuća i uvijek napuštaju domove što su ih sagradile kako bi odlutale.

Sagnite svoja lica, Oona i Aleel,
Gledam ih kao što lastavica gleda
Svoje gnijezdo ispod strehe prije
Nego što ode preko burnih voda.

Neka blaga čista radost poput šuma mnogih voda prožme mu sjećanje i on osjeti u srcu blagi mir tihih prostora blijedog prorijeđenog neba nad vodama, oceanske tišine, lastavica što lete kroz morski sumrak nad nemirnim vodama.

Blaga čista radost prožme riječi u kojima nečujno šume blagi dugi samoglasnici i blijede, zapljuskuju i otječu i neprestano tresu bijela zvona svojih valova u nijemom skladnom zveku i nijemoj zvonjavi i blagom tihom kriku što zamire; i osjeti da je ono proricanje što ga je tražio u ptica, koje su strelimice kružile, i u blijedom nebeskom prostoru nad sobom, izišlo iz njegova srca poput kakve ptice iz tornjića, tiho i hitro.

Znak odlaska ili samoća? Stihovi, tiho zujeći u uhu njegova pamćenja, polagano su pred sjećanjem njegovih očiju sastavili prizor u dvorani Narodnog kazališta u večer otvaranja. Bio je sam sa strane na balkonu, gledajući izmorenim očima dablinsku kulturu u parketu i šarene kazališne kostime i ljudske lutke uokvirene jarkim svjetlima pozornice. Neki se zdepasti policajac znojio iza njega, i kao da će svaki trenutak početi uredovati. Mijaukanje i zvižduci i podrugljivi krikovi njegovih kolega, koji su bili raštrkani u dvorani, žestoko su odjekivali.

— Klevetanje Irske!

— Made in Germany!

— Blasfemija!

— Nikad nismo prodali svoju vjeru!

— Ni jedna Irkinja nije to nigda učinila!

— Ne treba nam amatera ateista!

— Ne treba nam kalemljenih budista.

Nenadani brzi zvižduk odjekne s prozora iznad njega, i znao je da su se upalile električne svjetiljke u čitaonici. Skrene u

predvorje sa stupovima, sad blago rasvijetljeno, pođe uza stepenice i uđe kroz škljocavu okretaljku.

Cranly je sjedio nedaleko rječnika. Pred njim je na drvenom stalku ležala neka debela knjiga otvorena na naslovnoj stranici. Sjedio je naslonjen na stolici, priklonivši uho poput ispovjednika licu nekog studenta medicine koji mu je čitao šahovski problem na šahovskoj stranici novina. Stephen mu sjedne zdesna, a svećenik s druge strane stola zaklopi svoj primjerak »The Tableta« uz srditi prasak i ustane.

Cranly blago i rastreseno pogleda za njim. Student medicine nastavi tiše:

— Pješak na četvrto kraljevo polje.

— Bit će bolje da pođemo, Dixon — reče Stephen opominjući. — Otišao je da se pritužì.

Dixon složi novine i dostojanstveno ustane rekavši:

— Naši su se ljudi povukli u lijepom redu.

— S topovima i stokom — doda Stephen pokazavši prema naslovnoj stranici Cranlyjeve knjige na kojoj je stajalo *Bolesti goveda.*

Prolazeći između stolova Stephen reče:

— Cranly, htio bih razgovarati s tobom.

Cranly ne odgovori ni ne okrene se. Položi svoju knjigu na tezgu i iziđe, noge su u čvrstim cipelama ploštimice lupale o pod. Na stepeništu zastane i rastreseno zagledavši u Dixona ponovi:

— Pješak na prokleto kraljevo četvrto polje.

— Možeš i tako, ako hoćeš — reče Dixon.

U njega je bio tihi bezbojni glas, i bio je uljudna vladanja, i s vremena se na vrijeme razmetao pečatnjakom na prstu svoje nezgrapne čiste ruke.

Prolazeći predvorjem, u susret im dođe neki čovjek patuljasta stasa. Pod kupolom malena šešira neobrijano mu se lice radosno nasmiješi i začuje ga se gdje mrmlja. Oči su mu bile sjetne kao u majmuna.

— Dobar večer, kapetane — reče Cranly zastavši.

— Dobar večer, gospodo — odvrati dlakama obrašteno majmunsko lice.

— Toplo vrijeme s obzirom na ožujak — reče Cranly. — Gore su otvorili prozore.

Dixon se nasmiješi i okrene svoj prsten. Crnkasto majmunsko naborano lice napući svoja ljudska usta umjereno zadovoljno: a glas mu zaprede:

— Ugodno vrijeme s obzirom na ožujak. Jednostavno ugodno.

— Gore su dvije zgodne mlade dame, kapetane, umorne od čekanja — reče Dixon.

Cranly se nasmiješi i reče ljubazno:

— Kapetan ima jednu ljubav; sira Waltera Scotta. Nije li tako, kapetane?

— Što sad čitate, kapetane? — zapita Dixon. — *Lammermoorsku zaručnicu*?

— Volim staroga Scotta — reknu gipke usnice. — Držim da on piše ljupko. Nema pisca koji se može mjeriti sa sirom Walterom Scottom.

Dok je izricao svoju pohvalu, blago zamahne zrakom tankom smežuranom smeđom rukom, a tanki žustri očni kapci zatrepću nad njegovim tužnim očima.

Tužniji se Stephenovu uhu učinio njegov govor: neki otmjeni izgovor, tih i vlažan, iskvaren pogreškama: i slušajući ga zapita se je li istinita priča i je li rijetka krv što je tekla njegovim zgurenim tijelom plemenita i natekla od rodoskvrne ljubavi?

Stabla su u perivoju bila natopljena kišom, i kiša je još padala u jezero što se prostiralo sivo poput nekog štita. Preleti jato labudova, a voda su i obala ispod njih bile zagađene od njihove sivozelene prljavštine. Njih dvoje su se nježno zagrlili nagnani sivom kišnom svjetlošću, tihim mokrim stablima, jezerom nalik štitu što ih je gledalo, labudovima. Zagrlili su se bez radosti ih strasti, njegova je ruka ogrlila sestrin vrat. Sivi vuneni ogrtač zastro ju je poprijeko od ramena do struka: a njena se ljupka glava sagnula u sklonom stidu. U njega je bila spuštena riđesmeđa kosa i nježne skladne čvrste pjegave ruke. Lice. Lice nije bilo vidljivo. Bratovo je lice bilo sagnuto nad njenu plavu kosu što je mirisala kišom. Pjegava i skladna ruka, što je milovala, bila je Davinova ruka.

On se srdito namršti na tu pomisao i na smežurana čovječuljka koji ju je izazvao. Očevo bockanje pred bantryskim skupom izroni mu u sjećanju. On ga gurne u pozadinu i opet se počne nemirno baviti vlastitim mislima. Zašto ono nisu bile Cranlyjeve ruke? Je li ga se Davinova jednostavnost i nedužnost dojmila tajnije?

Krene s Dixonom predvorjem ostavivši Cranlyja da se temeljito oprosti od patuljka.

Ispod kolonade stajao je Temple u sredini malog skupa studenata. Jedan vikne:

— Dixon, dođi amo da čuješ. Temple je u velikoj formi.

Temple ga pogleda tamnim ciganskim očima.

— Ti si, O'Keeffe, licemjer — reče — a Dixon podsmjevač. Do đavola, držim da je to dobar književni izraz.

Lukavo se nasmije gledajući Stephenovo lice ponovivši:

— Do đavola, oduševljen sam ovim nazivom. Podsmjevač.

Neki krupni student koji je ispod njih stajao na stepenicama reče:

— Nastavi o ljubavnici, Temple. Hoćemo čuti o tom.

— Imao ju je, bogami — reče Temple. — A bio je i oženjen. I svi su svećenici običavali tamo jesti. Do đavola, držim da su se svi omastili.

— Nazvat ćemo to jahanjem tovarnog konja da bi se poštedio lovački konj.

— Kaži nam, Temple — zapita O'Keeffe — koliko je u tebi čaša piva?

— U toj je rečenici sva tvoja intelektualna duša, O'Keeffe — odvrati Temple s očitim prezirom.

Gegavo hodajući obiđe skup i obrati se Stephenu.

— Jesi li znao da su Forsterovi belgijski kraljevi? — zapita.

Cranly iziđe kroz vrata ulaznog trijema, šešira gurnuta na zatiljak, brižljivo čačkajući zube.

— A evo sveznalice — reče Temple. — Znaš li ono o Forsterovima?

Umukne čekajući odgovor. Cranly ukloni iz zubiju smokvinu sjemenku vrškom svoje grube čačkalice i pažljivo se zagleda u nju.

— Obitelj Forster — nastavi Temple — potječe od Baldwina Prvog, kralja Flandrije. Nazivali su ga Forester. Forester i Forster su ista imena. Neki potomak Baldwina Prvog, kapetan Francis Forster, naselio se u Irskoj i uzeo za ženu kćer posljednjeg poglavara Clanbrassila. Onda postoje još Blake Forsterovi. To je druga grana.

— Potječe od Baldwina Ćelavog, kralja Flandrije — ponovi Cranly opet kopkajući oprezno po svojim sjajnim iskešenim zubima.

— Gdje si pokupio svu tu povijest? — zapita O'Keeffe.

— Znam i svu povijest tvoje obitelji — reče Temple okrenuvši se k Stephenu. — Znaš li što kaže Giraldus Cambrensis o tvojoj obitelji?

— Zar i on potječe od Baldwina? — zapita neki visoki sušičavi student tamnih očiju.

— Ćelavog — ponovi Cranly sišući kroz neku rupu u zubima.

– *Pernobilis et pervetusta familia* — reče Temple Stephenu.

Zdepasti student koji je stajao na stepenicama ispod njih kratko prdne. Dixon se okrene k njemu i zapita blagim glasom:

— Nije li se to oglasio neki anđeo?

Cranly se također okrene i reče žestoko, ali bez srdžbe:

— Znaš, Goggins, ti si najodurniji prljavi vrag kojega sam igda sreo.

— Upravo sam to htio reći — odgovori odlučno Goggins. — To nije nikome naudilo, zar ne?

— Nadam se — reče ljubazno Dixon — da nije bio od one vrsti poznate u znanosti kao *paulo post futurum.*

– Nisam li vam kazao da je on podsmjevač? — zapita Temple okrenuvši se nadesno i nalijevo. —. Nisam li mu nadjeo to ime?

— Jesi. Nismo gluhi — reče visoki sušičavac.

Cranly je još uvijek mrko gledao zdepastog studenta ispod sebe. Onda otpuhnuvši s gađenjem žestoko ga gurne niz stepenice.

— Bjež' odavle — reče surovo. — Bjež' odavle, smrdljivče. Ti si smrdljivac.

Goggins skoči na šljunak i odmah se dobro raspoložen vrati na svoje mjesto. Temple se okrene k Stephenu zapitavši:

— Vjeruješ li u zakon nasljeđivanja?

— Jesi li pijan ili drugo što, ili što hoćeš kazati? — zapita Cranly pogledavši prema njemu s izrazom čuđenja.

— Najdublja misao što je igda napisana — odgovori Temple zanosno — je misao na kraju zoologije. Rasplođivanje je početak umiranja.

Plašljivo dodirne Stephenov lakat i revno zapita:

— Osjećaš li ti kao pjesnik koliko je to duboko?

Cranly ispruži svoj dugi kažiprst.

— Pogledajte ga! — reče prezirno drugima. — Pogledajte nadu Irske!

Oni se nasmiju njegovim riječima i kretnji. Temple se hrabro okrene k njemu rekavši:

— Ti se, Cranly, meni uvijek podruguješ. Vidim ja to. Ali u svako doba vrijedim koliko i ti. Znaš li ti što ja sad mislim o tebi ako te usporedim sa sobom?

— Dragi čovječe — odgovori Cranly uljudno — ti si nesposoban, znaš, posve nesposoban za razmišljanje.

— A znaš li ti — nastavi Temple — što držim o tebi i o sebi u usporedbi s tobom?

— Hajde, Temple! — vikne zdepasti student sa stepenica. — Van s tim ukratko.

Temple se okrene nadesno i nalijevo poprativši svoje riječi slabom kretnjom.

— Ja sam mošnje — reče očajno potresavši glavom. — Jesam. I znam da jesam. I priznajem da jesam.

Dixon ga lagano potapša po ramenu i prijazno reče:

— I to ti služi na čast, Temple.

— Ali on — nastavi Temple pokazavši prema Cranlyju — on je mošnje baš kao i ja. Samo on to ne zna. I to je jedina razlika što je ja vidim.

Prasak smijeha zagluši njegove riječi. Ali on se opet okrene Stephenu i reče neočekivano žustro:

— Ta je riječ vrlo zanimljiva. To je jedini dual u engleskom. Jesi li to znao?

— Doista? — izusti rastreseno Stephen .

Promatrao je Cranlyjevo patničko lice odlučnih crta, što je sad obasjao smiješak lažne strpljivosti. Pogrdu je podnio poput kakva drevna kamena kipa na koji su prolili smrdljivu vodu, strpljivo podnoseći uvrede: i promatrajući ga zamijeti da je dignuo šešir na pozdrav i otkrio crnu kosu što je kruto stršala na njegovu čelu poput željezne krune.

Ona je izišla kroz vrata knjižnice i kimnula mimo Stephena uzvrativši Cranlyjev pozdrav. Zar i on? Nisu li se to Cranlyjevi obrazi malo zarumenjeli? Ili je to posljedica Templeovih riječi? Svjetlost je blijedjela. Nije mogao vidjeti.

Objašnjava li to ravnodušnu šutnju njegova prijatelja, njegove oštre primjedbe, nenadanu upotrebu surovih riječi kojima je tako često razdrmao Stephenove žarke ćudljive ispovijedi? Stephen je to velikodušno opraštao, jer je tu surovost nalazio i u sebi, uperenu protiv sebe. I sjeti se neke večeri, kad je sjahao s posuđene škripave dvokolice da se u šumi kraj Malahidea pomoli Bogu. Podigao je ruke uvis i u ekstazi govorio mračnoj lađi stabala, znajući da stoji na svetom tlu i u sveti sat. A kad su se na vidiku iza zavoja pojavila dva redarstvenika na mračnoj cesti, prekinuo je molitvu da bi počeo glasno zviždukati neki napjev iz najnovije muzičke komedije.

Počne udarati istrošenim krajem svoje jasenove palice o podnožje stupa. Zar ga Cranly nije čuo? Ali on može čekati. Razgovor oko njega na trenutak utihne: i neko tiho psikanje opet odjekne odozgo s nekog prozora. Ali u zraku nije bilo nikakva drugog zvuka, i lastavice su, kojih je let promatrao dokonim očima, spavale.

Ona je prošla kroz sumrak. I zato je zrak bio tih, osim onog jednog blagog psika što se začuo. I zato su jezici oko njega prestali brbljati. Spuštala se tama.

Tama se spušta iz zraka.

Drhtava radost, palucava kao slaba svjetlost, zaigra oko njega poput vilinskog kola. Ali zašto? Njen prolazak zrakom što je tamnio ili stih sa svojim crnim samoglasnicima i svojim početnim akordom sličnim lutnji?.

Polako ode prema dubljoj sjeni na kraju kolonade udarajući tiho palicom o kamen, kako bi od studenata koje je ostavio sakrio svoje sanjarenje: i dopusti svom umu da prizove doba Dowlanda i Byrda i Nasha.

Oči otvarajući se iz tame želje, oči što su zamutile praskozorje, što li je drugo bila njihova čeznutljiva ljupkost negoli mekoća naslade? I što li je drugo bilo njihovo svjetlucanje negoli svjetlucanje prljave pjene što je pokrivala zahodsku jamu dvora nekog slinavog Stuarta? I jezikom sjećanja kušao je vina boje jantara, umiruće kadence slatkih napjeva, ponosnu pavanu: i očima sjećanja vidio je ljubazne plemkinje u Covent Gardenu gdje sa svojih balkona mame napućenim ustima, i zaražene djevojčure iz krčmi, i mlade žene koje veselo predajući se svojim oskvrniteljima grle i opet grle.

Te slike, što ih je dozvao, nisu mu pružile nikakve radosti. Bile su tajne i uspaljujuće ali nisu obuhvaćale njen lik. Tako ne smije misliti o njoj. Čak i nije tako mislio o njoj. Zar se, dakle, njegov um ne može uzdati u se? Stare izreke, slatke samo od iskopane slatkoće poput smokvinih sjemenki što ih je Cranly iščeprkao iz svojih blještavih zubiju.

To nije bila misao ni vizija, premda je nejasno znao da njen lik prolazi kući kroz grad. Ispočetka nejasno, a onda oštrije osjeti miris njena tijela. Neki svjesni nemir uzavre mu u krvi. Da, to je osjećao miris njena tijela: neki divlji i čeznutljivi miris: mlaki udovi što ih je željno oblila njegova glazba i tajno mekano rublje na kojem je njena put zgušnjavala svoj miris i rosu.

Neka uš mu je gmizala po zatiljku i on je uhvati gurnuvši vješto palac i kažiprst pod svoj otkopčani ovratnik. Trenutak je valjao njeno tijelo, nježno a ipak krhko kao zrno riže, između palca i prsta prije nego štp ga je ispustio preda se, zapitavši se hoće li ostati živa ili će uginuti. Onda mu padne na um neobična rečenica Corneliusa a Lapide koji je kazao da uši rođene od ljudskog znoja nije stvorio Bog šesti dan s ostalim životinjama. Ali svrbež na vratu izazove surovost i razjarenost u njegovoj duši. Život njegova tijela, loše odjevena, loše hranjena, ušljiva, nagna ga da sklopi očne kapke u nenadanom grču očaja: i u tami ugleda kako krhka sjajna tijela ušiju padaju iz zraka i vrte se padajući. Da: i to nije bila tama što pada iz zraka. To je bila svjetlost.

Svjetlost pada iz zraka

Čak nije točno upamtio Nashov stih. Sve slike što ih je uskrsnuo bile su pogrešne. Njegov je um rađao gamad. Njegove su misli bile uši rođene od znoja lijenosti.

Brzo se vrati uzduž kolonade prema skupu studenata. Dobro, dakle, neka ide i neka je nosi đavo. Ona može ljubiti kojeg čistog atleta koji se svako jutro pere do pojasa i ima na prsima crne dlake. Neka joj bude.

Cranly je iz svoje zalihe u džepu opet izvadio sušenu smokvu i jeo je polagano i glasno. Temple je zavaljen sjedio na podnožju stupa, s kapom navučenom na pospane oči. Neki zdepasti čovjek iziđe kroz vrata noseći kožnu mapu pod pazuhom. Hodao je prema skupu lupajući po pločama petama cipela i šiljkom svog teškog kišobrana. Onda dignuvši kišobran na pozdrav reče svima:

— Dobar večer, gospodo.

Opet udari o ploče i zahihoće, dok mu je glava trznula malo se nervozno pokrenuvši. Visoki sušičavi student i Dixon i

O'Keeffe razgovarali su irski i nisu mu odzdravili. Onda, okrenuvši se Cranlyju, reče:

— Dobra večer, poglavito vama.

Pruživši kišobran prema njemu opet zahihoće, Cranly, koji je još žvakao smokvu, odvrati glasno mičući čeljustima:

— Dobra? Da. Večer je dobra.

Zdepasti ga student ozbiljno pogleda i malo potrese kišobranom s blagim prijekorom.

— Vidim da se spremaš reći nešto što je očito.

— Hm — odvrati Cranly ispruživši ono što je ostalo od napol sažvakane smokve iznenada je gurnuvši prema ustima zdepastog studenta u znak neka je pojede.

Zdepasti je student ne uzme, već priuštivši sebi osobiti humor, još uvijek hihotajući i udarajući kišobranom u ritmu svoje rečenice, reče ozbiljno:

— Zar misliš da....

Ušuti pokazavši grubo prema ižvakanoj smokvi i glasno reče:

— Mislim na ovo.

— Hm — izusti Cranly kao prije.

— Zar misliš da sad — reče zdepasti student — kao ipso facto, ili, recimo, da tako kažem?

Dixon se okrene od skupa i reče:

— Čeka te Goggins, Glynn. Pošao je u Adelphi da potraži tebe i Moynihana..Što ti je tu? — zapita kucnuvši po mapi pod Glynnovom rukom.

— Ispitni pismeni zadaci — odgovori Glynn. — Dajem im mjesečne ispitne zadatke da vidim koliko im je koristilo moje poučavanje.

On pritom potapša mapu i malo se nakašlje i nasmiješi.

— Poučavanje! — surovo reče Cranly. — Misliš valjda na onu golu i bosu djecu koju poučavaju prokleti majmuni poput tebe. Neka im pomogne Bog! — Odgrize ostatak smokve i baci peteljku.

— Pustite k meni malenu dječicu — reče ljubazno Glynn.

— Krvavi majmun — ponovi žestoko Cranly — i to bogohulni krvavi majmun!

Temple ustane i proguravši se kraj Cranlyja obrati se Glynnu:

— Rečenica što si je sad kazao — reče — u Novom je zavjetu, naime, pustite k meni malene.

— Hajde opet spavati, Temple — reče O'Keeffe.

— Vrlo dobro, dakle — nastavi Temple još uvijek govoreći Glynnu — ako je Isus pustio k sebi malene zašto ih crkva šalje u pakao, ako umru nekršteni? Zašto je tako?

— Jesi li ti sam kršten, Temple? — zapita sušičavi student.

— Ali zašto ih šalju u pakao, ako je Isus kazao neka svi dođu k njemu? — reče Temple ispitujući očima Glynnove oči.

Glynn zakašlje i reče blago, teško obuzdavajući nervozni hihot u svom glasu i zamahujući kišobranom pri svakoj riječi:

— I ako je tako kako si napomenuo, pitam, naglašujući, koji je tome razlog?

— Jer je crkva okrutna kao svi stari grešnici — odvrati Temple.

— Jesi li, Temple, u ovom pitanju sasvim pravovjeran — ljubazno zapita Dixon.

— Ono o nekrštenoj djeci koja odlaze u pakao kaže sveti Augustin — odgovori Temple — jer je i on bio okrutni stari grešnik.

— Padam pred tobom na koljena — reče Dixon — ali imam dojam da za takve slučajeve postoji pretpakao.

— Ne prepiri se s njim, Dixon — surovo reče Cranly. — Ne razgovaraj s njim, ni ne gledaj ga. Odvedi ga kući na uzici kao što bi vodio meketavu kozu.

— Pretpakao! — vikne Temple. — I to je lijep izum. Poput pakla.

— Ali bez neugodnosti — reče Dixon.

Okrene se nasmiješivši se ostalima i doda:

— Držim da ovim izražavam mišljenje svih nazočnih.

— Svakako — reče Glynn čvrsta glasa. — U ovom pitanju Irska je jedinstvena.

Vrškom kišobrana udari o kameni pod kolonade.

— Pakao — reče Temple. — Poštujem taj izum sive zaručnice Sotonine. Pakao je rimski, poput rimskih zidina, snažan i ružan. Ali što je pretpakao?

— Vrati ga opet u dječja kolica, Cranly — vikne O’Keeffe.

Cranly brzo zakroči prema Templeu, zastane, zatopta nogom kriknuvši kao na kokoš:

— Iš!

Temple brzo uzmakne.

— Znaš li što je pretpakao? — vikne. — Znaš li kako u Roscommonu nazivaju takvu stvar?

— Iš! Idi do đavola! — vikne Cranly pljesnuvši rukama.

— Ni u dupe ni mimo! — vikne Temple podrugljivo. — To ti je po mojem pretpakao.

— Daj nam tu batinu — reče Cranly.

Surovo otrgne jasenovu palicu iz Stephenove ruke i skoči niz stepenice: ali Temple, razabravši da je onaj pošao u potjeru, potrči kroz sumrak poput divlje životinje, okretne i brzonoge. Cranlyjeve teške cipele odjeknu glasno potrčavši preko četverokutnog dvorišta, a onda se vrate, teške, savladane, gurajući šljunak pri svakom koraku.

Korak mu je bio ljutit, te naglom srditom kretnjom gurne palicu natrag u Stephenovu ruku. Stephen osjeti da njegova srdžba ima drugi razlog, ali hineći strpljivost dodirne mu lagano ruku i mirno reče:

— Rekao sam ti, Cranly, da hoću razgovarati s tobom. Hajde sa mnom.

Cranly ga na trenutak pogleda i zapita:

— Sad?

— Da, sad — odvrati Stephen. — Ne možemo razgovarati ovdje. Hajdemo.

Prošli su četverokutnim dvorištem ne govoreći ništa. Ptičji zov iz *Siegfrieda*, tiho odzviždan, dopre do njih sa stepenica predvorja. Cranly se okrene: a Dixon, koji je zazviždao, dovikne:

— Pa, što ćete, momci? Što je s onom igrom, Cranly?

Pregovarali su dovikujući se kroz tihi zrak o partiji biljara što su je trebali odigrati u Adelphi hotelu. Stephen je pošao dalje sam i ušao u tihu Kildare Street. Nasuprot hotelu »Javor« zastane čekajući, opet strpljiv. Naziv hotela, bezbojno ulašteno drvo i njegovo bezbojno mirno pročelje zapeku ga poput pogleda uljudna prezira. Srdito se zagleda u blago osvijetljeni salon hotela u kojem je zamišljao uglađeni spokojni život irskih patricija. Oni razmišljaju o vojnim narudžbama i upraviteljima imanja: seljaci ih pozdravljaju uzduž ladanjskih cesta: poznaju nazive izvjesnih francuskih jela i izdaju naloge kočijašima fijakera kreštavim provincijskim glasovima što probijaju kroz njihov prirođeni naglasak.

Kako bi on mogao dirnuti njihovu savjest, ili kako bi mogao baciti sjenu na maštu njihovih kćeri prije nego što ih njihovi vitezovi oplode, kako bi rodile rasu plemenitiju od svoje? I u sumraku što se zgušnjavao osjeti misli i želje naroda kojemu je pripadao, što su poput šišmiša lepršale uzduž mračnih seoskih cesta pod stablima uz obale potoka i kraj

tresetišta išaranih lokvama. Neka je žena čekala na vratima kad je onuda prolazio Davin i ponudivši mu šalicu mlijeka samo što ga nije snubila neka pođe s njom u postelju; u Davina su, naime, blage oči čovjeka koji bi znao čuvati tajnu. Njega, međutim, nisu snubile oči nijedne žene.

Osjeti čvrsti stisak na svojoj ruci, i Cranlyjev glas reče:

— Hajdemo.

Hodali su šuteći prema jugu. Onda Cranly reče:

— Taj budalasti idiot Temple! Tako mi Mojsija, znaj da ću jednom ubiti toga momka.

Ali glas mu više nije bio srdit, i Stephen se zapita misli li on na njen pozdrav u predvorju.

Skrenu nalijevo hodajući kao prije. Idući tako neko vrijeme Stephen izusti:

— Cranly, večeras sam imao neugodnu prepirku.

— S roditeljima? — zapita Cranly.

— S majkom.

— Zbog vjere?

— Da — odvrati Stephen.

Nakon stanke Cranly zapita:

— Koliko je godina tvojoj majci?

— Nije stara — odgovori Stephen. — Želi da obavim uskršnju dužnost.

— A hoćeš li?

— Neću — reče Stephen.

— Zašto ne? — zapita Cranly.

— Neću služiti.

— To je već rečeno sprijeda — reče mirno Cranly.

— Sad je rečeno straga — reče Stephen žestoko.

Cranly stisne Stephenovu nadlakticu kazavši:

— Samo mirno, dragi čovječe. Ti si, znaš, prokleto razdražljiv čovjek.

Govoreći nasmije se nervozno i pogledavši Stephenovo lice ganutim i prijateljskim očima, nastavi:

— Znaš li ti da si razdražljiv čovjek?

— Rekao bih da jesam — odvrati Stephen također se nasmijavši.

Njihova mišljenja, što su se u posljednje vrijeme tuđila, kao da su se iznenada uzajamno zbližila.

— Vjeruješ li ti u pričest? — zapita Cranly

— Ne — odgovori Stephen.

— Onda ne vjeruješ?

— Niti vjerujem niti ne vjerujem — odvrati Stephen.

— Mnogi ljudi sumnjaju, čak religiozni ljudi, ali ipak nadvladaju sumnje ili ih zatome — reče Cranly. — Jesu li tvoje sumnje po tom pitanju tako snažne?

— Ne želim ih prevladavati — odgovori Stephen. Cranly, zbunivši se na trenutak, izvadi iz džepa smokvu i upravo kad ju je htio pojesti Stephen reče:

— Nemoj, molim te. Ne možeš raspravljati o tom pitanju žvačući punim ustima smokve.

Cranly promotri smokvu pri svjetlu svjetiljke pod kojom su zastah. Onda je pomiriše objema nosnicama, odgrize komadić, ispljune ga i žestoko je baci u jarak. Onda joj se obrati govoreći:

— Odlazi od mene, prokletnice, u vječni oganj!

Uhvativši Stephenovu nadlakticu, on opet krene i reče:

— Ne bojiš li se da bi te riječi mogle biti rečene tebi na sudnji dan?

— Što se meni inače nudi? — zapita Stephen. — Vječno blaženstvo u društvu predstojnika studija?

— Upamti — odgovori Cranly — da će on biti uznesen u vječnu slavu.

— Da — reče Stephen nekako ogorčeno — sjajan, vrijedan, bešćutan i nadasve lukav.

— Čudnovato je, znaš — reče Cranly mirno — koliko je tvoj um zasićen vjerom u koju ne vjeruješ. Jesi li vjerovao kad si bio u školi? Kladim se da jesi.

— Jesam — odgovori Stephen.

— A jesi li bio sretniji? — blago zapita Cranly. — Primjerice, sretniji nego što si sad?

— Često sretan — reče Stephen — i često nesretan. Onda sam bio netko drugi.

— Kako netko drugi? Što misliš reći ovom tvrdnjom?

— Mislim — odvrati Stephen — da nisam bio ovakav kakav sam sad, kakav sam trebao postati.

— Ne kakav si sad, ne kakav si trebao postati — ponovi Cranly. — Dopusti da te nešto zapitam. Ljubiš li svoju majku?

Stephen polagano odmahne glavom.

— Ne znam što znače ove tvoje riječi — reče jednostavno.

— Zar nikad nisi nikoga ljubio? — zapita Cranly.

— Misliš li žene?

— Ne govorim o tom — reče Cranly hladnijim glasom. — Pitam te jesi li igda osjetio ljubav prema bilo kome, prema bilo čemu?

Stephen je hodao kraj svoga prijatelja zureći mrko u pločnik.

— Kušao sam ljubiti Boga — reče napokon. — Sad mi se čini da nisam uspio. To je vrlo teško. Svaki sam čas kušao

sjediniti svoju volju s božjom voljom. U tom nisam uvijek zakazao. Možda bih to mogao još uvijek...

Cranly ga prekine zapitavši:

— Je li život tvoje majke bio sretan?

— Kako da to znam? — odvrati Stephen.

— Koliko je imala djece?

— Devetoro ili desetoro — odgovori Stephen. — Neka su umrla.

— Je li tvoj otac... — Cranly umukne na trenutak, a onda nastavi: — Neću se petljati u tvoje obiteljske prilike. Ali je li tvoj otac bio, kako se kaže, dobrostojeći? Mislim dok si rastao?

— Da — odvrati Stephen.

— Što je on bio? — zapita Cranly nakon stanke.

Stephen počne brzo nabrajati očeva zanimanja:

— Student medicine, veslač, tenor, glumac-amater, politički bukač, sitnoposjednik, sitni ulagač, pijanac, dobar momak, pričalo, nečiji tajnik, nešto u pecari, skupljač poreza, financijska propalica, a trenutačno se diči svojom prošlošću.

Cranly se nasmije, čvršće stisne Stephenovu nadlakticu i reče:

— Ovo s Pecarom je prokleto dobro.

— Zanima li te još štogod? — zapita Stephen.

— Jeste li sad u dobrim prilikama?

— Zar ti tako izgledam? — zapita grubo Stephen.

— Dakle — nastavi Cranly razmišljajući — rođen si u slasti i lasti.

Poslužio se tom uzrečicom jasno i glasno kao što je često upotrebljavao tehničke izraze, kao da želi da njegov slušalac shvati da ih upotrebljava bez osvjedočenja.

Tvoja majka mora da je prilično propatila — reče zatim. — Ne bi li pokušao izbaviti je od daljnjih patnja čak i ako... ili nećeš?

— Kad bih mogao — odvrati Stephen. — To bi me stajalo vrlo malo truda.

— Onda učini tako — reče Cranly. — Učini kako ona hoće. Pa što je to tebi? Ti i onako ne vjeruješ u to. To je forma, ništa drugo. A nju ćeš umiriti.

Umukne i, kako Stephen nije odgovorio, ne reče više ništa. Onda kao da glasno izgovara tijek svojih misli reče:

— Makar sve drugo bilo nesigurno na smrdljivom gnojištu ovoga svijeta, majčina ljubav to sigurno nije. Majka te donosi na svijet noseći te prethodno u svom tijelu. Što mi znamo o tom što ona osjeća? Ali što god osjećala, to, barem, mora biti stvarno. Mora biti. Što su naše ideje ili ambicije? Igra. Ideje! Pa i onaj prokleti brbljavi Temple ima ideje. I MacCann ima ideje. Svaki magarac koji hoda cestom misli da ima ideje.

Stephen slušajući neizgovorene misli iza ovih riječi reče prividno nehajno;

— Pascal, ako se dobro sjećam, nije dopuštao da ga majka poljubi, jer se bojao dodira sa ženskim spolom.

— Pascal je bio svinja — reče Cranly.

— Alojzije Gonzaga bio je, držim, istog mišljenja — reče Stephen.

— Onda je i on bio svinja — odvrati Cranly.

— Crkva ga smatra svecem — usprotivi se Stephen.

— Baš mi se prokleto žestoko friga čime tko njega smatra — reče Cranly surovo i jednolično. — Ja ga nazivam svinjom.

Stephen, uredno pripremivši riječi u sebi, nastavi:

— I Isus je čini se prema svojoj majci postupao u javnosti nedostatnom uljudnošću, ali je Suarez, neki isusovac teolog i španjolski plemić ustao u njegovu obranu.

— Je li tebi igda pala na um misao — zapita Cranly — da Isus nije bio ono što se pravio da jest.

— Prvi komu je ta misao pala na um — odgovori Stephen — bio je sam Isus.

— Mislim — reče Cranly tvrda glasa — je li tebi igda pala na um misao da je on bio svjesni licemjer koji je Židove svoga doba nazvao obijeljenim grobovima? Ili, da budem jasniji, da je bio podlac?

— Ta misao mi nije nikad pala na um — odvrati Stephen. — Ali rado bih znao, kušaš li ti mene obratiti ili sebe odvratiti s pravoga puta?

Okrene se prema prijateljevu licu i ugleda neki nevješt smiješak kojemu je snagom volje kušao dati lukav izraz.

Cranly iznenada zapita običnim razumskim glasom:

— Reci mi istinu. Jesi li se uopće sablaznio zbog onoga sam rekao?

— Malo i jesam — odvrati Stephen.

— A zašto si se sablaznio — navali Cranly onim istim glasom — ako si siguran da je naša vjera lažna i da Isus nije bio sin Božji?

— Nisam uopće siguran u to — reče Stephen. — On je prije sin Božji negoli sin Marijin.

— I je li to razlog zbog kojeg se nećeš pričestiti — zapita Cranly — jer nisi siguran ni u to, jer osjećaš da je možda hostija ipak tijelo i krv sina božjega, a ne korica kruha? I jer se bojiš da bi to mogla biti?

— Da — odvrati mirno Stephen. — Osjećam to i toga se također bojim.

— Razumijem — reče Cranly.

Stephen, pogođen njegovim zaključnim tonom, odmah nanovo pokrene razgovor rekavši;

— Bojim se mnogočeg; pasa, konja, vatrenog oružja, mora, oluje, strojeva, seoskih cesta noću.

— Ali zašto se bojiš komadića kruha?

— Zamišljam — odgovori Stephen — da iza tih stvari za koje kažem da ih se bojim postoji neka zloćudna stvarnost.

— Bojiš li se onda — zapita Cranly — da bi te rimokatolički Bog mogao ubiti i prokleti, ako oskvrneš pričest?

— Rimokatolički Bog bi to mogao učiniti sad — odvrati Stephen. — Više od toga bojim se kemijskog djelovanja što će ga u mojoj duši izazvati lažno poklonstvo simbolu, iza kojega se nagomilalo dvadeset stoljeća autoriteta i strahopoštovanja.

— Bi li — zapita Cranly — u krajnjoj opasnosti počinio to osobito oskvrnuće? Primjerice, da si živio u doba kad se to kažnjavalo?

— Ne mogu ništa kazati o prošlosti — odgovori Stephen. — Vjerojatno ne bih.

— Onda ne kaniš — reče Cranly — postati protestant?

— Rekao sam da sam izgubio vjeru — odvrati Stephen — a ne da sam izgubio samopoštovanje. Kakvo bi to bilo oslobođenje odreći se jedne apsurdnosti, koja je logična i suvisla, i prihvatiti drugu, koja je nelogična i nesuvisla?

Došli su do gradskog predjela Pembroke i sad, dok su polagano hodah uzduž avenija, stabla i raštrkana svjetla u vilama smirila su im duhove. Zrak bogatstva i dokolice što se širio oko njih kao da je ublažio njihovu neimaštinu. Iza živice lovora svjetlucalo je svjetlo u nekom kuhinjskom prozoru, i začuli su glas služavke koja je pjevala oštreći noževe. Pjevala je kratkim isprekidanim taktovima *Rosie O'Grady.* Cranly zastane slušajući i reče:

— *Mulier Cantat.*

Mekana ljepota latinske riječi uznemiri čudnim dodirom večernji mrak, dodirom slabijim i uvjerljivijim nego što je dodir glazbe ili ženske ruke. Borba njihovih duša stišala se. Lik žene kako se javlja u liturgiji crkve tiho je promaknuo kroz mrak; neki lik odjeven u bijelo, malen i nježan kao dječak i sa smaknutim pojasom. Njen glas, slabašan i visok kao u dječaka, odjeknu iz nekog dalekog zbora zapjevavši prve riječi žene što su probile tamu i vapaj prve pjesme o muci Isusovoj;

— *Et tu cum Jesu Galilaeo eras.*

I sva su srca bila ganuta i okrenula se prema njenom glasu što je sjao poput mlade zvijezde, sjajući jasnije kad je glas zapjevao proparoksiton, a sve slabije kako je kadenca zamirala.

Pjevanje presta. Pođu zajedno dalje, Cranly ponavljajući u snažno naglašenom ritmu svršetak pripjeva:

A kad se vjenčamo jednom
Sretni tad bit ćemo mi
Jer Rosie O'Grady ja ljubim
I ljubi me slatka Rosie.

— Evo ti prave poezije — reče. — To ti je prava ljubav.

Pogleda postrance Stephena čudno se nasmiješivši, te nastavi;

— Držiš li to pjesništvom? Ili znaš li što znače te riječi?

— Najprije bih htio vidjeti Rosie — odgovori Stephen.

— Nju je lako naći — reče Cranly.

Šešir mu je spuznuo na čelo. On ga gurne natrag: i Stephen ugleda u sjeni stabala njegovo blijedo lice uokvireno tamom i velike mu tamne oči. Da. Lice mu je bilo lijepo; i tijelo mu je bilo snažno i čvrsto. Govorio je o majčinskoj ljubavi. Osjećao je,

dakle, patnje žena, slabost njihovih tijela i duša; i štitit će ih snažnom i odlučnom rukom i sagnut će svoju dušu pred njima.

Hajdemo, dakle; vrijeme je za odlazak. Neki je glas tiho govorio Stephenovu osamljenom srcu, pozivajući ga da pođe i govoreći mu da je njegovu prijateljstvu došao kraj. Da; on bi pošao. Ne može se boriti protiv drugoga. Znao je svoju ulogu.

— Vjerojatno ću otići — reče.

— Kamo? — zapita Cranly.

— Kamo uzmognem — odvrati Stephen.

— Da — reče Cranly. — Možda bi tebi sad bilo teško živjeti ovdje. Ali je li to razlog s kojega hoćeš otići?

— Moram otići — odgovori Stephen.

— Naime — nastavi Cranly — ti sebe ne moraš držati prognanikom, ako ne želiš otići, ni heretikom ni izopćenikom. Ima mnogo dobrih vjernika koji misle kao ti. Čudiš li se tomu? Crkva nije zdanje od kamena, a to nisu ni svećenstvo ni njihove dogme. To je masa svih onih koji su rođeni u njoj. Ne znam što želiš raditi u životu. Je li to ono što si kazao one večeri kad smo stajali pred postajom u Harcourt Streetu?

— Da — odvrati Stephen nasmiješivši se protiv volje Cranlyjevu načinu da se sjeća misli u svezi s mjestima. — One večeri si proveo pol sata prepirući se s Dohertyjem o najkraćem putu od Sallygapa do Larrasa.

— Šupljoglavac! — reče Cranly mirno i prezirno. — što li on zna o putu od Gallygapa do Larrasa? Odnosno, što on uopće zna? Ona balava glava velika poput lavora!

Prasne u glasan dugotrajni smijeh.

— Dakle? — zapita Stephen. — Sjećaš li se ostatka?

— Zar onoga što si ti kazao? — upita Cranly. — Da, sjećam se. Otkriti način života ili umjetnosti kojim bi se tvoj duh mogao nesputano slobodno izraziti.

Stephen odigne šešir u znak priznanja.

— Sloboda! ponovi Cranly. — Ali ti još nisi dovoljno slobodan da počiniš svetogrđe. Kaži mi, bi li orobio?

— Najprije bih prosjačio — odgovori Stephen.

— A ako ne bi dobio ništa, bi li krao?

— Ti bi htio da kažem — odvrati Stephen — da je pravo vlasništva privremeno i da u izvjesnim okolnostima nije nezakonito krasti. Svatko bi postupao po tom uvjerenju. Ali ja ti neću odgovoriti tako. Lati se isusovačkog teologa Juana Mariane de Talavera, koji će ti također objasniti u kojim okolnostima možeš zakonito ubiti svoga kralja i je li bolje pružiti mu otrov u kupi ili njime namazati njegovu odjeću ili obluk njegova sedla. Radije me pitaj bih li dopustio da drugi orobe mene ili, ako bi to učinili, bih li ih prijavio, što se, vjerujem, naziva kažnjavanje svjetovnom rukom.

— Pa bi li to učinio?

— Mislim — reče Stephen — da bi me to jednako boljelo kao kad bi me okrali.

— Razumijem — reče Cranly.

Izvadi svoju šibicu i stane čistiti pukotinu između dva zuba. Onda bezbrižno nastavi:

— Kaži mi, na primjer, bi li deflorirao djevicu?

— Oprosti — reče uljudno Stephen — nije li to ambicija većine mlade gospode?

— Što je, dakle, tvoje gledište? — zapita Cranly.

Njegova posljednja rečenica, što je kiselkasto zaudarala poput dima drvena ugljena i obeshrabrivala, uzbudi Stephenov mozak nad kojim je, činilo se, lebdjela njezina maglica.

— Gle, Cranly — reče. — Pitao si me što bih učinio i što ne bih učinio. Kazat ću ti što ću učiniti i što neću učiniti. Neću služiti onome u što više ne vjerujem, nazivalo se to mojim

domom, mojom domovinom ili mojom crkvom: i kušat ću izraziti sebe u nekom načinu života ili umjetnosti što slobodnije mogu i što potpunije mogu, služeći se u svoju obranu jedinim oružjem što ga sam sebi odobravam: šutnjom, progonstvom i lukavošću.

Cranly ga uhvati za nadlakticu i povede naokolo tako da su krenuli natrag prema Leeson Parku. Nasmije se gotovo nestašno i stisne Stephenovu nadlakticu naklonošću starijeg čovjeka.

— Lukavošću, uistinu! — reče. — Zar si to ti? Jadni, jadni moj pjesniče!

— A ti si me natjerao da ti se ispovijedim — reče Stephen dirnut njegovim stiskom — kao što sam ti ispovijedio i toliko mnogo drugih stvari, zar ne?

— Da, moje dijete — reče Cranly još uvijek veselo.

— Nagnao si me da ti ispovijedim svoje strahove. Ali također ću ti reći čega se ne bojim. Ne bojim se biti sam, ni da me zbog koga drugog prezru, ni da napustim ono što moram napustiti. I ne bojim se pogriješiti, čak ni počiniti veliku pogrešku, životnu pogrešku, ni možda onakvu što traje vječno.

Cranly, opet se uozbiljivši, uspori korak i reče:

— Sam, posve sam. Toga se ne bojiš. A znaš li što ta riječ znači? Ne samo biti odijeljen od svih drugih, već biti čak bez ijednog prijatelja.

— Riskirat ću — odvrati Stephen.

— I biti bez ikoga — nastavi Cranly — tko bi ti bio više nego prijatelj, čak više nego najplemenitiji i najiskreniji prijatelj što ga je čovjek ikad imao.

Činilo se da su njegove riječi dirnule neku duboku žicu u njemu samomu. Je li govorio o sebi, o sebi kao da je on to bio ili želio biti? Stephen je nekoliko trenutaka šutke promatrao

njegovo lice. Na njemu se odrazila hladna tuga. Govorio je o sebi, o vlastitoj samoći koje se bojao.

— O komu govoriš? — zapita napokon Stephen.

Cranly ne odvrati ništa.

* * *

20. ožujka: Dugi razgovor s Cranlyjem o mojoj pobuni. Bio je vrlo dostojanstven. Ja popustljiv i blag. Napao me na račun ljubavi prema majci. Pokušao sam zamisliti njegovu majku: ne ide. U trenutku nepromišljenosti, rekao mi je jednom da je njegov otac imao šezdeset i jednu kad se on rodio. Mogu ga zamisliti. Snažan farmerski tip. Odijelo boje papra i soli. Široka stopala. Zapuštena sijeda brada. Vjerojatno odlazi na trke pasa. Daje redovito, ali ne obilno lukno ocu Dwyeru u Larrasu. Kadšto, pošto se snoća, razgovara s djevojkama. Ali njegova majka? Vrlo mlada, ili vrlo stara? Jedva da je vrlo mlada. Ako je tako, Cranly ne bi govorio onako kako je govorio. Dakle, stara. Vjerojatno i zapuštena. Odatle Cranlyjev duševni očaj: dijete iscrpljenih bedara.

21. ožujka ujutro: Razmišljao sinoć o tome u postelji, ali sam bio prelijen i preslobodan da to dopišem. Slobodan, da. Iscrpljena bedra su ona Elisabete i Zaharije. On je onda preteča. Item: jede uglavnom trbušnu slaninu i osušene smokve. Čitaj: skakavce i divlji med. Dakle, misleći o njemu uvijek vidim neku mrku odrubljenu glavu ili posmrtnu masku kao da je nacrtana na nekom sivom zastoru ili na veronici. U crkvi to nazivaju dekolacijom. Zasad me zbunjuje sveti Ivan pri Latinskim vratima. Što vidim? Nekog preteču odrubljene glave koji kuša obiti bravu.

21. ožujka navečer: Slobodan. Slobodne duše i slobodne mašte. Neka mrtvi ostanu mrtvi. Da. I neka se mrtvi vjenčaju s mrtvima.

22. ožujka: U društvu s Lynchom slijedio neku krupnu bolničarku. Lynchova ideja. Ne sviđa mi se. Dva mršava gladna hrta idu za junicom.

23. ožujka: Nisam je vidio od one večeri. Nije dobro? Možda sjedi uz ognjište ogrnuvši ramena majčinim rupcem. Ali ne zlovoljna. Lijepa plitica zobene kaše? Nećeš li sad?

24. ožujka: Upustio se s majkom u raspravu. Predmet: B. D. M. Opterećen svojim spolom i mladošću. Da bih se izvukao, podržao sam odnose između Isusa i tate prema onima između Marije i njena sina. Kazao da religija nije rodilište. Majka popustljiva. Kazala da je u mene neki neobičan duh i da sam previše čitao. Nije istina. Čitao sam malo, a razumio još manje. Onda je kazala da ću se vratiti vjeri, jer je u mene nemirni duh. To znači izići iz crkve na mala vrata grijeha i ponovno ući kroz krovni prozor kajanja. Ne mogu se pokajati. To sam joj kazao i zamolio novčić od šest pennyja. Dobio tri pennyja.

Potom pošao u kolidž. Nove prepirke s malenim Ghezzijem okrugle glave i vragolastih očiju. Ovaj put o Brunu Nolanu. Počeo talijanski, a završio pidgin-engleski. Kazao je da je Bruno bio strahoviti krivovjerac. Kazao sam da je bio strahovito spaljen. On se s tim suglasio nekako žaleći. Onda mi je dao recept za jelo što ga on naziva *risotto alla bergamasca.* Kad izgovara mekani o potisne svoje pune mesnate usnice naprijed kao da ljubi taj samoglasnik. Je li ga poljubio? I bi li se mogao pokajati? Da, mogao bi: i isplakati dvije okrugle vragolaste suze, po jednu iz svakog oka.

Prošavši kroz Stephen’s, to jest moj, Green sjetih se da je njegov zemljak, a ne moj, izumio ono što je Cranly neke večeri nazvao našom religijom. Četvorica njih, vojnici devedeset sedme pješačke pukovnije, sjedili su pri podnožju križa i kockali se za ogrtač raspetoga.

Pošao u knjižnicu. Kušao čitati tri časopisa. Uzalud. Ona još nije izišla. Jesam li uznemiren? Zbog čega? Da ona nikad više neće izići.

Blake je napisao:

Hoće li umrijeti William Bond,
Jer je zacijelo vrlo bolestan.

Jao, jadni Williame!

Jednoć sam bio na priredbi diorame u Rotundi. Na kraju su prikazivali slike velike gospode. Među njima sliku Wilhama Ewarta Gladstonea koji je upravo bio umro. Orkestar je svirao *O Willie, mi smo te izgubili.* Narod seljačina!

25. ožujka ujutro: Mučna, noć sanja. Moram olakšati srce.

Neka duga zavojita galerija. S tla se dižu stupovi tamnih para. Bila je napučena kamenim kipovima mitskih kraljeva. Ruke su im bile položene na koljena u znak umora, a oči zamračene, jer se pred njima vječno dižu zablude ljudi kao tamne pare.

Iz neke spilje izlaze neobični likovi. Nisu tako visoki kao ljudi. Ne čini se da stoje posve odvojeni jedni od drugih. Lica su im fosforescentna s tamnijim prugama. Zure u mene i kao da me njihove oči nešto pitaju. Ne govore ništa.

30. ožujka: Večeras je Cranly u predvorju knjižnice zadao Dixonu i njenom bratu neku zagonetku. Neka je majka pustila da joj dijete padne u Nil. Još uvijek svira na temu majke. Krokodil je zgrabio dijete. Majka zamoli neka ga vrati. Krokodil reče u redu, ako mu ona kaže što će on učiniti s djetetom, hoće li ga pojesti ili ga neće pojesti.

Ovaj način mišljenja, kazao bi Lepid, uistinu se rodio iz blata djelovanjem vašeg sunca.

A moj? Zar to nije i moj način? Onda u nilski mulj s njim!

1. travnja: Ne slažem se s ovom posljednjom rečenicom.

2. travnja: Vidio sam je gdje ispija čaj i jede kolače kod Johnstona, Mooneya i O'Briena. Zapravo ju je, kad smo prolazili, vidio oštrooki Lynch. Kaže mi da je brat ovamo pozvao Cranlyja. Je li ponio sa sobom svoga krokodila? Je li on sad sjajna svjetlost? Ali otkrio sam ga. Svečano izjavljujem, jesam. Sjajući tiho iza neke mjerice wicklowskih mekinja.

3. travnja: Sreo Davina u prodavaonici cigara nasuprot findlaterskoj crkvi. Bio je u crnoj vunenoj maji i nosio palicu za hurley. Zapitao me je li istina da odlazim i zašto. Kazao sam mu da je najkraći put do Tare via Holyhead. Upravo u tom času došao moj otac. Predstavljanje. Otac, uljudan i pažljiv. Zapitao Davina može li mu ponuditi kakvo piće. Davin nije htio, upravo je polazio na neki sastanak. Pošto je otišao, otac mi reče da su u njega dobre poštene oči. Zapitao me zašto se ne bih upisao u koji veslački klub. Izgovorio sam se da ću razmisliti o tom. Onda mi je ispripovijedio kako je ucvilio Pennyfeathere. Hoće da studiram pravo. Kaže da sam stvoren za to. Još više mulja, još više krokodila.

5. travnja: Divlje proljeće. Užurbani oblaci. O živote! Tamna struja uzburkane tresetne vode na koju su stabla jabuka stresla svoje nježne cvjetove. Djevojačke oči među lišćem. Djevojke naoko stidljive i nestašne. Sve su plavokose ili riđokose: ni jedne tamnokose. Ljepše se rumene. Hopla!

6. travnja: Ona se zacijelo sjeća prošlosti. Lynch kaže da se sve žene sjećaju. Onda se sjeća doba svoga djetinjstva — i moga, ako sam igda bio dijete. Sadašnjost razara prošlost, a sadašnjost živi samo zato što rađa budućnost. Kipovi žena, ako je Lynch u pravu, uvijek bi morali biti posve odjeveni, dok bi im jedna ruka sa žaljenjem pipala stražnjicu.

6. travnja, poslije: Michael Robartes se sjeća zaboravljene ljepote i, kad je ogrli rukama, u svojim rukama steže ljupkost koje je odavna nestalo s ovoga svijeta. To ne. Nipošto. Želim

svojim rukama stegnuti ljupkost koja još nije stupila na ovaj svijet.

10. travnja: U teškoj noći, kroz tišinu grada što je iz snova pribjegao u san bez snova, poput umornog ljubavnika kojega više ne uzbuđuje milovanje, slab topot kopita na cesti. Sad više nije tako slab, jer se približuju mostu: a u trenutku kad prođu ispod zamračenih prozora, tišinu probija strepnja poput strelice. Sad odjekuju daleko u teškoj noći, sjajna kopita poput dragulja, žureći se iza snenih polja na kraj putovanja — kojemu srcu? — kakve mi noseći vijesti?

11. travnja: Pročitao što sam sinoć napisao. Neodređene riječi za neodređeni osjećaj. Bi li se to njoj svidjelo? Mislim da bi. Onda bi se trebalo svidjeti i meni.

13. travnja: Ona »punjača« mi je dugo vremena bila na pameti. Potražio sam i otkrio da je to engleska, čak dobra stara obična engleska riječ. Do đavola onaj nadstojnik studija i njegov lijevak! Je li došao ovamo da nas uči svoj jezik ili da ga nauči od nas? Kako bilo da bilo, neka ga nosi đavao!

14. travnja: John Alphonsus Mulrennan upravo se vratio iz zapadne Irske. (Molim da to prenesu evropske i azijske novine.) Ispripovijedio nam je da je tamo u nekoj kolibi u brdima sreo nekog starca. U starca su bile crvene oči i lula. Starac je govorio irski. Mulrennan je govorio irski. Onda su starac i Mulrennan govorili irski. Mulrennan je govorio o svemiru i zvijezdama. Starac je sjedio, slušao, pušio, pljuvao. Onda je kazao:

— Ah, mora da ima strahovito čudnih stvorova na drugom kraju svijeta.

Bojim ga se. Bojim se njegovih crveno obrubljenih rožnatih očiju. S njim sam se morao boriti svu noć do jutra, dok se on ili ja ne srušimo mrtvi, čvrsto ga držeći za žilavi vrat dok... Dok što? Dok se ne pokori meni? Ne. Nisam mu htio nanijeti nikakva zla.

15. travnja: Danas sam je iznenada sreo u Grafton Streetu. Mnoštvo nas je dovelo jedno k drugome. Oboje smo zastali. Zapitala me zašto nikad ne dođem, kazala je da je čula svakojake priče o meni. To je bilo samo zato da dobije na vremenu. Pitala me pišem li pjesme? O komu? zapitah je. To ju je još više zbunilo i meni je bilo žao i osjetih se podlim. Odmah zatvorih taj pipac i otvorih duhovnu junačku napravu za hlađenje što ju je izumio Dante Alighieri i patentirao u svim zemljama. Govorio sam brzo o sebi i svojim planovima. Usred pripovijedanja načinih na nesreću neku nenadanu kretnju revolucionarne prirode. Bit će da sam izgledao poput nekog momka koji je bacio u zrak pregršt graška. Ljudi su nas počeli gledati. Ona se nakon kojeg trenutka oprostila pruživši mi ruku i odlazeći kazala da se nada da ću i učiniti što sam rekao.

Eto, to nazivam ljubaznošću, zar ne?

Da, danas mi se svidjela. Malo ili mnogo? Ne znam. Svidjela mi se i to mi se čini nekim novim osjećajem. Onda, u tom slučaju, sve ostalo, sve što sam mislio, mislio sam, i sve što sam osjećao, osjećao sam, sve ostalo prije ovog časa, zapravo... O, odustani, stari moj! Prespavaj to!

16. travnja: Otići! Otići!

Čari ruku i glasova; bijele ruke cesta, njihovo obećanje čvrstog zagrljaja, i crne ruke jedrenjaka na pozadini mjeseca, njihove bajke o dalekim narodima. One su ispružene da bi kazale; mi smo same. Dođi. A glasovi govore s njima; Mi smo tvoj i rođaci. I zrak ih je pun, njihovih drugova, dok pozivaju mene, njihova rođaka, spremajući se na put, tresući krilima svoje radosne i strašne mladosti.

26. travnja: Majka uređuje moju novu polovnu odjeću. Ona se sad moli, kaže, da u vlastitom životu i daleko od doma i prijatelja naučim što je to srce i što ono osjeća. Amen. Neka bude tako. Dobro došao, o živote! Idem da se po milijunti put

susretnem sa stvarnošću iskustva i da u kovačnici svoje duše iskujem još nestvorenu savjest svog naroda.

27. travnja: Stari oče, stari tvorče, budi mi sada i uvijek na pomoć.

Dublin 1904.

Trst 1914.

GIACOMO JOYCE

Preveo

Antun Šoljan

Naslov izvornika

James Joyce
GIACOMO JOYCE

Tko? Blijedo lice uokvireno teškim mirisnim krznima. Kretnje su joj plahe i nervozne. Tu i tamo upotrijebi lornjon.

Da: kratak slog. Kratak smijeh. Kratak treptaj očnih kapaka.

Paučinast rukopis, dugih finih poteza, pun prikrivena prezira i ravnodušnosti: gle, mlade odličnice!

Prelazim u napad na laganom valu mlakog govora: Swedenborg, pseudo-Areopag, Miguel de Molinos, Joachim Abbas. Val splasne. Njezina školska kolegica, premjestivši prijevoj svog previjenog tijela, prede na želatinoznom bečkom talijanskom: *Che coltura!* Zatrepću dugi kapci, podignu se: zabada se užarena igla i treperi u baršunastoj šarenici.

Šuplje klokoću visoke pete po kamenim stubama što zvučno odjekuju. Studen je zrak u dvorcu, oklopi vise kao galženjaci, grubi željezni svijećnjaci stražare nad zavojima zavojitog stubišta u kuli. Kuckaju klokotave pete, visok, šupalj zvuk. Netko je dolje, govoriti bi htio s vašim gospojinstvom.

Ona se nikad ne useknjuje. To je govorna figura: manje umjesto većeg.

Zaokružena i zrela: zaokružena blanjalicom bliskih brakova, a sazrela u stakleniku odijeljenosti roda svoga.

Rižina polja kraj Vercellija pod mliječnom ljetnom izmaglicom. Krila klempavog šešira zasjenjuju njezin lažni osmijeh. Sjene su joj prošarale to lažno nasmiješeno lice, obasjano vrelim mliječnim svjetlom; ko sirutka sivkaste sjene pod čeljustima, ko žumanjak žute pruge na ovlaženom čelu, užegla žuta žuč što vreba skrivena u omekšaloj kaši bjeloočnica.

Cvijet što ga je dala mojoj kćeri. Krhki dar, krhki darovatelj, krhko modrožilno dijete.

Padova, daleko preko mora. Nijeme srednje godine života, noć, povijesna tama: sve spava pod mjesecom na *Piazza delle Erbe.* Grad spava. Pod voltama, u mračnim ulicama kraj rijeke, oči uličarki vrebaju na bludnike. *Cinque servizi per cinque franchi.* Tamni val razbora, opet pa opet pa opet.

> *Oči me izdaju u tami, izdaju me oči,*
> *oči me izdaju u ovoj tami, ljubavi.*

Opet. Ne više. Mračna ljubav, mračna čežnja. Ne više. Tmina.

Suton. Ona prolazi *piazzom*. Sivo se povečerje spušta na prostrane kaduljasto-zelene pašnjake, nijemo prosipljuć mrklinu i rosu. U stopu slijedi svoju majku, s nezgrapnom draži: kobila vodi sboju ždrijebičicu. Sivi sumrak blago mijesi vitka i skladna bedra, krotki i gipki tetivasti vrat, plementio

građenu lubanju. Večer, mir, čudesni polumrak... Heja! Konjušaru! Heja-haj!

Tata i njegovo ženskinje skližu nizastrmce, zajahavši tobogan: Veliki Sultan sa svojim haremom. Čvrsto nataknute kape, tijesno stisnutog kaputića, visoke cipele vješto unakrst zašnirane preko jezika što ga njena koža grije, kratka joj suknja napeta izbočinama koljena. Bijeli bljesak: perce, snježna pahuljica:

A kada opet bude izjahala,
nek i ja tu budem, da je vidim!

Izjurim iz trafike i po imenu je viknem. Osvrne se i zastane da čuje moje zbrkane riječi o lekcijama, satima, lekcijama, satima: i polako, gle, njene blijede obraze preplavi proplamsaj opalnog svjetla. Ne, ah, ne, plašit me se nemoj!

Mio padre: ona najjednostavnije čine izvodi s osebujnom vrsnoćom. *Unde derivatur? Mia figlia ha una grandissima ammirazione per ič suo maestro inglese.* Staračko lice, veoma pristalo, rumeno, sa snažno izraženim židovskim crtama i dugim bijelim zaliscima, obrće se k meni dok zajedno hodamo niz brdo. O! savršeno rečeno: pristojnost, dobrohotnost, znatiželja, uzdanje, sumnja, prirodnost, bespomoćnost starosti, povjerljivost, otvorenost, kultiviranost, iskrenost, upozorenje,

veliko uzbuđenje, suosjećanje: savršena smjesa. Ignacije Loyola, pohitaj mi u pomoć!

Srce mi je rana preko rane: ljubavlju da nije prekriženo?

Duge, pohotno iscerene usne: muzgavci puni tamne krvi.

Po brijegu se magle vuku, dok uzdižem pogled iz noći i blata. Vješaju se magle o vlažno drveće. Svjetlo je u sobi na katu. Ona se oblači, ide u kazalište. Gle, u zrcalu su sablasti... Svijeće! Svijeće!

Zanosnog li stvora! U ponoć, nakon glazbe, cijelim putem uz via San Michele, pronosile su se tiho te riječi. Ded polako, Jakoviću! Zar nisi nekoć lutao noću dublinskim ulicama drugo ime jecajući?

Židovski leševi leže oko mene i trunu pod grudama posvećenog polja. Evo grobnice njenoga roda: crni kamen, tišina bez nade... Ovamo me doveo bubuljičavi Meissel. Iza onih je stabala; pokrivene glave stoji uz grob svoje supruge samoubojice, i pita se kako je žena koja je spavala s njime u postelji mogla ovako svršiti...Grobnica njenoga roda i njena: crni kamen, tišina, bez nade: i sve je spremno. O, nemoj umrijeti!

Ona podiže ruke, naprežući se da iza zatiljka zakopča dugu haljinu od crnoga tila. Ne može: ne, ne može. Natraške mi se primiče, bez riječi. Podižem ruke da joj pomognem: njene se ruke spuštaju. Držim paučinastomeke rubove njene haljine i dok ih istežem, da bi ih zakučio, kroz otvor u crnoj kopreni vidim njeno gipke tijelo u tijesnom toku narančastog kombinea. Spuznu vrpce sa sidrišta na njenim ramenima i svila sporo spada; gipko glatko golo tijelo svjetluca srebrnastim krljuštima. Polako pada preko malene stražnjice od glatko ulaštenog srebra i preko brazde na njoj, potamnjele sjene na srebru...Prsti se miču, hladni i mirni... Dodir, samo dodir.

Maleno, nerazumno, bespomoćno, jedva da diše. Ali prigni se i počuj; glas. Vrabac pod kotačima Kozmičkih kola, a hvata se s onim koji zemljom drma! Molim vas, gospon Bog! Veliki gospon Bog! Zbogom, bijeli svijete!... *Aber das ist eine Schweinerei!*

Krupne mašne na njenim elegantnim brončano sjajnim cipelama: ostruge kljukanog kokotića.

Gospa hitro hrli, hrli, hrli... Čisti zrak na cesti iznad grada. Trst se surovo budi: tek zažareno sunce iznad krovova pokrivenih smeđim crijepom i skutrenih poput velike kornjače; mnoštvo nice prostrtih buba koje čeka narodno oslobođenje. Belluomo ustaje iz postelje žene ljubavnika svoje žene: marljiva kućanica, kosooka od sna, već se mota uokolo s tanjurićem octene

kiseline u ruci... Čisti zrak i tišina na cesti iznad grada; i kopita. Djevojka na konju. Hedda! Hedda Gabler!

Prodavači na svojim oltarima nude prvo voće: zelenopjegave limune, dragulje trešanja, sramežljive breskve sa strganim lišćem. Kočija prolazi stazom između ceradama natkrivenih štandova; paoci u kotaču vrte se u jarkome svjetlu. Miči se s puta! Njezin otac i njegov sin sjede u kočiji. Oči su im ko u sova, mudrost im je ko u sova. Slijepa mudrost bulji im iz očiju, dok duboko mozgaju o drevnom nauku njihove *Summa contra Gentiles.*

Ona misli da su talijanska gospoda imala pravo što su na silu izvukla iz parketa Ettorea Albinija, kritičara lista *Secolo*, jer nije ustao kad je kapela zasvirala Kraljevsku koračnicu. Čula je to na večeri. E, da. Vole oni svoju zemlju kad su sasvim sigurni koja je to zemlja.

Sluša ona; veoma mudra djevica.

Suknju joj je zahvatio nagli pokret koljena; bijeli čipkasti porub podsuknje nepropisno se podigao; oblinom noge razapeta mreža čarape. *Si pol?*

Tiho pjevuckajući, olako prebirem lagodnu pjesmu Johna Dowlanda. *Nije me volja poći:* ni meni se ne ide. To je doba sada

i ovdje. Evo gle, iz mračnih dubina želje otvaraju se oči koje bi potamnjele i samu zoru što s Istoka puca; njihovo ljeskanje ljeskanje je pjene što prekriva kaljužu na dvoru Jakova Slinavog. Ovdje su sva vina žuta kao jantar, zamiru slatki napjevi, ponosne pavane; ljubazne te gospe vabe sa svojih balkona ustima što sočno usisavaju kozičave djevojke i mlade žene, podajući se veselo napasnicima, iz zagrljaja padaju u zagrljaj.

U rano, magličasto, proljetno jutro, mirisi jedva ćutni dižu se iz jutarnjeg Pariza: sjeme anisa, vlažna pilovina, vruće tijesto kruha: dok prelazim Pont Saint Michel čeličnoplave vode što se bude hladnoćom mi prožmu srce. Šunjaju se i lapću oko otoka gdje ljudi žive sve od kamenog doba...Smeđi polumrak u golemoj, garguljima obrubljenoj crkvi. Hladno je kao i onoga jutra: *quia frigus erat.* U dnu, na stubama glavnoga oltara, goli poput tijela Gospodinovog, duhovnici leže nice u nemoćnoj molitvi. Podiže se glas nevidljiva čitača što intonira pouku iz Hošeje. *Haec dicit Dominus: in tribulatione sua mane consurgent ad me. Venite et revertamur ad Dominum...* Ona stoji kraj mene, blijeda i prostudena, odjevena sjenama grešno-mračne lađe, njezin tanki lakat uz moju ruku. Njezino se meso sjeća uzbuđenja onog ranog, hladnog, maglom zavijenog jutra, užurbanih baklji, okrutnih očiju. Žalosna je duša njena, drhti, plače joj se. Ne plači zbog mene, o kćeri jeruzalemska!

Obrazlažem Shakespearea poslušnome Trstu; Hamlet, zborih ja, koji je uljudan i s bogatima i siromašnima, grub je jedino prema Poloniju. Možda, kao ogorčeni idealist, u roditeljima svoje ljubljene on je kadar vidjeti samo groteskne pokušaje prirode da proizvede njezinu sliku i priliku....

Vidjeste li vi to, molim vas?

Ona hoda ispred mene dugim hodnikom i dok koraca, crni splet njene kose polako se raspleće i pada. Sporo se raspleće, pada kao slap. Ona to ne zna i hoda ispred mene, jednostavna i gorda. Takva je, u jednostavnoj gordosti, hodila uz Dantea; takva je, neokaljana krvlju i nasiljem, kći Cencijevih, Beatrice, do svoje smrti:

Zaveži mi pojas i podveži mi kosu
u kakvo bilo jednostavno klupko.

Sluškinja mi kaže da su je morali smjesta odvesti u bolnicu, *poveretta*, da je toliko, ah, toliko patila, *poveretta*, da je s njom vrlo ozbiljno!... Udaljujem se od njene prazne kuće. Osjećam da sam na rubu suza. A, ne! Neće to biti tako, u pukom trenu, bez riječi, bez pogleda. Ne, ne! Moja me vražja sreća jamačno neće iznevjeriti!

Operirana je. Kirurški nož joj je prodro u utrobu i povukao se, ostavljajući joj na trbuhu otvoreni, duboki, nazubljeni rez. Vidim njene širom otvorene, crne, paćeničke oči, lijepe ko u antilope. O rano okrutna! Libidinozni Bože!

Opet je u naslonjaču kraj prozora, radosne su joj riječi na jeziku, radostan smijeh. Ptičica koja cvrkuće nakon oluje, sretna što je

njezin sićušni ludi život odlepršao van dosega grabežljivih prstiju epileptičnog gospodara i darovatelja života, radosno cvrkuće, radosno cvrkuće i živka.

Kaže ona meni da bi me, da je *Portret umjetnika* otvoren samo radi same otvorenosti, pitala zašto sam ga zapravo dao njoj na čitanje. Ma nemoj, pitala bi me ona, je li! Gospa je pravi literat.

U crno odjevena, stoji kraj telefona. Tu i tamo se kratko plašljivo nasmije, tu i tamo sitno podvrisne, nenadano prekida plašljive brze, nizove riječi... *Parlerò colla mamma...* Amo! pipice! pipice! amo! Preplašeno je crno pilence: nenadano prekida pijukanje, male plašljive ciktaje: plače za svojom mamom, dostojanstvenom kokom.

Loggione. Iz vodom natopljenih zidova isparuje se vlaga. Simfonija smradova stapa smjesu skutrenih ljudskih spodoba: kiseli zadah pazuha, onjušenih naranči, vonj prsnog melema što se topi na toplini, ćuhovi mastike, dah večera punih češnjaka sumporovita, smrdljivi fosforescentni prdeži, mirluh korenice, neprikriveni znoj ženstva za udaju il već poudanog, sapunasti zapah muškaraca... Cijele noći je promatrah, cijele ću je noć vidjet: njenu spletenu i na vrh glave složenu kosu, lice ovalno poput masline i spokojne blage oči. Zelena joj je vrpca u kosi, a na tijelu zeleno izvezena halja: boja iluzije o biljnom zrcalu prirode i o raskošnoj travi, kosi grobova.

Moje riječi u njezinoj glavi: hladno uglačano kamenje što tone kroz močvarni mulj.

Ti su mirni hladni prsti doticali stranice, što ružne što lijepe, na kojima će se vječno žariti moja sramota. Mirni i hladni i čisti prsti. Zar oni nisu nikada griješili?

Nema mirisa njezino tijelo: bezmirisni cvijet.

Na stubama. Hladna tanahna ruka: stidljivost, šutnja: crne, nehajnom sjetom ispunjene oči: umor.

Kovitlaju se vijenci sivih isparavanja na vrištini. Njeno lice, kako li je sivo i ozbiljno! Vlažna slijepljena kosa. Usne joj se meko stišću i uzdisaj se probije među njih. Poljubac.

Moj glas, što zamire u odjecima vlastitih riječi, gubi se kao onaj od mudrosti otežali glas Vječitoga koji se obraća Abrahamu kroz brda što odjekuju. Ona se naslanja na pojastučeni zid; nalik odahski u raskošnoj polutami. Oči su joj se napile mojih misli i u toplu, podatnu, gostoljubivu tamu njenog ženstva moja duša, i sama se rastapajući, izlila je, prosula, isplavila obilje tekućeg sjemena... Neka je sada uzme tko god hoće!...

Izlazeći iz kuće Rallijevih iznenada naiđem na nju, baš kad smo oboje davali milostinju nekom slijepom prosjaku. Ona odgovara na moj nenadani pozdrav time što u stranu otkreće svoje crne baziliskove oči. *E col suo vedere attosca l'uomo quando lovede.* Zahvaljujem ti za tu riječ, messer Brunetto.

Prostiru pod mojim nogama sagove za sina čovječjeg. Očekuju moj odlazak. Ona stoji u žutoj sjeni dvorane, dok joj vuneni ogrtač od studeni štiti pognuta ramena: i kad ja zastanem u čudu i pogledam oko sebe, ona me ledeno pozdravi i krene dalje uz zavojite stube, bacivši mi tek na tren iz tromih iskošenih očiju mlaz opojnoga otrova.

Meke zgužvane svijetlozelene draperije pokrivaju salon. Uska duga prostorija, u pariškom stilu. Još čas prije je tu ležala frizerka. Ljubio sam joj čarapu i skut ugljenocrne prašne haljine. Ovo je druga. Ona. Jučer je došao Gogarty da se predstavi. Razlog je *Odisej*. Simbol intelektualne savjesti... znači, Irska? A muž? Hoda gore-dolje hodnikom i igra sam sa sobom šah. Zašto su nas ovdje ostavili? Malo prije je ovdje ležala frizerka i stezala mi glavu između koščatih koljena... Intelektualni simbol moga naroda. Slušajte! Naglo se stuštio na nas sumorni mrak. Slušajte!

—Nisam uvjerena da se ovakva djelatnost duha i tijela može smatrati nezdravom. —

Ona progovara. Slabašan glas s druge strane hladnih zvijezda. Glas mudrosti. Govori dalje! O, progovori opet i mudrost mi podaj! Ovaj glas nisam nikada čuo.

Ona se koluta prema meni duž izgužvanoga salona. Ne mogu se maknuti, ni riječi izustiti. Kolutavo približavanje zvjezdanorođenog tijela. Preljub mudrosti. Ne. Ja idem. Idem.

— James, ljubavi! —

Meke sasne usne ljube mi lijevo pazuho: uvojiti cjelov po bezbrojnim žilicama. Gorim! Gužvam se kao gorući list! Desno mi pazuho izbacuje zmijski zub plamena. Zvjezdana me zmija poljubila: hladna zmija noćnica. Izgubljen sam!

— Nora! —

Jan Pieters Sweelink. Čudno starinsko ime staroga nizozemskog glazbenika kao da svu ljepotu čini starinskom i dalekom. Čujem njegove varijacije za klavikord na stari napjev: *Mladost ima kraj.* U nejasnoj magli starih zvukova pojavi se jedvačka točkica svjetla: tek što se ne začuje govor duše. Mladost ima kraj: evo kraja. To se nikad neće zbiti. Ti to dobro znaš. I što onda? Napiši to, k vragu, napiši! Za što si drugo i sposoban?

»Zašto« ?

»Zato što te drukčije nisam mogla vidjeti.« Ruši se — prostor — stoljeća — krošnje zvijezda — i nebo koje blijedi — tišina — sve dublja tišina — tišina posvemašnjeg uništenja — i njezin glas.

Non hunc sed Barabbam!

Nespremnost. Goli stan. Sumorno svjetlo dana. Dugi crni glasovir: lijes glazbe. Na njegovu rubu postavljen je ženski šešir, ukrašen crvenim cvijetom, i kišobran, uvijen. Boje njenog grba: kaciga, heraldičko crveno, pa tupo koplje na polju, samur.

Poruka: Voliš li mene, volit ćeš moj kišobran.

SVOJEVOLJNI IZGNANIK U VLASTITOM GRADU

Da djelo jednog Irca, Jamesa Joycea (1882-1941), ima središnju važnost u prozi modernističke književnosti, slučaj je koji ima svoju logiku. Pripadnik malog naroda s ruba Evrope, koji je svoju političku nezavisnost, i to ne potpunu, dobio unutar godinu dana od objave *Uliksa* (1922), Joyce je i dobrovoljan izgnanik, koji je sva svoja djela pisao u tuđini, najprije u Trstu i Zürichu, i kasnije, između dvaju ratova, u Parizu. Kozmopolit po kulturi, koji, međutim, nikad nije napisao ni jedan tekst koji ne bi govorio o Ircima i — valjda jedino s iznimkom *Giacoma Joycea* i nekoliko pjesama — zbivao se u povijesno sasvim određenoj Irskoj, služio se jezikom engleskim, koji je nametnut njegovoj domovini tijekom povijesti, svjestan da je umjetno njegovanje arhaične, seljačko-mitološke kulture i njezina keltskog jezika (Gaelic) iluzija u modernim okolnostima. Poznavalac blizu petnaestak jezika, uključujući navodno laponski, on je, djelomice i zbog slabog vida, uznastojao na zvučnoj strani književnog izraza, katalogu imena, retoričkim efektima, parodijama, nabrajanjima, igrama riječi.

Rođen je u Dublinu, 2. veljače 1882. godine, u obitelji u kojoj se rodilo četrnaestero djece, od kojih je desetoro preživjelo, svoje djetinjstvo. Otac, veseljak — malograđanin, poslao je sina na školovanje isusovcima, kod kojih se, ozbiljan i uzoran đak, zamalo zaredio. Studirao je na Sveučilišnom koledžu u Dublinu, a zatim otišao u Pariz gdje se s mukom održavao pišući književne prikaze za irske novine. Vratio se nakon nekoliko mjeseci u Dublin, gdje mu je majka bila na umoru. Iduće godine upoznao je Noru Barnacle, s kojom je uskoro napustio domovinu. Nije htio da se službeno vjenčaju, a u Irskoj je nelegaliziran život u dvoje bio nemoguć. Vjenčali su se 27 godina poslije, da bi njihovo dvoje djece u budućnosti izbjeglo komplikacije oko nasljeđivanja. Najprije u Puli, a zatim u Trstu, uzdržavao se poučavanjem engleskog jezika, a kad je izbio rat, sklonio se u neutralnu Švicarsku. Poslije okupacije Francuske, u drugom svjetskom ratu, napustio je Pariz nakon više od dva desetljeća života u njemu, i ponovo se obreo u Zürichu,

gradu gdje je još ranije izdržao nekoliko teških operacije očiju. Nakon nekoliko mjeseci umro je zbog perforacije čira na dvanaestercu, 13 siječnja 1941.

Uz nešto stihova i jednu dramu napisao je uz par sitnijih rukopisa četiri knjige proze koje po svom stilu predstavljaju evoluciju i sve složeniju razradu u biti iste konvencije od djela u djelo, pa se ona, zapravo, i po sadržaju uvijek vraćaju na bitno istu temu, ali je iz knjige u knjigu obrađuju kompleksnije i simbolički, sve jače se udaljujući od činjeničnog realizma.

1. God. 1907. objavio je *Komornu glazbu (Chamber Music)* zbirku od 36 pjesama u stilu renesansnih stihova uz pratnju madrigalske glazbe, djelomice inspiriranih muzikalnom poezijom Verlainea. I kasnije je objavio manji broj pjesama (zbirka *Pjesme za groš – Pomes Penyeach*) i neke satirične stihove.

2. *Dublinci (Dubliners)* Zbirka od 15 novela o građanima irske prijestolnice, koje pokazuju zebnje i iskustva, zabave i poroke, krize savjesti i svijesti Dublinaca od djetinjstva do starosti. Pisana naturalističkom preciznošću, stilska pažljivost te knjige stvara simboličke vrijednosti, koje djelu daju izrazito moderne kvahtete. Objavljeno je to djelo 1914, više od osam godina nakon što ju je Joyce poslao prvom od brojnih nakladnika koje je pokušao zainteresirati za svoj rukopis.

3. *Portret umjetnika u mladosti* (*A Portrait of the Artist as a Young Man,* 1916). Roman piščeva vlastita života, od djetinjstva do doba odlaska iz Dublina u Pariz, temelji se na autentičnim pojedinostima koje su apsorbirane u visoko stiliziranu, pažljivo formuliranu prozu, u kojoj su životne činjenice podvrgnute vrlo strogom izboru. Simbolika koja govori o duhovnom razvoju mladića Stephena Dedalusa pokazuje kako se potencijalni umjetnik, oslobađajući se postupno crkve, obitelji, idejnih klišeja i predrasuda dublinskog malograđanstva, formira u tvorca jezičnih struktura koje u sebi sadrže sliku autorove vlastite povijesti. To nije autobiografija, nego pokušaj objektivne, nepristrane slike jedne subjektivne svijesti u razvoju, umjetnikov portret samog sebe kao mladića koji se sprema postati umjetnikom riječi, a ne kao mladog umjetnika. Prvu verziju djela, bližu konvencionalnom realizmu, napisanu mnogo godina ranije, Joyce je djelomice uništio; ostatak je objavljen nakon njegove smrti pod naslovom *Stephen junak (Stephen Hero).*

4. *Izgnanici (Exiles,* 1916). Drama na temu trokuta ljubomore u kojoj je Ibsenovom tehnikom, simbolički, dakle ne autobiografski, izrazio neke osobne probleme.

5. *Uliks (Ulysses).* Roman pisan od 1914. do 1921. djelomice je objavljivan u razdoblju od 1918. do 1920. u američkom časopisu *The Little Review* i u engleskoj reviji *The Egoist*; u obliku knjige izašao je god. 1922. Sagrađen s pomoću različitih književnih postupaka, ali čitav, ako ne i u svim pojedinostima razumljiv, i jasan po onomu što prikazuje i izravno i simbolički, on je tehnike struje svijesti i estetske retorike iz prethodne knjige znatno razvio, a da se nije, kao u kasnijem djelu *Bdijenje Finnegana*, digao do hermetičkog i sasvim osobnog jezika, koji zanemaruje opću komunikativnost i prihvaćene norme izražavanja.

Zbivanje se odvija u jednom danu, 16. lipnja 1904, a glavni su likovi tridesetšestgodišnji akviziter oglasa, Leopold Bloom, njegova žena Molly i student - književnik Stephen Dedalus, o kojem je riječ i u *Portretu.* Ovo je sasvim beznačajan dan, kad Bloom šeće gradom, obavlja poslove i ima sitne erotičke doživljaje — uglavnom u fantaziji; Molly, istina, prima svog ljubavnika; Stephen raspravlja s drugovima, a pred kraj dana sastaje se s Bloomom u »noćnoj«, bordelskoj četvrti Dublina — gdje ga stariji izvlači iz neugodne gužve. Pošto su kod Bloomove kuće popili kakao — i zajedno se pomokrili — Stephen odlazi. Roman nema neke posebne kulminacije; opisani susret ne donosi neke promjene, pa ni veće spoznaje o životima troje likova. Poenta romana nije u zbivanjima, nego u različitim mogućnostima da se to bogatstvo detalja o konkretnoj svakodnevici Dublina jednog određenog datuma interpretira. Prema S. L. Goldbergu, postoji pet glavnih interpretacija. Prema jednoj, *Uliks* je tek naturalistička irska komedija, prema drugoj iskaz kozmičke ravnodušnosti za sve vrednote, koja cijelo iskustvo svodi na besmisao; prema trećoj, roman izražava neko značajno mističko, ezoterično ili metafizičko vjerovanje; prema četvrtoj, posrijedi je pesimistička satira na račun uzaludnosti i anarhije suvremene povijesti; prema petoj, naprotiv, riječ je o optimističkoj afirmaciji života »bilo u humorističkoj opuštenosti, bilo s tragičnom sviješću, bilo u kvazi-mitskoj apstrakciji«. Sam Goldberg drži da su sva ta gledanja točna, ali ograničena, i da je u *Uliksu* ostvareno dramatično, maštovito osvjetljenje moralnog, u krajnjoj liniji duhovnog iskustva reprezentativnih ljudskih bića.

Naslov romana — latinski oblik imena Odisej, koji se u engleskom češće upotrebljava od grčkog—upućuje na to da u pojedinim poglavljima — epizodama tražimo podudarnosti s odgovarajućim odjeljcima u *Odiseji.* U stanovitoj mjeri, djelo je izvrnuta, parodijska paralela grčkom epu, koji relativizira aherojsku predaju i podvrgava svakodnevicu perspektivi starih tradicija. Svako od osamnaest poglavlja pisano je u drugačijoj tehnici. Ima ih uglavnom dvije vrste. Jedna su unutrašnji monolozi ili češće struja svijesti, dakle izravni iskaz asocijacije misli i predodžbi nekog od likova u tijeku jednog odsječka vremena. Draga skupina književnih tehnika u *Uliksu* sastoji se od parodija različitih historijski poznatih stilova i retoričkih sredstava, koje se katkad javljaju kontrastno i u skupinama, pa pokazuju neko zbivanje simultano u više dimenzija. Time je implicirano kako se svaki događaj može shvatiti ozbiljno, šaljivo, dramatično, trivijalno.

Sva ta, na tako raznolike načine pisana poglavlja, bez obzira na to kojoj od obje stilske tendencije pripadaju — struji svijesti ili parodičnoj dramatizaciji pomoću stilskih sredstava — uspješno tvore cjelinu. U tekstu prepunu činjenica iz dublinskog života i realističkih govornih sredstava nazire se niz tematskih elemenata i tzv. *leit-motiva* koji se, kao u glazbenoj kompoziciji, ponavljaju, variraju, sastaju i tvore nove nizove asocijacija. Teme i motivi duboko su simbolički, i tek zahvaljujući njima sitni događaji dobivaju širi smisao. Radnju tako možemo pratiti na više razina, od niza izloženih pojedinosti do univerzalnog značenja cjeline. U književnosti dvadesetog stoljeća *Uliks,* koji spaja jedinstven doživljaj piščeva rodnog grada sa sveopćošću teme o lutanju neintegriranog pojedinca kroz moderni život, postao je ključno djelo od kojega su, bilo zbog stvaralačke upotrebe jezika, bilo zbog širine koncepcije u kojoj sve pojedinosti odgovaraju funkcionalnosti cjeline, pisci svih naroda naučili više nego od bilo kojeg drugog djela ili pisca.

6. *Bdijenje Finnegana* ili, ako hoćemo, *Finnegani bde (Finnegans Wake).* Pisana od 1922. do 1939, ova golema knjiga jedinstven je fenomen u svjetskoj književnosti. U svojoj općoj strukturi nadahnuto teorijom o kružnom tijeku povijesti koji se neprestano obnavlja, talijanskoga mislioca XVIII. stoljeća Giambatiste Vica *Bdijenje Finnegana* istodobno je slika irske povijesti, zatim povijest jedne gostioničarske obitelji u Dublinu i simbolika temeljnih odnosa među ljudima uopće. Pisana je osebujnim višeznačnim jezikom u kojemu Joyce, prešavši preko svih običaja i normi pravopisnih, etimoloških i gramatičkih, govori nekoliko stvari istodobno, kujući riječi i komponirajući sintaktičke cjeline koje

imaju smisla na nekoliko razina, a u kojima se imena i događaji vezani za Dublin i irsku kulturu, za bezbroj asocijacija na povijest, zemljopis i književne pojave tih zemalja, iskorišćuju na način koji je u isti mah pjesnički i parodički. Nečitka u kontinuitetu, zabavna, invenciozna, duhovita i ingeniozna u pojedinostima, ta je proza više usmjerena na slušne efekte nego što zadovoljava logiku ili što opisuje vizuelnu stranu osjetilnog svijeta. U svojoj apstrakciji osamljeničkoj virtuoznosti ta je knjiga možda genijalan promašaj, jer, unatoč svojim parcijalnim uspjesima, ni najpažljiviji je poštovalac ne može apsorbirati jednolinijskim, makar i često ponavljanim procesom čitanja.

Svrha je ovog pregleda bila da u najširim razmjerima pokaže kako se to Joyce uvijek iznova vraćao na jednu istu temu, ali kako je svoj umjetnički postupak stalno činio sve složenijim, jezik sve suptilnijim, a stvorena značenja sveobuhvatnijima, dubljima, univerzalnijima po svojim implikacijama. U toj kružnoj, zapravo spiralnoj dinamici, Joyceov je postupak gotovo paradigma modernističkoga književnog postupka, viđen u nekom razvojnom presjeku. *Portret umjetnika u mladosti* jedna je faza tog procesa, zanimljiva svojim spojem onoga što donosi iz prošlosti i onoga što najavljuje i što sadrži u klici.

* * *

Nedvosmislenije, možda od samog *Uliksa*, Joyceov *Portret umjetnika u mladosti* samim svojim bićem (ne tek sadržajem!) pokazuje stvaralačke ciljeve njihova pisca. To na svoj način jedinstveno djelo dvojako sadrži umjetnikov razvoj: i time što o tom razvoju govori kao autobiografija, i time što je neposredno rezultat tog razvoja. Ovdje ćemo se pozabaviti ovom dvojakošću. Zamolit ćemo najprije eventualnog čitaoca da pogleda slijedeći odlomak:

> »Izvuče neku frazu iz svoje riznice i izusti je tiho:
>
> — Dan šarenih oblaka rođenih iz mora.
>
> Ta fraza i dan i prizor skladno su se spajali. Riječi. Jesu li to njihove boje? On im dopusti da se ražare i izblijede, boja za bojom: zlatna izlaska sunca, crvenosmeđa i zelena boja jabučnjaka, modra valova, sivo obrubljenog runa oblaka. Ne, to nisu bile njihove boje: bilo je to zbog sklada i ravnoteže. Zar on

> onda više ljubi ritmičko dizanje i padanje riječi nego njihove asocijacije s legendom i bojom? Ili, jer je jednako slaba vida kao i plaha uma, nalazi manje radosti u odrazu žive smislene riječi kroz prizmu raznobojnog i slojevima bogatog jezika, negoli u promatranju nekog unutrašnjeg svijeta osebujnih emocija što ih savršeno odražava jasna podatna periodična proza?«

Ovo nam se čini jedan od ključnih odlomaka u čitavom opusu Jamesa Joycea; pojavljuje se iznenada, a da tematski uopće nije neposrednije pripremljen, i obilježava trenutak u kojemu je mladi učenik jezuitskog koledža konačno raskrstio s iskušenjem da se zaredi i da posveti život religiji. Njegova »fraza« o danu prošaranu oblacima instinktivna je reakcija na susret s povorkom mladih redovnika, i neposredno joj prethode ove rečenice koje govore o savršeno drugačijoj orijentaciji junakovih misli:

> »Bilo je uzalud što je nastojao potaknuti sebe da bude velikodušan prema njima, što je sebi govorio da će oni, dođe li on igda na njihova vrata lišen oholosti, izudaran i u prosjačkim prnjama, prema njemu biti velikodušni i ljubiti ga kao sami sebe. Napokon je bilo uzalud gorko se uvjeravati, protiv vlastitog nepristranog uvjerenja, da nam zapovijed o ljubavi ne nalaže da svoga bližnjega ljubimo kao sama sebe, istom mjerom i jačinom ljubavi, već da ga ljubimo kao sama sebe istom vrsti ljubavi.«

Kakve veze ima ovo razmatranje o interpretacijama jednog apstraktnog kršćanskog moralnog stava s jasnom, kratkom, neličnom opisnom frazom o vanjskom svijetu: »Dan šarenih oblaka rođenih iz mora?« Veze nema, postoji samo nagli brutalni prekid sa tradicijom, školom i sredinom, i orijentacija ka unutrašnjem pozivu rođenog umjetnika riječi.

Za onoga koji čita u prijevodu, problem je, naravno, u tome, što »dan šarenih oblaka rođenih iz mora« ne daje doživljaj koji u originalu daje »A day of dappled seaborne clouds«. Kratkoća ove fraze podvučena je aliteracijom najprije onog čestog izazovnog glasa »d«, a zatim rjeđih ali dugačkih likvida »l« (koji kao da na sebi nose učinak onoga »d«), pa čist, sve otvoreniji »i«, »o«, i »au« (»au« ujedno i zatvara sliku) poslije neutralnijih vokala u »day« i »dappled«, ovo je brz, mišićav, ritmičan i

sadržajan uvod u prizor jednog dana. »Seaborne« znači rođen od mora ili na moru, (uz asocijaciju »nošen od mora«), a »dappled« je šaren kao što je šaren konj s pjegama, šarac. Aliteracija, složenice, asocijacije riječi (zbog značenja »rođen« u »seaborne« mislimo na jutro, a zbog šireg i sveopćeg smisla onoga »dappled« spajamo dan sa životom u njemu) i konačno ritam (»dappled« uvodi sliku dana kao da ga je donio dokasao konj): ovo su glavne značajke Joyceova stila u njegovim velikim kasnijim djelima *Uliksu i Bdijenju Finnegana.*

Aliteracija (upravo: ponavljanje elemenata), asocijacija i ritam imaju i širi značaj, to su zapravo principi Joyceove književne metode i njegova organiziranog materijala; ali za čitaoca koji je lišen izvorne ljepote i energije onoga »A day of dappled seaborne clouds«, izgubljen je dobrim dijelom umjetnik Joyce, onaj stvaralac vrednota koje tako neposredno a s tako brižljivom vještinom izražavaju dragocjene kvalitete života i svijeta.

Istina je, u našem odlomku imamo jedno upozorenje: sklad između fraze, dana i prizora ne dolazi od boje riječi, nego od »sklada i ravnoteže«. A sklad i ravnoteža su elementi koje će stvaralac koji ih je svjestan u svojoj rečenici, nastojati da ostvari u arhitektonici djela. Kombinacije i razmjeri pomoću kojih Joyce rukuje svojom jezičnom građom doista se osjećaju od pasusa do pasusa i odražavaju se u skladu njegovih umjetničkih cjelina. Pratiti Joyceova htijenja na cjelinama, polaziti od kompleksnih ostvarenja prema detaljima, jedan je od valjanih načina kojima tog umjetnika možemo osjetiti, upoznati, naučiti da ga cijenimo — ali, kao što smo vidjeli, ne da potpuno uživamo u njemu.

I u tome je zapravo jednostranost Joyceove umjetnosti. Sam po sebi izvanjski predmet njegova djela uglavnom je dosta neaktuelan. Ta čvrsto odmjerena autobiografija koja govori o jednoj mladosti u nama dalekoj i veoma stranoj sredini, za umjetnika je u prvom redu bila poprište jedne sasvim specifične borbe: borbe za ljepotu riječi, ili bolje, u svjetlu navedenog odlomka, za savršenu izražajnost riječi organiziranih u veće cjeline.

Kao u svojim kasnijim djelima pisac u ovom *Portretu umjetnika u mladosti* grčevito osluškuje *glasove* svoje mladosti, ne u prenesenom, nego u direktnom smislu: njegove scene iz školskog dvorišta, reprodukcije propovijedi i ispovijedanja, vinjete s nadmudrivanjem na stubama dublinskog univerziteta, nose u sebi izraze, igre riječi, fraze, klišeje, djeliće beznačajnih razgovora, ulične stihove, odjeke zaboravljenih prepirki, i te slušne krhotine jedne duboko proživljene

mladosti sačinjavaju onaj vid knjige koji čitalac najdulje i najradije pamti, i one, u svoj svojoj slučajnosti i trivijalnosti svog sadržaja, zvuče autentično i izvorno, i jesu ono što je u tekstu najviše ljudsko, trajno i istinito. Tako je i »A day of dappled seaborne clouds« neposredna uspomena na jedno verbalno nadahnuće, dok su teološko-moralna analiza koja mu prethodi i estetsko razmatranje koje mu slijedi, razrade složenijih stavova kojima — uza svu mudrost i adekvatnost — nedostaje svježina izravna doživljaja. Njihova je vrijednost u tome što, uklapajući se u određene žanrove izražavanja, dopunjuju izražajni svijet u kome se pisac formirao i tako nalaze svoje nužno i točno određeno mjesto u širokom sklopu glasova, riječi i perioda, u spektru govornih i misaonih, pa time i životnih stilova koje *Portret* ovjekovječuje i kristalizira.

Joyce je vrebao na riječi, na riječi koje savršeno nose određen objektivan (ne piščev) sadržaj i time se oslobađaju svake obaveze da nešto piščevo iskažu. Bilježio ih je, pamtio, iznalazio, stvarao, čuvao, ali što više je vrijeme odmicalo u njegovu dobrovoljnom izgnanstvu u Trstu, Zürichu i Parizu, slijegali su se njegovi slušni doživljaji sve posrednije i posrednije, na sve složeniji način izražavali prvobitni doživljaj glasovnog Dublina. U pripovijetkama zbirke *Dublinci* i u *Portretu umjetnika u mladosti* žive sačuvane uspomene u izravnom vidu, gotovo sirove: u Uliksu one su iskorištene u svjesno i pažljivo stiliziranim cjelinama, a u direktno su prisutne samo još ritmički, a inače pretočene u kompliciran sistem umjetnih riječi s po nekoliko značenja.

U svim tim djelima živi naravno i lični doživljaj piščev, njegov doživljaj svojih vlastitih sugrađana, sebe sama, Dublina, Irske i njezine povijesti, čak impresija univerzalne podsvijesti, čitava ljudskog roda; ali to živi isključivo kroz riječ. Riječ prvenstveno doživljenu, ne kao sredstvo ljudskog suobraćanja, kao nosioca smisla, nego kao samosvojni entitet koji ukazuje na neke asocijacije pisca i onih koji imaju udjela u piščevu jeziku, ali riječ koja u ravnoteži i harmoniji većih cjelina opet upućuje na samu sebe. Jer ako, u *Portretu* naprimjer, i nailazimo na razmatranje unutrašnjeg svijeta individualnih emocija, pisac im je nalazio mjesta samo ako su odražavane »u jasnoj podatnoj periodičnoj prozi« — ne svojoj, već svoga junaka.

Joyceovi tekstovi sastavljeni su od riječi, rečenica i perioda od kojih svaka prvenstveno sadržava piščev doživljaj nje same. Njihova organizirana cjelina ukazuje, doduše, na njegovo doživljavanje vlastite mladosti i vlastitog grada, zemlje i prošlosti, ali joj je svrha da pažljivim izborom i rasporedom riječi ocrta razvoj te mladosti bez ikakve zamjetne

interferencije sadašnje ličnosti pisca. Joyce je radikalniji i skučeniji od svog prethodnika Flauberta, koji se danima grčio nad pojedinom rečenicom, a koji je, kao i Joyce, rečenicama i periodom pažljivo gradio velike cjeline, koje će nezavisno od piščevih ličnih sklonosti izražavati jedan cjelovit svijet. Kao Joyce, Flaubert nije samo priopćavao osjećaje i krize svoga junaka, nego ih je ritmički i leksički neposredno predočavao. Ali Joyce je pisao svoj grad, svoju mladost i svoj jezik, a Flaubert je pisao gospođu Bovary. Da li je Flaubert zato objektivniji od Joycea? Ne zaboravimo da je rekao: »Gospođa Bovary — to sam ja«. Joyce nikada nije osjetio potrebu da se izjasni o svojoj identičnosti sa Stephenom, svojim junakom. Flaubertov je zanos bio romantičan, a njegova usredsređenost na izraz nosila je u sebi moral koji je ukazivao na nešto izvan pisca i djela.

Ako Joyceov *Portret* postiže i takav učinak, a veoma je značajno da postiže, onda je to bilo mimo volje i namjere autorove. U svojoj biti *Portret* je omeđen »skladem i ravnotežom« samog sklopa riječi, svojom unutrašnjom organizacijom. T. S. Eliot je rekao da nam za razliku od jednog Tolstoja, Joyce ne kazuje ništa. I to je točno; Joyce je stvorio djelo, i djelo samo stoji, ali kroza nj Joyce ne progovara čitaocu.

Jer funkcija je njegovih riječi da odjekuju unutar međusobnih odnosa, i u svojoj je cjelini Joyceovo djelo samosvojno u sebi potpuno kao kakva skulptura. Ako ono i ukazuje na sudbinu umjetnika samog, umjetniku je uspjelo da iz teksta i tona isključi svoj lični stav. Ton je vezan uz stil, a stil je u *Portretu* izraz junakove ličnosti u određenim prilikama i na određenim stupnjevima zrelosti.

Podaci o Joyceovu životu pokazuju da je *Portret* vrlo točna autobiografija, ali po svojoj formi teško da bi neko djelo moglo biti impersonalnije. Ne samo što je pisano u trećem licu, nego odvojenost piščeva od svoga vlastitog »portreta u mladosti« takva je da o junaku ne daje nikakvih komentara, već donosi njegov karakter, njegove stavove i sklonosti isključivo kroz predodžbe, misli i osjećaje junakove, i kroz razgovore koje on vodi. *Portret* je nastajao u nizu godina, otprilike od 20. do 32. godine piščeva života, i u svom konačnom obliku predstavlja ostvarenje u kojem je umjetnik dostigao svoje vlastite estetske postulate. U toku više od jedne decenije Joyce je, pisanjem novelističkih crtica o dublinskim tipovima, pokušavao umiriti duh vlastite mladosti time što će ga izraziti na adekvatan način. Najprije je svoj razvoj zamišljao kao epski proces: naslov *Junak Stephen* odgovara toj koncepciji, u kojoj je materija bila prikazana s dosta vanjskog opisivanja ljudi i prizora u

kojima se »junak« Stephen, prilično simpatičan i naivan, borio za svoje ideje, isticao svoju ličnost i trudio da nađe nekakav sklad sa sredinom. Prema tvrdnji Joyceova kasnijeg izdavača Sylvije Beach, Joyce je jednog dana, nezadovoljan i očajan, bacio rukopis *Junaka Stephena* u vatru; njegova žena srećom je spasila priličan broj stranica, najveći dio druge polovice rukopisa, i taj tekst, neobično zanimljiv sam po sebi, izvanredno je dragocjen materijal po kojem možemo pratiti smjer Joyceova umjetničkog kretanja. Jer, nakon što je odbacio *Junaka Stephena*, Joyce je stvar napisao iznova, ali na sasvim nov način. Uspoređivanje pokazuje s jedne strane za čime je Joyce zapravo težio, a s druge u čemu je zapravo umjetnička osebujnost *Portreta* među autobiografijama.

»Najjednostavniji epski oblik izlazi iz lirske književnosti kad umjetnik oteže i razmišlja u sebi kao o središtu epskog događaja, i taj se oblik razvija dok središte emocionalne sile teže ne bude jednako udaljeno od samog umjetnika i od drugih. Pripovijedanje više nije posve osobno. Osobnost umjetnika prelazi u pripovijedanje, strujeći oko osoba i zbivanja poput vitalnog mora. Taj razvitak možeš lako razabrati u onoj staroj engleskoj baladi *Junak Turpin* koja počinje u prvom licu, a završava u trećem licu. Dramatski se oblik postiže, kad vitalnost, što je strujila i kružila oko svake osobe, svaku osobu ispuni takvom vitalnom snagom da on ili ona poprima vlastiti i nepovredljivi estetski život. Osobnost umjetnika, najprije krik ili kadenca ili raspoloženje, a onda tečno i iskričavo pripovijedanje, napokon se pročišćuje iz života, postaje bezlično da tako kažem. Estetska slika u dramskom obliku je pročišćeni život što ga je ljudska mašta ponovo projicirala. Misterij estetskog stvaranja kao i onaj materijalnog stvaranja je završen. Umjetnik kao Bog Stvaranja ostaje u svom djelu ili iza njega ili postrance ili iznad njega nevidljiv, pročišćen od života, nepristran, podrezujući nokte.«

Umjetnikov put od *Junaka Stephena* do *Portreta umjetnika u mladosti* put je od prvog lica balade »Junak Turpin« do trećega lica. *Junak Stephen* pisan je u trećem licu i već je on djelo izvanredne objektivnosti u gledanju na junakov životni put, ali *Portret* ide u toj objektivnosti mnogo dalje, time što raste iz jedinstvenog čvrstog žarišta: iz Stephenove svijesti. Ta se svijest postupno razvija, i pet poglavlja knjige obilježavaju pet stupnjeva Stephenove doživljajnosti od djetinjstva u malograđanskoj porodici, preko isusovačkog školovanja, za vrijeme kojega upoznaje i čulnu slast i grozu pred vječnošću pakla, do izgrađenog mladalaštva u kojem odbacuje crkvu i prihvaća samostalni život umjetnika koji je odgovoran samo sebi.

Iako u *Portretu* ima rečenica, pa i odlomaka koji se gotovo doslovce pojavljuju i u *Junaku Stephenu*, građa je u novoj verziji podvrgnuta sasvim drukčijem postupku. Ljudi iz Stephenove okoline, članovi njegove obitelji, nastavnici, drugovi, javljaju se samo kao elementi u Stephenovu doživljavanju, ne više kao samostalni likovi s izrazitim obrisima i karakterima. U *Portretu* kao da gledamo neku sobu kroz ključanicu, umjesto kroz otvorena vrata, kaže Theodore Spencer. Pisac ne teži za dramskom objektivizacijom zbivanja, prizora i likova, nego za dramskom objektivizacijom duha u kojemu se svi ti činioci ogledaju. Umjesto da direktno prikaže raspru između Stephena i majke, da navedemo često navođeni primjer, Joyce ukazuje na taj događaj tako što daje da o njemu Stephen kratko pripovijeda svom prijatelju Cranliju, u razgovoru koji je inače posljedica i ranijeg susreta s majkom i nekoliko drugih događaja koji idu istom cilju. Time pisac neobično sažima obimni potencijal Stephenovog duhovnog svijeta, u kojemu su ljudi samo građa iz koje se oblikuju ideje i stavovi budućeg umjetnika. Zato nije čudo što je Stephen u prvoj verziji više upućen na ljude, neposredniji pa i jednostavniji: njegovi opširno prikazani susreti s djevojkom Emom Clary zabavljaju nezavisno od svoje funkcije u dozrijevanju mladog junaka. Za razliku od toga, u njezin se lik isprepleće s drugim ženskim likovima *(Mercedes* iz *Grofa Monte Christa, Eileen)* u jedinstven, gotovo arhetipski doživljaj žene. O Stephenovim osjećajima prema njoj naslućujemo samo kroz retrospektivne nagovještaje koji na nekim mjestima prodiru kroz građu od neposrednijeg značaja. Ali dok se motivi u *Junaku Stephenu* redaju postupnim nadovezivanjem pojedinih epizoda, u *Portretu* neprestano kolaju podzemne struje pomenutih motiva. Diskretni nagovještaj ljubavi na ranijem mjestu, kasnije će se razbuktati u strahovitu duševnu krizu ispunjenu senzualnim predodžbama, a neugodna djetinja epizoda s nepravedno dobivenim batinama od isusovca oca Dolana postupno prelazi u drugačije, suptilnije, ali strahovitije napade na ličnost. Ovakvi tokovi tematskih ponornica koje se nenasilno sjedinjuju, ubrzavaju i jačaju, mogući su zato jer je čitava građa data kroz junakovu svijest. Ovo nije subjektivnost »struje svijesti« sa svojim stiliziranim kaosom i prividnom proizvoljnošću, već su Stephenove misli i raspoloženja izraženi izvana, bezličnim kazivanjem pisca. Pisac tako temelji svoj postupak na jednom paradoksu: on postiže objektivnost time što se gotovo posvema ograničio na subjektivni svijet junaka. Umjesto da komentira, pisac se služi tehnikom koju kritika naziva imitacionom formom. Rječnik, sintaksa, ritam u pojedinom odsječku služe potcrtavanju sugeriranju osnovne Stephenove emocije ili

općeg duševnog stanja u određenom trenutku. Poneki put Joyceova proza sastoji se iz dugačkih rečenica sastavljenih od apstraktnih riječi i uobličenih u komplicirana pitanja, na primjer na mjestima na kojima Stephen nastoji sebe odrediti prema jezuitskom odgoju koji mu se pruža. Ponekad opet, reprodukcija studentskog dijaloga dovoljna je da pokaže kako se u Stephenu diskusijom ili i samo uzgrednim slušanjem kristaliziraju sudbonosni stavovi. Drugdje, na mjestima na kojima Stephen osjeća da se probio iz spleta obaveza i duhovnih pritisaka i da je pronašao sebe u slobodnom udisanju prirodnih radosti, bez osjećaja grijeha i kažnjive nediscipline, da je osjetio da je njegov poziv traganje za trajnom ljepotom,tamo je proza živahna, puna konkretnih usporedbi, rečenica jednostavnih ali s raznovrsnim čulnim sugestijama.

Ako je na takvim mjestima stil romantičan, onda je to radi toga da bi se izravno, jezičnom formom, izrazilo raspoloženje samog Stephena. Moguće je, naravno, da je pisac sam bio ponesen u času dok je stvarao ta mjesta, ali on tu nije nimalo izravnije prisutan nego tamo gdje je Stephen zatvoren u tjeskobu samoispitivanja ili, obuzet svojim estetičkim mislima, arogantnije izdvojen od svojih nesamostalnijih i pravovjernijih kolega.

Posljednje stranice knjige, koje čine mješavinu registriranih dnevnih sitnica i temperamentnih pjesničkih slutnji o budućnosti, pisane su u obliku stranica iz Stephenovog dnevnika. Usklici kojima se opredjeljuje za svoju novu, autentičnu sudbinu umjetnika, koji je otišao od porodice, prekinuo s katolicizmom, odrekao se one Irske koja je »svinja što ždere svoje mlade«, nose u sebi nedozrelog, preuzetnog i još uvijek nekritičnog mladog intelektualca, čiji gest primamo sa simpatijom, ali svjesni da je pouzdanje tog samouvjerenog individualista da će skovati još »nestvorenu savjest svoga naroda« samo njegova iluzija. Ironija je, svakako, i Joyceova, prema sebi kao autobiografu, da će ovo s ushitom nagoviješteno Stephenovo dostignuće biti upravo taj promišljeno oblikovani, u sebi zatvoren tekst, koji govori o Stephenu.

Joyce je, tako, u ovom djelu doveo umjetnost do praga njezine neposredne zbilje, jer Stephenovo opredjeljenje doista je opredjeljenje samog Joycea. Nazvavši svoga junaka Stephen Dedalus povezao je ime trga pred dublinskim Sveučilištem (Stephen's Green) s imenom legendarnog klasičnog umjetnika, čovjeka koji je sebi napravio krila, napustio labirint koji je sam stvorio i prepustio svoje djelo vlastitoj sudbini. Dedalus iz legende nije čovjek mašte, nego tehničke umješnosti on se ne diže pomoću božanskog konja Pegaza, nego snagom vlastite

vještine. Stephenova mladost ostat će Joyceu do kraja života materija koju će oblikovati na razne, sve složenije načine. *Portret* je zaokružena cjelina koja ukazuje natrag, na bitno i odlučujuće razdoblje Joyceova života, na njegove rane intelektualne i stvaralačke uzlete, a ujedno puti naprijed (a to je Joyce u Trstu 1914. godine mogao samo osjećati, ne znati) prema *Uliksu* i *Bdijenju Finnegana.*

Svrsishodno oblikovanje, a ne nadahnuće, tu stranu umjetničkog procesa naglašava Joyce; ona se osjeća u čitavoj strukturi *Portreta*, o njoj govori Stephenova teorija o samostalnom djelu, nezavisnom od umjetnika, koji »kao Bog stvaranja ostaje... nevidljiv, pročišćen od života, nepristran podrezujući nokte«.

Ovo rezanje noktiju kao da je čin rezanja pupčane vrpce, čin kojim se potvrđuje da se čedo osamostalilo za život izvan svoga roditelja.

Ali kao što dijete u sebi nosi osobine svoga roditelja, tako i umjetnina, artefakt, djelo, s ma koliko promišljenosti i svjesnosti začinjeno, nosi u sebi stvaraočeve »gene«. Djelo kao biće potpuno nezavisno od stvaraoca, ne može biti plod čovjeka, samo boga. Tu je pogriješila mladićka umišljenost Stephenova i tu je, kao i u svom odnosu prema bližnjima, taj jezuitski otpadnik kriv za grijeh oholosti. Iz Joyceovih bilježaka nastalih u Puli i Trstu u vrijeme dok je slikao *Portret*, vidi se da je ta teorija bila njegova još i tada, a metodska razlika između ranijeg nacrta i gotovog *Portreta* to potvrđuje.

Gledajući unatrag na svoje dovršene umjetnine, zreliji Joyce bio je manje aspolutan. O likovima u *Uliksu* govorio je kao o živim ljudima s kojima je osjećao veću ili manju prisnost. Ipak, sva su ta djela »sačinjena« a ne stvorena, i u njima nije bitno da se nešto pripovijeda — najčešće se ne *pripovijeda* ništa nego da se pažljivo stvorenim odnosima riječi i precizno određenim ritmovima oblikuje jedan u sebi potpun slijed, prividno nezavisan od umjetnikovih ljudskih slabosti.

Portret je po svom sadržaju sasvim autentična biografija, i raskorak između lične tematike i nadličnih umjetničkih principa učinio je od toga djela plodan paradoks. »Što je umjetnik savršeniji, to će u njemu potpunije biti odvojen čovjek koji trpi od čovjeka koji stvara«, kaže T. S. Eliot, taj drugi veliki predstavnik suvremenog klasicizma. Ni u jednoj drugoj autobiografiji nisu stvaralac i trpitelj ni približno tako odvojeni: izrađujući svoje djelo Joyce zapravo nije pisao autobiografiju, nego proizvodio umjetninu, impersonalni artefakt.

Zašto nas onda ta nadlično, izvanredno pažljivo oblikovana, ali ne senzacionalna povijest — jer unatoč svemu jest povijest ipak dira i doimlje nas se? *Portret umjetnika u mladosti* historija je jedne mladenačke pobune, otmanja jedne originalne ličnosti iz sredine koja ga je rodila i koja trazi konformizam. Taj *Bildungsroman* o formiranju jednog mladog umjetnika spremnog da zakorači u svijet da se po milijunti put, kako sam kaže, »suočim sa stvarnošću iskustva i da u kovačnici svoje duše iskujem još nestvorenu savjest svoga naroda« — to je u svom općem vidu roman svake mladenačke pobune. Ali kako to, kad je namjera piščeva bila suprotna: kad je težio da svom svojom jezičkom promišljenošću strogo individualizira svoj predmet? Upravo time, rekli bismo po Stephenovoj teoriji, što je nastojao da svoj predmet sagleda cjelovito, u potpunosti, da ga pojmi u njegovom unutrašnjem sukobu, kao »kompleks, mnogostruk, djeljiv, odvojiv, sastavljen od svojih dijelova, rezultat svojih dijelova i njihov zbroj«, da osjeti njegovu sasvim jedinstvenu, neponovljivu jasnost kojom zrači »duša najobičnijeg predmeta« *(Junak Stephen).*

Dolazimo ovdje na teren jednog posebnog vida Joyceove koncepcije umjetničkog stvaranja, na teren tzv. epifanije, kojim nazivom Joyce misli »ispoljavanje duha neke stvari«. Značajno je da taj izraz Joyce ne spominje u *Portretu* nego samo u *Junaku Stephenu*, iako je u biti sadrže i teorijske misli *Portreta.* Često se događa da se formulacije iz ranijih spisa nekog mislioca podrazumijevaju u njegovim kasnijim koncepcijama, a da se izričito ne kazuju. Za razumijevanje Joyceova postupka i dublju analizu *životnog* sadržaja njegovih struktura pojam »epifanije« je neophodan. On je možda plodniji od predodžbe o umjetniku koji ravnodušno reže nokte.

Jer ova Joyceova teorija, ova vjeroispovijest otpalog isusovačkog đaka koji je kroz riznicu svoga govornog iskustva postao stvaralac samostalnih vrijednosti estetskoga reda, ova teorija nije nam razjasnila kako to da je u djelu, u kome je ličnost umjetnika postala bezlična i čiji su neposredni sadržaj riječi same, njihova boja i sklad i ravnoteža njihovih perioda, prisutan i sam život. Možda zato što teorija ne stoji? Umjetnikovi nokti uhvaćeni su u tkivo umjetnine i on se od nje ne može osloboditi: sudjeluje u njoj i onda kad je građu pustio da govori sasvim sama, svojom bojom, harmonijom i ravnotežom. Joyceova autobiografija nije vanlična umjetnina, jer svaka umjetnina, uprkos teorijama o samosvojnoj biti pojedinog djela, zapravo je autobiografija.

* * *

Kratki rukopis *Giacomo Joyce* po prvi put je — u fragmentima objavljen tek god. 1959. a u cijelosti još kasnije, god. 1968. Napisan za vrijeme Joyceova boravka u Trstu, on je u biti autobiografičan. Govori o erotskoj fascinaciji učitelja engleskog jezika svojom učenicom. Richard Ellmann, Joyceov biograf i najsvestraniji poznavalac njegovih djela, objavio je taj tekst i nazvao ga *Giacomo Joyce* prema autorovu potpisu na vrhu naslovne strane rukopisa. Iz Ellmannova uvoda saznajemo niz korisnih podataka.

Učenica se zvala Amalia Popper, a njezin suprug kaže da joj je Joyce davao lekcije god. 1907. i 1908, nakon čega je ona otputovala na studije u Beč i Firenzu. Trst je prepoznatljiv po aluzivnim opisima ulica, krovova, groblja, nacionalnih čarki, pa i spominjanih pojedinaca. Razna zbivanja i raspoloženja Ellmann pripisuje razdoblju od kraja god. 1911. do sredine 1914. godine.

Rekli bismo da rukopis djeluje kao eksperiment u novom, aluzivnom, vrlo eliptičnom stilu, punom izvanrednih zvučnih efekata i sugestivnih slikovitih detalja. Joyce se, međutim, očito nije odlučio na to da ga objavi, a Ellmann pokazuje da je autor iz *Giacoma* posudio niz rečenica i fraza u posljednjem poglavlju *Portreta*, što ga je završio u studenomu 1914. godine. Najava *Uliksa* u snu u kojemu se pojavljuje Joyceov prijatelj Gogarty, koji pod imenom Mulligan ima priličnu ulogu u *Uliksu*, ne bi bila moguća prije te godine.

Ellmann smatra da je *Giacomo Joyce* završen u srpnju ili kolovozu 1914. a pretpostavlja da je Tršćanin Italo Svevo, Joyceov prijatelj i autor romana *Starost (Senilita)*, odgovoran za to što je Joyce, koji je upravo bio navršio trideset i dvije godine, htio pokazati raspoloženja čovjeka koji, zaljubljen u svoju prilično mlađu učenicu, osjeća da je prošla mladost.

Giacomo Joyce nije kontinuirana priča, nego niz evokacija susreta, raspoloženja, očekivanja, ushita, razočaranja, koj su reakcija na nijanse u ponašanju tanane, intelektualno ambiciozne, a poželjne djevojke. Ellmann zamjećuje da se u tekstu kružno ponavljanje i vraćanje riječi, kojima se u *Portretu* katkad izražava »krivulja emocija«, dopunjuje oštrim, sažetim, diskontinuiranim frazama koje su karakteristične u *Uliksu*. Pišući *Giacoma* smatra on, Joyce se približio dnevničkim zapisima Stephena Dedalusa pri kraju *Portreta* i priredio za unutrašnji monolog u *Uliksu*. U liku junakinje iz *Giacoma* vidi prethodnicu Beatrice u drami

Izgnanici, a niz rečenica iz *Giacoma Joycea* razvijeno je u *Uliksu* u odlomke ili dulje iskaze. Talijanski i tršćanski, jadranski motivi preseljeni su u poznijem romanu u Irsku i na obalu rijeke Liffey.

Možda Ellmann prenaglašava važnost tog kratkog teksta. On je međutim neosporno zanimljiv dokument o valjda najvažnijoj prelaznoj fazi Joyceova stvaralaštva, od kontrolirane discipline *Portreta umjetnika u mladosti* k većoj raznolikosti izražajne slobode u *Uliksu*. Narativnost u tom lirskom tekstu, koliko god bila potisnuta, daje mu psihološki i međuljudski značaj, zanimljiv u kontekstu autorova prethodnog i kasnijeg djela. Možda Ellmann ipak ima pravo kad ističe »malo, krhko, trajno savršenstvo *Giacoma Joycea*«.

Ivo Vidan

S A D R Ž A J

PORTRET UMJETNIKA U MLADOSTI

(preveo Leo Držić)

GIACOMO JOYCE

(preveo Antun Šoljan)

Ivo Vidan : *Svojevoljni izgnanik u vlastitom gradu*

James Joyce
PORTRET UMJETNIKA U MLADOSTI
GIACOMO JOYCE

Izdaje
Sveučilišna naklada Liber
Zagreb, Savska cesta 16

Za izdavača
Slavko Goldstein

Korektor
Katica Krsnik

Br. M. K. 260
Tiskanje dovršeno u lipnju 1981.

Tisak
NIŠRO »Oslobođenje« Sarajevo
OOUR Štamparska djelatnost